ΓΕΩΡΓΙΟΥ Κ. ΓΕΩΡΓΑΛΑ

ΒΥΖΑΝΤΙΟΝ Δ΄

ΕΛΛΗΝΙΚΟΤΗΣ ΒΥΖΑΝΤΙΟΥ

ΕΡΩΔΙΟΣ

ΕΛΛΗΝΙΚΟΤΗΣ ΒΥΖΑΝΤΙΟΥ

ΓΕΩΡΓΙΟΥ Κ. ΓΕΩΡΓΑΛΑ

ΒΥΖΑΝΤΙΟΝ Δ΄
Μή-συμβατική Ἱστορία

ΕΛΛΗΝΙΚΟΤΗΣ ΒΥΖΑΝΤΙΟΥ

ΕΚΔΟΣΕΙΣ
ἐρωδιός

Ὁ ***Γεώργιος Γεωργαλᾶς*** γεννήθηκε ἀπό Ἕλληνες (Δωδεκανήσιους) γονεῖς στό Κάιρο, ὅπου καί τέλειωσε τήν Ἀμπέτειο Σχολή. Ἔζησε νεότητα περιπετειώδη, κυρίως λόγῳ τῆς ἀναμείξεώς του μέ τήν πολιτική. Μετά ἀπό πολλά ταξείδια καί ἑπταετῆ παραμονή του στίς κομμουνιστικές χῶρες, ἐγκαταστάθηκε ὁριστικῶς στήν Ἑλλάδα (1.1.57). Διετέλεσε συνεργάτης, ἀρθρογράφος, διευθυντής, ἐκδότης ἐφημερίδων καί περιοδικῶν· εἰδικός συνεργάτης Γ. Ε. Σ. καί Προεδρίας Κυβερνήσεως· καθηγητής τῶν ἀνωτέρων καί ἀνωτάτων σχολῶν τῶν Ἐνόπλων Δυνάμεων καί τῶν Σωμάτων Ἀσφαλείας· ἐπί σειράν ἐτῶν ἐξαιρετικῶς δημοφιλής ραδιοφωνικός καί τηλεοπτικός ὁμιλητής· ὑφυπουργός παρά τῷ πρωθυπουργῷ καί ὑφυπουργός ἐσωτ. διοικητής Κρήτης. Κατά τίς τελευταῖες δεκαετίες ἀφιερώθηκε στήν μελέτη-ἔρευνα τῆς ἱστορίας μας καί τήν συγγραφή σχετικῶν ἔργων, κυρίως τῆς σειρᾶς «Οἱ Ρίζες».
Ἔχει συγγράψει πολλά ἔργα πολιτικῆς ψυχολογίας, πολιτικῆς φιλοσοφίας, κοινωνιολογίας καί ἕνα μυθιστόρημα.
Μέ τίς σειρές «Οἱ Ρίζες» καί «Βυζάντιον» φιλοδοξεῖ νά παρουσιάσῃ ὁλόκληρη τήν Ἱστορία μας κατά τρόπο μή-συμβατικό, ἀνατρέποντας τήν εἰκόνα πού κατασκεύασε γι' αὐτήν τό ξένο καί ἐγχώριο κατεστημένο.

Σειρά: ΒΥΖΑΝΤΙΟΝ - ἀρ. Δ'

Γεωργίου Κ. Γεωργαλᾶ
ΕΛΛΗΝΙΚΟΤΗΣ ΒΥΖΑΝΤΙΟΥ

Κεντρική διάθεσις: βιβλιοπωλεῖο ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΕΙΟ
Ἑρμοῦ 61
54623 Θεσσαλονίκη
τηλέφ.: 2310-282782
τηλεομ.: 2310-240331

Τηλέφωνο συγγραφέως: 210-8048382

Ἐξώφυλλο: Εὔα-Χριστίνα Γεωργαλᾶ

ISBN: 960-6601-15-3

Τῇ γεραρᾷ μνήμῃ
Ἀθανασίου (Σάκη) Γεωργιάδη
πολυΐστορος καί φιλοπάτριδος
εὐλαβῶς
ἀνατίθημι

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΜΕΡΟΣ ΠΡΩΤΟΝ:
ΒΥΖΑΝΤΙΝΗΣ ΚΟΙΝΩΝΙΑΣ ΕΛΛΗΝΙΚΟΤΗΣ

ΜΕΡΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟΝ

ΒΥΖΑΝΤΙΝΗ ΕΚΚΛΗΣΙΑ ΚΑΙ ΕΛΛΗΝΙΚΟΤΗΣ

ΒΥΖΑΝΤΙΟΝ ΚΑΙ ΕΛΛΗΝΙΚΟΤΗΣ[1]

«Τό Βυζάντιο δολοφόνησε καί ἐξάλειψε τήν Ἑλληνικότητα ἀπό τόν κόσμο καί ἔθαψε τόν Ἑλληνισμό σάν τρόπο ζωῆς, σκέψεως καί θεωρήσεως τῆς ἀλήθειας»

(Λ. Δικαῖος, «Ἡ δολοφονία τῆς Ἑλληνικότητας στό δογματικό Βυζάντιο», «Δαυλός» 5, Μάιος 1982).

«Ἡ Βυζαντινή Αὐτοκρατορία στεκόταν στήν κορυφή τῆς πνευματικῆς καί καλλιτεχνικῆς ζωῆς ὅλης τῆς Εὐρώπης... Ὁ Καρλομάγνος καί ἡ Ἰταλία προσπάθησαν νά ἀντιγράψουν τό βυζαντινό πρότυπο... Οἱ δυτικοί ἔστεκαν ἀποσβολωμένοι μπροστά στούς βυζαντινούς θησαυρούς... Ἡ Ἀναγέννησις στηρίχθηκε εὐρέως στίς ὑπηρεσίες τῶν Ἑλλήνων διανοουμένων πού ἄφησαν τήν πατρίδα τους λόγῳ τῆς Τουρκικῆς κατακτήσεως... Ἄν καί τό Βυζάντιο κατελύθη ὡς ἀνεξάρτητο κράτος, ὁ πολιτισμός του συνέχισε νά ἀσκῆ μεγάλη ἐπίδρασι στούς λαούς τῆς Δυτ. Εὐρώπης».

Μ. Λεφτσένκο (Ρῶσος ἱστορικός, «Ἱστορία τῆς Βυζαντινῆς Αὐτοκρατορίας»)

«Γιά νά ἔχουμε ὀρθοφροσύνη ἀπαιτεῖται διαρκής μελέτη τῆς Ἱστορίας μας»

Χριστόδουλος Ἀρχιεπίσκοπος Ἀθηνῶν καί πάσης Ἑλλάδος (Κήρυγμα 18.4.2004 στόν Καθεδρικό Ναό τῶν Ἀθηνῶν).

1. Μέ τόν ὅρον «ἑλληνικότης», ἐννοῶ τό σύνολον τῶν ἀντιλήψεων καί ἀξιῶν πού διέπλασε ὁ Ἑλληνισμός κατά τήν διαχρονική πορεία του καί οἱ ὁποῖες συνιστοῦν τήν ἱστορική ἰδιοπροσωπία του. Ἴδε Γ. Κ. Γεωργαλᾶ, «Ἑλληνικότης», ἐκδ. Ἐρωδιός 2003.

Μανουήλ Κομνηνός.

ΜΕΡΟΣ ΠΡΩΤΟΝ

ΒΥΖΑΝΤΙΝΗΣ ΚΟΙΝΩΝΙΑΣ ΕΛΛΗΝΙΚΟΤΗΣ

«Μέ τήν ἵδρυση τοῦ Βυζαντίου ἀρχίζει ἡ συστηματική ἐξαφάνιση τοῦ Πολιτισμοῦ καί τοῦ Ἑλληνισμοῦ... Οἱ Ἕλληνες ἦταν ἀνύπαρκτοι στήν Ἀνατολική Ρωμαϊκή Αὐτοκρατορία. Τό Βυζάντιο ἦταν διοικητικά μέν ρωμαϊκό, πνευματικά δέ μόνον ἑβραϊκό».

(Δ.Ι.Λ: «Τό αἴτιο καί οἱ συνέπειες», περιοδ. «Δαυλός» 243/2002, σ. 15664)

«Στό Βυζάντιο ἀναγεννήθηκαν τό Ἑλληνικό Πνεῦμα καί ἡ κλασική καλαισθησία».

S. Reinach
(«Cultes, Mythes et Religions»)

Λέων Σοφός.

Α΄. ΕΛΛΗΝΙΚΟΣ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΣ

«Τό Βυζάντιο δέν εἶχε κανένα ἑλληνικό γνώρισμα».
Λ. Δικαῖος
(περιοδ. «Δαυλός» 5 - 1982)

«Τό Βυζάντιο ἦταν ἑλληνικό ὡς πρός τόν πολιτισμό του».
Μπ. Ράσσελ
(«Ἱστ. τῆς Δυτ. Φιλοσοφίας»)

«Εἰς τό Βυζάντιον δέν ὑπάρχουν σχολεῖα, ἡ δέ ἐπιστήμη τῶν μαθηματικῶν ἀπαγορεύεται».
Π. Μαρίνης
(«Ἡ Ἑλληνική Κοσμοθέασις», σ. 101)

«Ἡ Βυζαντινή Αὐτοκρατορία διετήρησε καί ἀνέπτυξε ὅ,τι ἀπέμεινε ἀπό τόν ἀρχαιοελληνικό πολιτισμό».
K. Krumbacher
(«Ἱστ. τῆς Βυζ. Φιλολογίας»)

1. «Ὄπισθεν ὁλοταχῶς»

Βασική πλευρά τοῦ ἐγχωρίου (ἀλλά ξενόφερτου) ἀντιβυζαντισμοῦ ἀποτελεῖ ὁ σταθερῶς ἐπαναλαμβανόμενος (γιά νά γίνη πιστευτός) ἰσχυρισμός: «Τό Βυζάντιο δέν ἔχει καμιά σχέση μέ τήν Ἑλλάδα παρά σχέση ἀπάνθρωπης ἐξάρτησης». Τό ὑποστηρίζει ὁ «ὑπεράγαν Ἀλβανός» Ἀριστείδης Κόλλιας («Ἀρβανίτες» 1983, σ. 115).

Τό ἴδιο λέγουν (μέ καλύτερες κατά κανόνα διατυπώσεις τῆς ἑλληνικῆς) καί μερικοί «ὑπεράγαν ἀρχαιολάτρες» καί «ὑπεράγαν ἀντιχριστιανοί». Ὅπως ὁ ἐν λόγῳ, ἔτσι καί αὐτοί ἰσχυρίζονται ὅτι οἱ «Βυζαντινοί» (ποιοί ἦσαν τέλος πάντων αὐτοί; Κάποιο ἄλλο ἔθνος, μία ἄλλη φυλή, ἕνας ξένος λαός); *«μέ ἀποκλεισμό τῆς παιδείας, τῆς τέχνης, τῆς λατρείας καί μέ τήν δυσβάσταχτη φτώχεια γονάτισαν τούς Ἕλληνες»* (σ. 110).

Ἡ ἱστορική ἀλήθεια βρίσκεται στούς ἀντίποδες αὐτῶν τῶν ἰσχυρισμῶν. Ὁ βυζαντινός Ἑλληνισμός ἔχει ἔντονη συνείδησι τῆς ἱστορικῆς του συνεχείας. Γι' αὐτό, στρέφεται διαρκῶς πρός τίς ρίζες του. Ἀντλεῖ δύναμι καί ἔμπνευσι ἀπό τόν προγενέστερό του Ἑλληνισμό. Ἀντιμετωπίζοντας χωρίς ἀνάπαυλα ἐχθρούς ἀγρίους, ἀπολίτιστους, ἀλλόφυλους, ἀλλόθρησκους, ἀλλόγλωσσους, ἀλλότροπους, στρέφεται ὁλοταχῶς πρός τά πίσω μέ τήν ἔννοια τῆς διαφυλάξεως τῶν στοιχείων πού συνθέτουν τήν ἱστορικῶς διαμορφωμένην ἰδιαιτερότητά του. Θέλει νά διασώση τήν ἑλληνικότητά του, νά τήν διατηρήση καί νά τήν μεταδώση στίς ἑπόμενες γενεές τῶν Ἑλλήνων. Γι' αὐτό, ἀφιερώνεται σέ ἔργο τεράστιο. Νά περισυλλέξη, νά συγκεντρώση, νά ἀναπαραγάγη τά ἔργα τῶν μεγάλων προγόνων του. Τά μελετᾶ, τά ἑρμηνεύει, τά σχολιάζει, τά διδάσκει, τά μεταφράζει, τά διαδίδει. Καί τά μιμεῖται. Ὁ βυζαντινός Ἑλληνισμός ἀναλώθηκε κυριολεκτικῶς σ' αὐτό τό γιγάντιο ἔργο. Τό πλήρωσε μέ μείωσι τῆς πρωτότυπης δημιουργίας του. Ὅμως μόνον χάρις σ' αὐτόν, ἡ Ἀρχαία Ἑλλάς ἔφθασε ὡς ἐμᾶς.

Τό ἔργο αὐτό ἀρχίζει ἀπό πολύ ἐνωρίς καί ἐπιτείνεται μέ τό πέρασμα τῶν αἰώνων.

2. Γνώσεων διάσωσις

Μέγα μέρος τῶν ἀρχαίων γνώσεων διατηρήθηκε στό Βυζάντιο. Πολλές ἀπό αὐτές περιέχονται στά ἔργα τοῦ Πρόκλου. Μεταξύ αὐτῶν καί ἡ γνῶσις τοῦ ἡλιοκεντρικοῦ συστήματος. Ὁ Ἰουλιανός στό «Βασιλέας Ἥλιος» γράφει: *«Οἵ τε γάρ πλανῆτες ἔκδηλον ὅτι περί αὐτόν ὥσπερ βασιλέα χορεύοντες, ἔν τισιν ὡρισμένοις πρός αὐτόν διαστήμασιν ἁρμοδιώτατα φέροντες κύκλῳ... ὡς τῆς σφαιρικῆς ἐπιστήμονες θεωρίας ὀνομάζουσιν τά περί αὐτούς φαινόμενα»*.

Τήν σφαιρικότητα τῆς Γῆς γνωρίζει καί ὁ Πλήθων.

Τό «ὑγρόν πῦρ» τῶν Βυζαντινῶν δέν εἶναι παρά (ἐπαν)ανακάλυψις ἀρχαιοελληνικῆς ἐφευρέσεως. Ἀπό τόν Ὅμηρο καί ἀπό αἰγυπτιακές περιγραφές συγκρούσεων μέ Ἕλληνες συνάγεται ὅτι αὐτοί χρησιμοποιοῦσαν τό «ὑγρόν πῦρ» ἀπό τούς ιγ΄-ιβ΄ π.Χ. αἰῶνες. Ὁ Καλλίνικος Ἡλιουπολίτης (ἀπό τήν Ἡλιούπολι τοῦ Λιβάνου = Μπαάλμπεκ) εἰσηγήθηκε τήν ἐπαναχρησιμοποίησί του στό Βυζάντιο, ὅπως καί ἔγινε.

Καί τό σύστημα τῶν φρυκτωριῶν παρέλαβαν ἀπό τούς Ἀρχαίους καί τό συνέχισαν οἱ Βυζαντινοί.

Χαρακτηριστική περίπτωσις ψευδο-ιστορίας πού γράφεται μέ μισές ἀλήθειες: *«Οἱ βυζαντινοί πίστευαν ὅτι οἱ σεισμοί προκαλοῦνται ἀπό δράκοντες καί ὀφείλονται στήν ὀργή τοῦ Θεοῦ... Ὁ Λέων Διάκονος... ἐκθέτει ἐν συντομίᾳ καί ἀπορρίπτει τίς ἀπόψεις τῶν ἀρχαίων, ὑποστηρίζοντας ὅτι τό αἴτιο τῶν σεισμῶν εἶναι ἡ θεϊκή ὀργή. Παρόμοιες ἀπόψεις ἐκφράζει*

ὁ Μιχαήλ Ἀτταλειάτης... Ἡ Βυζαντινή Ἐκκλησία διοργάνωσε λιτανεῖες γιά τήν προστασία ἀπό τούς σεισμούς» (Μάριος Δημόπουλος-Ἀπολλώνιος στό περιοδ. «Δαυλός», τ. 215).

Μπορεῖ κάποιοι καθυστερημένοι μορφωτικῶς Βυζαντινοί νά συμμερίζονταν τότε τήν ἐν λόγῳ ἄποψιν, ὅπως ἄλλωστε καί σήμερα. Ἀποσιωπᾶται ὅμως τό γεγονός ὅτι ὁ ἴδιος ὁ πατριάρχης Φώτιος, ἀπό ἄμβωνος, ἐχαρακτήρισε αὐτές τίς ἀντιλήψεις δεισιδαιμονικές καί ἀνέπτυξε ἐπιστημονική ἑρμηνεία τῶν σεισμῶν.

Τό γεγονός εἶναι ὅτι ὅση ἀπό τήν ἀρχαία γνῶσιν διετηρήθη, διεσώθη καί διεφυλάχθη στό Βυζάντιο τό ὁποῖο καί τήν μετέδωσε στόν ὑπόλοιπο κόσμο –Ἄραβες καί Εὐρωπαίους, στούς ὁποίους δέν ἐπιζοῦσε τίποτε ἀπό αὐτήν.

Οἱ Βυζαντινοί εἶναι διάδοχοι τῆς Ἑλληνικῆς - Ἑλληνιστικῆς ἰατρικῆς. Αὐτήν γνωρίζουν εἰς βάθος καί συνεχίζουν οἱ ἰατροί Ὀρειβάσιος (δ'), Ἀέτιος Ἀμυδνηνός καί Ἀλέξανδρος Τραλλιανός (στ'), Παῦλος Αἰγινήτης[1], Θεόφιλος Πρωτοσπαθάριος (ζ') καί πλεῖστοι ἄλλοι[2].

Οἱ Ἑλληνοβυζαντινοί ἐργάσθηκαν μέ σύστημα, ὑπομονή καί ἐπιμονή στήν συγκέντρωσι, κατάταξι, ἐπεξήγησι, ἀνθολόγησι, μετάδοσι τῶν ἀρχαίων γνώσεων. Μέ ἐγκυκλοπαιδεῖες, λεξικά, ἀνθολογίες, διέσωσαν καί

1. Ἡ πραγματεία τοῦ Παύλου Αἰγινήτου περί χειρουργικῆς μεταφράσθηκε στήν λατινική καί σημείωσε πολλές ἐκδόσεις στήν Δύσι κατά τόν ιστ΄ αἰῶνα.
2. Περί βυζαντινῶν ἰατρῶν ἴδε Γ. Κ. Γεωργαλᾶ «Βυζάντιον: Πνευματικόν Πάνθεον», κεφ. «Ἰατροί».

μεταβίβασαν σ' ἐμᾶς πλῆθος πληροφοριῶν ἀπό καί γιά τούς Ἀρχαίους: «Παλατινή Ἀνθολογία», «Μυριόβιβλος», «Λεξικόν Σούδας» κ.ἄ.

● Τόν ζ' αἰῶνα, ὁ **Νεμεσίων** συντάσσει «ἐπιτομήν» τῶν ὁμηρικῶν ἐπῶν.

● Ὁ **Τζέτζης** συγγράφει περίληψιν τῆς «Πολιτείας τοῦ Ἡλίου» τοῦ Ἰαμβούλου.

Οἱ ἀνωτέρω περιπτώσεις δέν εἶναι μοναδικές. Διότι οἱ πνευματικοί ἄνθρωποι τοῦ Βυζαντίου ἔθεσαν ὡς κύριο σκοπό τους τήν διάσωσι καί μετάδοσι τῆς ἀρχαίας ἑλληνικῆς σοφίας καί τέχνης.

3. Παραδόσεως συνέχεια

Ἤδη ὁ Κωνσταντῖνος Α', στό λάβαρό του μέ τό «ἐν τούτῳ νίκα», χρησιμοποιεῖ τήν γλῶσσα καί τήν γραφή τῶν Ἑλλήνων καί ὄχι τῶν Λατίνων. Αὐτό δείχνει ὅτι ἤδη εἶχε προσανατολισθῆ πρός τήν διαμόρφωσιν ἑνός νέου κράτους ἑλληνικοῦ, μέ ὅσα τοῦτο συνεπήγετο.

Ἀλλά καί ἐπί τῶν ἀμέσων διαδόχων του, ἡ ἑλληνική εἶχεν ἐκτοπίσει τήν λατινικήν, ὡς γλῶσσα τῆς αὐλῆς. Οἱ υἱοί τοῦ Κωνσταντίνου καί ὁ ἀνεψιός του Ἰουλιανός εἶχαν λάβει μόρφωσιν ἑλληνικήν. Τό ἀνατολικό τμῆμα τοῦ κράτους προσελάμβανε χαρακτῆρα κράτους ἑλληνικοῦ. Πιό ἐμφανής ἡ διεργασία αὐτή γινόταν στό πεδίον τῆς παραδόσεως μέ πρώτη τήν πολιτιστική.

Ὁ Κυρ. Σιμόπουλος (ἀντιχριστιανός καί ἀντιβυζαντινός ἀλλά ἄριστος ἐρευνητής) παραδέχεται: *«Ἡ πολιτιστική παράδοσι θά κρατηθεῖ ζωντανή στούς βυζαντινούς αἰῶνες —λογοτεχνία, ἐπιστήμη, γραμματική, ρητορική καί ἡ ἑλληνική γλώσσα θά παραμείνει ἀνόθευτη. Εἶναι ἱστορικά βεβαιωμένο ὅτι ὑπῆρξε παιδευτική*

*καί συναισθηματική **συνέχεια** τοῦ Ἀρχαίου Ἑλληνικοῦ Πολιτισμοῦ στό Βυζάντιο, ὄχι μόνο ἀπό τή διανόηση, ἀλλά καί ἀπό τόν λαϊκό ἄνθρωπο, ἐνίοτε καί ἀπό τήν ἐξουσία».* («Ἡ λεηλασία καί καταστροφή τῶν Ἑλληνικῶν Ἀρχαιοτήτων» 1997). Καί διαπιστώνει: *«Ὁ βυζαντινός ἄνθρωπος συντηρεῖ μέ εὐλάβεια τήν παράδοσι τῆς ἀρχαίας ἑλληνικῆς τέχνης».*

Πράγματι:

● Ὁ αὐτοκράτωρ Θεόδωρος Δούκας Λάσκαρις (1254-1258) συγκινήθηκε βαθειά ὅταν ἐπισκέφθηκε τά ἐρείπια τῶν ἀρχαίων μνημείων στήν Πέργαμο καί μίλησε μέ εὐλάβεια *«γιά τά μεγαλουργήματα τῶν προγόνων μας».*

● Τά ἀρχαῖα καλλιτεχνήματα, πού συγκέντρωσε ὁ Κωνσταντῖνος Α΄ ἀπό κάθε γωνιά τοῦ Ἑλληνικοῦ Κόσμου στή νέα πρωτεύουσα γιά νά τήν διακοσμήση, ἔμειναν ἄθικτα σέ ὅλη τήν βυζαντινή περίοδο. Ἡ καταστροφή τους προῆλθε ἀπό τούς Δυτικούς (1204-1261) καί ἀργότερα ἀπό τούς Τούρκους (1453). Ὁ Βυζαντινός τά σεβάσθηκε ὡς τεκμήρια τῆς ἱστορικῆς καί πολιτισμικῆς του συνέχειας.

Ὁ Κυρ. Σιμόπουλος διαπιστώνει: *«Οἱ Βυζαντινοί διανοούμενοι ἀκόμα καί θεολόγοι ἔχουν βαθειά γνώση τῆς ἀρχαίας τέχνης καί ἐκφράζουν χωρίς ἐπιφυλάξεις τόν ἀπεριόριστο θαυμασμό τους»* (στό ἴδιο).

4. Οἱ συνεχιστές

● Οἱ Βυζαντινοί συνέχισαν τήν Ἑλληνιστική παράδοσι τῆς καταρτίσεως καί ἐκδόσεως συλλογῶν μέ ἀποφθέγματα ἀρχαίων σοφῶν (Διογένης Λαέρτιος - γ΄

μ.Χ.). Κορυφαῖο ἔργο τοῦ εἴδους εἶναι τά τρία βιβλία τοῦ **Στοβαίου** (στ'), τά ὁποῖα ἀποτελοῦν θησαυρόν γιά τούς συγχρόνους.

● Συνεχίσθηκε ἐπίσης ἡ ἑλληνιστική παράδοσις ἀνθολογιῶν, ἀπό τίς ὁποῖες ἡ πρώτη κατηρτίσθη ἀπό τόν Μελέαγρο Γαδαρηνό τό 100 π.Χ. καί περιελάμβανε ἐπιλογήν ἀποσπασμάτων ἀπό ἔργα ἀρχαίων ποιητῶν ὅπως τοῦ Σιμωνίδου, τῆς Σαπφοῦς, τοῦ Ἀνακρέοντος κ.ἄ. Περί τό 900, ὁ **Κωνσταντῖνος Κεφαλᾶς** κατήρτισε «Ἑλληνικήν Ἀνθολογίαν» = συλλογήν 4.000 ἐπιγραμμάτων, 25.000 στίχων, 364 ποιητῶν. Εἶναι γνωστή ὡς Anthologia Palatina ἐπειδή τό χειρόγραφό της τοῦ 980 βρίσκεται στήν Βιβλιοθήκη Palatina τῆς Χαϊδελβέργης. Ἀργότερα, ἀνθολογία κατήρτισε καί ὁ Πλανούδης (1260-1310) μέ 388 ἐπιλεγμένα ποιήματα.

● Τό «μέτρον» (μέ τήν ἔννοια τῆς μή-ὑπερβολῆς), πού ἐχαρακτήριζε τήν ἀρχαία, χαρακτηρίζει καί τήν βυζαντινή τέχνη. Τά ἔργα τῶν βυζαντινῶν (ναοί, ἀνάκτορα, ἐπαύλεις, πλατεῖες, ἀνδριάντες, δημόσια μέγαρα) δέν ὑπερβαίνουν τό μέτρο, δέν γίνονται τεράστια, κολοσσιαῖα, συντριπτικά γιά τόν ἄνθρωπο. Καί τό «μέτρον» συνδυάζεται μέ τήν αὐτονομία τοῦ ἀτόμου, τήν ἐλευθερία καί τήν ἀξιοπρέπειά του.

● Οἱ βυζαντινοί ποιητές ἀκολουθοῦν τήν προσωδία (ἡ ὁποία βασίζεται στό μῆκος τῶν συλλαβῶν καί τῶν φωνηέντων) καί τήν μετρική τῶν Ἀρχαίων (ἰαμβικά τρίμετρα καί ἑξάμετρα, ἐλεγειακά δίστιχα καί ἀνακρεόντεια).

Δημιούργησαν παραλλήλως καί δικά τους πρωτότυπα ἐκφραστικά μέσα. Στήν λειτουργική ποίησι χρησιμοποιοῦν μιά νέα προσωδία πού βασίζεται στόν τονισμό.

Ἀσφαλῶς ἡ βυζαντινή ποίησις εἶναι κατώτερη τῆς

ἀρχαίας καί ἑλληνιστικῆς, εἶναι ὅμως ἀνώτερη τῆς ποιήσεως ὅλων τῶν ἄλλων λαῶν τοῦ Μεσαίωνος καί ἔτσι γίνονται οἱ μόνες ἀποδεκτές συγκρίσεις - «ἐν χρόνῳ».

● Κατά τόν ια´ αἰῶνα, ὁ μητροπολίτης Εὐχαΐτων Ἰωάννης Μαυρόπους παραπονεῖται διότι οἱ κληρικοί περιπαίζονται εἰς τά θέατρα. Γράφει: *«Ἤδη δέ καί μέχρι τῆς σκηνῆς καί τῶν θεάτρων προσήλθομεν, δημοσίᾳ τε κωμωδούμενοι καί ἰδίᾳ παιζόμενοι».* (Codice Vaticano Graeco 676 ἐκδ. Lagarde, 1882).

Συνεπῶς στό Βυζάντιο συνέχισε τόν βίο του ἕνα λαμπρό δημιούργημα τῶν Ἀρχαίων Ἑλλήνων —τό θέατρο[3].

5. Ἑλληνικά πρότυπα

Πολλοί Βυζαντινοί συγγραφεῖς ἔχουν ὡς πρότυπα ἀρχαίους προγόνους των. Χαρακτηριστικά παραδείγματα:

● Ὁ «Φιλόπατρις» ἀγνώστου συγγραφέως, ὁ ὁποῖος μιμεῖται ἤ παρωδεῖ τό ὕφος τοῦ Λουκιανοῦ. Σατιρίζει τήν ἐποχή του, περιλαμβανομένου τοῦ αὐτοκρατορικοῦ θεσμοῦ καί τῆς Ἐκκλησίας. Ἐγράφη στήν δεκαετία τοῦ 960-970.

● Οἱ Βυζαντινοί ἱστοριογράφοι ἔχουν πρότυπά τους τόν Ἡρόδοτο καί τόν Ξενοφῶντα.

● Οἱ Βυζαντινοί φιλόσοφοι βαδίζουν στούς δρόμους πού ἄνοιξαν οἱ Ἀρχαῖοι[4].

---

3. Περί βυζαντινοῦ θεάτρου ἴδε στό κεφάλαιο «Ἑλληνικότης καί Βυζαντινό Πνεῦμα». Ἐδῶ ἁπλῶς ἐπισημαίνω ὅτι τό θέατρο συνέχισε τόν βίο του στό Βυζάντιο.
4. Περί βυζαντινῆς φιλοσοφίας ἴδε Γ. Κ. Γεωργαλᾶ, «Βυζάντιον: Αἰνιγμάτων λύσεις».

● Ὁ Κωνσταντῖνος Ἑρμονιακός (ιδ′) μεταφέρει τήν «Ἰλιάδα» σέ δημώδη γλῶσσα. Τό ἐγχείρημα δέν εἶχε εὐτυχές ἀποτέλεσμα, ἀλλά τό ὅτι ἔγινε δείχνει τό ἐνδιαφέρον τοῦ εὐρυτέρου κοινοῦ γιά τά ὁμηρικά ἔπη.

● Μιμήσεις ἀρχαίων συγγραφέων.

– «Τιμαρίων» (ιϐ′)= τῆς Νεκυομαντείας Λουκιανοῦ.

– «Χριστός Πάσχων» (ιϐ′)= Σιμπίλημα στίχων ἀρχαίων τραγωδιῶν.

– «Ροδωνία» (ιγ′-ιδ′)=Μακαρίου, μητρ. Φιλαδελφείας.

– «Ἐπιδημία εἰς Ἅδην» (ιε′)= Μάζαρι= μίμησις Λουκιανοῦ.

● Ἡ λαϊκή λογοτεχνία πού ἀκμάζει ἀπό τόν ια′ ἕως καί τόν ιε′ αἰῶνα συχνά ἀντλεῖ θέματα γιά μυθιστορήματα ἀπό τήν Ἑλληνική Ἀρχαιότητα: «Πόλεμος τῆς Τρωάδος», «Ἀχιλληίς» κ.ἄ.

Ἡ ἑλληνική μυθολογία, θεματολογία καί παράδοσις συνεχίζονται στήν ϐυζαντινή τέχνη.

Οἱ ϐυζαντινοί δημιουργοῦν ἀγάλματα νικητῶν ἡνιόχων (λ.χ. τοῦ Πορφυρίου) καί δρομέων (λ.χ. τοῦ Θυρίνου).

– Φιλοτεχνοῦν προσωπογραφίες ἀξιωματούχων κατά τά ἀρχαῖα πρότυπα.

– Ἀποδίδουν ζωγραφικές παραστάσεις μέ θέματα τῆς ἑλληνικῆς μυθολογίας ἤ τοῦ διονυσιακοῦ κύκλου.

– Σώζονται συνθέσεις σέ ἀργυρούς δίσκους, ἀγγεῖα, δίπτυχα, κιϐωτίδια, νομίσματα, ὅπου εἰκονίζονται ὁ Ἄδωνις μέ τήν Ἀφροδίτη καί μορφές τοῦ Σιληνοῦ (ϐλέπε καί στό Μουσεῖο Μπενάκη).

– Μορφές τῆς ἑλληνικῆς ἀρχαιότητος περνοῦν στήν χριστιανική τέχνη. Ἡ πτερωτή Νίκη γίνεται ἄγγελος.

6. Ἑλληνική ἀντίληψις αἰσθητικῆς

Στά ἀρχαιοελληνικά κείμενα δέν ὑπάρχει καμμιά ἀναφορά στό φυσικό κάλλος ὡς **αὐταξία.** Πουθενά δέν ἐξυμνεῖται αὐτονόμως ἡ ὀμορφιά τῆς φύσεως, ἡ ὡραιότης τοῦ σώματος, τό κάλλος οἱουδήποτε στοιχείου τῆς ὕλης. Ἡ ἀντίληψις ὅτι ἡ φύσις, τό σῶμα, ἡ ὕλη ἔχουν αὐτόνομη αἰσθητική ἀξία γεννήθηκε ὄχι στήν ἀρχαία Ἑλλάδα, ἀλλά κατά τήν Ἑλληνιστική καί συνεχίσθηκε κατά τήν Ρωμαϊκή Περίοδο. Στό Βυζάντιο, ἡ αἰσθητική καί ἡ τέχνη ἐπιστρέφουν στήν ἀρχαιοελληνική ἀντίληψι. Ὁ Δημόκριτος (ἀποσπ. 105) ἀποφαίνεται: «*Σώματος κάλλος ζωῶδες, ἤν μή νοῦς ὑπῇ*». Αὐτό ἀκριβῶς κάνει ἡ Βυζαντινή τέχνη: ἀποκλείει τό κάλλος τοῦ σώματος ὡς αὐταξίαν, θεωρώντας το ζωῶδες, ὅταν αὐτό δέν ἐκφράζῃ ψυχικό κάλλος.

Ἀργότερα, ἡ Ἀναγεννησιακή Δύσις ἐπανεισάγει τήν Ἑλληνιστική - Ρωμαϊκή ἀντίληψιν περί αὐτονόμου αἰσθητικῆς ἀξίας τοῦ ἀποκλειστικῶς ὑλικοῦ - σωματικοῦ - φυσικοῦ κάλλους. Αὐτή εἶναι ἡ θεμελιώδης διαφορά Βυζαντινῆς καί Δυτικῆς τέχνης. Ἡ ψυχή κυριαρχεῖ στήν πρώτη, ἐνῶ ἀγνοεῖται στήν δεύτερη[5].

7. «Πᾶς μή Ἕλλην βάρβαρος»

Οἱ Βυζαντινοί διετήρησαν τήν ἑλληνική διάκρισι τῆς ἀνθρωπότητος σέ δύο «εἴδη»: τό ἑλληνικόν καί τό βάρβαρον. Οἱ ἴδιοι, ὡς Ἕλληνες, ἐκτιμοῦν ὅτι διακρίνονται ἀπό ὅλα τά ἄλλα ἔθνη. Διότι ὑπερέχουν ἀπό αὐτά σέ ἱστορία, παράδοσι, παιδεία, γλῶσσα, πολιτισμό, θρη-

5. Γιά τήν τέχνη στό Βυζάντιο, βλέπε Γ. Κ. Γεωργαλᾶ «Βυζάντιον: Ἡ Δόξα».

σκεία, γενναιότητα, τρόπον ζωῆς. *«Οἱ Βυζαντινοί ἐχαρακτηρίζοντο ἀπό ὑπερηφάνεια γιά τήν ὑπερέχουσα ἐθνικότητά τους, γιά τόν μέγα πολιτισμό καί τό ἔνδοξο παρελθόν τους. Διέκριναν ἀλαζονικῶς τούς ἑαυτούς των ἀπό τούς βαρβάρους»* (N. Baynes - H. Moss, «Byzantium» 1948, ch. IX).

Ἡ Ταμάρα Τάλμποτ Ράις, καθηγ. τοῦ πανεπιστημίου Κολούμπια τῶν ΗΠΑ, ἀναφέρει ὅτι *«στό Βυζάντιο εἶχε ἱδρυθῆ "ὑπηρεσία βαρβάρων", προσκολλημένη στήν κρατική ὑπηρεσία πληροφοριῶν. Ἀποστολή της ἦταν νά ἐφοδιάζη τό ὑπ. Ἐξωτερικῶν μέ πληροφορίες ἀπό τόν ἐκτός Βυζαντίου κόσμο, τόν ὁποῖον οἱ Βυζαντινοί ἀποκαλοῦσαν "βαρβαρικόν"»* («Δημόσιος καί ἰδιωτικός βίος Βυζαντινῶν»).

Εἶχαν τόσην αἴσθησιν ὑπεροχῆς οἱ Βυζαντινοί ὡς Ἕλληνες, ὥστε ἡ Ἄννα Κομνηνή στήν «Ἀλεξιάδα» ἀποφεύγει νά ἀναφέρη ὀνόματα βαρβάρων γιά νά μή μολύνουν τό κείμενό της (Georgina Buckler, «Anna Comnena, a Study» 1929, σ. 483). Στό ἔργο της, ὅταν ἀναφέρεται στούς Δυτικούς, ἀσχέτως τῆς ἰδιότητός των, τούς ἀποκαλεῖ «βαρβάρους». Ἀναφέρεται σέ «βαρβάρους» στρατηγούς, βασιλεῖς καί διπλωμάτες, σέ εἰσβολές, στρατούς, δυνάμεις «βαρβάρων». Ὅταν ἀναφέρεται σέ ἔχοντα μικτήν=ἑλληνική καί ξενική καταγωγή, τόν ἀποκαλεῖ «μιξοβάρβαρον».

Ὁ ἐπίσκοπος Κρεμώνης Λουϊτπράνδος, πρεσβευτής τοῦ αὐτοκράτορος Γερμανίας Ὄθωνος, γράφει ὅτι στήν Κωνσταντινούπολι παρεκάθησε σέ βασιλικό γεῦμα, στό ὁποῖο τοῦ ἐφέροντο περιφρονητικῶς, «ὡς βάρβαρον». (Ἔσσελιγκ Δ., «Βυζάντιον καί Βυζαντινός Πολιτισμός»).

Τόν ὅρον «βάρβαροι» χρησιμοποιοῦσε γιά τούς μή-

Βυζαντινούς καί ἡ Ἐκκλησία τοῦ Βυζαντίου: «*Νίκας τοῖς βασιλεῦσι κατά βαρβάρων δωρούμενος*».

Ἀναχωρώντας γιά τήν τελευταία μάχη, ὁ Κωνσταντῖνος ΙΑ' εἶπεν: «*Ὑπάγωμεν, ἄνδρες, ἐπί τούς βαρβάρους*» (Χαλκοκονδύλης, ἐκδ. Βόννης, σ. 305).

Συμπέρασμα

«*Ὅλα ὑποδεικνύουν τήν ἱστορική ἀλήθεια, ὅτι τό κυριώτερο στοιχεῖο τοῦ Βυζαντινοῦ Κράτους ἦταν ὁ Ἑλληνισμός καί ὅτι στόν βυζαντινό πολιτισμό ἐπικράτησαν τά ἑλληνικά στοιχεῖα*». (G. Moravcsik, Οὖγγρος Βυζαντινολόγος καί νεοελληνιστής, «Ἡ σημασία τῶν γεωγραφικῶν ὀνομάτων στό Βυζάντιο»)

Ὁ βυζαντινός πολιτισμός, χωρίς νά στερῆται δημιουργικότητος εἶναι πρωτίστως ἕνας πολιτισμός μνήμης. Διατηρεῖ, σώζει, μελετᾶ, προβάλλει, ἐπεξεργάζεται, διαδίδει τήν προγενέστερή του ἑλληνικότητα –σέ γνώσεις, αἰσθητική, τέχνη, ἐπιστῆμες, τεχνική, φιλοσοφία, ἱστορία, σοφία. Ὁ νεώτερος Ἑλληνισμός διετήρησε καί διατηρεῖ τήν συνείδησι τῆς ἑνότητός του μέ τόν ἀρχαῖο, μέσῳ τοῦ βυζαντινοῦ Ἑλληνισμοῦ. Σ' αὐτόν ὀφείλουμε τήν συνείδησι τῆς ἱστορικῆς συνεχείας μας, τήν ζωντανή συνάφειά μας μέ τίς διαχρονικές ἀξίες τῆς ἑλληνικότητος. Χωρίς τόν Ἑλληνισμό τῶν Μέσων Χρόνων, δηλαδή τόν βυζαντινό, δέν θά εἴχαμε διασώσει τήν γλῶσσα μας, τίς μνῆμες μας, τίς παραδόσεις μας, ὅλα αὐτά τά στοιχεῖα πού συναποτελοῦν τήν ἐθνική μας ταυτότητα καί αὐτοσυνειδησία.

Β' ΕΛΛΗΝΟΒΥΖΑΝΤΙΝΗ ΑΝΘΟΦΟΡΙΑ

«Ὁ "Φιλόπατρις" ἀντιπροσωπεύει μία μορφή βυζαντινοῦ ἀνθρωπισμοῦ καί ἀποτελεῖ ἀναγέννησι τοῦ ἑλληνικοῦ πνεύματος καί τῆς κλασικῆς καλαισθησίας».
S. Reinach («Cultes, mythes et religions»)

«Ὁ Ρωμανός ὁ Μελωδός εἶναι ὁ Πίνδαρος τῆς βυζαντινῆς ρυθμικῆς ποιήσεως».
K. Krumbacher («Ἱστορία τῆς Βυζαντινῆς Λογοτεχνίας»)

«Ἔναντι τῶν ἀξιωμάτων, ὁ Θεμίστιος μᾶς ἀντεισφέρει σοφίαν ἑλληνικήν».
Κωνστάντιος Β'.

«Ἡ ἑλληνική παιδεία, κλείς τῆς ἀνθρωπίνης εὐδαιμονίας καί τῆς ὀρθοκρισίας τῶν ἡγεμόνων».
Εὐδοκία Μακρεμβολίτισσα αὐτοκράτειρα (πρός τόν σύζυγόν της Ρωμανόν Διογένην)

«Τό Βυζάντιο ὑπῆρξε ὁ κρίκος πού μᾶς συνδέει μέ τήν Ἀρχαιότητα».
Κ. Βάρζος («Οἱ Αὐτοκρατόρισσες τοῦ Βυζαντίου»)

«Χωρίς τό Βυζάντιο, ἴσως ἡ Ἑλλάς, οἱ Ἕλληνες καί ὁ πολιτισμός τους νά ἦσαν γνωστοί μόνον ἀπό οἰκτρά λείψανα καί ἐρείπια».
F. Lot («La fin du Monde Antique»)

1. Ἔργα

Ἡ στροφή τοῦ βυζαντινοῦ Ἑλληνισμοῦ πρός τίς ρίζες του ἀνθοφορεῖ:

● Ὁ **Γρηγόριος Νύσσης** καί ὁ **Γρηγόριος Ναζιανζηνός** ἐπαναλαμβάνουν τήν θέσιν τοῦ Σωκράτους καί τοῦ Πλάτωνος ὅτι *«κυβερνήτην μή γίνεσθαι, εἰ μή τῆς κυβερνητικῆς ἐπιστήμης εἴη»* καί τήν ἐπεκτείνουν καί στούς κληρικούς οἱ ὁποῖοι ἐπίσης πρέπει νά εἶναι κάτοχοι γνώσεως, ἐνάρετοι καί ἄξιοι. (Ἐπιστολή ΙΖ′ Γρ. Νύσσης, Migne τ. 46, 1064 καί Πατρ. τ. 36, 532).

● Ὁ **Ἰωάννης Χρυσόστομος** καλεῖ τούς νέους νά μελετοῦν τούς ἀρχαίους Ἕλληνες, ὥστε νά ὠφελοῦνται ἀπό τούς λόγους των.

● Στό Βυζάντιο ἀναδεικνύεται ὁ μεγάλος ἐκπρόσωπος τοῦ νεοπλατωνισμοῦ **Πρόκλος**.

● Ὁ ἱστορικός Προκόπιος ἀκολουθεῖ τόν Ἡρόδοτο καί τόν Θουκυδίδη.

● Ὁ **Θεμίστιος**, διευθυντής τοῦ πανεπιστημίου τῆς Κωνσταντινουπόλεως, συνέγραψε τίς «Παραφράσεις τοῦ Ἀριστοτέλους».

● Ὁ **Ἰωάννης Μαλάλας** (στ′) ἔγραψε τό πρῶτο ἀξιόλογο ἔργο στήν ὁμιλουμένην Ἑλληνικήν. Πρόκειται γιά ἕνα «χρονικό τῆς ἱστορίας τοῦ κόσμου».

● Ὁ **Λεόντιος ὁ Βυζάντιος** στά κατά τῶν μονοφυσιτῶν ἔργα του προσφεύγει στόν Ἀριστοτέλη.

● Ὁ **Διόσκορος**, Αἰγυπτιώτης Ἕλλην, ἔγραψε πολύ ἀξιόλογα ποιήματα.

● Στήν «Παλατινή Ἀνθολογία» περιλαμβάνονται ἑκατοντάδες Ἑλληνιστικά ἐρωτικά ποιήματα, 40 ἐπιγράμματα τοῦ Λεωνίδα Ταραντίνου κλπ.

● Δημοφιλέστατο λαϊκό ἀνάγνωσμα τῶν Βυζαν-

τινῶν ἦταν τό «Λευκίππη καί Κλειτοφῶν» τοῦ Ἀχιλλέως Τατίου (β').

● Ὁ **Τζέτζης** δίνει περίληψιν τῆς «Πολιτείας τοῦ Ἡλίου», τοῦ Ἰαμβούλου.

● Τά ὁμηρικά ἔπη γίνονται γνωστά ἀπό τήν ἐπιτομή τοῦ **Νεμεσίωνος** (ζ').

● Καλύτερος ἕως σήμερα σχολιαστής καί ἑρμηνευτής τοῦ Ὁμήρου παραμένει ὁ **Εὐστάθιος**, Ἀρχιεπίσκοπος Θεσσαλονίκης.

● Ὁ K. Krumbacher χαρακτηρίζει τήν **Κασσιανή** ποιήτρια «μοναδική».

● Ὁ Γεώργιος **Σύγκελλος** («Ἐκλογή Χρονογραφίας») χρησιμοποιεῖ ὡς πηγή τήν ἀρχαία ἑλληνική χρονογραφία.

● Ὁ ἐκπολιτιστής τῶν Σλαύων **Κύριλλος** (Κωνσταντῖνος) ἐδίδαξε ἑλληνική φιλοσοφία στό πανεπιστήμιο τῆς Κωνσταντινουπόλεως.

● Ὁ αὐτοκράτωρ Λέων **Στ' ὁ Σοφός** (θ') *«μετεμόρφωσε τά ἀνάκτορά του σέ νέα Ἀκαδημία ἤ Λύκειο»* (Popou: «Ὁ Αὐτοκράτωρ Λέων Στ'»).

● Ὁ αὐτοκράτωρ **Κωνσταντῖνος Πορφυρογέννητος** (ι') μερίμνησε γιά τήν ἔκδοσι ἀνθολογιῶν ἀρχαίων κειμένων καί ἐγκυκλοπαιδειῶν μεταξύ τῶν ὁποίων ἡ «Παλατινή Ἀνθολογία» καί τό «Λεξικό Σούδα». Ὁ Krumbacher («Ἱστορία τῆς Βυζαντινῆς Φιλολογίας») χαρακτηρίζει τό δεύτερο, *«μνημεῖο τῆς φιλοποιίας τῶν λογίων τοῦ Βυζαντίου σέ μία ἐποχή πού ἡ σχετική μέ τήν μόρφωσι δραστηριότητα τῆς ὑπόλοιπης Εὐρώπης εἶχε τελείως παρακμάσει καί ἀποτελεῖ νέαν ἔνδειξι τῆς μεγάλης ἐκτάσεως καί τοῦ τρόπου μέ τόν ὁποῖον ἡ Βυζαντινή Αὐτοκρατορία... διετήρησε καί ἀνέπτυξε ὅ,τι ἀπέμεινε ἀπό τόν ἀρχαῖο πολιτισμό».*

● Σημαντικά εἶναι τά «Ἑλληνικά Σχόλια» τοῦ Ἀρέθα, ἀρχιεπισκόπου Καισαρείας, καθώς καί οἱ «σημειώσεις» του στόν Πλάτωνα καί στόν Λουκιανό.

● Ἐνδιαφέρον ἔργο εἶναι ὁ ψευδο-Λουκιανός διάλογος «Φιλόπατρις» (ι΄) πού κατά τόν S. Reinach («Cultes, mythes et religions») *«ἀντιπροσωπεύει μία μορφή βυζαντινοῦ ἀνθρωπισμοῦ»* καί *«ἀποτελεῖ ἀναγέννησι τοῦ **ἑλληνικοῦ** πνεύματος καί τῆς κλασικῆς καλαισθησίας»*.

● Ὁ **Ρωμανός ὁ Μελωδός** ἀπό τόν K. Krumbacher χαρακτηρίζεται *«Πίνδαρος τῆς ρυθμικῆς ποιήσεως»* καί ἀπό τόν H. Gelzer *«Δάντης τῶν **νεο-Ἑλλήνων**»*. Περίφημος εἶναι ὁ ὕμνος του «Ἡ Παρθένος σήμερον τὸν ὑπερούσιον τίκτει», ἐμπνευσμένος ἀπό Ὀρφικούς ὕμνους πρός τήν Ἀθηνᾶ καί τήν Ἀρτέμιδα.

● Ὁ αὐτοκράτωρ **Κωνσταντῖνος ὁ Μονομάχος,** μέ ἕνα ἐπιτελεῖο διανοουμένων ἐπί κεφαλῆς τῶν ὁποίων εἶναι ὁ **Μιχαήλ Ψελλός,** ἀναδιοργανώνει τό πανεπιστήμιο τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἱδρύοντας Σχολές Φιλοσοφίας καί Νομικῆς, καθιερώνει τήν δωρεάν παιδείαν (1045) καί προωθεῖ τήν ἀνθρωπιστική ἑλληνική γνῶσι, τῆς ὁποίας ἐκπρόσωπος θεωρεῖται ὁ Μ. Ψελλός.

2. Ἀρχαιόφιλοι αὐτοκράτορες[1]

● Ὁ **Μανουήλ Κομνηνός** (ιβ΄) ἀνήγειρε σ' ἕνα νησάκι κοντά στόν Βόσπορο πύργο πού τόν ὠνόμασε «τοῦ Λεάνδρου», τιμώντας τόν ἀρχαῖο ἐραστή τῆς Ἡροῦς

1. Περί ἑλληνικότητος τῶν Ἰσαύρων καί τῆς μεταρρυθμίσεώς των βλέπε Γ. Κ. Γεωργαλᾶ, «Βυζάντιον: Ἡ Δόξα», κεφ. «Ἡ Μεγάλη Μεταρρύθμισις».

πού πνίγηκε στόν Ἑλλήσποντο ἐνῶ κολυμποῦσε πρός τήν ἀγαπημένη του Ἱέρεια τῆς Ἀρτέμιδος Ἡρώ[2].

● Ὁ **Κωνστάντιος Β'** (δ') εἶναι σκληρός καί φανατικός χριστιανός, διορίζει ὅμως μέλος τῆς συγκλήτου τόν «ἐθνικό» Θεμίστιο, ἐξηγώντας μέ ἔγγραφό του ὅτι αὐτός ἔναντι τῶν ἀξιωμάτων πού τοῦ ἀπονέμονται, «ἀντεισφέρει σοφίαν **ἑλληνικήν**».

Ὁ ἴδιος τό 357 ἱδρύει στήν Κωνσταντινούπολι «βασιλικήν βιβλιοθήκην» μέ ἔργα τῆς Ἀρχαίας Γραμματείας καί κρατικό ἐργαστήριο ἀντιγραφῆς παλαιῶν ἑλληνικῶν συγγραμμάτων.

● Ὁ Ἀναστάσιος (491-518) ὑπῆρξε προστάτης τοῦ Ἑλληνισμοῦ. Ὁ Ἕλλην χημικός Πρόκλος τόν βοήθησε νά καταστείλη τήν στάσιν τοῦ Γότθου Βιταλιανοῦ, ἐφοδιάζοντάς τον μέ τό «ὑγρόν πῦρ». Τοῦτο, διότι οἱ Ἕλληνες θεωροῦσαν τό κράτος δικό τους, ἑλληνικό, καί δέν ἤθελαν τόν ἐκγοτθισμό του ἐναντίον τοῦ ὁποίου εἶχαν ἤδη ἀντιταχθῆ ἐπιτυχῶς ὡς ἑνωμένοι χριστιανοί (Ἰωάννης Χρυσόστομος, Συνέσιος) καί «ἐθνικοί» (Αὐρηλιανός, Ἀνθέμιος) στά τέλη τοῦ δ' αἰῶνος[3].

● Ἡ **Ἄννα Κομνηνή** (ια') αὐτοχαρακτηρίζεται «Ἑλληνίς». Εἶναι κάτοχος μεγάλης ἑλληνικῆς παιδείας. Ἐκφράζει τό πνεῦμα τοῦ βυζαντινοῦ Ἑλληνισμοῦ. Γράφει ὁ καθηγητής Ν. Β. Τωμαδάκης γιά τήν συγγραφέα: *«Εἶναι ὑπέρ τῆς σπουδῆς τῶν Γραφῶν καί τῶν ἀρχαίων συγγραφέων· θαυμάστρια τοῦ ἡρωϊσμοῦ, ἀλλά καί τῆς εἰρήνης, ἐκτιμᾶ τήν γενναιότητα, τήν ἀγχίνοιαν, τήν*

2. Οἱ Τοῦρκοι τό 1996 τόν ἔκαναν... μπάρ!
3. Βλέπε τό κεφ. «Ἐκγοτθισμός ἤ Ἐξελληνισμός;» στό βιβλίο μου «Βυζάντιον: Ὁ Ἑλληνισμός», γ' στήν σειρά «Βυζάντιον».

πνευματικήν καλλιέργειαν, τό ἐλεύθερον τοῦ ἀνθρώπου, τήν σύνεσιν τῆς προκεχωρημένης ἡλικίας». («Οἱ βυζαντινοί ἱστορικοί ἐν σχέσει πρός τήν ἀρχαίαν ἱστοριογραφικήν παράδοσιν καί ἡ σημασία αὐτῶν» –στό Ἐπετηρίς Φιλοσ. Σχ. Παν. Ἀθηνῶν 1954-55).

Αὐτός εἶναι ὁ βυζαντινός Ἑλληνισμός: Χριστιανικός καί ἀνθρωπιστικός σπουδαστής τῆς ἀρχαίας σοφίας, ἡρωικός, γενναῖος, εἰρηνόφιλος, ἀγχίνους, πνευματικῶς καλλιεργημένος, ἐλεύθερος –μέ ἔντονη συνείδησι ὅτι εἶναι ἡ συνέχεια τοῦ Ἑλληνισμοῦ τῶν προγενεστέρων ἐποχῶν καί ἔχει χρέος νά φανῆ ἄξιος αὐτῆς τῆς κληρονομίας.

● Ἡ **Εὐδοκία Μακρεμβολίτισσα** γράφει στόν σύζυγο καί συμβασιλέα της Ρωμανόν Δ' Διογένη ὅτι τό κράτος δύναται νά σωθῆ μόνον διά τῆς ἑλληνικῆς παιδείας καί τόν πληροφορεῖ μέ χαρά γιά τήν ἐπανίνδρυσιν τῆς πλατωνικῆς ἀκαδημίας καί τόν πλουτισμόν τῆς βασιλικῆς βιβλιοθήκης μέ ἑλληνικά χειρόγραφα. Ὡς γέρας γιά τίς κατά τῶν Τούρκων νίκες του, καταλήγει, τοῦ προσφέρει τό πόνημα τοῦ Ψελλοῦ περί τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων ἡρώων. Στήν ἐπιστολή της ἀναφέρεται εἰς *«τάς πάλαι ποτέ κλεινάς Ἀθήνας ὧν τό κλέος οὐρανόμηκες»*. Χαρακτηρίζει τήν ἑλληνική παιδείαν *«κλεῖδα τῆς ἀνθρωπίνης εὐδαιμονίας καί τῆς ὀρθοκρισίας τῶν ἡγεμόνων»*. Ἡ ἴδια συνέγραψε τόν «Πλόκαμον τῆς Ἀριάδνης» καί τήν «Ἰωνιάδα», ὅπου ἐκλαϊκεύει τήν ἀρχαιοελληνική ἡρωική μυθολογία.

● Ὁ αὐτοκράτωρ **Θεόδωρος Λάσκαρις** σέ ἐπιστολή του ἐκφράζει τόν θαυμασμό του στά μνημεῖα τῆς Ἑλληνικῆς Ἀρχαιότητος καί θεωρεῖ τόν ἑαυτόν του *«μύρμηκα ἔναντι τῶν κτισάντων καί κατοικησάντων ἐν αὐτοῖς Γιγάντων»* (Κῶδιξ Λαυρεντιανῆς Βιβλιοθήκης).

● Ὁ **Μιχαήλ Γ'**, ὁ ἀποκληθείς «Μέθυσος» (842-867), εἶχε μεγάλη μόρφωσι καί ἦταν ἑλληνολάτρης. Ἄν καί περιέπεσε σέ ὑπερβολές ἐπιχειρώντας νά γελοιοποιῆ τήν χριστιανική θρησκεία μέ καμώματα πού τά ἐξελάμβανε ὡς «Ἀριστοφανικά», ἐπετέλεσε θετικό πολιτισμικό ἔργο: Ἀναδιοργάνωσε τό «πανδιδακτήριο» τῆς Κωνσταντινουπόλεως ὑπό τήν διεύθυνσιν τοῦ **Λέοντος τοῦ Μαθηματικοῦ**, εἰσάγοντας τήν διδασκαλία τῆς γραμματικῆς, τῆς γεωμετρίας καί τῆς ἀστρονομίας· ἀναδιοργάνωσε τήν Δικαιοσύνη· **ἀπεκατέστησε τήν** ὀνομασία **«Ἕλλην» ὡς τιμητικήν**.

Ὁ ἐξελληνισμός τῆς Αὐτοκρατορίας, πού ἄρχισε μέ τόν Ἡράκλειο καί ὁλοκληρώθηκε μέ τούς Ἰσαύρους, ἐπισφραγίζεται μέ τήν **Μακεδονική δυναστεία** (867-1081).

● Ἀχρηστεύονται τά κατά τῶν Ἑλλήνων μέτρα, ὅπως ἡ ἀπαγόρευσις τῶν ἑλληνικῶν πανηγύρεων, οἱ ἀφορισμοί κλπ.

● Ἀναβιώνουν οἱ διονυσιακές τελετές τῶν Ἀπόκρεω, τοῦ Μαΐου καί τοῦ Δωδεκαημέρου.

● Ἐπανέρχονται οἱ ἀθλητικοί ἀγῶνες μέ διάταγμα τοῦ **Λέοντος τοῦ Σοφοῦ** (θ'-ι').

● Ἐπί **Φωκᾶ** (963-969) στίς ἐκκλησίες γίνονται παραστάσεις μέ θρησκευτικά θέματα, ἀλλά κατά μίμησιν τοῦ ἑλληνικοῦ θεάτρου!

● Ἐπί **Κωνσταντίνου τοῦ Πορφυρογεννήτου** (913-959) καλλιεργοῦνται ἡ φιλοσοφία καί ἡ ρητορική, ἡ ὁποία, εἰσάγεται ὡς μάθημα στό πανεπιστήμιο.

● Ὁ **Κωνσταντῖνος ΙΑ' Παλαιολόγος**, 48 ὧρες πρίν ἀπό τήν Ἅλωσι, χαρακτηρίζει τήν Κωνσταντινούπολιν *«ἐλπίδα καί χαράν πάντων τῶν Ἑλλήνων»*.

Ἀσφαλῶς σέ ὅλες αὐτές τίς περιπτώσεις ὁ ὅρος «Ἕλλην» νοεῖται ὄχι πλέον θρησκευτικῶς, ἀλλά ἐθνοφυλετικῶς[4].

3. Ἕλληνες χριστιανοί

Πλῆθος κοσμικῶν καί κληρικῶν λογίων συνδυάζουν Ἑλληνισμό καί Χριστιανισμό, στήν παιδεία, στήν σκέψι, στόν βίο καί στό ἔργο τους.

- Ὁ **Εὐάγριος ὁ Πόντιος** (δ') εἶναι χριστιανός, ἀλλά ἡ σκέψις του εἶναι Ἑλληνιστική, ὅπως ἄλλωστε καί ἡ ὁρολογία του. Ὡς Ἕλλην δίνει μεγάλη σημασία στό νοῦ, στήν διάνοια, πού κατ' αὐτόν σημαίνει τήν προσωπική συνείδησι, ἀλλά ὡς χριστιανός, αὐτήν τήν συνείδησι τήν θέλει ἀπαλλαγμένην ἀπό ταύτισιν μέ τό ἀτομικό ἐγώ.
- Ὁ **Νόννος** ἀρχίζει τά «Διονυσιακά» του μέ ὕμνον πρός τόν Διόνυσον.
- Ὁ **Πατριάρχης Ἀρσένιος Αὐτωρειανός** (1254-1259 καί 1261-1265) συνέθεσεν ὕμνους σέ ὕφος ἀνακρεόντειο, μέ ἔντονη ἑλληνικότητα. Ὁ ὕμνος του «εἰς Λαμπράν Κυριακήν», εἶναι γεμᾶτος συμβολισμούς ἀπό τήν ἀρχαιοελληνική μυθολογία.
- Ὁ **Μιχαήλ Χωνιάτης**, Ἀρχιεπίσκοπος Ἀθηνῶν, θρηνεῖ μέ ἑλληνοπρεπεῖς στίχους γιά τήν παρακμή τῶν «πάλαι θρυλουμένων» Ἀθηνῶν, νοσταλγεῖ *«βήματα, ψήφους, νόμους, δημηγορίας τε πειθανάγκῃ ῥητόρων,*

---

4. Ἐδῶ παραθέτω μόνον ἐνδεικτικές περιπτώσεις. Περισσότερα θά βρῇ ὁ ἐνδιαφερόμενος στά βιβλία μου «Βυζάντιον: Ὁ Ἑλληνισμός», «Βυζάντιον: Ἡ Δόξα» καί «Βυζάντιον: Ἡρώων Πάνθεον», κεφ. «Οἱ αὐτοκράτορες».

βουλήν, πανηγύρεις τε καί στρατηγίας» καί κλαίει ἐπειδή *«ὄλωλε σύμπαν τῶν Ἀθηνῶν τό κλέος»*.

Ἡ Ὀρθοδοξία ἑλληνίζει σαφῶς, ἐνῶ ἐκδηλώνεται ἔντονος ἑλληνίζουσα τάσις στήν παιδεία, στήν φιλοσοφία, στήν τέχνη, στήν ἐπιστήμη, ἀλλά καί στήν καθημερινή ζωή, μέ τό θέατρο, τούς μίμους, τίς πανηγύρεις.

- Ὁ **Μιχαήλ Ψελλός** (1018-1078) καυχᾶται ὅτι ἀνετράφη *«λόγοις ἑλληνικοῖς»*.
- Ἡ Ἄννα Κομνηνή γράφει ὅτι στό ἐκπαιδευτήριο ὀρφανῶν πού ἵδρυσε ὁ πατέρας της ὅλοι *«ἑλλήνιζαν»*, διδασκόμενοι *«τῶν ἑλλήνων συγγράμματα»* (Ἀλεξιάς 15, 7 Teubner 2, 293).
- Ὁ **Καβάσιλας** (ιδ΄) χαρακτηρίζει τήν Θεσσαλονίκη *«οἶκον Ἑλληνισμοῦ»* καί *«διάδοχον τῶν Ἀθηνῶν»*.
- Μιά πλειάς διανοουμένων ἐπιδίδεται σέ φιλοσοφικές ἀναζητήσεις μέ ὁδηγούς τούς Ἕλληνες.
- Ὁ **Μιχαήλ Ψελλός**, ὁ ὁποῖος εἶναι μοναχός, ὑπερηφανεύεται: *«Ἐμός ὁ Πλάτων»*, **καί** κάνει λόγο γιά συνέχεια τοῦ ἔθνους τῶν Ἑλλήνων.
- Ὁ μαθητής του **Ἰωάννης ὁ Ἰταλιώτης** (1025-1090) ἱδρύει φιλοσοφική σχολή καί κηρύττει τίς ἰδέες τοῦ Πλάτωνος, ὅπως καί οἱ μαθητές του, **Εὐστράτιος Νικαίας** (1050-1120), **Θεόδωρος τῆς** Σμύρνης (διάδοχός του στήν διεύθυνσι τῆς φιλοσοφικῆς σχολῆς) καί **Θεόδωρος Πρόδρομος**.
- Ὁ **Λέων ὁ Φιλόσοφος ἤ Μαθηματικός** (†869) ὑπῆρξε διάσημος σοφός καί εἰκονοκλάστης μητροπολίτης Θεσσαλονίκης ἀπό τό 840 ἕως τό 843. Τότε ἀπεμακρύνθη ἀπό τούς εἰκονοφίλους, ἀνέλαβεν ὅμως ἐν συνεχείᾳ τήν διεύθυνσιν τοῦ αὐτοκρατορικοῦ πανδιδακτηρίου τῆς Μαγναύρας.

Αὐτός, σέ ποίημά του μέ τόν τίτλον «εἰς ἑαυτόν», αὐτοαναφέρεται ὡς *«ὁ ἐπονομαζόμενος Ἕλλην»*.

● Ὁ **Νικήτας Χωνιάτης** (1155-1216) γραμματεύς τοῦ Θεοδώρου Λασκάρεως δηλώνει: *«οὐκ ἄν ἐσοίμην παραπέμπων τοῖς ἔπειτα πράξεις πολεμικάς ἐν αἷς μή νικῷεν Ἕλληνες»*. Καὶ ἐξηγεῖ *«πῶς ἄν εἴην ἐγώ τό βέλτιστον χρῆμα, τήν Ἱστορίαν, καί κάλλιστον εὕρημα τῶν* ***Ἑλλήνων*** *βαρβαρικαῖς καθ'* ***Ἑλλήνων*** *πράξεσι χαριζόμενος;»* (Κ. Σάθα, «Μεσ. Βιβλ.» Ζ', κα').

● Ἀλλά καί ὁ **Σχολάριος** ὅταν δηλώνη *«χριστιανός, ὄχι Ἕλλην»*, τό ἐννοεῖ μέ θρησκευτικήν σημασίαν, διότι ὅταν ἀναφέρεται σέ ἐθνοφυλετικούς ὅρους, ὁμιλεῖ γιά τό περί αὐτόν συγκεντρούμενον *«νέον Γένος, Ἑλληνικόν»*.

● Ὁ Συμεών ὁ **Μεταφραστής** (ι' ἤ ια') σέ πολλούς ὕμνους του ἐμπνέεται ἀπό τούς Ὀρφικούς καί τήν Πλατωνική φιλοσοφία.

● Ὁ **Νικηφόρος Γρηγορᾶς** (ιγ') γράφει γιά χώραν *«ὅσην οἰκοῦν* ***Ἕλληνες****»* (ἐπιστ. 48, Budé, σ. 285).

● Ὁ μέγας θεολόγος Νικόλαος Καβάσιλας (ιδ') ἀναφέρεται στούς *«ἐν ἡμῖν* ***Ἕλληνας****»*.

4. Ἡ Ἀναγέννησις τοῦ ιβ' αἰῶνος

Κατά τόν ιβ' αἰῶνα, στό Βυζάντιο πραγματοποιεῖται Ἀναγέννησις πού προηγεῖται κατά τρεῖς αἰῶνες τῆς Δυτικῆς[5]. Τότε, ὁ **Νικήτας Χωνιάτης** περιγράφει τούς Δυτικούς ὡς «σκοτεινές φυλές» πού ἀνάμεσά τους δέν κατα-

5. Ὑπάρχουν καί ἐκεῖνοι πού ἀρνοῦνται ὅτι ὑπῆρξαν «ἀναγεννήσεις» στό Βυζάντιο. Ὅμως ἔχει πλέον ἐπικρατήσει ἡ ἄποψις ὅτι ὑπῆρξαν καί μάλιστα λίαν ἀξιόλογες καί ἐπηρέασαν τήν Δύσι προπαρασκευαστικῶς γιά τήν Ἀναγέννησι.

φεύγει οὔτε ἡ χάρις οὔτε ἡ μοῦσα, οἱ ὁποῖες μόνον ἀπό τήν Κωνσταντινούπολιν παίρνουν φῶς («Ἱστορία»).

● Ἡ αὐτοκράτειρα **Ἄννα Θαλασσηνή**[6], ὁ αὐτοκράτωρ **Ἀλέξιος Α' Κομνηνός**, ἡ κόρη του **Ἄννα Κομνηνή**, ὁ σύζυγός της **Νικηφόρος Βρυέννιος**, ὁ ἀδελφός της Σεβαστοκράτωρ **Ἰσαάκιος**, ὁ αὐτοκράτωρ **Μανουήλ** εἶναι ἀναγεννησιακές μορφές σάν αὐτές πού στήν Δύσι ἐμφανίζονται μόνον ἀπό τόν ιστ' αἰῶνα.

● Ἡ Ἄννα Κομνηνή συνέγραψε τήν «Ἀλεξιάδα» ἔχοντας πρότυπό της τόν Ξενοφῶντα καί χρησιμοποιώντας τήν ἀρχαία Ἑλληνική (ἀττική). Τό ἔργο της θεωρεῖται ὡς ἡ ἀρχή τῆς φιλολογικῆς ἀναγεννήσεως. Ὁ F. J. Foakes-Jackson, θεωρεῖ ὅτι ἡ Ἄννα ἀποτελοῦσε σπανιώτατο εἶδος γυναίκας ὡς τόν ιθ' αἰῶνα. («Anna Comnena»). Ὁ C. Neumann ἐκτιμᾶ τό ἔργο της ὡς τήν *«εὐγενέστερη ἔνδειξι τοῦ **Ἑλληνικοῦ Κράτους** πού ἀναγεννήθηκε ἀπό τόν Ἀλέξιο Κομνηνό»*. Ὁ Sir Walter Scot, τήν παρουσιάζει στό μυθιστόρημά του «Count Robert of Paris».

● Ὁ ἀδελφός της Σεβαστοκράτωρ **Ἰσαάκιος**, συνέγραψε μελέτες γιά τήν μεταμόρφωσι πού ὑπέστησαν τά ἔπη τοῦ Ὁμήρου κατά τόν Μεσαίωνα.

● Τήν ἐποχήν αὐτήν ἤκμασαν οἱ **Μιχαήλ** καί **Νικήτας Ἀκομινάτος**, ἀπό τούς ὁποίους ὁ πρῶτος ἔγινε Ἀρχιεπίσκοπος Ἀθηνῶν. Γιά τόν λαμπρό λόγο τῆς ἐνθρονίσεώς του συγκέντρωσε τούς Ἀθηναίους μπροστά στόν Παρθενῶνα. Ἔγραψε ποιήματα, ἀνάμεσά τους καί ἐλεγεῖον πρός τιμήν τῶν Ἀθηνῶν. Ὁ Gregoro-

6. Ὁ Κ. Καβάφης τῆς ἔχει ἀφιερώσει ἕνα ποίημά του, τοῦ 1927, μέ τόν τίτλο «Ἄννα Δαλασσηνή». Ὁ ἴδιος ἔγραψε καί ποίημα μέ τόν τίτλο «Ἄννα Κομνηνή» (1920).

vius τόν ἀποκαλεῖ *«τελευταῖον μεγάλο πολίτη καί ὕστατην δόξα αὐτῆς τῆς πόλεως τῶν σοφῶν»* («Ἱστορία τῶν Ἀθηνῶν κατά τόν Μεσαίωνα»).

Ὁ ἄλλος ἀδελφός, ὁ Νικήτας, εἶναι ἐξέχων ἱστορικός πού τό ὕφος του δείχνει βαθειά γνῶσι τῆς ἀρχαίας φιλολογίας. Θεωρεῖ τούς Δυτικούς «βαρβάρους».

● Ὁ ἱστορικός **Ἰωάννης Κίνναμος** ἀκολουθεῖ τόν Ξενοφῶντα.

● Κατά τά μέσα τοῦ ιβ′ αἰῶνος ἐγράφη καί ὁ διάλογος «Τιμαρίων» κατά τό πρότυπο τῶν νεκρικῶν διαλόγων τοῦ Λουκιανοῦ, ἀπὸ ἀνώνυμο συγγραφέα, ἴσως ὀνομαζόμενον Τιμαρίωνα. Τό ἔργο παραμένει ἡ καλύτερη μίμησις τοῦ Λουκιανοῦ καί εἶναι γεμᾶτο δύναμι καί χιοῦμορ.

● Προσωπικότης τῆς ἐποχῆς ὑπῆρξε καί ὁ **Θεόδωρος Πρόδρομος** ἤ **Πτωχοπρόδρομος**, μυθιστοριογράφος, ἁγιογράφος, ρήτωρ, συγγραφεύς φιλοσοφικῶν καί σατιρικῶν ἔργων, διαλόγων, λιβέλλων, ἐπιγραμμάτων.

● Ὁ **Κωνσταντῖνος Στιλβῆς**, φιλόλογος καί ποιητής, θεωρεῖται ἀπό τούς πρώτους «ἀνθρωπιστές» (οὐμανιστές).

● Ὁ **Ἰωάννης Τζέτζης** ἔγραψε σχόλια στόν Ὅμηρο, στόν Ἡσίοδο καί στόν Ἀριστοτέλη, ποιήματα γιά τά Τρωικά, ἕνα μυθολογικό ποίημα, τήν «Θεογονία», τήν «Βίβλον Ἱστοριῶν» σέ 12.000 στίχους καί «Ἀλληγορίες».

● Ὁ **Εὐστάθιος**, ἀρχιεπίσκοπος Θεσσαλονίκης (1179-1195), μελέτησε καί σχολίασε ἐκτενῶς τά ἔργα τοῦ Ὁμήρου, τοῦ Πινδάρου καί τοῦ Ἀριστοφάνους. Θεωρεῖται καί σήμερα ὁ καλύτερος σχολιαστής τοῦ Ὁμήρου.

5. Καί μετά τό 1204

Μετά τήν καταστροφή τῆς Αὐτοκρατορίας (1204) ἀπό τούς Δυτικούς, τό ἑλληνικό πνεῦμα καταφεύγει στά διάφορα ἑλληνικά κράτη πού σχηματίσθηκαν.

● Ὁ Κύπρου Γεώργιος ὀνομάζει τήν Νίκαια τοῦ ιγ' αἰῶνος «ἀρχαία Ἀθήνα», φημισμένη γιά τήν φιλοσοφία, ὅπως ἡ Κόρινθος γιά τήν μουσική.

● Κεντρική φυσιογνωμία εἶναι ὁ **Νικηφόρος Βλεμμύδης**, πού στήν πολιτική διατριβή του «Βασιλικός Ἀνδριάς», περιγράφει τόν ἰδεώδη μονάρχη. Ἔγραψε ἐπίσης «Ἐπιτομές Φυσικῆς» καί «Λογικῆς». Ἡ τελευταία, ἀπετέλεσε προσφιλές ἐγχειρίδιο καί τῆς Δυτικῆς Εὐρώπης, ἀπό τό ὁποῖο ἐδίδασκαν φιλοσοφία. Ὁ A. Heisenberg γράφει ὅτι αὐτά τά δύο ἔργα *«κατέστησαν ἀθάνατο τό ὄνομα τοῦ συγγραφέως των»* («Curriculum vitae et carmina»). Κατά τόν Ἀ. Βασίλιεφ τά ἔργα αὐτά συνέβαλαν σημαντικώτατα στήν ἀνάπτυξι τῆς Δυτικοευρωπαϊκῆς σκέψεως.

● Ζωηρή πνευματική ζωή ἀναπτύχθηκε καί στό Ἑλληνικό κράτος τῆς Ἠπείρου. Ἀπό τούς διανοητές του ὁ Μητροπολίτης Ναυπάκτου Ἰωάννης **Ἀπόκαυκος** συσχετίζεται μέ τούς μεταγενεστέρους Ἰταλούς ἀνθρωπιστές (Ε. Α. Τσερνούσωφ: «Δοκίμια ἀφιερωμένα στόν Ὑ. Π. Μπουζεσκούλ»).

● Ὁ Βασίλιεφ ἀναφέρει ἐπίσης ὅτι *«ἕνα Ἑλληνικό ἐγχειρίδιον ἰατρικῆς τοῦ τέλους τοῦ ιγ' αἰῶνος εἶχε σπουδαία ἐπίδρασι στήν ἰατρική τῆς Δύσεως καί ἐχρησιμοποιήθη ὡς βιβλίο τῆς Ἰατρικῆς Σχολῆς τῶν Παρισίων ὡς τόν ιζ' αἰῶνα»*.

● Ὁ Ἰωσήφ ὁ **Φιλόσοφος** (1280-1330), ἀπό τήν Ἰθάκη, (ἔζησε στήν Θεσσαλονίκη) ἄφησε μίαν ἡμιτελῆ

ἐγκυκλοπαιδεία, ὅπου ἤθελε νά συνθέση τήν ἀρχαιοελληνική σοφία μέ τήν χριστιανική θεολογία.

● Ὁ **Νικηφόρος Χοῦμνος** (ιϐ΄-ιγ΄) ἔγραψε φιλολογικά, ἐπιστημονικά καί φιλοσοφικά ἔργα μιμούμενος ἀρχαιοελληνικά πρότυπα.

● Ὁ **Δημήτριος Τρικλίνιος** (ιδ΄), Θεσσαλονικεύς, ὑπῆρξε ὁ μεγαλύτερος ἐκδότης κλασικῶν ἔργων στό Βυζάντιο. Πραγματοποίησε σχολιασμένες ἐκδόσεις τοῦ Αἰσχύλου, τοῦ Ἀριστοφάνους, τοῦ Σοφοκλέους καί τοῦ Εὐριπίδου.

6. Ἑλληνικά Φῶτα

Τόν ιδ΄-ιε΄ αἰῶνα:

● Στίς πανεπιστημιακές σχολές τῆ Κωνσταντινουπόλεως ἔρχονται νά μορφωθοῦν ἄνθρωποι ἀπ' ὅλο τόν κόσμο.

● Ἀκμάζουν φιλόσοφοι, μέ ἐπικεφαλῆς τόν **Γεμιστό-Πλήθωνα**, ρήτορες, φιλόλογοι, ἱστορικοί, θεολόγοι, ποιητές, καλλιτέχνες. Κέντρα τῆς κινήσεως εἶναι ἡ Κωνσταντινούπολις, ἡ Θεσσαλονίκη, ὁ Μυστρᾶς καί ἡ Σπάρτη. Γράφει σχετικῶς ὁ Ἀ. Βασίλιεφ: *«Ὁ Ἑλληνισμός ἐφαίνετο νά συγκεντρώνη ὅλη του τήν δύναμη γιά νά δείξη τήν ζωτικότητα τοῦ κλασικοῦ πολιτισμοῦ»*. Καί οἱ E. Lavisse καί A. Rambaud: *«Ὅλη ἡ Ἑλλάς συγκέντρωνε τήν πνευματική της δραστηριότητα γιά νά ρίξη τήν τελευταία θαυμάσια λάμψι της»* («Histoire gènérale du IVe siècle à nos jours»).

● Ὁ αὐτοκράτωρ **Μανουήλ Β΄** εἶναι αὐθεντία στούς κλασικούς.

● Ὁ ἱστορικός **Παχυμέρης** εἶναι θερμός ὑποστηρικτής τοῦ **ἐθνικοῦ** πνεύματος τῶν **Ἑλλήνων**.

● Στήν φιλοσοφία τοῦ ιε΄ αἰῶνος δεσπόζει ὁ **Γεώρ-**

γιος **Γεμιστός (Πλήθων)**. Πλατωνιστής, ὁ ὁποῖος ὁραματίσθηκε μιά νέα θρησκεία μέ βάσι τήν ἀρχαιοελληνική. Μεγάλη ὑπῆρξε ἡ ἐπιρροή του στήν Ἰταλία, ὅπου ἵδρυσε τήν «Πλατωνική Ἀκαδημία» τῆς Φλωρεντίας. *«Ἡ παραμονή του ἐκεῖ ἀποτελεῖ ἕνα ἀπό τά πιό σπουδαῖα ἐπεισόδια τῆς ἱστορίας τῆς μεταφυτεύσεως τῆς ἑλληνικῆς κλασικῆς γνώσεως στήν Ἰταλία καί κυρίως τῆς ἀναζωογονήσεως τῆς Πλατωνικῆς φιλοσοφίας στήν Δύσι»* (Ellissen, «Analekten» IV, 2, II). Κύρια ἔργα του ἡ «Νόμων συγγραφή» καί «περί τῆς διαφορᾶς μεταξύ Ἀριστοτέλους καί Πλάτωνος»[7].

● Ὁ **Νικηφόρος Χοῦμνος**, πού ἐπίσης ἐπηρέασε ἐντόνως τήν Ἰταλική Ἀναγέννησι, σέ ἀντίθεσι πρός τόν Πλατωνιστή Πλήθωνα, ὑποστηρίζει τόν Ἀριστοτέλη. Συγγράφει ἔργα φιλολογικά, ἐπιστημονικά καί φιλοσοφικά, μέ ὁδηγό του τά ἀρχαῖα **ἑλληνικά** πρότυπα.

7. Τό πανεπιστήμιο

Ὡς τόν ε΄ μ.Χ. αἰῶνα, μορφωτικό κέντρο τῆς Αὐτοκρατορίας ἦσαν αἱ Ἀθῆναι μέ τήν φημισμένη σχολή της τῆς φιλοσοφίας καί ρητορικῆς. Μέ τήν ἐπικράτησιν τοῦ Χριστιανισμοῦ καί τήν μεταφορά τῆς πρωτεύουσας στήν Κωνσταντινούπολι, δημιουργήθηκαν οἱ προϋποθέσεις γιά τήν ἀνάδειξι τῆς τελευταίας σέ μορφωτικό κέντρο τοῦ ἑλληνο-χριστιανικοῦ κόσμου. Τό 425, ἱδρύεται ἐκεῖ «πανδιδακτήριον». Εἶχε 31 καθηγητές πού ἐδίδασκαν (14 στά λατινικά, 17 στά ἑλληνικά) φιλοσοφία, δίκαιο, ρητορική καί γραμματική. Τό πανεπιστήμιο, εἶχε δικό του κτίριο καί οἱ καθηγητές του,

7. Βλέπε περισσότερα περί Πλήθωνος στό βιβλίο μου «Βυζάντιον: Ἡ Ἀναγέννησις».

καλῶς ἀμειβόμενοι ἀπό τό Κράτος, ἀπαγορευόταν νά ἔχουν ἄλλην ἀπασχόλησι. Ἦταν τό πρῶτο πανεπιστήμιο πού ἡ Δύσις ἄρχισε νά τό ἀντιγράφη ἔξι αἰῶνες ἀργότερα.

● Κατά τόν θ' αἰῶνα, ὁ Βάρδας, θεῖος τοῦ αὐτοκράτορος Μιχαήλ Γ', ὠργάνωσε παραλλήλως πρός τό «πανδιδακτήριο» καί ἕνα πανεπιστήμιο «ἐλευθέρων σπουδῶν» (Σχολή τῆς Μαγναύρας) μέσα στά ἀνάκτορα. Ἐδιδάσκοντο: γραμματική, ρητορική, διαλεκτική, ἀριθμητική, γεωμετρία, ἀστρονομία, μουσική, φιλοσοφία καί ἀρχαῖοι κλασικοί! Ἡ φοίτησις ἦταν δωρεάν καί οἱ καθηγητές ἀμείβοντο πολύ καλά.

● Τόν ια' αἰῶνα μέ νέαν ἀναδιοργάνωσιν τοῦ πανεπιστημίου, ἐπί **Κωνσταντίνου Μονομάχου**, μέ ἐμπνευστή τόν **Ψελλό**, ἱδρύονται Σχολές Φιλοσοφίας καί Νομικῆς.

● Ἐκτός ἀπό τήν Κωνσταντινούπολι, πανεπιστήμια ἱδρύθηκαν καί σέ ἄλλες πόλεις τῆς Ἑλληνικῆς Αὐτοκρατορίας.

Ὁ **Ἀ. Βασίλιεφ** γράφει: «*Κατά τόν ι' αἰῶνα, ὅταν ὁ Βυζαντινός πολιτισμός γνώρισε περίοδο λαμπρῆς ἐξελίξεως, ἔρχονται στόν Βόσπορο ἀπό τήν βάρβαρη Δύσι ἀντιπρόσωποί της γιά νά μορφωθοῦν*». Ἀπό τά ἑλληνικά πανδιδακτήρια ἐμπνεύσθηκαν τήν ἰδέα τοῦ πανεπιστημίου οἱ Δυτικοί πού ἄρχισαν νά τά ἀντιγράφουν ἀπό τόν ια' αἰῶνα. Ὡς τήν ἅλωσι τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἀπό τούς Τούρκους (1453) πάντως, τό πανεπιστήμιό τους παρέμεινε τό παγκοσμίως καλύτερο καί ἐκεῖ ἔρχονταν νά φοιτήσουν ἀπό ὅλες τίς χῶρες τῆς Εὐρώπης, ἰδίως τήν Ἰταλία, ὅσοι ἤθελαν νά ἐπικοινωνήσουν μέ τήν ἑλληνική κλασική παιδεία.

8. Κοινωνία προόδου

Τό Βυζάντιο εἶναι τό μόνο κράτος τῆς ἐποχῆς μέ κρατική παιδεία, κρατικά νοσοκομεῖα, πανεπιστήμια καί ἀνώτερες σχολές. Ὁ λαός του εἶναι ἐπί αἰῶνες ὁ ἀσυγκρίτως πιό μορφωμένος. Ὅταν στήν Δύσι τό σύνολο τοῦ πληθυσμοῦ ἀγνοεῖ γραφήν καί ἀνάγνωσιν, στήν Κωνσταντινούπολιν οἱ χειρώνακτες γνωρίζουν ἀπό στήθους τόν Ὅμηρο.

Αὐτός ὁ λαός βρίσκεται σέ ἐπίπεδα εὐημερίας ἀδιανόητα γιά τούς ἄλλους λαούς. Τό βιοτικό του ἐπίπεδο εἶναι ἀναμφισβητήτως τό ἀνώτερο. Τό ἴδιο ἰσχύει καί γιά τά δικαιώματά του καί τίς ἐλευθερίες του. Στό Βυζάντιο ὑπάρχουν νόμοι καί ἡ δικαιοσύνη ἀπονέμεται ὄχι κατά τήν αὐθαίρετη κρίσι τοῦ ἄρχοντος, ἀλλά συμφώνως πρός αὐτούς. Οἱ «δῆμοι» ἔχουν σημαντικές ἁρμοδιότητες. Οἱ διανοούμενοι ἐκφράζονται ἐλευθέρως, ἀκόμη καί οἱ θεολογοῦντες. Ἡ γυναίκα εἶναι ἴση μέ τόν ἄνδρα στήν οἰκογένεια καί στήν περιουσία. Στό Βυζάντιο δέν ὑπῆρξε δυτικοῦ τύπου φεουδαρχία. Εἶχε ἰσχυρή κεντρική διοίκησι (αὐτοκρατορική) καί ἦταν χωρισμένο σέ στρατιωτικές - διοικητικές περιοχές (τά «θέματα»). Ἐπί κεφαλῆς κάθε «θέματος» ἦταν ἕνας διοικητής (συνήθως στρατηγός), ὁ ὁποῖος διωριζόταν ἀπό τόν αὐτοκράτορα καί λογοδοτοῦσε σ' αὐτόν. Οἱ χωρικοί δέν ἦσαν δουλοπάροικοι, ἀλλά ἐλεύθεροι κτηματίες παραγωγοί. Οἱ ἀγροτικές τους κοινότητες ἦσαν ἡ πηγή φόρων καί στρατιωτῶν γιά τήν κεντρική διοίκησι[8].

8. Τό σύστημα αὐτό ἄρχισε νά ὑπονομεύεται στά τέλη τοῦ ια´ αἰῶνος, ὅταν στίς ἀνατολικές ἐπαρχίες ἀπέκτησε ἰσχύν ἡ τάξις τῶν στρατιωτικῶν διοικητῶν (οἱ «δυνατοί»).

Οἱ δοῦλοι στό Βυζάντιο εἶναι λίγοι καί ἡ κατάστασίς των ὑποφερτή. Οἱ ἐργαζόμενοι στίς βιοτεχνίες εἶναι ἐλεύθεροι ἐργάτες. Τά μεσαῖα στρώματα εὐημεροῦν. Ἡ δουλεία τείνει πρός τήν ἐξάλειψιν.

Στήν Ἑλληνική Αὐτοκρατορία τῶν Μέσων Χρόνων ἐξεδόθησαν νόμοι, διατυπώθηκαν θεωρίες, ἔγιναν (ἤ ἐπιχειρήθηκαν) μεταρρυθμίσεις κοινωνικές, φορολογικές, οἰκονομικές, νομικές, θρησκευτικές, διοικητικές, ἐκπαιδευτικές, στρατιωτικές, πού στήν Δύσι ἐμφανίσθηκαν μετά ἀπό αἰῶνες.

Παραδείγματα:

- Ἡ μεταρρύθμισις τῆς Εἰκονομαχίας προηγήθηκε κατά ὀκτώ αἰῶνες τῆς τῶν Διαμαρτυρομένων.
- Τό Βυζαντινό σύστημα τοῦ ἐθνικοῦ στρατοῦ ἐφαρμόσθηκε ἀπό τά σύγχρονα κράτη μετά ἀπό δώδεκα αἰῶνες.
- Οἱ Δυτικοί ἄργησαν πολύ νά μιμηθοῦν τούς Βυζαντινούς στόν ἐξανθρωπισμό τῆς ποινικῆς δικαιοσύνης καί στήν ἰσότητα τῶν πολιτῶν ἔναντι τοῦ νόμου.
- Τό ἴδιο ἰσχύει καί μέ τήν κρατικοποίησι (=κοσμικοποίησι) τῆς παιδείας, τήν ἵδρυσι πανεπιστημίων, τήν λειτουργία δημοσίων νοσοκομείων.
- Ἀπό τούς Βυζαντινούς παρέλαβε ὁ νεώτερος κόσμος, μεταξύ ἄλλων, τό ναυτικό δίκαιο καί τό τραπεζικό σύστημα.
- Οἱ καλλιτέχνες τοῦ Βυζαντίου προηγήθηκαν κατά αἰῶνες τῶν δυτικῶν Ἀναγεννησιακῶν.
- Πέρασαν περισσότερα ἀπό χίλια χρόνια γιά νά ἀποκτήσουν οἱ Δυτικοί φωτισμένες μοναρχίες βυζαντινοῦ τύπου.

Μποροῦμε νά διαπιστώσωμε ὅτι ὅλες οἱ κινητήριες ἰδέες τοῦ συγχρόνου κόσμου, πού ἀνατέλλουν μέ τήν Ἀναγέννησι, βρίσκονται ἤδη στό Βυζάντιο.

Συμπέρασμα

Ἡ Ἑλληνική Αὐτοκρατορία ὑπῆρξε γιά χίλια καί πλέον ἔτη τό ἰσχυρότερο, πλουσιώτερο[9], τό πιό προοδευτικό καί πολιτισμένο κράτος τῆς γῆς. Γνώρισε περιόδους πνευματικῆς ἀκμῆς, τούς «χρυσοῦς αἰῶνες» της. Σ' αὐτούς ἀνεδείχθησαν ἱστορικοί, λόγιοι, θεολόγοι, ποιητές, ἀρχιτέκτονες, ἁγιογράφοι, μουσικοί, μυστικιστές, λεξικογράφοι, ἀνθολόγοι, μαθηματικοί, ἱεραπόστολοι, ἐγκυκλοπαιδιστές, σχολιαστές, διδάσκαλοι, πανεπιστήμονες –ἔξοχες «ἀναγεννησιακές» μορφές τοῦ Ἑλληνικοῦ Πνεύματος.

Ὁ Κ. Βάρζος γράφει: *«Τό Βυζάντιο ὑπῆρξε ὁ κρίκος πού μᾶς συνδέει μέ τήν Ἀρχαιότητα»* («Οἱ Αὐτοκρατόρισσες τοῦ Βυζαντίου»). Καί ὁ F. Lot: *«Ἄν δέν κτιζόταν ἡ Κωνσταντινούπολις ὥστε νά διαμορφωθῆ τό Βυζάντιον, ἴσως ἡ Ἑλλάδα, ὁ ἑλληνικός πολιτισμός καί οἱ Ἕλληνες νά ἦσαν σήμερα γνωστοί μόνον ἀπό οἰκτρά λείψανα καί ἐρείπια»* («La fin du monde antique et le debut du Moyen Age»).

Στό Βυζάντιο διαπιστώνονται καί ἀνατολικές ἐπιδράσεις. Αὐτό ἦταν ἀναπόφευκτο. Τέτοιες ἐπιδράσεις ὑπῆρξαν ἄλλωστε καί κατά τήν Ἑλληνιστική Περίοδο,

9. Τά «βυζαντινά» χρυσᾶ νομίσματα ἦσαν τό νόμιομα τῶν διεθνῶν συναλλαγῶν. Τό ἑνετικό «δουκάτο» ἀντικαθιστᾶ τό «βυζαντινό» νόμισμα μόνον κατά τόν ιδ΄ αἰῶνα.

τόσον στά ἑλληνιστικά κράτη τῆς Ἀνατολῆς, ὅσον καί στήν κυρίως Ἑλλάδα.

Ὅμως, ἡ ἐπίδρασις τῆς Ἀνατολῆς στό Βυζάντιο ἦταν ἐξωτερική. Ἀφοροῦσε σέ θέματα ἐνδύσεως, πρωτοκόλλου, ἐθιμοτυπίας. Ἀντιθέτως οἱ πολιτικές ἀντιλήψεις καί οἱ πολιτικοί θεσμοί, ἦσαν στό σύνολό τους προελεύσεως Ἑλληνικῆς - Ἑλληνιστικῆς. Ὁ ἀνατολισμός τοῦ Βυζαντίου εἶναι πολύ μικρότερος ἀπό ἐκεῖνον τῆς Ἑλληνιστικῆς Περιόδου καί τοῦτο ἐπειδή ἡ Ὀρθοδοξία ἐμπόδιζε τήν διείσδυσί του.

Βιβλιογραφία

Γεωργαλᾶς Γ. Κ., *Ἀντιβυζαντισμός.*
– *Βυζάντιον: Ἡ «ἄλλη» Ἱστορία του.*
– *Βυζάντιον: Ὁ Ἑλληνισμός.*

Κεφαλᾶς Νεκτάριος, *Περί Μεσαίωνος καί Βυζαντινοῦ Ἑλληνισμοῦ*, 1991.

Jones A. H., *The Decline of the Ancient World*, 1966.

Hertzberg F. G., *Gechichte Griechenlands seit dem Absterben des antiken Lebens bis zum Gegenwart*, 4 τόμ., 1879.

Schlumberger G., *L'Orient hellénisé*, 1970.

White L., *The Transformation of the Roman World*, 1966.

Ἄννα Κομνηνή.

Γ'. ΕΛΛΗΝΙΚΟΤΗΣ ΚΑΙ ΒΥΖΑΝΤΙΝΟ ΠΝΕΥΜΑ

«Ἡ σχέση τοῦ Βυζαντίου μέ τήν παράδοση εἶναι στείρα, μιμητική καί ἐπαναληπτική».

Κ. Καστοριάδης

«Χωρίς τό Βυζάντιο, ὁ Ἑλληνικός Πολιτισμός καί οἱ Ἕλληνες ἴσως σήμερα νά ἦσαν γνωστοί μόνον ἀπό οἰκτρά λείψανα καί ἐρείπια».

F. Lot («La fin du monde antique et le début du Moyen Age»)

«Ἀπέναντι στόν μισελληνισμό τοῦ Βυζαντίου ὑπῆρξε ἕνας κόσμος πού ἐστάθη φιλόξενος καί διέσωσε κυριολεκτικά τόν Ἑλληνικό Πολιτισμό. Αὐτός εἶναι ὁ Ἀραβικός Κόσμος»[1].

Ἀθ. Κουκοβίστας («Δαυλός» 212-213/1999)

«Τό χριστιανικό Βυζάντιο δέν ἀπωθεῖ οὔτε τήν τέχνη, οὔτε τή σοφία τῆς εἰδωλολατρείας... Ἑλληνικές ἐπιστῆμες καί φιλοσοφία, ἑλληνική ποίησις καί ἱστοριογραφία θεωροῦνται ἀπό τό Βυζάντιο ὡς ἡ πλέον σεβαστή κληρονομιά του».

G. Ostrogorsky («Ἱστ. τοῦ Βυζαντινοῦ Κράτους»)

---

1. Γιά τόν ρόλο τῶν Ἀράβων στήν Ἀναγέννησι καί τήν σχέσι τους μέ τήν ἑλληνικότητα, βλέπε: Γ. Κ. Γεωργαλᾶ, «Βυζάντιον: Οἱ Ἄραβες».

1. Παιδείας Ἑλληνικότης

Ἔναντι τῆς ἑλληνικῆς παιδείας, οἱ φανατικώτεροι τῶν χριστιανῶν εἶχαν στάσιν ἀπορρίψεως, ἐνῶ ἄλλοι, διαλλακτικώτεροι, ἀνεγνώριζαν τήν χρησιμότητά της.

Ὁ Σωκράτης Βυζάντιος (δ'-ε'), ἐκφράζοντας τήν δεύτερη τάσι, ἔγραψεν ὅτι ὁ Χριστός καί οἱ Ἀπόστολοί του οὐδέποτε ἀπέρριψαν τήν ἑλληνική παιδεία, ἐνῶ πολλοί ἀπό τούς Ἕλληνες φιλοσόφους δέν ἀπέχουν πολύ ἀπό τήν γνῶσιν τοῦ ἀληθοῦς Θεοῦ. Τέλος, λέγει, οἱ Γραφές *«δέν διδάσκουν τήν τέχνην τοῦ λόγου»*, τήν γνῶσιν τῆς ὁποίας χρειάζονται οἱ χριστιανοί. (Ἐκκλ. Ἱστ. 3, 16).

Ἡ συμπεριφορά τῶν χριστιανῶν ἔναντι τοῦ ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ καί τῶν ἔργων του ἐποίκιλλε, ἀναλόγως πρός τήν παράταξιν πού ἐπικρατοῦσε. Στήν Συροπαλαιστίνη, Αἴγυπτο, βόρ. Ἀφρική, κατά κανόνα κυριαρχοῦσαν οἱ φανατικοί, οἱ ὁποῖοι δέν ἦσαν Ἕλληνες, ἀλλά Σημῖτες καί οὕτως ἤ ἄλλως μισοῦσαν κάθε ἑλληνικό. Ἀντιθέτως, στήν Μ. Ἀσία, στά νησιά, στήν χερσόνησο τοῦ Αἵμου, στή νότ. Ἰταλία, ὅπου οἱ χριστιανοί ἦσαν Ἕλληνες, ἐπεκράτησε σχεδόν σταθερῶς ἡ παράταξις τῆς μετριοπαθείας, ἡ ὁποία ἀνεγνώρισε τήν π.Χ. ἑλληνική σκέψι ὡς «προπαιδείαν» τοῦ Χριστιανισμοῦ. Αὐτή ἐπεκράτησε τελικῶς ὡς στάσις τοῦ Βυζαντίου. Μεταξύ τῶν χριστιανῶν ὑπῆρξαν φανατικοί κατά κανόνα μή-ἑλληνικῆς καταγωγῆς, οἱ ὁποῖοι, στό ὄνομα τῆς θρησκείας, ζητοῦσαν τήν κατάργησιν τῆς ἑλληνικῆς παιδείας, τήν ἐξαφάνισιν τῆς ἑλληνικῆς σκέψεως, τήν ἀποκήρυξιν τῆς ἑλληνικῆς γλώσσας.

Ὅμως οἱ περισσότεροι καί σωστότεροι χριστιανοί καί σχεδόν στό σύνολό τους οἱ ἐξ αὐτῶν ἑλληνικῆς κα-

ταγωγῆς δέν υἱοθέτησαν αὐτές τίς ἀπαιτήσεις πού κατά βάθος ἐπήγαζαν ἀπό τόν ἀνθελληνισμό τῶν Σημιτῶν - Χαμιτῶν τῆς Ἀνατολῆς καί τῆς Β. Ἀφρικῆς.

Ὁ μή-Ἕλλην ὑμνωδός Ρωμανός λ.χ. καταδικάζει τούς «Ἀθηναίους», τήν «Κόρινθον», τούς «Ἕλληνες», τούς Ἄρατον, Δημοσθένην, Πλάτωνα, Ὅμηρον, Πυθαγόρα. Ἀντιθέτως, οἱ ὑπερισχύοντες Ἕλληνες χριστιανοί, τούς θεωροῦν προπομπούς τοῦ Χριστοῦ, «π.Χ. χριστιανούς», ἀντλοῦν ἀπό τίς ἰδέες τους (λ.χ. Διονύσιος Ἀρεοπαγίτης), συνιστοῦν τήν μελέτη τους (λ.χ. Μ. Βασίλειος), μιμοῦνται τό ὕφος τους (λ.χ. Γρηγόριος Ναζιανζηνός) καί τούς τοποθετοῦν στούς νάρθηκες τῶν ἐκκλησιῶν, μαζί μέ τόν Χριστό, τούς Ἀποστόλους καί τούς Ἁγίους. «Ἐκχριστιανίζουν» τήν ἑλληνικότητα καί «ἐξελληνίζουν» τήν χριστιανικότητα[2].

Γύρω στό 380, γράφονται οἱ «Ἀποστολικές Διαταγές» πού ἀποδίδονται στούς 12 μαθητές τοῦ Χριστοῦ. Μέ αὐτές ὁ χριστιανός προτρέπεται: *«τῶν ἐθνικῶν βιβλίων πάντων ἀπέχου»*. Ὅμως ἡ προτροπή δέν εἰσακούεται.

Ἀκόμη καί ὁ φανατικός χριστιανός **Θεόφιλος**, πατριάρχης Ἀλεξανδρείας, δέν ἐνοχλεῖται ἀπό τήν προσ-

2. Ἕως καί σήμερα ὑπάρχουν μερικοί (ἐλάχιστοι εὐτυχῶς) «χριστιανοί», οἱ ὁποῖοι ἐμμένουν φανατικῶς σ' αὐτές τίς ἰουδαΐζουσες ἀντιλήψεις καί συνεχίζουν τόν πόλεμό τους κατά τῆς κατ' αὐτούς «ἀπειλῆς» (ὁλοκληρωτικοῦ) «ἐξελληνισμοῦ τοῦ χριστιανισμοῦ». Κύριος ἐκπρόσωπος καί θεωρητικός αὐτῆς τῆς ἀκραίας τάσεως εἶναι ὁ π. Γ. Μεταλληνός. Ὑπάρχουν ὅμως πλεῖστοι φωτισμένοι κληρικοί, οἱ ὁποῖοι ὑπογραμμίζουν τό «ἑλληνικόν ὑπόβαθρον τοῦ χριστιανισμοῦ» (Μεθοδίου Φούγια, μητροπολίτου Πισιδίας).

ήλωσι τοῦ ἐπισκόπου Πτολεμαΐδος **Συνεσίου** στήν προχριστιανική ἑλληνική σκέψι, ἐνῶ ὁ ἐκκλησιαστικός ἱστορικός ἐπίσκοπος **Θεοδώρητος** (δ'-ε') ἐπαινεῖ τόν **Δίδυμον τόν Τυφλόν** (313-398), ἐπειδή κατεῖχε τήν ἑλληνική σοφία, ἡ ὁποία, γράφει, δύναται νά χρησιμεύση ὡς ὅπλον κατά τῆς θρησκευτικῆς πλάνης. Ὁ ἴδιος ὁ Θεοδώρητος εἶχε βαθειά γνῶσι τῶν ἀρχαίων συγγραφέων ὅπως καί ὁ ἀντίπαλός του **Κύριλλος**, πατριάρχης τῆς Ἀλεξανδρείας. Ἐκτός ἀπό τούς Πατέρες καί ὁ **Νεμέσιος Ἐμέσης** ἀντλεῖ ἀπό τήν ἑλληνική φιλοσοφία.

Στήν ἔκδοσιν τῆς «Patrologia Graeca» ἀπό τό «Κέντρο Πατερικῶν Ἐκδόσεων» («Ἑλληνική Πατρολογία», 1987), ὁ πατήρ Ἰωάννης Διώτης, γράφει: *«Αἱ ρητορικαί Σχολαί, ὡς ἐπί τό πλεῖστον ὑπό Ἐθνικῶν διευθυνόμεναι, μεταφυτεύουν καί εἰς τούς χριστιανούς τροφίμους των τήν ἀγάπην καί πολλάκις τήν λατρείαν εἰς τήν μεγαλειώδη πνευματικήν κληρονομίαν τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων... Οἱ πλεῖστοι τῶν μεγάλων ἐκκλησιαστικῶν συγγραφέων τοῦ δ' αἰ. καί ἐφεξῆς ἐξεπαιδεύθησαν εἰς τοιαύτας ρητορικάς Σχολάς».*

Ἡ Δυτική Ἐκκλησία ἀκολουθεῖ ἀντίθετην πορείαν: υἱοθετεῖ σημιτίζουσες ἀπόψεις κυρίως βορειοαφρικανῶν λατινοφώνων καί ἀπομακρύνεται ἀπό τίς ἑλληνίζουσες. Ὁ πάπας Δαμάσιος Α' (366-384) ἐπέβαλε τήν ἀντικατάστασιν τῆς ἑλληνικῆς ἀπό τήν λατινική στήν δυτική Ἐκκλησία. Πρόκειται γιά ἐνέργεια πού ἀναβιώνει τό «κίνημα ἀντιστάσεως» τῶν παραδοσιακῶν Ρωμαίων (Κικέρων, Κάτων) ἐναντίον τῆς ἀπειλῆς ἐξελληνισμοῦ των –ἀντίστοιχο πρός τό πολύ βιαιότερο καί ἀγριώτερο κίνημα τῶν Ἰουδαίων ὑπό τούς Μακκαβαίους.

Στόν χῶρο τοῦ Βυζαντίου ὅμως, οἱ διαμορφωτές τῆς Ὀρθοδοξίας ὑποστηρίζουν τήν ἑλληνική γλῶσσα καί τήν χρησιμότητα τῆς ἑλληνικῆς παιδείας. «*Οὐκ ἄχρηστον ψυχαῖς μαθήματα τά ἔξωθεν δή ταῦτα*», λέγει ὁ **Μ. Βασίλειος.** Καί συνιστᾶ στούς χριστιανούς νέους νά μελετοῦν τά κλασικά κείμενα. Τό κάνει μέ τό ἔργο του «*Πρός τούς νέους ὅπως ἄν ἐξ ἑλληνικῶν ὠφελοῖντο λόγων*», πού εἶναι μίμησις τοῦ «*Πῶς δεῖ τόν νέον ποιημάτων ἀκούειν*» τοῦ Πλουτάρχου. Καί ὁ **Γρηγόριος Ναζιανζηνός:** «*Οἶμαι δέ πᾶσιν ἀνωμολογῆσθαι τῶν νοῦν ἐχόντων παίδευσιν τῶν παρ' ἡμῶν ἀγαθῶν εἶναι τό πρῶτον. Οὐ ταύτην μόνην τήν εὐγενεστέραν καί ἡμετέραν... ἀλλά καί τήν ἔξωθεν*» (43, II 136-138). Καί ἀποκαλεῖ «*σκαιούς καί ἀπαιδεύτους*» τούς περιφρονοῦντας τήν παιδείαν (43, 11, 25-26).

● Χριστιανοί διδάσκουν ἀρχαία Γραμματεία, ὅπως ὁ **Προαιρέσιος** στίς Ἀθῆνες, μαθητής τοῦ ὁποίου ὑπῆρξεν καί ὁ «ἐθνικός» Εὐνάπιος.

● Χριστιανοί σπουδάζουν ἑλληνική Γραμματεία σέ ἑλληνικές σχολές μέ «ἐθνικούς» διδασκάλους, ὅπως ὁ **Ἰωάννης Χρυσόστομος** στήν Ἀντιόχεια, μέ διδάσκαλο τόν «ἐθνικό» Λιβάνιο.

● Ἀργότερα, ὁ **Ἰωάννης Δαμασκηνός,** προτρέπει τούς χριστιανούς: «*ἐρευνήσωμεν καί τούς ἔξω σοφῶν τούς λόγους· ἴσως... καί τι ψυχωφελές καρπωσόμεθα*» («Πηγή Γνώσεως» 1, 3Α).

● Οἱ μονές εἶχαν βιβλιοθῆκες μέ ἔργα καί ἀρχαίων Ἑλλήνων καί ἀρκετές ὠργάνωσαν κέντρα ἀντιγραφῆς τῶν κλασικῶν χειρογράφων ἀπό παπύρους σέ περγαμηνές.

● Πολλοί κληρικοί ἀναδεικνύονται σέ σημαντι-

κούς ἐκδότες, σχολιαστές, ἀνθολόγους καί ὑπομνηματιστές ἀρχαίων κειμένων (Φώτιος, Εὐστάθιος, Ἀρέθας κ.ἄ.).

● Ὁ μητροπολίτης Εὐχαΐτων Ἰω. **Μαυρόπους** (ια΄) παρακαλεῖ τόν Χριστό ὑπέρ τοῦ Πλάτωνος καί τοῦ Πλουτάρχου ἐπειδή *«σοῖς νόμοις ἔγγιστα προσπεφυκότες»*. (Cod. Vat. Gr. 676 supersunt).

● Οἱ π.Χ. Ἕλληνες σοφοί εἰκονίζονται σέ ναούς ὡς προάγγελοι τῆς ἐλεύσεως τοῦ Χριστοῦ (στίς μονές Ἰβήρων Ἁγ. Ὄρους, Γόλας Λακωνίας, Φιλανθρωπινῶν τῆς λίμνης Ἰωαννίνων κ.ἄ.).

● Οἱ π.Χ. Ἕλληνες συγγραφεῖς περιλαμβάνονται σταθερῶς στά προγράμματα παιδείας τοῦ Βυζαντίου. Οἱ Βυζαντινοί εἶναι ὑπερήφανοι γι' αὐτούς. Καί χαρακτηρίζουν τούς Ἀσιάτες καί τούς Δυτικούς *«ἑώους καί ἑσπερίους βαρβάρους»*, ἀκριβῶς ἐπειδή ἀγνοοῦν τήν π.Χ. ἑλληνική σοφία.

● Ἡ ἑλληνική Γραμματεία οὐδέποτε ἔπαυσε νά διδάσκεται στό Βυζάντιο, παρά τήν ἀντίθεσιν τῶν «ὑπεράγαν χριστιανῶν» (=ἰουδαϊζόντων).

Ἀκόμη στήν χειρότερη στιγμή της ἐπί Ἰουστινιανοῦ, καί μετά τήν παῦσιν λειτουργίας τῆς Ἀκαδημίας Πλάτωνος τῶν Ἀθηνῶν, ὁ σ' αὐτήν σπουδάσας μέ καθηγητάς τόν **Πρόκλον** καί τόν **Μαρῖνον, Ἀγάπιος,** παραμείνας «ἐθνικός» ἐδίδαξεν ἐλευθέρως καί δημοσίως στίς Ἀθῆνες τήν φιλοσοφίαν τοῦ Πλάτωνος καί τοῦ Ἀριστοτέλους. Τήν ἴδια ἐποχή, στήν Ἀλεξάνδρεια, χριστιανοί καί «ἐθνικοί» ἐδίδασκαν, στίς ἴδιες σχολές, τήν ἑλληνική γραμματεία καί εἰδικῶς τήν

3. Βλέπε Γ. Κ. Γεωργαλᾶ, «Βυζάντιον: Αἰνιγμάτων Λύσεις», πού θά ἐκδοθῇ στήν σειρά «Βυζάντιον» ἐκδ. Ἑρωδιός.

ἑλληνική φιλοσοφία[3], ἐνῶ στό πανεπιστήμιο τῆς Κωνσταντινουπόλεως, συνεχιζόταν ἀπροσκόπτως ἡ διδασκαλία τους.

● Ἡ παιδεία διακρίνεται στήν «καθ' ἡμᾶς» = τὴν χριστιανική καί τήν «θύραθεν» = τήν ἀρχαία, προχριστιανική καί γενικῶς τήν κοσμική - μή ἐκκλησιαστική. Ἕνας Βυζαντινός, γιά νά θεωρηθῆ μορφωμένος, ἔπρεπε νά ἐντρυφήση καί στίς δύο. Γι' αὐτό στά σχολεῖα καί στίς ἀνώτερες σχολές, κοσμικές καί ἐκκλησιαστικές, διδάσκονται τόσον οἱ χριστιανοί ὅσον καί οἱ προχριστιανοί καί «λαϊκοί» συγγραφεῖς.

● Οἱ Βυζαντινοί εἶχαν περί πολλοῦ τήν μόρφωσιν. Συχνά οἱ ἀντίπαλοι ἀλληλοκατηγοροῦνται γιά «ἀμαθίαν», «ἀπαιδευσίαν», «βαρβαρότητα», «ἀμουσίαν», «ἀγροικίαν». Γράφει ὁ Θεοφάνης: *«Ἄμφω γάρ ἀπαιδευσίας ἦσαν ἔμπλεοι καί πάσης ἀμαθίας, ἐξ ἧς τά πολλά τῶν κακῶν ἔρχεται»*. Καί ἐπαινοῦν τούς κατέχοντας *«λόγων παιδείαν»*[4].

2. Δημοτικά τραγούδια

Λαϊκά - δημοτικά τραγούδια καί προφορικές παραδόσεις ἐξυμνοῦν τά κατορθώματα πολεμιστῶν ὅπως τοῦ Γαβρᾶ (ια'), τούς ἀγῶνες καί τήν εὐλάβεια αὐτοκρατόρων ὅπως τοῦ Ἰωάννη Βατάτζη (ιγ'), τούς ἄθλους τῶν Ἀκριτῶν ὅπως τοῦ Διγενῆ ἤ θρηνοῦν γιά τήν ἅλωσι τῆς Κωνσταντινουπόλεως καί τῆς Τραπεζοῦντος (ιε'). Ὡς τόν κ' αἰῶνα, οἱ Ἕλληνες τοῦ Πόντου, τῆς Καππαδο-

4. Σημαντική πηγή γιά τό θέμα τῆς βυζαντινῆς παιδείας: Βασιλακοπούλου Ἁγνή (καθηγ. Φιλοσ. Σχ. παν. Ἀθηνῶν): «Ἡ κλασσική παιδεία στό Βυζάντιο» (εἰσήγησις στήν β' συνάντησι Βυζαντινολόγων Ἑλλάδος - Κύπρου - 1999).

κίας καί ἄλλων περιοχῶν τῆς Μ. Ἀσίας τραγουδοῦσαν τούς ἡρωισμούς τοῦ Διγενῆ Ἀκρίτα[5].

Ὑπέροχα εἶναι τά Ροδιακά ἐρωτικά τραγούδια, πού συγκεντρώθηκαν καί ἐξεδόθησαν κατά τόν ιδ' αἰῶνα. Εἶναι λαϊκά τραγούδια πού ἐντάσσονται στήν ἑλληνική - ἑλληνιστική παράδοσι καί τήν συνεχίζουν.

● Ἀπό τήν «Στρατιωτική Ἀκαδημία» τῶν Ἀθηνῶν καί τούς «Στρατιώτας» της, γεννήθηκε ὁ λεγόμενος «Στρατιωτικός Κύκλος». Ἀποτελεῖται ἀπό πολεμικές μυθιστορίες, δράματα, ὕμνους καί ποιμενικά εἰδύλλια. Οἱ ὑποθέσεις τῶν περισσοτέρων ἔργων ἐκτυλίσσονται ἐπί τῆς βασιλείας τοῦ Λέοντος Α'. Ἀπό τήν στρατιωτικήν λογοτεχνίαν μεταφρασθεῖσαν εἰς τήν Δύσιν, προῆλθε τό ἐκεῖ διαμορφωθέν ἱπποτικόν μυθιστόρημα. (romanzi di cavalleria ἤ Amadis di Gaula). Ἕνα μέρος τῆς στρατιωτικῆς φιλολογίας παρήχθη στήν λατινική ἤ στήν ἰταλική, ἀπό Ἑλληνοβυζαντινούς Stratioti πού ἔδρασαν ἐκεῖ. Στά ἔργα αὐτά ἐξυμνεῖται ὁ Primaleone = ὁ Λέων Α'.

3. Ποίησις - Λογοτεχνία

Ἡ βυζαντινή ποίησις εἶναι ἑλληνική ὄχι μόνον ὡς πρός τήν **γλῶσσα,** ἀλλά καί ὡς πρός τήν **μετρική,** τά **εἴδη** καί τά **θέματά** της.

● Ἡ μετρική της βασίζεται στήν ἀρχαία προσωδία. Οἱ βυζαντινοί ποιητές χρησιμοποιοῦν τό ἰαμβικό τρίμε-

5. Τό πρῶτο χειρόγραφο τοῦ ἔπους τοῦ Διγενῆ ἀνεκαλύφθη τό 1873 στήν μονή τῆς Παναγίας τοῦ Μελᾶ (Σουμελᾶ), στόν Πόντο.

τρο, τό ἐλεγειακό δίστιχο, τό «ἀνακρεόντειον μέτρον» καί τό δακτυλικόν ἑξάμετρον. Ἡ δημώδης ποίησις χρησιμοποιεῖ τόν δεκαπεντασύλλαβο. Ἡ θρησκευτική, ἀρχαῖα προσωδιακά εἴτε τό ἐκκλησιαστικό τονικό μέτρο.

- Τά εἴδη της εἶναι: θεατρικό, ἐπικό, ἐπιγραμματικό, μυθιστόρημα (τό τελευταῖον γέννημα τῆς Ἑλληνιστικῆς Ἐποχῆς).
- Βάσις τῆς μετρικῆς ἦταν τό περί αὐτῆς «Ἐγχειρίδιον» τοῦ Ἡφαιστίωνος.

Πολλά εἶναι τά ποιήματα Βυζαντινῶν μέ γνησίως ἑλληνικό πνεῦμα. Τραγουδοῦν τόν ἔρωτα, τήν φύσι, τήν χαρά τῆς ζωῆς, μέ ἀναφορές καί σέ ἀρχαίους θεούς.

Γενικῶς, οἱ βυζαντινοί ποιητές, ἐκκλησιαστικοί καί κοσμικοί, ἐμπνέονται ἀπό τά ἀρχαῖα πρότυπα καί συνήθως χρησιμοποιοῦν τά μέτρα τῆς ἀρχαίας ποιήσεως. Γράφουν ἀνακρεόντεια ποιήματα, ὕμνους, ᾠδές, ἐλεγεῖες καί ἐπιγράμματα σέ ἀρχαϊκό ποσοτικό μέτρο, ἰαμβικά τρίμετρα, δωδεκασύλλαβους ἰάμβους, δακτυλικά ἑξάμετρα καί πεντάμετρα. Στά ἐπιγράμματα διεκρίθησαν ὁ **Ἀγαθίας** (στ΄) καί ὁ **Θεόδωρος Στουδίτης** (η΄-θ΄).

Παραδείγματα:

- Ὁ **Παλλαδᾶς** (350-450)[6]:

ἄρτι Λύαιος
ἄρτι χοροί, στέφανοί τε φιλανθεῖς, ἄρτι γυναῖκες,
σήμερον ἐσθλά πάθω· τό γάρ αὔριον οὐδενί δῆλον.

(Παλατ. Ἀνθ. Χ, 72)

6. «Ἐθνικός». Συνέθεσε ποιήματα ἐρωτικά, σκωπτικά, συμποτικά κ.ἄ. Σώθηκαν περί τά 150 ποιήματά του, ἐκ τῶν ὁποίων τά περισσότερα στρέφονται κατά τοῦ Χριστιανισμοῦ. Χρησιμοποιεῖ συχνά ὁμηρικές ἐκφράσεις.

● Ὁ **Ἀγαθίας** (τέλη στ΄)[7] τραγουδᾶ Ἀφροδίτη, Παλλάδα καί Ἀρτέμιδα:

Τῇ Παφίῃ στεφάνους, τῇ Παλλάδι τήν πλοκαμίδα,
Ἀρτέμιδι ζώνην ἔνθετο Καλλιρόη.

(Παλατ. Ἀνθ. VI, 59)

● Ὁ Παῦλος **Σιλεντιάριος**[8], ἀξιωματοῦχος τῆς αὐλῆς, πλέκει ἐρωτικῶς ἡδονικούς στίχους:

Ρίψωμεν χαρίεντα τά φάρεα· γυμνά δέ γυμνοῖς
ἐμπελάσει γυίοις γυῖα περιπλοκάδην·
μηδέν ἐν τῷ μεταξύ. Σεμιράμιδος γάρ ἐκεῖνο
τεῖχος ἐμοί δοκέει λεπτόν ὕφασμα σέθεν·
στήθεα δ' ἐξεύχθω, τά τε χείλεα· τἄλλα δέ σιγῇ
κρυπτέον· ἐχθαιρῶ τήν ἀθυροστομίαν.

(Παλ. Ἀνθ. V, 252)

Παρόμοια ψάλλει καί ὁ **Ἐρατοσθένης** ὁ **Σχολαστικός** (στ΄).

● Ὁ **Πλήθων** χαιρετίζει τούς ἥρωες ὅλων τῶν ἀγώνων τῆς διαχρονικῆς πορείας τοῦ Ἔθνους: «*Χαίρετε, ὦ πρόγονοί τε ἡμῶν καί γονεῖς... ὦ σύνοικοί τε ἡμῶν καί σύντροφοι, ὦ φράτορές τε καί ἄλλοι οἰκεῖοι, εἴτε πρεσβύτεροι ἡμῶν ἐν τῷδε τῷ βίῳ γεγονότες, εἴτε νεώτεροι... οἱ δέ καί τόν τῇδε βίον ὑπέρ τῆς τοῦ κοινοῦ τε καί ὁμοδόξου Γένους ἐλευθερίας ἀποβεβληκότες...*» Ἀπό-

---

7. Ὁ Σχολαστικός (536-582). Ἱστοριογράφος, ποιητής, πεζογράφος καί νομικός. Ἀπό τό λογοτεχνικό ἔργο του διεσώθησαν τά «Δαφνιακά» καί συλλογή ἐπιγραμμάτων του.
8. Σιλεντιάριος, ὁ ἁρμόδιος γιά τίς ἐπίσημες ὑποδοχές στήν αὐλή. Ὁ Παῦλος Σιλεντιάριος ἤ Σιλειτάριος εἶναι χριστιανικώτατος ποιητής. Διεσώθησαν 78 ἐπιγράμματά του εἰς ἑξάμετρους στίχους.

δειξις ὅτι διέθετε ὑψηλήν συνείδησιν τῆς ἱστορικῆς συνεχείας τοῦ Ἑλληνισμοῦ καί τῆς ἑλληνικότητος τῆς Αὐτοκρατορίας μας τῶν Μέσων Χρόνων.

● Συχνές ἀναφορές στήν ἑλληνική μυθολογία ὑπάρχουν καί στά γραπτά τοῦ Βησσαρίωνος.

Συνεχίζοντας τήν ἀρχαία ἑλληνική παράδοσι (Αἴσωπος) οἱ Βυζαντινοί παρήγαγαν πληθώραν σκωπτικῶν ἔργων («Ἀπόλογοι»), μέ τά ὁποῖα ἤλεγχαν τά κακῶς κείμενα. Γνωστότερα σκωπτικά εἶναι ἡ παρωδία «Γαλεομυομαχία» (=πόλεμος» μυῶν κατά γαλῶν) τοῦ Πτωχοπροδρόμου καί «Ἡ φυλλάδα τοῦ Γαδάρου», τά «ρητορικά Προγυμνάσματα» (Ἀνωνύμου), ὁ «ὀνοθρίαμβος» τοῦ **Βασιλακίου.** Στήν «Φυλλάδα τοῦ Γαδάρου» σατιρίζεται ὁ αὐτοκράτωρ Ἀλέξιος Α΄ Κομνηνός ὁ ὁποῖος ἐμφανίζεται ὡς λύκος, ἐνῶ ἡ Ρώμη ὡς ἀλώπηξ καί ὁ λαός ὡς ὄνος.

4. Ἱστοριογραφία

Ἡ βυζαντινή ἱστοριογραφία συνεχίζει τήν ἑλληνική καί ἑλληνιστική παράδοσι. Πρότυπά της εἶναι οἱ Θουκυδίδης, Ξενοφῶν, Πολύβιος, Πλούταρχος. Αὐτούς ἀκολουθοῦν οἱ Βυζαντινοί χρονικογράφοι - ἱστοριογράφοι στήν γλῶσσα, τούς τρόπους ἐκφράσεως, τήν ἱστορουμένην ὕλην, τόν τρόπον ἀφηγήσεως. Κορυφαῖοι ἱστορικοί τοῦ Βυζαντίου, ὁ Προκόπιος καί ἡ Ἄννα Κομνηνή: καί οἱ δύο γνήσιοι συνεχιστές τῆς ἑλληνικῆς ἱστοριογραφικῆς παραδόσεως[9].

9. Βλέπε Γ. Κ. Γεωργαλᾶ, «Βυζάντιον: Πνευματικόν Πάνθεον», κεφ. «Ἱστοριογράφοι».

5. Φιλοσοφία

● Ἡ βυζαντινή φιλοσοφία εἶναι σχολιασμός, ἑρμηνεία, ἀλλά καί δημιουργική προέκτασις τῆς Ἑλληνικῆς καί ἰδίως τῆς Πλατωνικῆς - νεοπλατωνικῆς καί τῆς Ἀριστοτελικῆς[10]. «Ἐθνικοί» καί Χριστιανοί τῶν πρωτοβυζαντινῶν αἰώνων εἶναι κυρίως νεοπλατωνικοί. (Πρόκλος, Δαμάσκιος, Νεμέσιος, Ψευδοδιονύσιος, Μάξιμος Ὁμολογητής), ὑπάρχουν ὅμως καί Ἀριστοτελικοί (Ἰωάννης Φιλόπονος).

● Κατά τήν ἀμέσως ἑπομένην περίοδον κυριαρχεῖ ὁ Ἀριστοτελισμός ὡς βάσις τῆς ὀρθόδοξης δογματικῆς (Ἰωάννης Δαμασκηνός).

● Ἀκολουθεῖ κορύφωσις τοῦ Πλατωνισμοῦ μέ τούς Φώτιον, Ἀρέθαν, Ψελλόν, ἐνῶ λαμπροί Ἀριστοτελιστές εἶναι οἱ Μιχαήλ Ἐφέσου καί Εὐστράτιος Νικαίας.

● Ἡ Ὀρθόδοξη μυστική θεολογία τοῦ Βυζαντίου εἶναι γέννημα τοῦ νεοπλατωνισμοῦ (Συμεών ὁ Νέος Θεολόγος, Κάλλιστος Καταφυγιώτης, Ἡσυχασμός).

● Ὁ Πλήθων εἶναι Πλατωνικός, ὁ Γεώργιος Σχολάριος Ἀριστοτελικός. Οἱ Νικηφόρος Βλεμμύδης, Νικηφόρος Χοῦμνος, Γεώργιος Παχυμέρης εἶναι Ἀριστοτελικοί, ὅπως καί οἱ ἀντιησυχασταί.

Στά ἔργα τῶν φιλοσόφων καί ἐπιστημόνων τῶν ια΄-ιε΄ αἰώνων, εἶναι ἔντονη ἡ συνείδησις τῆς ἑλληνικότητος καί τῆς συνεχείας τοῦ Ἑλληνισμοῦ. Αὐτή ἡ συνείδησις ἐκφράζεται: Μέ τήν συστηματική μελέτη τῶν ἀρχαίων ἐπιστημόνων, ἀλλά καί ἐκείνων τῆς Ἑλληνιστικῆς, Ρω-

10. Βλέπε Γ. Κ. Γεωργαλᾶ, «Βυζάντιον: Αἰνιγμάτων λύσις», κεφ. «Ὑπῆρξε φιλοσοφία»;

μαϊκῆς, Βυζαντινῆς Περιόδου (μαθηματικῶν, γεωμετρῶν, ἀστρονόμων, γεωγράφων, ἰατρῶν κ.ἄ.). Μελετοῦν καί σχολιάζουν Πυθαγόρα, Εὐκλείδη, Πτολεμαῖο, Πάππο, Θέωνα, Συριανό, Νικόμαχο, Ἀπολλώνιο Περγαῖο, Ἰωάννη Φιλόπονο. Ἐκφράζεται ἐπίσης:

α′) Μέ τήν ἀνάληψιν ἀγῶνος πρός ἀποβολήν τῶν διεισδύσεων τοῦ ἀνατολισμοῦ στήν σκέψι τοῦ Ἑλληνισμοῦ.

● Ὁ κληρικός - ἐπιστήμων **Θεόδωρος Μελιτηνιώτης** διαχωρίζει τήν ἀστρονομία ἀπό τήν ἀστρολογία καί καταδικάζει τήν δεύτερη («Ἀστρονομική τρίβιβλος»).

● Ὁ **Θεόδωρος Μετοχίτης** καταδικάζει τίς ἀνατολίτικες δεισιδαιμονίες καί τίς ἐξ Ἰνδῶν θεωρίες. («Στοιχείωσις ἐπί τῇ ἀστρονομικῇ ἐπιστήμῃ»).

β′) Μέ τήν ἀναβίωσιν ἀρχαιοελληνικῶν θεωριῶν, ὅπως τῆς πυθαγορείου ἀριθμολογίας (Ἰωάννης Πεδιάσιμος).

γ′) Μέ τό τεράστιο ἐνδιαφέρον γιά τούς φιλοσόφους τῆς ἀρχαίας καί ἑλληνιστικῆς ἐποχῆς, ἰδίως τόν Ἀριστοτέλη καί Πλάτωνα. Τά ἔργα τους ἀναλύονται, σχολιάζονται, ἑρμηνεύονται, ἐκλαϊκεύονται. Ἀπό αὐτό τό ἐνδιαφέρον προκύπτει ὁ συρμός τῶν «παραφράσεων», δηλαδή ἔργων πού ἐκλαϊκεύουν τά οὐσιαστικώτερα στοιχεῖα ἀρχαίων συγγραμμάτων.

δ′) Μέ τήν ἀνάπτυξιν τοῦ χαρακτηριστικῶς ἑλληνικοῦ κριτικοῦ πνεύματος ἔναντι τῶν «αὐθεντιῶν». Ἀκόμη καί οἱ πλέον θαυμαζόμενοι σοφοί, Ἀριστοτέλης, Πλάτων, Πλωτῖνος, ἐλέγχονται καί σέ πολλές περιπτώσεις ἀναιροῦνται. Τό κάνουν ὁ **Νικηφόρος Χοῦμνος** γιά Ἀριστοτέλη, Πλάτωνα, Πλωτῖνον, ὁ Θεόδωρος Μετοχίτης γιά τόν Ἀριστοτέλη κ.ἄ. Ὁ Χοῦμνος

γράφει καί τό «Πρός τούς δυσχεραίνοντας ἐπί τοῦ ἐλέγχου...» μέ τό ὁποῖον συνιστᾶ νά μή υἱοθετοῦνται ἀκρίτως τά λεγόμενα οἱουδήποτε σοφοῦ, ἀλλά νά ἐπισημαίνωνται οἱ ὀρθές καί οἱ ἐσφαλμένες ἀπόψεις του.

ε΄) Μέ τήν ἀγωνίαν γιά τό μέλλον τοῦ Ἑλληνισμοῦ, ὁ ὁποῖος εὑρίσκεται μεταξύ δύο ἐχθρικῶν πλημμυρίδων: δυτικῆς καί τουρκικῆς. Ἡ ἀγωνία αὐτή εἶναι ἔκδηλη στό ἔργο τοῦ Θ. Μετοχίτη, ὁ ὁποῖος διετέλεσε καί πρωθυπουργός ἀπό τό 1304 ἕως τό 1321.

Κατά τούς ιδ΄-ιε΄ αἰῶνες ὑπάρχει πλῆθος φιλοσόφων, ἐπιστημόνων, θεολόγων μέ βαθειά γνῶσι τῆς ἑλληνικῆς Γραμματείας καί συνείδησιν ἑλληνικότητος. Τοῦτο ἰσχύει κυρίως γιά τούς ἀντιλατινόφρονες ὑπερασπιστές τῆς ἑλληνορθοδόξου παραδόσεως, ἀνθενωτικούς. Αὐτοί ἀπορρίπτουν τίς ἐκ Δύσεως ἰδέες οἱ ὁποῖες ἐκφράζονται πρωτίστως μέ τόν Θωμισμό (=τίς ἰδέες τοῦ Θωμᾶ Ἀκινάτη).

Ἰσχύει ὅμως καί γιά φιλοθωμιστές «λατινίζοντες», ὀπαδούς τῆς Ἑνώσεως τῶν Ἐκκλησιῶν, τοὐλάχιστον ὡς πρός τό σκέλος τῆς ἑλληνογνωσίας. Ἀναφέρω χαρακτηριστικές περιπτώσεις ἀνεξαρτήτως παρατάξεως:

- Ὁ αὐτοκράτωρ **Ἰωάννης Στ΄ Καντακουζηνός** ἦταν ἄριστος γνώστης τῆς ἀριστοτελικῆς φιλοσοφίας.
- Ὁ **Ἰωάννης Χορτασμένος,** ὁ ὁποῖος συνέγραψε «Προλεγόμενα» στά «Λογικά» τοῦ Ἀριστοτέλους καί δικά του φιλοσοφικά δοκίμια.
- Ὁ **Ματθαῖος Ἐφέσου:** Ἄριστος γνώστης τοῦ Πλάτωνος.
- Ὁ **Ἰωάννης Κατράριος:** Συνέγραψε διαλόγους κατά τά πρότυπα τῶν πλατωνικῶν.

● **Ὁ Μανουήλ Καλέκας:** Ἔγραψε ἐξαίρετα σχόλια στήν «Φυσική» τοῦ Ἀριστοτέλους.

6. Ρητορική

● Ἡ βυζαντινή ρητορική εἶναι συνέχεια τῆς ἑλληνιστικῆς μέ κυρίαν πηγήν τά «Προγυμνάσματα» τῶν Ἑρμογένους καί Ἀφθονίου.

● Ὅπως ἡ ἀρχαία καί ἑλληνιστική ρητορική, ἔτσι καί ἡ βυζαντινή ἔχει λόγους πανηγυρικούς, ἐπιταφίους, προτρεπτικούς καί «ἐκφράσεις». Σπουδαῖοι κάτοχοι τῆς ρητορικῆς τέχνης: Νικόλαος Μυστικός, Φώτιος, Ψελλός, Μιχαήλ Χωνιάτης, Θεόδωρος Β' Λάσκαρις, Νικηφόρος Βλεμμύδης, Νικηφόρος Γρηγορᾶς, Δημήτριος Κυδώνης, Βησσαρίων, Πλήθων, Σχολάριος κ.ἄ.

7. Γραμματική

Γιά τήν γραμματική τους, οἱ Βυζαντινοί βασίσθηκαν στούς γραμματικούς τῆς Ἑλληνιστικῆς Ἐποχῆς καί κυρίως στό ἔργο τοῦ Διονυσίου τοῦ Θρακός.

● Πολλοί βυζαντινοί ὑπῆρξαν διακεκριμένοι γραμματικοί, ὅπως οἱ Ἰωάννης Φιλόπονος (στ'), Θεόγνωστος (θ'), Γρηγόριος Κορίνθιος, Ἰωάννης Γλυκύς.

● Στό Βυζάντιο ἐξεδόθησαν πολλά ἐτυμολογικά λεξικά, ὅπως τό «Μέγα Ἐτυμολογικόν» (ι'), καί τό τῆς Σούδας (ἤ Σουΐδα).

Τό κυριώτερο: Ἡ νέα ἑλληνική γλῶσσα διαμορφώνει τίς βάσεις τῆς γραμματικῆς της στό Βυζάντιο.

8. Μαθηματικά - Ἀστρονομία

Τά μαθηματικά καί ἡ ἀστρονομία τῆς Ἀρχαίας καί τῆς Ἑλληνιστικῆς Ἐποχῆς μελετήθηκαν καί ὑπομνηματίσθηκαν συστηματικῶς στό Βυζάντιο ἀπό μορφές ὅπως

οἱ Θέων, Ὑπατία, Πρόκλος, Ἰωάννης Φιλόπονος, Ἰσίδωρος Μιλήσιος, Ἀνθέμιος Τραλλιανός, Λέων Μαθηματικός, Μιχαήλ Ψελλός, Θεόδωρος Πρόδρομος, Πλήθων, Γεώργιος Ἀμιρούτζης.

9. Ἐπιστῆμες

● Οἱ Βυζαντινοί διεφύλαξαν τίς γνώσεις γιά τίς φυσικές ἐπιστῆμες τοῦ ἑλληνιστικοῦ κόσμου ἤ καί ἀνέστησαν ἀρχαιότερες, ὅπως ὁ Καλλίνικος τό ὑγρόν πῦρ.

● Τό ἴδιο ἔκαναν μέ τίς περί γεωγραφίας, μαθηματικῶν, ἀστρονομίας, φυσικῆς, μηχανικῆς καί ἰατρικῆς γνώσεις τῆς ἑλληνιστικῆς ἐποχῆς μέ ἐρανισμό, σχολιασμό, διασκευή ἀποσπασμάτων ἀρχαίων συγγραφέων.

10. Δίκαιον

Τό «Ἰουστινιάνειο» δίκαιο εἶναι «ρωμαϊκό» μέ τήν ἔννοια ὅτι παρελήφθη ἀπό τούς Ρωμαίους. Αὐτοί εἶχαν παραλάβει τό δίκαιό τους ἐξ Ἑλλήνων, ἀφοῦ χρησιμοποίησαν προγενέστερες νομοθεσίες ἑλληνικῶν πόλεων τῶν ὁποίων τήν συνθετική ἐπεξεργασία - κωδικοποίησι ἔκαναν Ἕλληνες (Ἑρμόδωρος)[11]. Ὅμως ἐν συνεχείᾳ, ὡς διοικοῦντες μέγα τμῆμα τοῦ κόσμου, ἀντιμετώπιζαν διαρκῶς θέματα πρακτικῆς ἐφαρμογῆς τῶν ἀρχῶν καί ἀπονομῆς τοῦ δικαίου σέ συγκεκριμένες καί ποικίλες περιπτώσεις. Διευθετοῦσαν λοιπόν τά ἀναφυόμενα προβλήματα μέ «ἔδικτα», τά ὁποῖα ὡς σύνολον ἀπετέλεσαν ἕνα σύστημα ἐφαρμογῆς τῶν ἀρχῶν τοῦ Δικαίου καί ἀποτελεσματικῆς ἀπονομῆς του. Αὐτό τό σύστημα, ἑλληνικό στίς πηγές του, ρωμαϊκό στήν

11. Ἴδε: Γ. Κ. Γεωργαλᾶ: «Ἡ Ἑλληνική Συνιστῶσα», ε΄ στήν σειρά «Οἱ Ρίζες».

ἀνάπτυξί του, κληρονόμησε τό Βυζάντιο καί τό ἀπεδέχθη μέ τήν ἐπί Ἰουστινιανοῦ κωδικοποίησι.

Παραλλήλως ὅμως στό Βυζάντιο ἴσχυε καί τό ἐθιμικόν δίκαιον πού εἶχε γνησιώτερη ἑλληνική προέλευσι, χωρίς ρωμαϊκές προσμίξεις καί διασκευές. Τό δίκαιον αὐτό, τό **καθαρῶς ἑλληνικόν,** κατίσχυσε καί ἔγινεν τό δίκαιον τοῦ Βυζαντινοῦ κράτους. Τοῦτο ἀρχικῶς ἐπετελέσθη μέ τάς «Νεαράς» (=νέους νόμους, ἐκτός Ρωμαϊκοῦ Δικαίου) πού ἐξέδιδαν οἱ αὐτοκράτορες. Κατίσχυσεν ὅμως καί ἔγινε δίκαιον τοῦ κράτους μέ τήν «Ἐκλογήν» (740), τόν «Νόμον Γεωργικόν», τόν «Στρατιωτικόν Νόμον», τόν «Ναυτικόν Νόμον τῶν Ροδίων», ὅλα ἔργα τῶν Ἰσαύρων, ἀλλά καί τόν «Πρόχειρον Νόμον» (875), τήν «Ἐπαναγωγήν τῶν Νόμων» (885), τά «Βασιλικά», τό «Ἐπαρχιακόν Βιβλίον» τῆς Μακεδονικῆς Δυναστείας καί τήν «Ἑξάβιβλον» τοῦ Ἀρμενοπούλου, τό ὁποῖον ἴσχυσεν στήν Ἑλλάδα ἕως τό 1946 ὅταν εἰσήχθη νέος Ἀστικός Κῶδιξ.

Ἔτσι, ἐπῆλθε ὁ ἐξελληνισμός τοῦ βυζαντινοῦ δικαίου. Αὐτό τό δίκαιο ὄχι τοῦ Ἰουστινιανοῦ, ἀλλά τό καθαρῶς ἑλληνικό, ἐφαρμοζόταν κατά τούς αἰῶνες πού ἀκολούθησαν. Ἦταν τόση ἡ ἰσχύς αὐτοῦ τοῦ δικαίου, λόγῳ τῆς συνυφάνσεώς του μέ τίς παραδόσεις καί τά ἔθιμα τῶν Ἑλλήνων, ὥστε ἐξακολούθησε νά ἐφαρμόζεται καί ἐπί Τουρκοκρατίας μέ τούς θεσμούς τῶν κοινοτήτων (δημογεροντίες).

Οἱ συντάξαντες τήν Ἰουστινιάνεια κωδικοποίησιν Ἕλληνες, διεκήρυξαν: «Τό Δίκαιόν μας πηγάζει ἀπό τούς θεσμούς καί τούς νόμους δύο πόλεων, τῶν Ἀθηνῶν καί τῆς Λακεδαίμονος». (Ἰουστινιανοῦ, Institutions, Γ', β').

11. Καλές τέχνες

Στά ἔργα μου «Ἀντιβυζαντισμός» καί «Βυζάντιον: Ἡ Δόξα» (κεφ. «ἡ Βυζαντινή Τέχνη»), ἀσχολοῦμαι ἐκτενῶς μέ τό θέμα τῶν καλῶν τεχνῶν στήν Ἑλληνική Αὐτοκρατορία τῶν Μέσων Χρόνων. Ἐδῶ ἀρκοῦμαι νά ὑπενθυμίσω κάποιες θεμελιώδεις ἀλήθειες γιά τίς καλές τέχνες στό Βυζάντιο.

- Στήν ἀρχιτεκτονική, ὁ τύπος τῆς «βασιλικῆς» προέρχεται ἀπό τήν ἑλληνιστική «Βασιλείου στοάν». Ὁ «βυζαντινός κίων» εἶναι μετεξέλιξις τοῦ ἀρχαίου.
- Τά ψηφιδωτά εἶναι συνέχεια τῶν ἀρχαιοελληνικῶν καί ἑλληνιστικῶν, τόσον ὡς τέχνη, ὅσον συχνά καί ὡς θεματογραφία (σκηνές ἀπό κυνήγι, μυθολογία, πολέμους).
- Ἡ βυζαντινή ἁγιογραφία προέρχεται ἀπό τήν ἑλληνιστική προσωπογραφία. (Ἀρσινόης, Φαγιούμ). Τό ἴδιο καί ἡ τοιχογραφία.

Ἐξ αὐτῶν συνάγεται ἡ διαπίστωσις τοῦ G. Schweinfurth[12] (1836-1925): «*Ἡ ἁπλότης, ἡ λιτότης, ἡ σαφήνεια τῆς Βυζαντινῆς Τέχνης φέρουν τήν σφραγῖδα τοῦ* ***Ἑλληνικοῦ Πνεύματος***... *Εἰς τό Βυζάντιον δέν ἀνέλαβεν ἄλλος λαός τήν ἀρχαίαν κληρονομίαν τῆς τέχνης, ἀλλά ὁ ἴδιος ὁ* ***Ἑλληνισμός****, ὅστις συνεχίζει τό ἔργον του ὑπό ἄλλας συνθήκας*».

---

12. Γερμανός ἐξερευνητής καί ἀρχαιολόγος. Ἵδρυσε τό αἰγυπτιακό Μουσεῖον Καΐρου, ἕνα ἀπό τά σπουδαιότερα τοῦ κόσμου. Στά ταξίδια του ἐγνώρισε τήν ἑλληνοβυζαντινή τέχνη καί ἔγινε ἔνθερμος θαυμαστής της.

12. Ἰατρική

Ἀπό φανατικούς ἀρνητές τοῦ Βυζαντίου λέγεται ὅτι σ' αὐτό δέν ὑπῆρχε ἰατρική. Ὅμως μόνο στό Βυζάντιο ὑπῆρχαν δημόσια νοσοκομεῖα, τά ὁποῖα καί ἦσαν ἀρτίως ὠργανωμένα. Μόνον σ' αὐτό ὑπῆρχε εἰδικό σῶμα στρατιωτικῶν ἰατρῶν, τό ὁποῖον μάλιστα λειτουργοῦσε ἀποτελεσματικώτατα.

Μόνον ἐνδεικτικῶς ἀναφέρω:

- Ὁ ἰατρός **Ἰάκωβος** (ε΄) ἐθεωρεῖτο «μέγας» στήν ἐπιστήμη του. Ἄν καί «ἐθνικός», ἐκλήθη νά θεραπεύση τόν αὐτοκράτορα Λέοντα Α΄, ὁ ὁποῖος ἔπασχεν ἀπό συνεχῆ ὑψηλόν πυρετόν, καί τό ἐπέτυχε (470).
- **Ὀρειβάσιος** (ε΄). Φίλος καί ἰατρός τοῦ Ἰουλιανοῦ. Συνέγραψε ἐρανισμούς ἀπό ἀρχαίους ἰατρούς.
- **Ἀναστάσιος** (ε΄). Παρεσκεύασε τό ἀντίδοτον τῆς ποδάγρας.
- **Καισάριος** (ε΄). Ἀδελφός τοῦ Γρηγορίου Ναζιανζηνοῦ. Αὐλικός ἰατρός ἐπί Ἰουλιανοῦ καί κρατικός ἀξιωματοῦχος ἐπί χριστιανοῦ αὐτοκράτορος Οὐάλλεντος.
- **Ἀγάπιος Ἀλεξανδρεύς** (ε΄). Ἐδίδαξε ἰατρική στήν Κωνσταντινούπολι. Ὁ Φώτιος γράφει ὅτι ἦταν *«ζητητικός τε καί κριτικός γραμματικῶν τε καί ρητορικῶν»*.
- **Ἀέτιος Ἀμιδνηνός** (στ΄). Ἀπό τήν Ἀμίδνην Μεσοποταμίας, ἀρχίατρος τῆς αὐλῆς Κωνσταντινουπόλεως. Συνέγραψε «Βιβλία Ἰατρικά».
- Ἀλέξανδρος **Τραλλιανός** (στ΄). Ἀπό τίς Τράλλεις τῆς Μ. Ἀσίας. Ἀδελφός τοῦ ἀρχιτέκτονος τῆς Ἁγ. Σοφίας. Ὑπηρέτησεν ὡς στρατιωτικός ἰατρός. Ἐν συνε-

χεία ἐδίδαξεν ἰατρικήν. Συνέγραψε τά «θεραπευτικά», ὅπου ἐξετάζει ὅλα τά νοσήματα τοῦ ἀνθρώπου. Ἐπίσης συνέγραψε «Περί πυρετῶν», «Περί ἑλμίνθων», «Ἰατρικά καί φυσικά προβλήματα». Ἐθεωρεῖτο μέγας ἰατρός, ὑπολειπόμενος μόνον τοῦ Ἱπποκράτους καί τοῦ Γαληνοῦ.

● **Παῦλος Αἰγινήτης** (ζ'). Ἰατρός μέ παγκόσμια φήμη. Ἰδιαιτέρως τόν μελετοῦσαν οἱ Ἄραβες. Ἀξιόλογο τό ἔργο του «Ὑπόμνημα».

● **Συμεών Σηθῆς** (ια'). Κατέλαβε καί σημαντικά κρατικά ἀξιώματα. Συνέγραψε: «περί τροφῶν», «περί ὀσφρήσεως», «περί γεύσεως καί ἀφῆς», «λεξικόν βοτάνων», «σύνοψιν φυσικοῦ» κ.ἄ.

Ὅλοι ἀκολουθοῦν τόν Ἱπποκράτη καί τόν Γαληνόν, πλήν τοῦ Συμεών πού ἀπορρίπτει τόν δεύτερον, τόν ὁποῖον ἀντιθέτως θαυμάζει πολύ ὁ Ἀέτιος[13].

13. Φιλολογία

Οἱ Βυζαντινοί εἶναι οἱ κληρονόμοι καί συνεχιστές τῆς ἐπιστήμης τῆς φιλολογίας, ἡ ὁποία ὑπῆρξεν ἐφεύρημα τῆς Ἑλληνιστικῆς Ἐποχῆς[14]. Οἱ φιλόλογοι τοῦ Βυζαντίου μελέτησαν, ἑρμήνευσαν, σχολίασαν, ἐπιμελήθηκαν, ἀπεκαθάρησαν, ἀνθολόγησαν, ἐξέδωσαν καί

---

13. Κάποιοι πάντως ἰσχυρίζονται ὅτι στό Βυζάντιο δέν ὑπῆρχε ἰατρική, ἐπειδή ὁ Χριστιανισμός τήν ἀπορρίπτει (προφανῶς τόν συγχέουν μέ κάποιες ἰδιότυπες αἱρέσεις, ψευδοθρησκεῖες καί τάσεις πνευματικῶς ὑπαναπτύκτων). Βλέπε: Γ. Κ. Γεωργαλᾶ, «Βυζάντιον: Πνευματικόν Πάνθεον», κεφ. περί Ἰατρικῆς.

14. Βλέπε: Γ. Κ. Γεωργαλᾶ, «Ἑλλήνων Κοσμοκρατορία», ιδ' στήν σειρά «Οἱ Ρίζες», ἐκδ. Ἐρωδιός 2003, κεφ. «Φιλολογία».

ἰδίως διέσωσαν καί μετέδωσαν (σέ Ἄραβες, Σλαύους, Δυτικούς) τήν Ἀρχαία Ἑλληνική Γραμματεία, ἡ ὁποία χωρίς αὐτούς θά εἶχεν ἐξαφανισθῆ.

Πολυτιμότατες εἶναι οἱ ἀνθολογίες ἀρχαίων κειμένων (Μυριόβιβλος, Παλατινή) καί οἱ ἐγκυκλοπαιδεῖες των, ὅπως πολυτιμότατα εἶναι καί τά λεξικά των (Σούδας).

Ἔξοχοι φιλόλογοι: Φώτιος, Ἀρέθας, Τζέτζης, Εὐστάθιος, Πλανούδης, Μοσχόπουλος, Θωμᾶς Μάγιστρος, Δημήτριος Τρικλίνιος. Ἡ ἀνθρωπότης ὀφείλει μεγάλην εὐγνωμοσύνην στούς Ἕλληνες φιλολόγους τοῦ Βυζαντίου, πού τῆς πρόσφεραν τήν διασωθεῖσαν ἑλληνικήν Γραμματείαν. Ποτέ ἄλλοτε τόσο πολλοί ἄνθρωποι δέν ἔσκυψαν γιά τόσο μακρύ χρόνο, μέ τόσην ἀγάπη καί ἐπιμέλεια ἐπάνω στά ἔργα τῆς ἑλληνικῆς σοφίας.

Αὐτοί οἱ βυζαντινοί φιλόλογοι συγκέντρωσαν, κατέταξαν, ἀπεκάθαραν ἀπό λάθη καί παρέμβλητα, ἑρμήνευσαν, σχολίασαν, μετέδωσαν καί διέδωσαν τήν ἑλληνική Γραμματεία. Στό Βυζάντιο διαμορφώνεται ἡ νέα μορφή τῆς γλώσσας μας. Ἤδη κατά τόν στ΄ αἰῶνα, ὁ Ἰωάννης Μαλάλας γράφει τό πρῶτο ἀξιόλογο ἔργο στήν ὁμιλουμένην ἑλληνικήν, τό «Χρονικόν τῆς Ἱστορίας τοῦ Κόσμου».

14. Μουσική

Στό «Πρός τούς Νέους», ὁ Μ. Βασίλειος ἐπαινεῖ τήν εὐεργετική ἐπίδρασι τῆς δωρικῆς μουσικῆς («Δώριον μέλος»). Γράφει: «*Λέγεται δέ καί Πυθαγόραν, κωμασταῖς περιτυχόντα μεθύουσι, κελεῦσαι τόν αὐλητήν τόν τοῦ κώμου κατάρχοντα, μεταβαλόντα τήν ἁρμονίαν, ἐπαυλῆσαι σφισι τό Δώριον· τούς δέ οὕτως ἀναφρονῆσαι ὑπό τοῦ μέλους, ὥστε, τούς στεφάνους ρίψαντας, αἰσχυνομένους ἐπανελθεῖν*». (Ε.Π. 31, 581-584).

Σέ δοκίμιό του μέ τόν τίτλο «Βυζαντινοκρατεῖται ἡ μουσική μας» (στό περιοδικό «Δαυλός»), ὁ μουσικολόγος Γ. Λεωτσάκος δηλώνει ἀποφθεγματικῶς: *«Βεβαίως τό Βυζάντιο ἦταν ἕνα στυγνά θεοκρατικό καθεστώς»*. Ἐξ οὗ καί δέν διέθετε παρά μόνον ἐκκλησιαστική μουσική. Ἡ ἄλλη, *«ἡ κοσμική μουσική ἐπανέρχεται στούς Ἕλληνες ἐπί Τουρκοκρατίας»* (Εἴδατε τί καλό πρᾶγμα εἶναι ἡ Τουρκοκρατία;). Τότε, οἱ Ἕλληνες *«θά τήν ξαναμάθουν ἀπ' τήν ἀρχή εἴτε ἀπό Ἰταλούς* (;) *καί Ἀλβανούς* (!!), *εἴτε ἀπό Σλαύους καί Τούρκους»*. Ἐκπολιτιστές μας λοιπόν καί οἱ μουσικοτραφεῖς Ἀλβανοί καί Τοῦρκοι. Ἄλλωστε τότε *«ἡ ὄπερα εἶχε ἔλθει ἀπό τή Δύση στό Σαράι»*! Φανατικοί τοῦ μελοδράματος οἱ σουλτάνοι, οἱ εὐνοῦχοι καί οἱ χανούμισσες! Ἀγνοεῖ (ἤ ἀποσιωπᾶ) τό γεγονός ὅτι ἡ ὄπερα (μελόδραμα) εἶναι δημιούργημα τῶν Βυζαντινῶν. Κατ' αὐτόν, ἐπί 1.200 ἔτη, οἱ Ἕλληνες στά γλέντια, στούς γάμους, στά πανηγύρια, στίς ἀπόκρηες, στόν ἱππόδρομο, στούς πολέμους, στά συμπόσια, καλοῦσαν ἱεροψάλτες καί ἔψελναν ἐκκλησιαστικούς ὕμνους! Δέν εἶχαν τραγούδια, ἕως ὅτου ἦλθαν Τοῦρκοι καί Ἀλβανοί καί τούς τά «ξαναέμαθαν» (Τά «Ἀκριτικά», τά «Ροδιακά Ἐρωτικά» δέν ἦσαν τραγούδια).

Ἡ ἀλήθεια εἶναι ὅτι ἡ βυζαντινή μουσική εἶναι ἡ ἐξελικτική συνέχεια τῆς παλαιότερης μουσικῆς τῶν Ἑλλήνων καί εἰδικῶς τῆς ἀρχαίας ὀκτατονικῆς. Ὁ Ἰ. Τζέτζης γράφει: *«Ἡ τό πρῶτον ἐν τοῖς χριστιανικοῖς ναοῖς εἰσαχθεῖσα μουσική ἔφερε τόν ἀφελῆ καί ἀνεπιτήδευτον καί ἀκατάσκευον χαρακτῆρα τῆς ἀρχαιοτέρας εὐρύθμου ἑλληνικῆς μουσικῆς»*. («Ἡ ἐπινόησις τῆς παρασημαντικῆς»). «Εὔρυθμος» εἶναι ἡ μουσική πού

χρησιμοποιεῖται ὡς μέσον γιά νά ἀναδείξη τό νόημα τῶν στίχων, ἐνῶ ἡ ἀντίθετή της, ἡ «εὐμελής», εἶναι ἡ μουσική - αὐτοσκοπός. Κατά τόν Πλάτωνα ὑγιής μουσική εἶναι ἡ λιτή καί ἀνεπιτήδευτη «εὔρυθμος», τῆς ὁποίας ἡ μελωδία ὑπηρετεῖ τόν λόγο καί γι' αὐτό βασίζεται στήν φωνή, ὄχι στά μουσικά ὄργανα.

Ἡ βυζαντινή μουσική ἀκολούθησε τίς ὑποδείξεις τοῦ Πλάτωνος καί εἶναι συνέχεια τῆς ἀρχαίας εὔρυθμης. Ἀκολούθησε ἐπίσης τήν ἀρχαία «παρασημαντική»=μουσική σημειογραφία μέ τά γράμματα τοῦ ἑλληνικοῦ ἀλφαβήτου ὀρθά, πλάγια, ἀνεστραμμένα ἤ ἀκρωτηριασμένα. Συνέχισε ἐπίσης τήν ἀρχαία διάκρισι σέ ἡμιτόνια, ἀποτομή, λεῖμμα καθώς καί τήν χρῆσιν τῶν συνημμένων καί διεζευγμένων τετραχόρδων ὀργάνων. Ἡ βυζαντινή μουσική εἶναι μελωδική, ὅπως ἡ ἀρχαιοελληνική, ἐνῶ ἡ «κλασική» εὐρωπαϊκή εἶναι ἁρμονική. Ὀρθῶς ὁ Μ. Μισαηλίδης διαπιστώνει: *«Ἡ ἐκκλησιαστική ἡμῶν μουσική εἶναι προϊόν τῆς ἀρχαίας ἑλληνικῆς μουσικῆς... ποιήσεις, μέτρα, χρόνοι, ρυθμοί, βάσεις, κανονισμοί, πορεία τῆς κλίμακος, κατατομή χορδῆς, προσδιορισμός τόνων ἐν αὐτῇ εἰσίν Ἑλληνικά γνήσια»* («Νέον Θεωρητικόν»).

Καί ὁ J. Chailley: *«Πραγματικά, μόνον ἡ ἀρχαία ἑλληνική μουσική θεωρία ἦταν ἱκανή νά προσφέρη στήν χριστιανική μουσική μία στέρεη τεχνική βάση»* (Histoire Musicale).

Ἡ Ἀμερικανίς Εὔα Πάλμερσον (1874-1952), πού ἔγινε σύζυγος τοῦ Ἄγγελου Σικελιανοῦ, ἀφηγεῖται ὅτι ἐρωτεύθηκε τήν ἑλληνική μουσική τό 1905, ὅταν στό σπίτι ἀμερικανοῦ φίλου τους στό Παρίσι ἄκουσε τήν ἀδελφή τοῦ Σικελιανοῦ, Πηνελόπη, νά ἑρμηνεύη δύο ἐκκλησια-

στικούς ὕμνους. Γράφει: «*Συγκλονίσθηκα. Ἦταν σά νά πέρασε ἕνα βρεγμένο σφουγγάρι ἀπό πυκνογραμμένο πίνακα. Ἔνοιωσα σά ν' ἄκουγα μουσική γιά πρώτη φορά· ἀκόμη περισσότερο: σά ν' ἄκουγα γιά πρώτη φορά ἀνθρώπινη φωνή*» («Ἱερός Πανικός»). Αὐτό τήν ὤθησε νά ἔλθη στήν Ἑλλάδα, τό 1906, καί νά ἐγκατασταθῆ μονίμως ἐδῶ.

15. Θέατρο

Κατά τούς πρωτοβυζαντινούς αἰῶνες, ὁ χριστιανισμός εἶναι ἐχθρικός πρός τό κοσμικό θέατρο. Μία ἀπόπειρα ἀναβιώσεως - ἐπιβιώσεως αὐτῆς τῆς στάσεως σημειώθηκε μέ τήν ἐν Τρούλλῳ Σύνοδον ἡ ὁποία κατεδίκασε τό θέατρο (691). Ἡ καταδίκη ὅμως ἀποδεικνύει ὅτι ἤδη ἄρχιζε ἡ ἀναγέννησις τοῦ θεάτρου, ἐξ οὗ καί ἡ ἀνάγκη τῆς καταδίκης του, ἡ ὁποία δέν θά ἦταν ἀναγκαία ἐάν αὐτό εἶχεν ἐκλείψει.

Ὁ ἀντικειμενικός μελετητής ὅμως ἔχει χρέος νά σημειώση ὅτι ἡ ἀντίθεσις ἀφεώρα σ' ἕνα θέατρο παρακμῆς πού εἶχε καταντήσει πηγή διαφθορᾶς. (Τό ἴδιο ἰσχύει καί γιά τούς Ὀλυμπιακούς Ἀγῶνες, οἱ ὁποῖοι, ὅταν κατηργήθησαν, εἶχαν ἐκπέσει σέ ἀνατολίτικου τύπου ἐμποροπανηγύρεις, τά ἀγωνίσματα εἶχαν καταντήσει ἐπιδείξεις ἀκροβατῶν, ταχυδακτυλουργῶν κλπ. ἤ ἐκδηλώσεις σκληρότητος καί σ' αὐτά μετεῖχαν κυρίως μή Ἕλληνες).

Γράφει ὁ Γ. Μιστριώτης:

«*Τό θέατρον, ὅπερ ἐπί Αἰσχύλου καί Σοφοκλέους ἦτο τό μέγα τῆς ἠθικῆς καί δικαιοσύνης σχολεῖον, κατέπεσεν εἰς οἶκον ἀκολασίας...*». Ὡς ἐκ τούτου, «*ἡ μέν κοινωνία τάς μιμάδας δέν ἐτίμα μᾶλλον τῶν ἑταιρῶν, ἡ δέ πολιτεία δέν ἀνεγνώριζε πολιτικά δικαιώματα*

τοῖς σκηνικοῖς οὐδ' ἐπέτρεπεν αὐτοῖς νά παραστῶσιν ἐν δικαστηρίῳ ὡς μάρτυρες καί ἡ ἐκκλησία ἀπηγόρευεν αὐτοῖς τό βάπτισμα καί τήν κοινωνίαν» («Μεγάλη Ἑλληνική Γραμματολογία»).

Ἀπό τίς ἀρχές ὅμως τοῦ η' αἰῶνος, ὁ Λέων Γ' Ἴσαυρος (717-742) ἀπεκατέστησε τό κοσμικό θέατρο. Τό κλασικό καί λαϊκό θέατρο ἐπανέρχονται καί ἐν πολλοῖς ἐκτοπίζουν τό θρησκευτικό.

Ἀλλά καί ὡς τότε, εἶναι λάθος ἡ ἐντύπωσις ὅτι δέν ὑπῆρχε θέατρο. Διότι ὁ χριστιανισμός διετήρησε καί καλλιέργησε τό θρησκευτικό θέατρο. Ἄλλωστε καί ἡ καταδίκη τοῦ κοσμικοῦ θεάτρου, ἀπό τήν ἐν Τρούλλῳ Σύνοδον, ἴσχυσε μόνον γιά μιά εἰκοσαετία, ἕως ὅτου τήν ἀκύρωσε ὁ Λέων Γ' Ἴσαυρος.

Ὡς τήν ἐν Τρούλλῳ Σύνοδον:

- Στίς ἐκκλησίες ἐχρησιμοποιοῦντο θεατρικές μελωδίες.
- Οἱ ἱερεῖς εὐλογοῦσαν τίς γαμήλιες ἑορτές, ὅπου μετεῖχαν μίμοι.
- Ἐσυνεχίζοντο τά διονυσιακά πανηγύρια.
- Παρουσιάζονταν σκηνικοί χοροί καί μιμοδράματα τραγικά, κωμικά ἤ σατιρικά.

Ὁ Ἀ. Σολωμός γράφει: *«Ὁ χριστιανικός ψαλμός στάθηκε τό πρωτοκύτταρο τοῦ χριστιανικοῦ θεάτρου, πού σταδιακά ἐξελίχθηκε ἀπό τό ἄσμα στό δράμα».* («Ὁ Ἅγιος Βάκχος» 1964).

- Ὁ **Ἁρμόνιος** (δ' μ.Χ.) εἶναι ὁ πρῶτος πού προσαρμόζει τούς ἀρχαίους ἑλληνικούς μουσικούς νόμους στούς χριστιανικούς ψαλμούς» («Ὁ Ἅγιος Βάκχος»).
- Στά μέσα τοῦ δ' μ.Χ. αἰῶνος ὁ ψαλμός (=ὁ χριστιανικός διθύραμβος) ἀποκτᾶ ποιητική ποιότητα, χάρις στόν ὑμνογράφο **Ἐφραίμ.** Αὐτός εἶναι ὁ πρῶτος πού

χρησιμοποιεῖ γυναῖκες στήν χορωδιακή τέχνη μέ τίς περίφημες «παρθενικές χορωδίες».

● Ὁ Αὐξέντιος ἱδρύει στόν Ὄλυμπο τῆς Βιθυνίας τό φιλόμουσο μοναστήρι του, μέ γυναικεῖα κόρα (χορωδίες).

● Κατά τόν ε΄ αἰῶνα, οἱ Ἀπολλινάριος, **Συνέσιος**, Νόννος, Ναζιανζηνός συνδυάζουν «εἰδωλολατρία» καί χριστιανισμό στούς ὕμνους τους.

● Κατά τόν στ΄ αἰῶνα, ὁ Ρωμανός δίνει θεατρική πνοή στήν ἐκκλησιαστική λειτουργία.

Κατά τόν Ἀλ. Σολωμό: *«Στίς ἑλληνικές ἐκκλησίες τοῦ ε΄ αἰῶνος ἀρχίζει νά πλάθεται τό χριστιανικό θέατρο τῆς Εὐρώπης».*

Στίς βυζαντινές ἐκκλησίες θεατροποιοῦνται τά πάθη τοῦ Χριστοῦ, ὅπως ἄλλοτε τοῦ Διονύσου ἤ τῆς Κυβέλης, στούς ἀρχαίους ναούς. Ἀπό τόν ε΄ αἰῶνα στίς ἐκκλησίες παρουσιάζονται παντομιμικά δράματα. Ἀπό τόν στ΄ αἰῶνα, παρουσιάζονται τά «θεανδρικά μυστήρια». Γνωστότερο ἀπό αὐτά εἶναι ἐκεῖνο πού ἀνέβασε ὁ αὐτοκράτωρ **Μαυρίκιος** στήν ἐκκλησία τῶν Βλαχερνῶν μέ τόν τίτλο «Πανήγυρις τῶν τεσσαράκοντα Μαρτύρων», ὅπου ἐμφανίζεται ὁ ἴδιος ὁ Χριστός «ἐπί τῶν ὤμων φερόμενος».

Θρησκευτικά θεατρικά ἔργα συγγράφουν πατριάρχες, ἐπίσκοποι, καλόγεροι.

Οἱ Εἰκονομάχοι κάνουν τό μεγάλο ἅλμα. Ὄχι μόνον ἀκυρώνουν τίς ἀπαγορεύσεις τῆς ἐν Τρούλλῳ Συνόδου, ἀλλά καί κοσμικοποιοῦν τό θρησκευτικό θέατρο, *«ἐκβαχεύοντάς»* το, ὅπως τούς κατηγοροῦν οἱ ἀντίπαλοί τους. Χρησιμοποιοῦν, λένε, *«πορνικά καί σατανικά μελωδήματα καί ὀρχηστρικά λυγίσματα»*, ἐγκρί-

νοντας *«τόν συνδυασμόν ἐγκοσμίου καί ὑπερκοσμίου τέρψεως»*.

Ἡ Εἰκονομαχία ἐτερματίσθη, ἀλλά τό θέατρο ὄχι μόνον παρέμεινε, ἀλλά καί συνέχισε τήν πρόοδό του. Ἀπό τά μισά τοῦ θ' αἰῶνος ἀρχίζει ἡ ἀναγέννησίς του, ἡ ὁποία κορυφώνεται κατά τόν ι' καί διατηρεῖται ὡς τήν Φραγκοκρατία.

Γύρω στό 950, ὁ Λουϊτπράνδος, ἀπεσταλμένος τοῦ αὐτοκράτορος τῆς Γερμανίας Ὄθωνος στήν Κωνσταντινούπολι, κατηγορεῖ τούς *«ἐπιπολαίους Ἕλληνες οἱ ὁποῖοι ἑορτάζουν τήν ἀνάληψι τοῦ προφήτου Ἠλία μέ θεατρικές παραστάσεις»*. Ὅπως γράφει ὁ Ἀ. Σολωμός, ὁ προφήτης παρουσιαζόταν ὅπως στό ἀρχαῖο θέατρο ἡ Μήδεια, νά ἐπιβαίνη σέ ἱπτάμενο ἅρμα.

● Τό θέατρο εἰσῆλθε στήν Ἁγία Σοφία ἀπό τόν ι' αἰῶνα, ἐπί πατριάρχου **Θεοφυλάκτου.** Ὁ μῦθος εἶναι θρησκευτικός, ἀλλά ἐκτελεῖται πλαστικῶς, μέ συμμετοχή μίμων καί πολυπρόσωπης χορωδίας. Οἱ μίμοι (=ἠθοποιοί) εἶναι οἱ ἐπίσημοι ψυχαγωγοί τῶν ἀνακτορικῶν ἑορτῶν, μετέχουν ὅμως καί στίς ἐντός τῶν ἐκκλησιῶν παραστάσεις. Πρῶτος σκηνοθέτης αὐτῶν τῶν «θεατρικῶν μυστηρίων» εἶναι κατά τόν Κεδρηνό ὁ **Εὐθύμιος Κασνῆ,** «δομέστικος» τῆς Ἐκκλησίας.

Ἐπί Μακεδονικῆς δυναστείας τό θέατρο αὐτονομεῖται πλήρως ἀπό τήν Ἐκκλησία καί μάλιστα μέ τήν ὑποστήριξι τοῦ πατριάρχου **Μιχαήλ Κηρουλαρίου.** Αὐτός ἐπιτρέπει τήν συμμετοχή τῶν γυναικῶν στίς ἐκκλησιαστικές παραστάσεις· γιά πρώτη φορά, τό 1050 μιά μιμάς ἐνσαρκώνει τήν Θεοτόκο, σέ παράστασι ἐντός τῆς Ἁγίας Σοφίας.

Ὁ **Μ. Ψελλός** ἀνεβάζει μία θεατρική παράστασι τῆς Γεννήσεως στήν Ἁγ. Σοφία, στήν ὁποία κυριαρχεῖ τό διονυσιακό πνεῦμα.

Ἡ ἀλήθεια λοιπόν εἶναι ὅτι: α′) Τό θέατρο, ἄν καί πέρασε μία μακρά κρίσι, οὐδέποτε ἔπαυσε νά ὑπάρχη στό Βυζάντιο τόσον ὡς κοσμικό, ὅσον καί κυρίως, (ἀρχικῶς—ὡς θρησκευτικό.

β′) Ὁ βυζαντινός χριστιανισμός εἰσήγαγε τήν γυναίκα στήν θεατρική σκηνή. Γράφει ὁ Ἀλ. Σολωμός: *«Τί ἀνακούφιση γιά τούς θεατές, ὕστερα ἀπό τόσες ἀρσενικές Ἰφιγένειες καί Φαῖδρες, νά κλαῖνε τώρα μπροστά στούς βωμούς τῆς θυσίας ἀληθινά κορίτσια καί νά χτυπιοῦνται γιά τόν Ἱππόλυτο πραγματικά γυναικεῖα στήθια»* («Ὁ Ἅγιος Βάκχος»).

Συμπερασματικῶς. Τό Βυζάντιο διετήρησε καί ἀνανέωσε τό θέατρο·

- Εἰσήγαγε καί γυναῖκες ἠθοποιούς.
- Κατήργησε τίς προσωπίδες.
- Καθιέρωσε τήν λαϊκή γλῶσσα.
- Χρησιμοποίησε τίς χορωδίες.

Γράφει ὁ Ἀλ. Σολωμός: *«Οἱ μίμοι ξανάδωσαν τό θέατρο στό λαό, σάν κάτι ὁλότελα δικό του»*[15]. Στά ἀναφερθέντα, ἄς προστεθῆ καί κάτι πού οἱ πολλοί ἀγνοοῦν: Στό Βυζάντιο γεννήθηκε ἕνα νέο εἶδος θεάτρου: τό μελόδραμα (ὄπερα). Οἱ πρῶτες παραστάσεις μελο-

---

15. Τά περισσότερα στοιχεῖα τοῦ ὑποκεφαλαίου ἀπό τόν Ἀλέξη Σολωμό, «Ὁ Ἅγιος Βάκχος ἤ Τά Ἄγνωστα Χρόνια τοῦ Ἑλληνικοῦ Θεάτρου, 300 π.Χ. - 1600 μ.Χ.», ἐκδ. Πλειάς 1964.

δράματος ἔγιναν στήν Ἁγία Σοφία. Ἀργότερα, οἱ Βυζαντινοί μετέφεραν τό νέο εἶδος στήν Ἰταλία, ὅπου γνώρισε μεγάλη διάδοσι καί ἀνάπτυξι.

16. Στρατιωτική τέχνη

Τό Βυζάντιο ἦταν τό μόνο κράτος τῶν Μέσων Χρόνων πού διέθετε πλήν τῶν μισθοφόρων καί ἐθνικό στρατό. Ἡ σημασία τῶν μέν ἤ τοῦ δέ μεταβαλλόταν κατά περιόδους καί κυρίως ἀπό τόν ια΄ αἰῶνα ὁ μισθοφορικός ἐκτοπίζει τόν ἐθνικό στρατό, ἐξέλιξις πού ἀπετέλεσε μίαν ἀπό τίς αἰτίες τῆς πτώσεως τοῦ Βυζαντίου.

Πέραν ὅμως αὐτοῦ, στό Βυζάντιον καί μόνον σ' αὐτό διετηρήθησαν ἡ γνῶσις καί ἡ παράδοσις τῆς παλαιᾶς ἑλληνικῆς τέχνης τοῦ πολέμου τόσο στήν στρατηγική καί τακτική τέχνη, ὅσο καί στόν ὁπλισμό, ὀργάνωσι κλπ.

Ἡ μακεδονική σάρισσα λ.χ. ξεχάστηκε παντοῦ, πλήν Βυζαντίου, τοῦ ὁποίου οἱ βαριά ὡπλισμένοι πεζοί («σκουτάτοι») ἔφεραν δόρατα μήκους 4 μέτρων καί παρετάσσοντο γιά μάχη κατά τόν μακεδονικό τρόπο. Κατά τόν ι΄ αἰῶνα μάλιστα, ἐπανεισήχθη ἡ «μικτή φάλαγξ» ἀπό σαρισσοφόρους καί τοξότες πού ἐφηῦρεν ὁ Μ. Ἀλέξανδρος. Ἀπό τούς Βυζαντινούς πῆραν οἱ Δυτικοί κατά τόν ιγ΄ αἰῶνα, δηλαδή μετά τίς Σταυροφορίες, τούς σχηματισμούς σαρισσοφόρων καί μόνον κατά τόν ιε΄ αἰῶνα μιμήθηκαν καί τήν «μικτήν φάλαγγα» (Ἀπό τό δοκίμιο τοῦ κ. Π. Δ. Καρύκα «Ἑλληνική στρατηγική σκέψις καί Δύσις» στό περιοδ. «Ἑλληνική Ἀγωγή» ἀρ. 6, Φεβρ. 2002).

Στίς Ἀθῆνες λειτούργησε ἐπί μακρόν «Στρατιωτική Ἀκαδημία» γιά τήν ὁποίαν δέν ὑπάρχουν πολλές πλη-

ροφορίες. Ἡ «Στρατιωτική Ἀκαδημία», πού ἱδρύθηκε στίς Ἀθῆνες ἴσως κατά τόν ζ' αἰῶνα καί ἐλειτούργησε ἐπί αἰῶνες, ἐθεωρεῖτο παγκοσμίως ὡς ἀνυπέρβλητη. Οἱ ἀπόφοιτοί της, γνωστοί ὡς Stradioti καί Estradiots, ἦσαν περιζήτητοι στίς χῶρες τῆς Δύσεως διότι ἦσαν οἱ μόνοι κάτοχοι τῆς ἐπιστημονικῆς πολεμικῆς τέχνης καί γνῶστες τῆς στρατιωτικῆς τακτικῆς. Στήν ἐν λόγῳ Ἀκαδημία ἡ πολεμική τέχνη ἐδιδάσκετο μέ βάσιν τά ἀρχαῖα συγγράμματα καί τήν ἀρχαιοελληνική στρατιωτική ἱστορία[16]. Ἀπό τούς ἀποφοίτους αὐτῆς τῆς βυζαντινῆς Ἀκαδημίας, ἡ Δύσις ἐδιδάχθη τό ἐλαφρόν ἱππικόν τό ὁποῖον ἀγνοοῦσε. Οἱ ἄνδρες τοῦ βυζαντινοῦ ἐλαφροῦ ἱππικοῦ ἐλέγοντο «λεβέντηδες».

Κατά τόν Κ. Σάθαν ἡ ἐν λόγῳ Ἀκαδημία «ἀπετέλεσε σχολεῖον τοῦ Ἑλληνισμοῦ» (Μ', Ζ', ι'). Σ' αὐτήν, πλήν τῆς πολεμικῆς τέχνης, ἐδιδάσκοντο ἐπιστῆμες, (ἀρχαιοελληνική) λογοτεχνία, (ἀριστοτελική) ρητορική, θεολογία. Ὁ Γ. Λαπίδης (ιδ') σέ ποίημά του ἀναφέρει θέσεις πού ἐδιδάσκοντο στήν ἐν λόγῳ Ἀκαδημία, κατά τό μάθημα τῆς Ρητορικῆς[17].

Τά βυζαντινά συγγράμματα περί πολεμικῆς τέχνης βασίζονται στήν στρατιωτική ὀργάνωσι, τέχνη καί τακτική τῆς Ἀρχαιοελληνικῆς καί Ἑλληνιστικῆς Ἐποχῆς. Λ.χ. τά «Τακτικά» τοῦ αὐτοκράτορος Λέοντος τοῦ Σοφοῦ βασίζονται κυρίως στήν πολεμική τακτική τοῦ Μ. Ἀλεξάνδρου, ἀλλά καί στά ὑποδείγματα προσω-

16. Ἐνδιαφέρον σχετικῶς εἶναι τό ἔργον τοῦ Κ. Σάθα, «Ἕλληνες Στρατιῶται ἐν τῇ Δύσει».
17. Βλέπε κεφ. «Βυζαντινῶν Ρήσεις», στό βιβλίο μου «Βυζάντιον: Ἡ Δόξα».

πικῆς συμπεριφορᾶς τοῦ ἰδίου καί τῶν προγενεστέρων καί μεταγενεστέρων του Ἑλλήνων στρατιωτικῶν ἡγετῶν. Ἔτσι, συμβουλεύει τόν ἀξιωματικό νά τρώγη τό ἴδιο φαγητό μέ τούς στρατιῶτες του, ἀλλά σέ διαφορετικό χῶρο· ἔτσι θά εἶναι «ὅμοιος» μέ αὐτούς, ἀλλά ὄχι «ἴσος» τους ὡς ἀρχηγός. Σημειωτέον ὅτι τά «Τακτικά» διδάσκονται σήμερα στήν στρατιωτική σχολή τοῦ West Point, ὅπου καταρτίζονται τά στελέχη τῶν Ε.Δ. τῶν ΗΠΑ.

17. Θρησκεία[18]

Ἡ Ὀρθοδοξία εἶναι ἡ ἑλληνική ἐκδοχή τοῦ Χριστιανισμοῦ καί διαμορφώθηκε στό Βυζάντιο μέ βάσι τίς ἑλληνικές ἰδέες.

Ἡ Τριαδικότης τοῦ Θεοῦ λ.χ. εἶναι νεοπλατωνικῆς προελεύσεως. Κατά Πλωτῖνον («Ἐννεάδες» 3,4,9), Θεός=Ἕν+Νοῦς+Ψυχή. Ὡς δόγμα τοῦ Χριστιανισμοῦ διαμορφώθηκε ἀπό τούς Ἕλληνες καί ἑλληνικῆς παιδείας Πατέρες τῆς Ἐκκλησίας **Μ. Βασίλειον** καί **Γρηγόριον Ναζιανζηνόν** κατά τόν δ΄ καί ε΄ αἰῶνες.

Ὁ **Λεόντιος Βυζάντιος**, ὁ **Μάξιμος Ὁμολογητής** καί τέλος ὁ **Ἰωάννης Δαμασκηνός** εἰσήγαγαν στήν χριστιανική θεολογία τήν λογική, τήν ὀντολογία, τήν ἠθική καί τήν ψυχολογία τοῦ Ἀριστοτέλους. Ἤθελαν ἔτσι νά στερεώσουν τήν χριστιανική πίστι μέ λογικά ἐπιχειρήματα καί νά τήν ἐναρμονίσουν μέ τήν ἐπιστημονική

---

18. Βλέπε στό Β΄ μέρος τοῦ παρόντος. Ἐδῶ ἁπλῶς δίδω μίαν ἄκρως γενική εἰκόνα τοῦ θέματος χάριν τῆς πληρότητος τοῦ κεφαλαίου.

γνῶσι. Κυριώτερη προσπάθεια πρός αὐτήν τήν κατεύθυνσι εἶναι τό «Πηγή Γνώσεως» τοῦ Ἰωάννου Δαμασκηνοῦ πού μεταφράσθηκε στά λατινικά τό 1150 καί ἀπετέλεσε τήν ἀφετηρία παρόμοιας προσπάθειας στήν Δύσι μέ κύριο ἐκπρόσωπο τόν Θωμᾶ Ἀκινάτη.

Ὁ (ψευδο) Διονύσιος Ἀρεοπαγίτης θεμελιώνει τόν ὀρθόδοξο μυστικισμό στόν νεοπλατωνισμό[19].

● Μορφές, τελετές, λατρεῖες στήν Ὀρθοδοξία προέρχονται ἀπό τίς προγενέστερες ἑλληνικές παραδόσεις.

● Ἡ Ἀθηνᾶ γίνεται Παναγία, ὁ Ἄρης ἅγ. Γεώργιος, ὁ Ποσειδών ἅγ. Νικόλαος κλπ.

● Τά ἱερά λείψανα, πού κάποιοι εἰρωνεύονται, ὑπῆρχαν καί στούς ἀρχαίους –στήν Δωδώνη διετηροῦντο ἱερά ὀστᾶ.

● Λαμπάδες μέ «ἅγιον φῶς» ἄναβαν καί οἱ π.Χ. Ἕλληνες.

● Ἀσκητές, μοναχοί, μοναχές, τιμή πρός τήν παρθενία, ἡ Ὀρθοδοξία τά παρέλαβε ἀπό ἐκείνους.

● Οἱ χριστιανικοί ὕμνοι μιμοῦνται τούς ἀρχαίους θρησκευτικούς ὕμνους.

● Ἡ Δῆλος γίνεται Τῆνος.

● Μυθολογία, ἀρχαία θρησκεία, Ὀρθοδοξία, διαπλέκονται:

Τά «Διονυσιακά» του Νόννου ἐνέπνευσαν πολλά βυζαντινά ποιήματα ὅπου ἡ ἡρωίς του Αὔρα γίνεται

19. Γιά περισσότερα: στό εἰδικό κεφάλαιο τοῦ β΄ μέρους. Ἐπίσης Γ. Κ. Γεωργαλᾶ, «Βυζάντιον: Ἡ Ὀρθοδοξία» καί «Βυζάντιον: Ὀρθοδοξίας Πάνθεον».

Θεοτόκος, ἡ ὁποία κυοφορεῖ εἰσπνέουσα τό θεῖον πνεῦμα τοῦ ἀνέμου. Ἡ Αὔρα γίνεται στόν Χριστιανισμό Λαύρα καί πολλές μονές λαμβάνουν αὐτήν τήν ὀνομασίαν[20].

● Ὁ **Μ. Βασίλειος** (δ΄) ἐκαυχᾶτο ὅτι ἡ μητέρα του, Ἐμμέλεια, καταγόταν ἀπό τούς Ἡρακλεῖδες.

● Ὁ **Γρηγόριος Ναζιανζηνός** ἤ **Θεολόγος** (δ΄) κατηγορεῖ τούς «ὑπεράγαν Ὀρθοδόξους» οἱ ὁποῖοι ἀπορρίπτουν τήν ἑλληνική παιδεία: *«Οὔκουν ἀτιμαστέον τήν παίδευσιν ἐπεί οὕτω δοκεῖ τισιν»* («Ἐπιτάφιος εἰς Μ. Βασίλειον»). Ὁ ἴδιος σπουδάζει σέ βάθος τήν ἑλληνική σοφία καί ἀντλεῖ πολλά ἀπό αὐτήν[21].

Στόν Β΄ Θεολογικό Λόγο του (P.G. 36, 29C) ἀναφέρεται στά λόγια τοῦ Πλάτωνος *«Θεόν νοῆσαι μέν χαλεπόν, φράσαι δέ ἀδύνατον»* (Τίμαιος 28c) καί τά διασκευάζει λέγοντας: *«φράσαι μέν ἀδύνατον, νοῆσαι δέ ἀδυνατώτερον»*.

Ὁ ἴδιος εἶναι ὁ διαμορφώσας τήν καθαρῶς ἑλληνικήν ὁρολογίαν τῆς Ὀρθοδόξου θεολογίας. Τήν τελευταία τήν στηρίζει σέ ἑλληνικές (πλατωνικές) συλλήψεις, τίς ὁποῖες προσαρμόζει στό χριστιανικό του «πιστεύω».

---

20. Γιά περισσότερα: Γ. Κ. Γεωργαλᾶ, «Χριστιανισμός καί Ἑλληνικότης», «Ὁ Ἀληθινός Ἰησοῦς», «Εἰδωλομάχοι καί Χριστιανομάχοι», «Ὀρθοδοξίας ἀπο-ιουδαϊσμός», ὅλα ἐκδοθέντα στήν σειρά «Οἱ Ρίζες», καθώς καί στό ἐκδοθηοόμενο «Οἱ Ἑλληνικές ρίζες τοῦ Χριστιανισμοῦ».
21. Φυσικά, ὡς χριστιανός, ἐνῶ δέχεται τό ἀναγκαῖον μελέτης τῆς προχριστιανικῆς ἑλληνικῆς σκέψεως, προσθέτει ὅτι αὐτή, μόνη της, χωρίς τήν χριστιανική διδασκαλία, δέν μπορεῖ νά προσφέρη τήν σωστική ἀλήθεια.

● Ὁ **Ἀρέθας Καισαρείας** (ι΄) ἵδρυσε εἰδικά ἐργαστήρια γιά τήν συστηματική ἀναπαραγωγή ἔργων ἀρχαίων συγγραφέων, τά ὁποῖα ἀντεγράφοντο ἀπό παπύρους σέ περγαμηνές ὥστε νά διατηρηθοῦν καί νά διασωθοῦν.

● Ὁ ἐνθρονιστήριος λόγος τοῦ **Μιχαήλ Ἀκομινάτου** στήν Ἀρχιεπισκοπή Ἀθηνῶν εἶναι γεμᾶτος ἀρχαιοελληνολατρεία, ἐνῶ ἔγραψε καί ἐλεγεῖες πρός τιμήν τῶν Ἀθηνῶν.

● Ὁ **Κύπρου Γεώργιος** (ιγ΄) ἐπαινεῖ τή Νίκαια ἐπειδή *«εἶναι μία ἀρχαία Ἀθήνα»* («Λόγος τά καθ' ἑαυτόν περιέχων»).

● Ἀρχαιοελληνολάτρης εἶναι καί ὁ **Νικήτας Ἀκομινάτος Χωνιάτης** (ιγ΄), συγγραφεύς τοῦ περίφημου ἔργου «Θησαυρός τῆς Ὀρθοδοξίας».

● Ὁ **Ἰωάννης Ἀπόκαυκος,** μητροπολίτης Ναυπάκτου (ιγ΄) εἶναι γνήσιος ἐκπρόσωπος ἑνός ἑλληνικοῦ Χριστιανισμοῦ. Λατρεύει τούς Ἀρχαίους.

Ἡ Ὀρθόδοξη πίστις γιά τόν Θεό = μία φύσις - τρεῖς ὑποστάσεις - ἄπειρες ἐνέργειες, προέρχεται ἀπό τήν ἀρχαιοελληνική διάκρισι μεταξύ ἀμέριστης καί μεριστῆς οὐσίας καί γιά τό ἀδύνατον νά προσδιοριστῆ ὁ Θεός διά τῶν ἰδιοτήτων του. Κατά τόν **Γρηγόριον Παλαμᾶ**, κάθε ἐνέργεια τοῦ Θεοῦ εἶναι «ὑφειμένη θεότης», ἐνῶ ἡ οὐσία του «ὑπερκειμένη θεότης». Γι' αὐτήν τήν θέσι του οἱ δυτικίζοντες «ἑνωτικοί» Βαρλαάμ καί Ἀκίνδυνος τόν κατηγόρησαν ὡς «πολυθεϊστή». Ὑπάρχουν ἄφθονα γνωρίσματα τοῦ Χριστιανισμοῦ πού ἀνυποψίαστοι θεωροῦν ἄσχετα ἤ καί ἀντίθετα πρός τήν ἑλληνικότητα ἐνῶ προέρχονται ἀπό αὐτήν. Λ.χ.:

● Τήν τιμήν πρός τήν παρθενία. Βλέπε Παρθενῶνα, τίς παρθένες θεές (Ἀθηνᾶ, Ἄρτεμις, Ἑστία) καί ἱέρειες (Ἑστιάδες).

● Τόν ἀσκητισμό. Βλέπε τούς ἱερεῖς τῆς Δωδώνης πού κατά τόν Ὅμηρον ἦσαν *«ὑποφῆται ἀνιπτόποδες χαμαιεῦναι»*.

● Τά ἄβατα. Βλέπε τό ἄβατον, τότε γιά τούς ἄρρενες, τοῦ Ἄθωνος.

● Τά ἱερά λείψανα. Βλέπε ὀστᾶ Θησέως, Ὀρέστου κ.ἄ. Ἑλληνικῆς προελεύσεως εἶναι τά νεκρικά ἔθιμα: τριήμερα, ἐννιάμερα, ἐτήσια μνημόσυνα, δεῖπνα εἰς μνήμην τοῦ νεκροῦ, κόλλυβα.

Πέραν αὐτῶν, ἑλληνικά εἶναι ἡ χρῆσις λαμπάδων στούς ναούς, οἱ δακτύλιοι στήν γαμήλια τελετή κ.ἄ. Ἀκόμη καί ἡ κοινωνία (θεοφαγία).

Ἀπό τόν 9ο αἰῶνα οἱ ἀρχαῖοι Ἕλληνες σοφοί καί φιλόσοφοι εἰκονίζονται στούς νάρθηκες τῶν Ὀρθοδόξων ναῶν, *«ὡς προειπόντες τήν ἔλευσιν Χριστοῦ»* (Διονύσιος ἐκ Φουρνιᾶ, ιστ΄), *«ὡς πρό Χριστοῦ χριστιανοί»*, ἤ *«ὡς μετά Λόγου βιώσαντες»*.

Οἱ εἰκονιζόμενοι εἶναι: Ἡράκλειτος (ὁ προφήτης τοῦ Λόγου), Σωκράτης, Πλάτων, Ἀριστοτέλης, Χείλων, Πυθαγόρας, Σόλων, Κλεάνθης, Ὅμηρος, Γαληνός, Πλούταρχος (λ.χ. στήν Τράπεζα τῆς Μονῆς Μεγίστης Λαύρας, στούς ναούς τῆς νήσου τῆς λίμνης τῶν Ἰωαννίνων καί ἀλλοῦ)[22].

Στό Βυζάντιο διαμορφώνεται ἡ Ὀρθοδοξία, ὡς ἑλληνι-

22. Σπετσιέρης Κ., «Εἰκόνες Ἑλλήνων Φιλοσόφων εἰς Ἐκκλησίας» - 1964.

κή ἐκδοχή τοῦ Χριστιανισμοῦ καί δι' αὐτῆς Ἑλληνισμός - Χριστιανισμός ἀποτελοῦν σύνθεσιν.

Ἀκριβῶς λόγῳ τῆς ἑλληνικότητός της, ἡ Ὀρθοδοξία ἀπέφυγε τήν ἄκαμπτη συστηματοποίησι τῶν δογμάτων της, στήν ὁποίαν προσέφυγε καί πίσω ἀπό τήν ὁποίαν ὀχυρώθηκε ὁ δυτικός Ρωμαιοκαθολικισμός, καθώς καί τήν ἀντίληψιν τῶν Προτεσταντῶν πού βλέπουν τόν Χριστιανισμό ὡς θρησκείαν θλίψεως.

Τήν ἀντίληψιν αὐτήν εἰσήγαγαν ἀπό τήν Δύσιν μερικοί ἐγχώριοι ἀντιχριστιανοί καί ὑποστηρίζουν ὅτι ὁ Χριστιανισμός εἶναι κατά τῆς χαρᾶς[23]. Πρός διάψευσίν των παραθέτω σημεῖα ἀπό τόν «Κατηχητικόν Λόγον» τοῦ Ἰωάννου Χρυσοστόμου γιά τήν Ἀνάστασι.

*«Εἴ τις εὐσεβής καί φιλόθεος, **ἀπαλαυέτω** τῆς καλῆς ταύτης καί λαμπρᾶς **πανηγύρεως**... Οὐκοῦν εἰσέλθετε πάντες εἰς τήν **χαράν** τόν μισθόν ἀπολαύετε... χορεύσατε... εὐφράνθητε... Μηδείς θρηνείτω... Μηδείς ὀδυρέσθω πταίσματα· συγγνώμη γάρ ἐκ τοῦ τάφου ἀνέτειλε. Μηδείς φοβείσθω θάνατον... Ἀνέστη Χριστός καί χαίρουσιν ἄγγελοι. Ἀνέστη Χριστός καί ζωή πολιτεύεται».*

Ἡ Ὀρθοδοξία ὡς θρησκεία Ἑλλήνων ὑμνεῖ τήν χαρά, τήν ζωή.

18. Νέες ἰδέες

Ἀπό τόν θ' αἰῶνα, στήν Ἑλληνική Αὐτοκρατορία ἐπανεμφανίζεται, πολλούς αἰῶνες πρίν αὐτή παρουσιασθῆ στήν Δύσι, **ἡ ἰδέα τῆς ἀτομικῆς συνειδήσεως**, ἡ ἰδέα ὅτι ὁ ἄνθρωπος ἐκτός ἀπό μέλος μιᾶς κοινότητος (πί-

23. Περί αὐτοῦ βλέπε στό βιβλίο μου «Ἀντιβυζαντισμός».

στεως πρωτίστως, ἀλλά καί οἰκογενείας, ἐπαγγέλματος κλπ.) εἶναι καί **Πρόσωπο**.

Στήν Ἑλληνική Αὐτοκρατορία, πολύ πρίν ἀπό τήν Δύσι, οἱ ἄνθρωποι ἀρχίζουν νά ἐνδιαφέρωνται καί γιά ἄλλα πράγματα ἐκτός ἀπό τήν σωτηρία τῆς ψυχῆς τους.

- Νοιάζονται ὅλο καί περισσότερο γιά τήν ἔνδυσί τους, τήν ἐμφάνισί τους, τήν ὑγεία καί τήν αἰσθητική τοῦ σώματός τους.
- Στρέφονται πρός τά κλασικά γράμματα καί τήν μελέτη τῶν Ἀρχαίων καί σημειώνεται ἄνθησις τῶν ἐπιστημῶν.
- Γλωσσικῶς, πραγματοποιεῖται στροφή πρός τούς κλασικούς μέ τήν εὐρύτερη καθιέρωσι τῆς ἀττικίζουσας.
- Στήν ζωγραφική, εἰσάγεται τό στοιχεῖον τῆς κινήσεως. (Τοιχογραφίες Ὁσίου Λουκᾶ Βοιωτίας).
- Οἱ ἱστοριογράφοι ἀποκολλῶνται ἀπό τήν ἀντίληψιν τῆς ὁμαδικῆς Ἱστορίας πού παρουσιάζει τήν συνολική πορεία τῆς ἀνθρωπότητος *«ἀπό κτίσεως κόσμου»* (**Ζωναρᾶς**). Ὁ **Μ. Ψελλός** (ἐπαν)εισάγει τόν ψυχολογικό παράγοντα στήν μελέτη τῆς Ἱστορίας, ἐνῶ ἡ **Ἄννα Κομνηνή** ἀποτολμᾶ νά συγγράψη Ἱστορία μέ ἐπίκεντρο ἕνα πρόσωπο: αὐτό τοῦ πατέρα της, αὐτοκράτορος Ἀλεξίου.
- Σὲ ἄλλο πεδίο, ὁ **Ἰωάννης Κουκουζέλης** προσδίδει προσωπικότερη ἔκφρασι στήν μουσική.

Ὁ ἄνεμος τῆς μετατοπίσεως ἀπό τήν ὁμαδική στήν προσωπική συνείδησι ἐπηρεάζει καί τήν Ἐκκλησία.

- Ἡ διεργασία τῆς ἐξατομικεύσεως ἔχει ὡς ἀποτέλεσμα τήν ἐμφάνισιν τῶν **Ἰδιορρύθμων Μοναστηριῶν**, ὅπου ὁ κάθε μοναχός ζεῖ μέ ἀτομικό τρόπο, διατηρώντας τήν προσωπικότητά του.

● Ὁ Συμεών ὁ **Νέος** Θεολόγος ἐπιφέρει ἐπανάστασι στήν θεολογία, δίνοντας τό προβάδισμα στήν **προσωπική σχέση** τῆς ἀτομικῆς συνειδήσεως μέ τόν Θεό. Τίποτα, λέγει, καμμία τήρησις γενικῶν κανόνων, καμμιά συμμετοχή σέ ὁμαδικές τελετές κλπ. δέν σώζει, ἐάν δέν ὑπάρχη ἡ σχέσις ὑποκειμένου - Θεοῦ.

19. Γνῶσις καί Πίστις[24]

Ὡς ἑπόμενον, αὐτή ἡ πρωΐμως ἀναγεννησιακή διεργασία προκαλεῖ καί ἀντιδράσεις. Ὁ **Γρηγόριος Παλαμᾶς** δέν εἶναι ὁ μόνος, ἀλλά εἶναι ὁ χαρακτηριστικώτερος ἄν καί ἀργοπορημένος (ιγ΄-ιδ΄) ἐκφραστής της. Διακρίνει τήν γνῶσιν σέ ἐκείνην τῆς «περιεργείας» καί στήν τῆς «σωτηρίας»[25]. Ἡ πρώτη εἶναι γνῶσις τῶν πραγμάτων καί περιστάσεων τοῦ κόσμου, ὁδηγεῖ στήν ἐπιστήμη, στήν φιλοσοφία κλπ., εἶναι ἡ «θέασις» τῶν ἀρχαίων. Ἡ δεύτερη εἶναι γνῶσις ψυχικῆς ἀνόδου, ὁδηγεῖ στήν πίστιν. Ἡ πρώτη, πού περιλαμβάνει καί τήν μελέτην τῶν Ἀρχαίων, εἶναι «δευτερεύουσα». Ἡ δεύτερη εἶναι ἡ πράγματι σημαντική. Ἔτσι ὅμως προκύπτει ἀντίθεσις (ἤ τοὐλάχιστον διχασμός) μεταξύ γνώσεως καί πίστεως, ἐπιστήμης καί θρησκείας. Πάντως, ἡ ἀντίθεσις αὐτή στόν κόσμο τῶν Ἑλλήνων δέν ἔφθασε

24. Πίστις εἶναι ἡ ἐσωτερική διαισθητική βεβαιότης. Δρόμοι πρός τήν Ἀλήθεια εἶναι ἡ λογική ἔρευνα - γνῶσις, ἡ διαίσθησις καί ἡ ἐνόρασις (ἀποκάλυψις).

25. Ὑπάρχει καί ἡ ἐντελῶς χρησιμοθηρική γνῶσις, δυτική - ἀστική. Ἡ συνύπαρξις - σύνθεσις τῶν τριῶν νομίζω θά ἦταν τό καλύτερο γιά μίαν ἰσορροπημένη κοινωνία. Σ' αὐτήν τήν σύνθεσι μποροῦμε νά φθάσωμε μέ τήν σφαιρική σύλληψι τοῦ ἱστορικοῦ χρόνου καί τοῦ ἀνθρώπου πού ἐπιτρέπει τήν ὑπέρβασιν τῶν τεχνητῶν ὁρίων.

σέ ἀκρότητες καί δέν προσέλαβε δραματικές μορφές. Ἀντιθέτως, στήν Δύσι ὡδήγησε σέ Ἱερές Ἐξετάσεις, διωγμούς καί σφαγές.

Στό ἐρώτημα ἐάν Γνῶσις καί Πίστις εἶναι ἀσυμβίβαστες, ἡ Δυτική Ἐκκλησία ἐπί αἰῶνες ἀπαντοῦσε μονολιθικῶς καί ἀδιαλλάκτως ναί. Ἡ Ἀνατολική Ἐκκλησία δέν ἔδωσε κατηγορηματικήν ἀπάντησι. Στούς κόλπους της ὑπῆρξαν ἐκεῖνοι πού ἀπαντοῦσαν καταφατικῶς (λ.χ. Ἀναχωρητές) καί ἤθελαν τόν κόσμον ἀναλλοίωτον. Ὑπῆρξαν ὅμως ἄλλοι, πού ἐδέχοντο τήν συνύπαρξι Γνώσεως - Πίστεως μέ τό σκεπτικόν ὅτι πρόκειται γιά διαφορετικά πεδία: ἡ πίστις δέν παράγει ἐπιστήμην καί ἡ ἐπιστήμη δέν παράγει πίστιν. Τέλος, ὑπῆρξαν καί οἱ ὀπαδοί τῆς συνθέσεως, ὑποστηρίζοντες ὅτι ἡ χειραφέτησις τοῦ ἀτόμου ἀπό τήν ὁμάδα μπορεῖ καί πρέπει νά πραγματοποιηθῆ, ὄχι μέ τήν διάλυσιν τῆς ὁμάδος ἀλλά ἐντός αὐτῆς. Ὁ ἄνθρωπος μπορεῖ νά ἀναδειχθῆ σέ Προσωπική Συνείδησι, χωρίς ν' ἀποκοπῆ ἀπό τήν ὁμάδα, ὅπως καί ἡ ἀποκατάστασις προσωπικῆς σχέσεως μέ τόν Θεόν δέν σημαίνει κατ' ἀνάγκην ἀποκοπήν ἀπό τήν κοινότητα πίστεως, τήν Ἐκκλησίαν.

Οἱ βυζαντινοί ἀνθρωπιστές Βαρλαάμ, Ἀκίνδυνος, Γρηγορᾶς ταυτίζουν τό Θεῖον μέ τό Νοητικόν. Ἡ ἄποψις αὐτή προέρχεται ἀπό τόν Πλάτωνα κατά τόν ὁποῖον τό Θεῖον γίνεται γνωστό μέσα ἀπό τά σύμβολα τοῦ κτιστοῦ κόσμου καί ἡ θέωσις τοῦ ἀνθρώπου ἐπιτυγχάνεται μέ τήν τελειοποίησι τῆς νοητικῆς του φύσεως. Τό δόγμα εἶναι ὄχι γνῶσις, ἀλλά πεποίθησις. Καί ἡ θρησκεία εἶναι ἁπλῶς εὐσέβεια.

20. Γενική εἰκόνα

Ὁ βυζαντινός Ἑλληνισμός δέν ἀνέδειξε Ἡράκλειτο, Πλάτωνα, Αἰσχύλο, Πραξιτέλη. Ὅμως ποῦ, ποιοί, πότε ἀνέδειξαν τέτοιους γίγαντες; Μία κορύφωσις δέν διατηρεῖται μονίμως. Ἡ Ἱστορία δέν βαίνει σταθερῶς ἀνοδικῶς. Τό ἴδιο ἰσχύει καί γιά τόν βίο τῶν ἐθνῶν καί τούς πολιτισμούς. Εἶναι ἄτοπο νά συγκρίνωμε τόν βυζαντινό Ἑλληνισμό μέ τόν ἀρχαῖον ἐπ' αὐτῆς τῆς βάσεως. Ἄλλωστε οὔτε τό ἑλληνικόν οὔτε καί ὁποιοδήποτε ἄλλο ἔθνος, ἀνέδειξαν ἔκτοτε τέτοια κορυφαῖα πνεύματα. Τό ὀρθὸν εἶναι τόν βυζαντινό Ἑλληνισμό νά τόν συγκρίνωμε μέ τά ἄλλα ἔθνη τῆς ἐποχῆς του[26]. Τότε, διαπιστώνομεν ὅτι **ὑπερεῖχεν ὅλων** ἀνεξαιρέτως σέ παιδεία, μόρφωσι, πολιτισμό, πνευματικότητα. Ὁ προγενέστερός του Ἑλληνισμός ὑπερεῖχε ὅλων τῶν ἄλλων λαῶν τῆς ἀρχαιότητος καί τό ἴδιο ἰσχύει γιά τόν Ἑλληνισμό τῶν Μέσων Χρόνων.

- Ὅταν οἱ βασιλεῖς τῆς Δύσεως δέν ἤξεραν νά διαβάζουν, οἱ τῶν Ἑλλήνων ἦσαν διακεκριμένοι λόγιοι, φιλόλογοι, ἐρανισταί, συγγραφεῖς.
- Ὅταν ὁ δυτικός ἄνθρωπος ἐψέλλιζεν μόνον προσευχές, ὁ μέσος ἑλληνοβυζαντινός μελετοῦσε, σχολίαζε, ἑρμήνευε Ὅμηρο καί Αἰσχύλο καί συζητοῦσε περί Πλάτωνος καί Ἀριστοτέλους.

---

26. Γράφει ὁ Κ. Παπαρρηγόπουλος: «Μόνον μετεωρολογοῦντες ἀξιοῦσιν ὅτι τό σήμερον λογιζόμενον ὀρθόν καί δυνατόν, ἔπρεπεν ἀφεύκτως νά λογίζεται ὀρθόν καί δυνατόν καί κατά τό παρελθόν» (Γ΄ τόμ., σ. 40). Τό ἱστορικό φαινόμενο κρίνεται ἐντός χώρου καί χρόνου, ὄχι ἐκτός αὐτῶν. Καί ἐπίσης, κρίνεται συνολικῶς, στήν ὁλότητά του, ὄχι ἐπιλεκτικῶς τεμαχιζόμενον.

● Ἰδανικό πρότυπο ἀνθρώπου στό Βυζάντιο ἦταν ὁ Ἕλλην. Γι' αὐτό ὁ Ἰωάννης Γραμματικός, ἀπεκλήθη *«ἴσος τῶν Ἑλλήνων»* (Στουδίτης).

● Ἀκόμη καί θρησκευτικῶς ἡ Ἀρχαία Ἑλλάς εἶχε ὀπαδούς. Ὁ Λέων ὁ Σοφός *«ἐλάτρευσε τό ἀμέτρητο πλῆθος τῶν θεῶν ἀρνηθείς τήν Ἁγίαν Τριάδα»* (Κωνσταντῖνος Σικελός).

Μετά ἀπό μιά τόσο κολοσσιαία σέ ὄγκο, εὐρύτητα, βάθος, ποσότητα καί ποιότητα πνευματική παραγωγή, ὅπως ἡ τῆς ἑλληνικῆς ἀρχαιότητος καί τῆς ἑλληνιστικῆς ἐποχῆς, ἡ ἀνθρωπότης χρειάζεται μίαν ἀνάπαυλα γιά νά ἀφομοιώση αὐτόν τόν κατακλυσμό πνευματικῆς δημιουργίας. Στήν Δύσι περιέπεσαν στήν βαρβαρότητα. Στό ἑλληνικό Βυζάντιο, ἀφοσιώθηκαν στήν διαφύλαξι, κατανόησι, ἀφομοίωσι τῆς ἑλληνικῆς κληρονομιᾶς καί αὐτό πού ἔκαναν εἶναι ἔργο ὑπερπολύτιμο. Διότι χωρίς αὐτό, δέν θά εἶχαν ἔλθει οὔτε ἡ Ἀναγέννησις οὔτε οἱ νεωτερικοί χρόνοι.

21. Πρωτοπόροι

Πολλοί θαυμάζουν τά μέγιστα τούς ἀνθρώπους τῆς Δυτικῆς Ἀναγεννήσεως. Ὅμως ὁ προσεκτικός καί ἀπροκατάληπτος μελετητής, ἐάν τούς συγκρίνη μέ τούς Βυζαντινούς, θά διαπιστώση ὅτι οἱ δεύτεροι ὑπερέχουν κατά πολύ. Αὐτό ἰσχύει γιά ὅλους τούς τομεῖς τοῦ πνεύματος καί τῆς τέχνης.

● Ἡ Ἁγία Σοφία ὑπερέχει συντριπτικῶς τοῦ Ἁγίου Πέτρου τῆς Ρώμης.

● Οἱ βυζαντινές Παναγίες εἶναι ἀσυγκρίτως ἀνώτερες ἀπό τίς δυτικές Μαντόνες.

● Ἡ ὀρθόδοξη θεολογία ὑπερτερεῖ συντριπτικῶς τῆς δυτικῆς.

● Ὁ Εὐστάθιος παραμένει καί σήμερα ὁ καλύτερος τῶν σχολιαστῶν τοῦ Ὁμήρου.

● Πλῆθος βυζαντινῶν βασιλέων, πατριαρχῶν, διδασκάλων, λογίων, ἱστορικῶν, καλλιτεχνῶν, ὑπῆρξαν «ἀναγεννησιακοί» ἄνθρωποι σφαιρικῆς μορφώσεως, μεγάλης παιδείας καί καθολικῶν ἐνδιαφερόντων, πολύ πρίν ἐμφανισθῆ ὁ «ἀναγεννησιακός» τύπος ἀνθρώπου στήν Δύσι.

● Οἱ Ἴσαυροι προέτρεξαν κατά αἰῶνες τῶν μεταρρυθμιστικῶν κινημάτων τῆς Δύσεως. Ὅλες οἱ «ἐπαναστατικές» ἰδέες, πού ἐμφανίσθηκαν ἀπό τόν ιε΄ αἰῶνα ἕως καί σήμερα στήν Δύσι, εἶχαν ἤδη παρουσιασθῆ στό ἑλληνικό Βυζάντιο.

● Τά πανεπιστήμια ἱδρύθηκαν στήν Δύσι αἰῶνες μετά ἀπό τά βυζαντινά, ὅπως καί οἱ δημόσιες βιβλιοθῆκες καί τά κρατικά νοσοκομεῖα. Μέ βραδυπορίαν αἰώνων ἡ Δύσις ἀκολούθησε τό Βυζάντιο εἰσάγοντας τήν κοσμική παιδεία (κρατική καί ἰδιωτική), καί τήν δωρεάν ἐκπαίδευσιν.

● Δέκα αἰῶνες πρίν ἀπό τήν Γαλλική Ἐπανάστασι, οἱ Ἴσαυροι καταργοῦσαν τήν δουλοπαροικία καί τήν φεουδαρχία.

● Δώδεκα αἰῶνες πρίν ἀπό τήν Ἀμερικανική Ἐπανάστασι, στό ἑλληνικό Βυζάντιο ἡ δικαιοσύνη πήγαζε ὄχι ἀπό τήν βούλησι τοῦ ἰσχυροῦ, ἀλλά ἀπό τούς νόμους καί ἐφαρμοζόταν, μέ τά μέτρα τῆς ἐποχῆς, ἡ ἰσονομία. Ἀπό τό Βυζάντιο καί ὄχι ἀπό τήν Ρώμη ἔλαβαν οἱ δυτικές κοινωνίες τούς νόμους τους.

Τό Βυζάντιο:

● Δέν ἐγνώρισε τούς σκοτεινούς αἰῶνες τῆς Δύσεως οὔτε θρησκευτικούς πολέμους, Ἱεράν Ἐξέτασιν, Index,

Νύκτες Ἁγίου Βαρθολομαίου, κυνήγι μαγισσῶν, auto da fe, μοναχοστρατιωτικά τάγματα.

● Δέν ἐξαπέλυσε ἐπιθετικούς πολέμους, δέν ὠργάνωσε ἐκστρατεῖες πρός λεηλασίαν τύπου «Σταυροφοριῶν».

Οἱ Βυζαντινοί:

● Δέν κοσμοῦσαν τίς πόλεις καί τά σπίτια τους μέ ἔργα τέχνης κλεμμένα ἀπό ἄλλες χῶρες, ὅπως ἔκαναν οἱ Δυτικοί μέ τά βυζαντινά ἔργα.

● Οἱ Βυζαντινοί ἐσκέπτοντο, ἔγραφαν, συνέθεταν, ζωγράφιζαν, ἔκτιζαν, ἐπικοινωνοῦσαν καλύτερα ἀπό τούς Εὐρωπαίους τῆς Ἀναγεννήσεως καί τῶν μετά ἀπό αὐτήν ἐποχῶν. Συγκρίνετε τήν βυζαντινή ἁγιογραφία, ἀρχιτεκτονική, μυθιστοριογραφία, ἱστοριογραφία, φιλολογία μέ αὐτά τῆς Δύσεως καί θά τό διαπιστώσετε.

Οἱ Ἑλληνοβυζαντινοί ὑπῆρξαν ἐπί αἰῶνες ἡ πρωτοπορία τῆς ἀνθρωπότητος.

Ἀντί ὑστερογράφου

«Στηριγμένο στήν παράδοσι τοῦ ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ, τό Βυζάντιο θά παραμείνη ἐπί αἰῶνες τό παγκοσμίως σημαντικώτερο κέντρο πολιτισμοῦ. Ἡ παθιασμένη διαφύλαξις τῆς ἀρχαίας πνευματικῆς κληρονομιᾶς (...) καί τῆς ἀρχαίας ἑλληνικῆς σκέψεως, ἀποτελοῦν τήν μεγάλη ἱστορική ἀξία τοῦ Βυζαντίου». **G. Ostrogorsky** («Ἱστορία τοῦ Βυζαντινοῦ Κράτους»).

«Τό βασικό γνώρισμα τῆς πνευματικῆς ζωῆς τοῦ Βυζαντίου κατά τούς αἰῶνες τοῦ μεγαλείου του, παραμένει ἡ ἀνανέωσις τοῦ ἐνδιαφέροντος γιά τήν Ἑλληνική

Ἀρχαιότητα καί τά ἐπιτεύγματά της». **P. Lemerle** («Le premier humanisme Byzantin 1971).

«Ὁ ἀρχαῖος Ἑλληνισμός καί ἡ μεσαιωνική Ἑλληνικότης ἀποτελοῦν γιά τούς Βυζαντινούς δύο σταθμούς ἑνός καί τοῦ αὐτοῦ πολιτισμοῦ: τοῦ δικοῦ τους». **H. Ahrweiller** («Ἡ πολιτική ἰδεολογία τῆς Βυζ. Αὐτοκρατορίας»).

«Ἡ Ἑλληνικότης καί ἡ Ὀρθοδοξία ἀποτελοῦν τά ἀνεκτίμητα ἀγαθά πού πρέπει νά ὑπερασπίζωνται οἱ Βυζαντινοί ἀνά πᾶσαν στιγμήν καί ἐναντίον κάθε ἐχθροῦ». **M. Jugie** («Le Schisme des Eglises», 1941).

«Εἶναι γεγονός ὅτι τό Βυζάντιο εἶναι πολιτισμικά ἀλλά καί ἐδαφικά Ἑλλάδα». **Λ. Ζωγράφου** (ἀντιχριστιανή) («Ἀντιγνώση», 1974).

«Οἱ Σταυροφόροι, φθάνοντας στό Βυζάντιο, διεπίστωσαν πόσον ἡ Ἑλληνική Αὐτοκρατορία ξεπερνοῦσε σέ πλοῦτο, εὐμάρεια καί πολιτισμό τήν φτωχή Δύσι· ἀκόμη καί οἱ πιό πλούσιοι αἰσθάνθηκαν ξαφνικά πένητες καί ἔνιωσαν φθονερή ὀργή». **Ἀλμπέρ Ζουρζέν** («Histoire: les hommes, les civilisations, depuis les origines»).

Ἄν κρίνω ἀπό τά γραφόμενά της, ἡ Ἄννα **Δημητρίου** δέν εἶναι χριστιανή ἤ πάντως ὄχι ἰδιαιτέρως χριστιανή. Ὅμως γράφει: *«Τό ἑλληνικό πνεῦμα διασώθηκε ἀπό τούς βυζαντινούς. Ὁ Ἑλληνισμός... ἑλληνοποίησε τήν ἀπέραντη ἀνατολική αὐτοκρατορία... Τό Βυζάντιο διέσωσε τόν Ἑλληνισμό ἀπό φυλετικόν ἀφανισμό...»* («Ὁ Ἑλληνισμός ὑπό ξένη κυραρχία»).

Διόλου χριστιανός ἤ βυζαντινόφιλος εἶναι ὁ **Κυρ. Σιμόπουλος**. Ὑπῆρξεν ὅμως ἐκπληκτικός ἐρευνητής τῶν πηγῶν καί συνεκέντρωσε θησαυρούς στοιχείων γιά τήν Ἱστορία μας. Δέχεται: *«Ὅλα αὐτά* (σ.σ. ἐννοεῖ τά ἀρνητικά τοῦ Βυζαντίου) *ὡστόσο, ἐπισκιάζονται ἀπό μιά κοσμοϊστορική προσφορά τοῦ Βυζαντίου. Τήν εὐλαβική διαφύλαξη τοῦ Ἑλληνικοῦ Πολιτισμοῦ. Ὑπῆρξε θεματοφύλακας καί ἀναπαραγωγός τοῦ Ἀρχαίου Πνεύματος».* («Ξενοκρατία, Μισελληνισμός καί Ὑποτέλεια» 1990).

Ὁ μητροπολίτης Παραμυθίας (1922-1940) **Ἀθηναγόρας** γράφει: *«Οὐδείς τῶν ὑπερορίων, ὅσον σοφός καί ἄν εἶναι... κολοσσός ἐν τῇ ἐπιστήμῃ, δέν εἶναι δυνατόν προκειμένου περί ζητημάτων ἀφορώντων τήν Ἑλλάδα καί τόν πολιτισμόν της, νά προσανατολισθῶσι καί νά κατανοήσωσιν αὐτά, ὅσον ἡμεῖς, οἱ γηγενεῖς...».* («Χάος=Θεός»).

Αὐτό ἀκριβῶς ἐξηγεῖ τήν ἑλληνικότητα τῶν Βυζαντινῶν. Ἦσαν Ἕλληνες γηγενεῖς καί γι' αὐτό ὑπῆρξαν ἑλληνικώτατοι στόν βίο, στό πνεῦμα, στόν πολιτισμό, στούς λόγους, στά γραπτά καί στά ἔργα τους.

Βιβλιογραφία

Βαλληνδρᾶς Ἀπ., *Ἡ καταγωγή τῆς Βυζαντινῆς Μουσικῆς.*

Βασιλικοπούλου-Ἰωαννίδου Ἀγνή, *Ἡ ἀναγέννηση τῶν γραμμάτων κατά τόν ΙΒ' αἰῶνα εἰς τό Βυζάντιον καί ὁ Ὅμηρος*, 1971-72.

Κουκουλές Φ., *Βυζαντινῶν Βίος καί Πολιτισμός*

Μητσάκης Καριοφίλης, *Βυζαντινή ὑμνογραφία.*

Μισαηλίδης Μισαήλ, *Νέον Θεωρητικόν.*

Σολωμός Ἀλ., *Ὁ Ἅγιος Βάκχος.*
Σταυρόπουλος Π., *Οἱ σχέσεις Ἑλληνικῆς - Βυζαντινῆς μουσικῆς.* (στό περιοδ. «Δαυλός», 159/1995).
Τζέτζης Ἰ., *Ἡ ἐπινόησις τῆς παρασημαντικῆς.*
Τωμαδάκης Ν. Β., «Οἱ βυζαντινοί ἱστορικοί ἐν σχέσει πρός τήν ἀρχαίαν ἱστοριογραφικήν παράδοσιν καί ἡ σημασία αὐτῶν» στό *Ἐπετηρίς τῆς Φιλοσ. Σχ. Παν. Ἀθ.* (1954-55).
Ψάχος Κ., *Ἡ παρασημαντική τῆς Βυζαντινῆς Μουσικῆς.*

Irigoin I., «Survie et renouveau de la litterature antique à Constantinople» (στό *Cahiers de Civilisation Medieval* 5, 1962).
Krumbacher K., *Ἱστορία τῆς Βυζαντινῆς Λογοτεχνίας*, τόμ. 3, α' ἔκδ. 1897-1900.
Lemerle P., *Byzance et la tradition des Lettres Helleniques,* 1962.
Millet G., *L' école grecque dans l' architecture byzantine,* 1916.
Reynolds D. L. - Wilson G. N., *Ἀντιγραφεῖς καί φιλόλογοι. Τό ἱστορικό τῆς παράδοσης τῶν κλασικῶν κειμένων,* 1981.
Runciman S., *Byzantine and Hellene in the 14th Century,* 1952.
Weitzmann K., *Greek Mythology in Byzantine Art,* 1951.
Wilson G. N., *Λόγιοι στό Βυζάντιο,* 1991.

Δ′ ΒΥΖΑΝΤΙΟΥ ΠΟΛΙΤΕΥΜΑ

«Στό Βυζάντιο δέν ὑπάρχουν πολίτες, ἀλλά ὑπήκοοι τοῦ αὐτοκράτορα»

Κ. Καστοριάδης

«Οἱ Βυζαντινοί αὐτοκράτορες ἀνεδεικνύοντο λαοκρατικά μέ βοή λαοῦ, τοῦ λαοῦ τοῦ Θεοῦ»

Δ. Κιτσίκης
(«Τό Βυζαντινό πρότυπο διακυβερνήσεως»)

«Εἰς τό Βυζάντιον ἡ βασιλεία ἦτο ἀπεριόριστος ἅμα καί περιωρισμένη, κληρονομική ἅμα καί αἱρετή»

Κ. Παπαρρηγόπουλος
(«Ἱστορία τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἔθνους» Δ′ 25)

«Στό Βυζάντιο, ἀκόμα καί στά χρόνια τῶν Κομνηνῶν δέν ἔχουν δημιουργηθεῖ φέουδα δυτικοῦ τύπου. Δέν ὑπῆρχαν δουλοπάροικοι τούς ὁποίους ἐξουσίαζαν οἱ ἀφέντες»

Π. Πέρος
(περιοδ. «Ἀέροπος» 14/1997)

1. Ἡ βασιλεία στούς Ἕλληνες

Ὁ Ὅμηρος περιγράφει τό σύστημα διακυβερνήσεως τῶν Ἀχαιῶν (Ἰλ. Β). Ἔχουν βασιλέα, ὁ ὁποῖος δέν θεωρεῖται Θεός, ὅπως στήν Ἀνατολή, οὔτε «ἐλέῳ Θεοῦ» κυβερνήτης. Δέν διαθέτει κἄν ἀπόλυτη ἐξουσία, ἀφοῦ αὐτή περιορίζεται ἀπό τά συμβούλια τῶν «γερόντων»

(=ἐξεχόντων πολιτῶν), τῶν εὐγενῶν καί τῶν ὁπλαρχηγῶν, καθώς καί τίς συνελεύσεις τοῦ λαοῦ ἤ τοῦ στρατοῦ. Τό ἴδιο σύστημα περιγράφει καί ὁ Ἀλκαῖος ὅτι ἰσχύει στήν Λέσβο κατά τόν ζ' π.Χ. αἰῶνα. Πρόκειται γιά πολίτευμα μοναδικό, πού ὑπάρχει μόνον στούς Ἕλληνες καί σέ κανέναν ἄλλο λαό. Ὁ βασιλεύς παντοῦ ἦταν θεός, μέ ἀπεριόριστη ἐξουσία. Στούς Ἕλληνες ἦταν ἄνθρωπος, μέ περιωρισμένες ἐξουσίες. Ἦταν ἀνώτατος διοικητής τοῦ στρατοῦ καί δικαστής, ἀλλά ὤφειλε σεβασμό στό νόμο, στήν παράδοσι, στά ἤθη καί στά ἔθιμα, νά κυβερνᾶ μέ δικαιοσύνη, νά σέβεται τούς πολῖτες.

● Ἡ στάσις τοῦ Ἀχιλλέως καί τοῦ Θερσίτου ἔναντι τοῦ Ἀγαμέμνονος, οἱ περιγραφές γιά συμβούλους τοῦ βασιλέως, συνελεύσεις τοῦ στρατοῦ, «μνηστῆρες» κλπ. στά ὁμηρικά ἔπη, δείχνουν ὅτι βασιλεία στούς Ἕλληνες δέν ἐσήμαινε ἀπόλυτη ἐξουσία.

● Ὁ Φοῖνιξ δέν ἔγινε πατροκτόνος διότι σκέφθηκε *«τήν κατήγορη φωνή τοῦ λαοῦ»* (Ἰλ. 447-84).

● Ὁ Ὀδυσσεύς, ἐνῶ ἤθελε νά ἀποφύγη τήν συμμετοχή του στήν ἐκστρατεία κατά τῆς Τροίας, δέν τό ἔκανε, διότι *«ἡ ἀδυσώπητη φωνή τοῦ λαοῦ μέ καλοῦσε καί ἔπρεπε νά πάω»* (δ' 199-239).

Στό κράτος τῶν θεῶν, πρότυπο γιά τά κράτη τῶν θνητῶν, ὁ Δίας συγκαλεῖ συνελεύσεις τῶν θεῶν προκειμένου νά ληφθοῦν σοβαρές ἀποφάσεις (Δ 1-19, Θ 2-4, α 16-79, ε 3-4). Σέ ὡρισμένες συνελεύσεις μετέχουν καί μικρότεροι θεοί.

● Στήν «Ὀδύσσεια» περιγράφονται συνελεύσεις διαφόρων Ἑλλήνων: Ἀχαιῶν, Τρώων, Φαιάκων, Ἰθακησίων. (Β 108, 188, 404, Ι 11, Β 140, Ψ 573, Β 211-271

καί ρ 381-385, γ 7-8, θ 258-259, θ 35-36). Ἀπό αὐτές συνάγεται ὅτι ὑπῆρχαν διαφόρων εἰδῶν συνελεύσεις:

α΄) Τῶν «δήμου ἀνδρῶν»: Αὐτοί ἦσαν ἐν πολέμῳ οἱ στρατιωτικοί ἀρχηγοί καί ἐν εἰρήνῃ διάφοροι σημαντικοί λειτουργοί (μάντεις ἀοιδοί, κήρυκες, ἰατροί) καί ἐπαγγελματίες (ναυπηγοί, ξυλουργοί).

β΄) Τῶν «ἐξόχων ἀνδρῶν». Δηλαδή τῶν διακριθέντων στόν πόλεμο. Αὐτοί ἐξελέγοντο.

γ΄) Τῶν «ἀρίστων». Ἦσαν οἱ ἐπιτελεῖς, σύμβουλοι καί συνεργάτες τοῦ βασιλέως καί οἱ ἐκλεγόμενοι «ἄριστοι νέοι».

δ΄) Ὅλων τῶν πολιτῶν. Αὐτοί συνεκαλοῦντο γιά νά ἀποφασίσουν κήρυξι πολέμου, γιά νά λύσουν σοβαρή διαφωνία μεταξύ ἀρχηγῶν (Ἀγαμέμνονος - Ἀχιλλέως), νά ἀπονείμουν δικαιοσύνη (διαφορά Μενελάου - Ἀντιλόχου) ἤ γιά νά κρίνουν ἐπί σοβαροῦ αἰτήματος κάποιου πολίτου.

Ὁ θρόνος δέν ἦταν ἀπολύτως κληρονομικός. Ὁ Τηλέμαχος κληρονομεῖ τήν πατρική περιουσία, τόν θρόνο ὅμως πού κατεῖχε ὁ πατέρας του μποροῦν νά τόν διεκδικήσουν καί ἄλλοι[1].

2. Βασιλεία ἑνοποιός

Μέ τό πέρασμα τῶν αἰώνων, οἱ Ἕλληνες διεμόρφωσαν ποικίλα πολιτεύματα. Ὅλα εἶχαν μία κοινή βάσι: τήν ὕπαρξιν πολιτῶν. Ἡ βασιλεία διετηρήθη σέ ἀρκετές περιοχές, κυρίως δωρικές. (Μακεδονία, Ἤπειρος,

1. Ἀναλυτικώτερα γιά τό βασιλικό πολίτευμα τῶν Ἀχαιῶν στό βιβλίο μου «Ποιοί ἦσαν», κεφ. «Οἱ Ἀχαιοί», γ΄ στήν σειρά «Οἱ Ρίζες».

Σπάρτη, ἀλλά καί Κύπρος, Σικελία, Κυρήνη). Δέν εἶναι λίγοι οἱ ἀρχαῖοι Ἕλληνες πολιτειολόγοι καί πολιτικοί φιλόσοφοι πού ἐξύμνησαν τήν βασιλεία καί τήν θεώρησαν ὡς τό ἄριστο τῶν πολιτευμάτων:

- **Ἀριστοτέλης** («Ἠθικά Νικομάχεια» IV, 8, 10), (Πολιτικά, 1292α).
- **Ξενοφῶν** («Κύρου Παιδεία»), («Συμπόσιον»).
- **Ἰσοκράτης** («Πανηγυρικός», «Εὐαγόρας»).
- Ἀρίστιππος Κυρηναῖος, Φιλόδημος Γαδειρίτης («Περί τοῦ καθ' Ὅμηρον ἀγαθοῦ βασιλέως»), Σθενίδας, Ἔκφαντος, Ἡρώδης Ἀττικός («Περί Πολιτείας»), Σφαῖρος («Περί μοναρχίας») Δίων Προυσσαεύς.
- Ὅλοι οἱ Στωικοί, Κυνικοί, Νεοπυθαγόρειοι. Ἐπικούρειοι.
- Ἐπίσης: Πλούταρχος («Περί τῆς Ἀλεξάνδρου τύχης»), «Ἠθικά», Διοτογενής, Χρύσιππος, Ζήνων, Ἐπίκουρος, Διογένης Λαέρτιος, Θεόφραστος («Περί Βασιλείας»), Αἴλιος Ἀριστείδης, Ἀθηνόδωρος, Στράβων, Μουσόνιος.
- Ὁ Πλάτων θέλει νά βασιλεύσουν οἱ φιλόσοφοι ἤ νά φιλοσοφήσουν οἱ βασιλεῖς καί θεωρεῖ ὅτι ἡ ἐξουσία ἀνήκει στόν «βασιλικόν ἄνδρα» = κάτοχο τῆς βασιλικῆς τέχνης τοῦ κυβερνᾶν[2].

«Βασιλόφρονες» ὑπῆρξαν ὅλοι οἱ «πανελληνιστές» πού ἤθελαν τήν ἕνωσιν ὅλων τῶν Ἑλλήνων ὑπό ἕνα βασιλέα (Ἰσοκράτης Ἀριστοτέλης). Πράγματι, ἡ μακεδονική δυναστεία πραγματοποίησε σέ σημαντικό βαθμό τήν ἕνωσι τῶν Ἑλλήνων καί τήν κατάκτησι τῆς Ἀνατολῆς.

---

2. Γιά περισσότερα στά ἐκδοθησόμενα βιβλία μου «Ἑλλήνων Πολιτική Σκέψις» καί «Ἑλλήνων Πολιτεῖες».

Ἀπό αὐτήν προῆλθαν τά Ἑλληνιστικά βασίλεια καί ἀπό αὐτά τό ρωμαϊκό αὐτοκρατορικό πολίτευμα, τό ὁποῖο ὅμως δέχθηκε τό ἀνατολίτικο στοιχεῖο τοῦ βασιλέως-θεοῦ, ἀποσυνδεόμενο σ' αὐτό τό σημεῖο ἀπό τό ἑλληνικό. Τό χριστιανικό Βυζάντιο ἐπανῆλθε στό ἑλληνικό σύστημα, κατά τό ὁποῖον ἡ ἐξουσία τοῦ βασιλέως ἔχει θεϊκό χαρακτῆρα ἀλλά ὁ ἴδιος δέν εἶναι θεός. Ὁ θεϊκός χαρακτήρας τῆς ἐξουσίας του σημαίνει ὅτι αὐτός πού τήν ἀσκεῖ ἔχει ἀποστολήν νά προνοῆ γιά τόν λαό καί νά ἀνυψώνεται μέ τίς ἀρετές του σέ πρότυπο δικαιοσύνης, γενναιότητος, φιλανθρωπίας καί εὐσεβείας.

3. Θεός καί βασιλεύς

● Ὁ N. Hammond γράφει γιά τήν Μακεδονία ὅτι οἱ πολῖτες της *«ἔβλεπαν τόν βασιλέα ὡς ἐν ζωῇ θεότητα καί μετά τόν θάνατό του τόν ἐλάτρευαν»* («Τό θαῦμα πού δημιούργησε ἡ Μακεδονία», ἐλ ἔκδ. 1995).

● Οἱ ὅρκοι πού ἔδιναν οἱ Ἕλληνες γιά νά γίνουν πολῖτες, στρατιῶτες, κρατικοί λειτουργοί, ἦσαν θρησκευτικοί καί ἡ παραβίασίς των ἐθεωρεῖτο ἱεροσυλία. Τό ἴδιο ἴσχυε καί γιά τόν ὅρκο πού ἔδιναν στόν βασιλέα τους.

● Ἐξ ἄλλου, οἱ κρατικές ἑορτές ἦσαν καί θρησκευτικές καί ἀντιστρόφως, ἐνῶ στούς ἥρωες καί στούς ὑπέρ πατρίδος πεσόντας ἀπετίετο μεταθανατίως θρησκευτική λατρεία.

Ὁ βασιλεύς καταγόταν ἀπό τόν Δία («διογενής») καί εἶχε εἰδική πρόσβασι στούς θεούς, ἦταν διαμεσολαβητής μεταξύ λαοῦ καί θεῶν. Αὐτός ἐκτελοῦσε τίς θρησκευτικές τελετές, πρωτοστατοῦσε στίς ἑορτές.

Οἱ ἐκδηλώσεις τῆς ζωῆς τῆς βασιλικῆς οἰκογενείας περιεβάλλοντο μέ θρησκευτικότητα (γεννήσεις, γάμοι,

ἐνταφιασμοί). Πιστευόταν ὅτι τό πνεῦμα τῶν νεκρῶν βασιλέων παρευρισκόταν στίς τελετές καί ὅτι τά ὅπλα τους εἶχαν «ἱερή δύναμι».

Ἡ Βυζαντινή βασιλεία συνεχίζει αὐτήν τήν παράδοσι ἀλλά εἶναι «δημοκρατικώτερη», ἀφοῦ θεία καταγωγή ἔχει ἡ ἐξουσία τοῦ βασιλέως ὅμως ὁ ἴδιος δέν κατάγεται πλέον ἀπό θεούς. Ἀλλά καί ἡ ἐξουσία του ἀντλεῖ τόν θεῖον χαρακτῆρα της ὄχι ἀπευθείας ἀπό τόν Οὐρανό, ἀλλά διά μέσου τοῦ «λαοῦ τοῦ Θεοῦ», δηλαδή ἀπό τό σύνολο τῶν πιστῶν.

Ἐπί πλέον, ὁ βυζαντινός βασιλεύς δέν ἀσκεῖ ἀρχιερατικά καθήκοντα, οὔτε λατρεύεται θρησκευτικῶς μετά τόν θάνατό του.

Οἱ ἰσχυριζόμενοι ὅτι ἡ θεία προέλευσις τῆς ἐξουσίας ὀφείλεται στόν Χριστιανισμό ἀγνοοῦν ὅτι αὐτή ἡ ἀντίληψις εἶναι προχριστιανική - ἑλληνική. Ἡ διαφορά τῶν Ἑλλήνων ἀπό τούς ἄλλους λαούς ἔγκειται στό ὅτι οἱ δεύτεροι θεωροῦν τόν βασιλέα ζῶντα θεόν, ἐνῶ οἱ πρῶτοι πιστεύουν ὅτι αὐτός κατάγεται ἀπό θεούς χωρίς νά εἶναι ὁ ἴδιος θεός καί ἀποδίδουν θείαν προέλευσιν στήν ἐξουσία του, ἀλλά μέ τούς περιορισμούς πού καί οἱ ἴδιοι οἱ θεοί ἔχουν στήν δική τους, ἐκ τοῦ νόμου, τῆς ἀνάγκης καί τῆς παραδόσεως. Ἡ Ὀρθοδοξία ἐγκολπώθηκε αὐτήν τήν ἑλληνική ἀντίληψι καί τό Βυζάντιο τήν ἐφήρμοσε[3].

3. Γιά περισσότερα στά πρός ἔκδοσιν Γ. Κ. Γεωργαλᾶ, «Ἑλλήνων Πολιτεῖες», καί «Ἑλλήνων Πολιτική Σκέψις».

4. Ἑλληνικοῦ τύπου βασιλεία

Ἡ βυζαντινή βασιλεία εἶναι συνέχεια τῆς Ἑλληνιστικῆς[4]. Ὅπως ἐκείνη, ἀνατολίζει στούς ἐξωτερικούς τύπους της, ἀλλά στήν οὐσία της εἶναι ἑλληνική.

Σχολιάζοντας τό βασιλικό πολίτευμα, ὁ **Ἀριστοτέλης** γράφει: «*Οἱ βασιλεῖες διασώζονται στόν βαθμό πού τείνουν πρός τό σύμμετρο· σέ ὅσο λιγώτερα μοναρχοῦν, τόσο περισσότερο ἀντέχουν, ὅσον οἱ βασιλεῖς γίνονται λιγώτερο δεσποτικοί καί περισσότερο μετριοπαθεῖς, τόσον οἱ κυβερνώμενοι λιγώτερο τούς φθονοῦν. Γι' αὐτό ἐπεβίωσε ἡ βασιλεία στούς Μολοσσούς καί στούς Λακεδαιμονίους*» (Πολιτικά Ε' 1313α).

● Ὁ J. G. Droysen παρατηρεῖ ὅτι τό βασιλικό πολίτευμα, στούς Ἕλληνες στηριζόταν στόν ἁπλό λαό («Ἱστ. τοῦ Μ. Ἀλ.» Α', κεφ. «Ἡ βασιλεία στήν Μακεδονία»).

● Καί ὁ Ἀριστοτέλης: «*Διά τό τήν βασιλείαν ἑκουσίων μέν ἀρχήν εἶναι, μειζόνων δέ κυρίαν, πολλούς δ' εἶναι τούς ὁμοίους καί μηδένα διαφέροντα τοσοῦτον, ὥστε ἀπαρτίζειν πρός τό μέγεθος καί τό ἀξίωμα τῆς ἀρχῆς*» (Πολιτικά Ε' 1313α).

Κατά τήν διαδοχή στόν θρόνο ὑπῆρχε προτίμησις στό βασιλικό γένος, ἀλλά αὐτή δέν ἦταν σταθερῶς θεσμοθετημένη κατά τρόπο πού νά ἀποκλείη κάθε ἄλλον διεκδικητή. Ὅταν ἐρωτήθηκε σέ ποιόν ἀφήνει τόν θρόνο του, «τῷ κρατίστῳ» εἶπε πεθαίνοντας ὁ Μ.

---

4. Βλέπε Γ. Κ. Γεωργαλᾶ, «Ἑλλήνων Κοσμοκρατορία», ιε' στήν σειρά «Οἱ Ρίζες».

Ἀλέξανδρος. Ἡ βασιλική ἐξουσία ἀπαιτοῦσε ἱκανότητα καί δραστηριότητα, συνεπῶς οἱ βασιλικῆς καταγωγῆς ἀνίκανοι, δειλοί, ἀναποφάσιστοι, μή δραστήριοι, ἐξαναγκάζονταν νά παραχωροῦν τήν θέσι τους σέ ἀξιώτερους.

● Τόν Ἀλέξανδρο Α' τῆς Μακεδονίας τόν διαδέχθηκε ὁ μικρότερος ἀπό τούς τέσσερις υἱούς του ὁ Περδίκκας, ἐνῶ ὁ πρωτότοκος, ὁ Ἀμύντας, ἀπεσύρθη «ἰδιωτικῶς ζήσας» (Δέξιππος).

● Καί τόν Περδίκκα τόν διαδέχθηκε ὄχι ὁ νόμιμος κληρονόμος του, ἀλλά ὁ ἐκ παρανόμου γάμου υἱός του Ἀρχέλαος.

● Σέ ἄλλες περιπτώσεις τήν βασιλική ἐξουσία ἀνελάμβανε κάποιος «προστάτης» ἤ «ἐπίτροπος» τῆς βασιλείας, ἀντικαθιστώντας τόν ἀνήλικο ἤ ἀνήμπορο βασιλέα.

5. Βασιλεύς καί Νόμος

Ὁ βασιλεύς, στούς Ἕλληνες, δέν ἦταν ὁ ἀνατολικοῦ τύπου ἀπόλυτος μονάρχης πού διαχειριζόταν τίς δημόσιες ὑποθέσεις σάν ἰδιωτικές του. Εἶχε βεβαίως εὐρεῖες ἁρμοδιότητες καί πολλά δικαιώματα, ἀλλά δέν βρισκόταν ὑπεράνω τοῦ νόμου καί ὤφειλε νά ὑποτάσσεται στό ἐθιμικό δίκαιο καί στήν παράδοσι, πού λειτουργοῦσαν ὡς ἄγραφο σύνταγμα.

● «Πόλις καμμιά δέν εἶναι ἑνός ἀνδρός», λέγει ὁ Αἵμων στόν πατέρα του, τόν ἀσκοῦντα τήν βασιλική ἐξουσία Κρέοντα. (Σοφ., «Ἀντιγόνη»).

● *«Οὐ βίᾳ, ἀλλά νόμῳ Μακεδόνων ἄρχοντες διετέλεσαν»*, γράφει ὁ Καλλισθένης γιά τούς βασιλεῖς τῆς Μακεδονίας (Ἀρριανός Δ', 11, 6-7).

Τό ἔθιμο καί ἡ παράδοσις ἀποτελοῦσαν τό δίκαιον τό ὁποῖον δέν μποροῦσε νά παραβιάση καί δέν τολμοῦσε νά ἀγνοήση ὁ ἐπί Ἑλλήνων βασιλεύων.

● Ὁ Ἰσοκράτης συμβουλεύει τόν Φίλιππο, παρ' ὅλο πού ἡ μακεδονική δυναστεία δέν ἔχει τούς περιορισμούς τῆς Σπάρτης καί τῶν Μολοσσῶν, νά κυβερνᾶ *«βασιλικῶς, ἀλλά μή τυραννικῶς»* («Φίλιππος» V, 154).

● Καί ὁ **Πολύβιος** τονίζει ὅτι *«εἶχον ἀεί τήν τοιαύτην ἰσηγορίαν Μακεδόνες πρός τούς βασιλεῖς»* (Ε' 27, 6).

● Κατά τόν J. G. Droysen *«ἡ βασιλεία στήν Μακεδονία διέφερε ἀπό τήν ἀσιατική δεσποτεία ὅσο καί οἱ Μακεδόνες ἀπό λαό δούλων»* (στό ἴδιο, κεφ. «Λαός, ἐξουσία καί ἐλευθερία»).

● Ὁ Λουκιανός χαρακτηρίζει τούς Μακεδόνες «ἀνθρώπους ἐλεύθερους» («Νεκρικοί Διάλογοι» 14, 397). Καί αὐτό, ἐπειδή δέν ἦσαν δουλοπάροικοι, ἀλλά ἐλεύθεροι ἀγρότες, ἰδιοκτῆτες - παραγωγοί, μέ τοπική αὐτοδιοίκησι, καί τοπικά δικαστήρια, ἐνῶ παραλλήλως καί ὁ στρατός εἶχε πολλά δικαιώματα καί μετεῖχε στήν λῆψι ἀποφάσεων, λειτουργώντας ὡς «ἐκκλησία» ἤδη ἀπό τήν ὁμηρική ἐποχή.

6. Βυζαντινή βασιλεία

Τά ὡς ἄνω χαρακτηριστικά τοῦ ἑλληνικοῦ τύπου βασιλείας διετηρήθησαν στήν βυζαντινή βασιλεία.

● Στήν Αὐτοκρατορία, οἱ κάτοικοι τῆς ὑπαίθρου δέν ἦσαν δουλοπάροικοι ὅπως οἱ τῆς Δύσεως, ἀλλά ἐλεύθεροι ἰδιοκτῆτες - παραγωγοί καί οἱ τῶν πόλεων ἦσαν ἐλεύθεροι ἐπαγγελματίες - βιοτέχνες, ὠργανωμένοι καί οἱ μέν καί οἱ δέ σέ συντεχνίες, κοινότητες καί δήμους, μέ ἁρμοδιότητες, δικαιώματα καί ρόλο σοβαρῶν συντελεστῶν τοῦ τοπικοῦ καί εὐρυτέρου δημοσίου βίου.

● Ὁ στρατός, κατά βάσιν ἐθνικός, ἦταν ἐπίσης σοβαρός παράγων στίς σημαντικές ἀποφάσεις.

● Ὁ βασιλεύς ἦταν τέτοιος ὄχι «ἐλέῳ Θεοῦ», ὅπως στόν ὑπόλοιπο τότε κόσμο, ἀλλά «ἐλέῳ λαοῦ τοῦ Θεοῦ», δηλαδή ἦταν ἤ ἐν πάσῃ περιπτώσει εἶχε χρέος νά ἐνεργῆ ὡς συνισταμένη τῶν βουλήσεων ὅλου τοῦ λαοῦ.

Ἡ ἀνάδειξις στήν βασιλεία ἦταν μία διαδικασία πού ἀπαιτοῦσε τήν συμβολή λαοῦ, στρατοῦ, συγκλήτου, κλήρου. Δέν ἀρκοῦσε νά εἶναι κάποιος «πορφυρογέννητος» γιά νά ἀνέλθη καί ἰδίως νά διατηρηθῆ στόν θρόνο. Ἔπρεπε καί νά ἀποδείξη τήν ἀξία του καί νά γίνη πράγματι δεκτός ἀπό λαό, στρατό, σύγκλητο. Καί ὁπωσδήποτε βρισκόταν ὑπό τόν νόμον, δηλαδή κυρίως τόν ἐθιμικό, ὁ ὁποῖος δέν ἦταν τό λεγόμενο «Ρωμαϊκό» Δίκαιο, ἀλλά ὁ τῶν ἑλληνικῶν παραδόσεων. Ἔτσι, ὁ αὐτοκράτωρ κυβερνοῦσε «βασιλικῶς», ἀλλά μή τυραννικῶς. Οἱ βυζαντινοί δέν ἦσαν δοῦλοι καί ὁ ἡγεμών τους δέν ἦταν δεσπότης.

Οἱ Μακεδόνες καί ἄλλοι Ἕλληνες εἶχαν βασιλεία. Τό ἴδιο καί οἱ Πέρσες καί ἄλλοι Ἀσιάτες. Ὅμως οἱ πρῶτοι ἐθεωροῦντο ἐλεύθεροι, ἐνῶ οἱ δεύτεροι δοῦλοι. Γι' αὐτό, *«Ἀριστοτέλης συνεβούλευεν αὐτῷ* (σ.σ. τόν Μ. Ἀλέξανδρο), *τοῖς μέν Ἕλλησιν ἡγεμονικῶς, τοῖς δέ βαρβάροις δεσποτικῶς χρώμενος καί τῶν μέν ὡς φίλων καί οἰκείων ἐπιμελούμενος, τοῖς δ' ὡς ζώοις ἤ φυτοῖς προσφερόμενος»* (Πλούτ., «Περί τῆς Ἀλεξάνδρου τύχης» Α' 329β).

Οἱ Ἕλληνες εἶχαν πολλά πολιτεύματα, σέ ὅλα ὅμως ἦσαν ἐλεύθεροι πολῖτες· *«τό τῶν Ἑλλήνων γένος... ἐλεύθερόν τε διατελεῖ καί βέλτιστα πολιτευόμενον»* (Ἀριστ., Πολιτικά Η' 1327β).

7. Ἑλληνιστική βασιλεία[5]

Μέ τόν Ἀλέξανδρο ἐπέρχονται μεταβολές στό βασιλικό πολίτευμα, διά τῆς προσλήψεως ἀνατολίτικων τύπων καί στοιχείων. Ὁ Ἀλέξανδρος *«ἄρχισε νά ἐμφανίζεται καί ἀσιανά ντυμένος καί κατά τήν ἀσιατική ἐθιμοτυπία νά δέχεται, ἀντικαθιστώντας τήν λιτή ἀρχαιοπρέπεια τοῦ μακεδονικοῦ στρατοπέδου μέ τήν θαμπωτική μεγαλοπρέπεια τῆς ἀνατολίτικης αὐλῆς»* (Πλούτ., «Ἀλέξανδρος», ΜΕ′ καί Droysen Β′, κεφ. «Ὁ Ἀσιανισμός οἰκειώσει τῶν νικημένων»).

Ἡ ἑλληνική βασιλεία μετεξελίχθηκε σέ ἑλληνιστική. Τότε, ὁ Ἀρχύτας ὁ Ταραντῖνος ἐχαρακτήρισε τόν βασιλέα «ἔμψυχον νόμον». Παρά ταῦτα, ἡ βασιλεία δέν μεταλλάχθηκε σέ ἀνατολίτικη δεσποτεία. Ὁ νόμος παρέμεινε ὑπεράνω τοῦ βασιλέως, ὁ ὁποῖος ὤφειλε «νά τείνη πρός τό σύμμετρο».

Τέτοια ἦταν καί ἡ βυζαντινή βασιλεία. Ὁ βασιλεύς ἔπρεπε νά στηρίζεται στόν λαό, νά ὑποτάσσεται στό ἄγραφο σύνταγμα τοῦ παραδοσιακοῦ ἐθιμικοῦ δικαίου, νά ἐνεργῆ μέσα στό πλαίσιο τῶν περιορισμῶν πού τοῦ ἐπέβαλλε ἡ ὕπαρξις δήμων, στρατοῦ, συγκλήτου, Ἐκκλησίας. Οὐδείς Βυζαντινός αὐτοκράτωρ ἐτόλμησε νά ἰσχυρισθῆ ὡς οἱ μεταγενέστεροι δυτικοί βασιλεῖς *«τό κράτος εἶμαι ἐγώ» ἤ νά διατάξη κάτι «διότι αὐτό μέ εὐχαριστεῖ»* (car tel est mon plaisir, τοῦ Λουδοβίκου ΙΔ′).

Ὁ Ἰουστινιανός ὁραματίσθηκε τήν παλινόρθωσι τῆς Ρωμαϊκῆς Οἰκουμένης καί τήν ἐπεδίωξε σ' ὅλο τόν βίο

---

5. Γιά περισσότερα: Γ. Κ. Γεωργαλᾶ, «Ἑλλήνων Κοσμοκρατορία», ιε′ στήν σειρά «Οἱ Ρίζες».

του. Κάτω ὅμως ἀπό τήν ἐπίδρασιν τῆς ἑλληνικότητος καί τῆς Ὀρθοδοξίας, ἡ Ἰουστινιάνεια νομοθεσία καθορίζει τίς ἐξουσίες τοῦ αὐτοκράτορος, οἱ ὁποῖες συνεπῶς δέν εἶναι ἀπεριόριστες. Ὁ Ρωμαῖος αὐτοκράτωρ ἵστατο ὑπεράνω –ἐκτός πολιτεύματος. Ὁ Βυζαντινός βρισκόταν ἐντός αὐτοῦ καί ἐνεργοῦσε μέσα στά πλαίσιά του.

Ὁ Ἱσπανός Pedro Tabur, πού ἐπισκέφθηκε τήν Κωνσταντινούπολι τό 1435, γράφει ὅτι ὅταν ἐρώτησε γιατί δέν ἐκτελοῦσαν κάποιον δολοφόνο, ἀντί νά τόν ἀκρωτηριάζουν, τοῦ ἀπήντησαν: «*Ὁ αὐτοκράτωρ δέν δικαιοῦται νά ἀφαιρέση τήν ζωήν ἑνός ἀνθρώπου*».

Βασίλειος Α΄.

Ε΄ ΑΠΟΛΥΤΑΡΧΙΑ;

1. Ὁ αὐτοκράτωρ

Τό Ρωμαϊκό Δίκαιο καθιέρωνε τήν παντοδυναμία τοῦ αὐτοκράτορος, ὁ ὁποῖος *«τοῖς νόμοις οὐχ ὑπόκειται, καί ὅπερ ἀρέσει τῷ βασιλεῖ νόμος ἐστίν»*. Τό δόγμα περιελήφθη στό Ἰουστινιάνειο Δίκαιο καί στά «Βασιλικά», ἀλλά κάτω ἀπό τήν ἑλληνική ἐπίδρασι παρέμεινε ὡς τύπος καί ὄχι ὡς πράγματι ἰσχῦον δίκαιον. Ἡ μεταβολή αὐτή ἐπισφραγίσθηκε μέ τήν «Ἐπαναγωγήν», ἔργο τοῦ θ΄ αἰῶνος. Στό β΄ κεφάλαιό της, ὅπου ἐκτίθενται τά περί **καθηκόντων** καί δικαιωμάτων τοῦ βασιλέως, στό δ΄ ἄρθρο, ἀναφέρονται τά ἀκόλουθα: *«Ὑπόκειται ἐκδικεῖν καί διατηρεῖν ὁ βασιλεύς, πρῶτον μέν πάντα τά ἐν τῇ θείᾳ Γραφῇ γεγραμμένα, ἔπειτα δέ καί παρά τῶν ἑπτά ἁγίων Συνόδων δογματισθέντα, ἔτι δέ καί τούς ἐγκεκριμένους ρωμαϊκούς νόμους»*. Ὁ βασιλεύς λοιπόν **ὑπόκειται** στούς νόμους καί ἔχει καθῆκον νά τούς τηρῇ ὁ ἴδιος καί νά μεριμνᾷ γιά νά τούς τηροῦν ὅλοι.

Ἡ «Ἐπαναγωγή» θέτει στήν βασιλική ἐξουσία φραγμούς, ὄχι νομικούς - συνταγματικούς, ἀλλά ἠθικούς, ἀφοῦ δέν θεσπίζεται κάποια ἀρχή πρός τήν ὁποίαν νά ὑποχρεοῦται νά λογοδοτῇ. Ὅμως ἡ ὕπαρξις ἠθικῶν φραγμῶν ἔχει τήν σημασία της, ἡ ὁποία κατά τήν ἐποχήν ἐκείνην ἦταν τεράστια. Ἡ ἀριστοκρατία πού περιέβαλλε τόν αὐτοκράτορα, ἡ Ἐκκλησία πού

ἀποτελοῦσε τό δεξί του χέρι, ὁ στρατός πού τόν στήριζε, ἀλλά καί «ὁ λαός τοῦ Θεοῦ» ἐξ ὀνόματος τοῦ ὁποίου ἐβασίλευε, ἐγνώριζαν τήν ὕπαρξιν αὐτῶν τῶν φραγμῶν καί ἀπαιτοῦσαν τόν σεβασμό τους.

Ἔτσι, ὅταν ὁ Λεών Στ΄ θέλησε νά συνάψη τέταρτον γάμον, ὁ πατριάρχης **Νικόλαος Μυστικός** τοῦ ὑπέμνησεν ὅτι *«ὁ βασιλεύς λέγεται ἄγραφος νόμος οὐχ ἵνα παρανομῇ καί πράττῃ ἁπλῶς τά δοκοῦντα, ἀλλ' ὥστε τοιοῦτον εἶναι διά τῶν ἔργων αὐτοῦ τῶν ἀγράφων, ὅπως **ὁ νόμος** ὁ ἔγγραφος»*. Καί ὅταν ὁ βασιλεύς ἐπέμεινε, τοῦ ἀπάντησε: *«μέγα μέν τό τῆς βασιλείας πρᾶγμα, καί δέον πείθεσθαι βασιλεῦσι, μηδέ τοῖς προστάγμασιν αὐτῶν ἀντιτείνειν· ἀλλ' ἐν ἐκείνοις τοῖς προστάγμασιν, ἐν οἷς διαφαίνεται τό τῆς βασιλείας ἀξίωμα. Προστάσσει δικαιοπραγεῖν; Τοῦτο βασιλικόν ἀληθῶς πρόσταγμα. Κελεύει πάλιν, οἷα τά τοῦ διαβόλου πονηρά ὑποβλήματα, είς Θεόν ἀσεβεῖν; Τοῦτο οὐ βασιλικόν· οὐκοῦν οὐδέ πειστέον αὐτῷ, ἀλλ' ὡς ἀσεβοῦς ἀνδρός ἀσεβές πρόσταγμα παρά φαῦλον ποιητέον»*[1].

Ἀντιμετωπίζοντας τέτοιες συνειδήσεις, οἱ βασιλεῖς ἦσαν ὑποχρεωμένοι, ἐάν δέν ἤθελαν νά αὐτοκαταστραφοῦν, νά μή ὑπερβαίνουν τά ὅρια πρός τήν αὐθαιρεσία. Ὁ Ἀλέξιος Α΄ Κομνηνός στό προοίμιον τῆς λα΄ «Νεαρᾶς» του, λέγει: *«μηδέν ἄλλο ἡ βασιλεία ἤ **ἔννομος ἐπιστασία** ἐστί»*[2].

---

1. Οἱ λόγοι τοῦ πατριάρχου προέρχονται εὐθέως ἀπό τήν «Ἀντιγόνην» τοῦ Σοφοκλέους. Αὐτή δηλώνει στόν βασιλεύοντα Κρέοντα ὅτι ὁ φυσικός - θεϊκός - ἄγραφος νόμος ὑπέρκειται τῶν βασιλικῶν του διαταγῶν. Καί ὁ υἱός του Αἵμων τοῦ δηλώνει ὅτι «πόλις καμμιά δέν ἀνήκει σέ ἕναν ἄνδρα».
2. Ὁ Κομνηνός ἐπαναλαμβάνει τούς λόγους τοῦ Ἀντιγόνου Α΄, πού εἶπε ὅτι «ἡ βασιλεία δέν εἶναι παρά ἔνδοξος δουλεία».

Ὁ ἴδιος, γιά νά ἀντιμετωπίση τούς Νορμανδούς, ἀναγκάσθηκε, ἔχοντας χρείαν χρημάτων, νά κατασχέση ἐκκλησιαστούς θησαυρούς. Μετά ὅμως τήν ἀπόκρουσιν τῶν ἐχθρῶν, **ὑποχρεώθηκε** νά **ἀπολογηθῆ** γι' αὐτήν τήν πρᾶξι του σέ κοινή συνέλευσι συγκλητικῶν, στρατιωτικῶν, κληρικῶν. Ἐκεῖ, ὡς Ἕλλην ἐπεκαλέσθη τόν Περικλῆ· *«είς δέον ἀνήλωτο κατά τόν Περικλέα ἐκεῖνον καί ὑπέρ τῆς ὑμῶν τιμῆς δεδαπάνηται»*.

Εἶναι χαρακτηριστικό ὅτι ὁ αὐτοκράτωρ Ἀναστάσιος Α' παρήγγειλε στούς δικαστές νά μή λαμβάνουν ὑπ' ὄψιν τά βασιλικά διατάγματα, περιλαμβανομένων καί τῶν δικῶν του, ὅταν αὐτά ἀντέβαιναν πρός τούς ἰσχύοντες νόμους καί τό κοινό συμφέρον.

2. «Ἐλέῳ λαοῦ τοῦ Θεοῦ»

Στό Βυζάντιο δέν ὑπῆρξε μοναρχία ἀνατολικοῦ ἤ καισαρισμός ρωμαϊκοῦ τύπου. Ἡ βυζαντινή βασιλεία ἦταν τύπου ἑλληνικοῦ καί, μέ τά μέτρα τῆς ἐποχῆς, «φιλελεύθερη». Τοῦτο ἀποδεικνύεται ἀπό τήν συμμετοχή τοῦ λαοῦ στήν ρύθμισι τῶν κρατικῶν ὑποθέσεων ἤ στήν διαπάλη γιά τήν ἐξουσία, ἀπό τόν ρόλο τοῦ ἱπποδρόμου, τούς «δήμους».

Ὁ αὐτοκράτωρ ἐβασίλευε *«ἐλέῳ λαοῦ τοῦ Θεοῦ»*. «Λαός τοῦ Θεοῦ» εἶναι ὅλοι οἱ πιστοί Ὀρθόδοξοι ὑπήκοοι τοῦ κράτους, κληρικοί καί λαϊκοί. Ὁ αὐτοκράτωρ βασιλεύει ἐν ὀνόματί τους - **ὄχι ἐν ὀνόματι τοῦ Θεοῦ.** Συνεπῶς τήν ἐπιλογή-ἐνθρόνισί του, πρέπει νά ἐγκρίνη «ὁ λαός τοῦ Θεοῦ». Ὁ λαός εἶναι ὁ φορεύς τῆς θείας βουλήσεως, ὄχι ὁ μονάρχης. Ἄν αὐτός ἀποδειχθῇ κακός, ὁ λαός, αὐθεντικός φορεύς τῆς θείας βουλήσεως,

δικαιοῦται καί ὀφείλει νά ἀπειθήση στίς ἐντολές του, ἀκόμη καί νά τόν ἀνατρέψη.

Τό αὐτοκρατορικό ἀξίωμα δέν ἦταν θεσμοθετημένο ὡς κληρονομικό. Ὁ αὐτοκράτωρ «ἐξελέγετο»[3]. Ἀπό ποιόν; Ἀπό τόν στρατό, τήν σύγκλητο καί τούς δήμους[4]. Ἡ ἀναγόρευσίς του ἦταν νόμιμη ὅταν γινόταν μέ τίς ἐπευφημίες τῶν τριῶν αὐτῶν φορέων, τῆς βουλήσεως τοῦ λαοῦ «διά βοῆς», στόν ἱππόδρομο. Ἡ στέψις του ἀπό τήν Ἐκκλησία γινόταν μετά.

Ὁ Πλάτων ὁραματιζόταν τούς φιλοσόφους νά γίνωνται βασιλεῖς. Στό Βυζάντιο, ὁ αὐτοκράτωρ εἶναι ὁ βασιλεύς. Πλάι του, ἔχει τόν «φιλόσοφο». Αὐτός εἶναι ἡ Ἐκκλησία. Ἔτσι, ὑποτίθεται ὅτι πραγματώνεται ἐν μέρει τό ὅραμα τοῦ Πλάτωνος.

Ὁ Δυτικός βασιλεύς ἐξουσίαζε «ἐλέῳ Θεοῦ»=ἐλέῳ πάπα. Ὁ βυζαντινός αὐτοκράτωρ δέν εἶναι «ἐλέῳ **Θεοῦ**» βασιλεύς, ὁ ὁποῖος «τοῖς νόμοις οὐχ ὑπόκειται». Εἶναι βασιλεύς «ἐλέῳ **λαοῦ** τοῦ Θεοῦ», ὁ ὁποῖος «ὑπόκειται δια-

3. Οὐδέποτε θεσμοθετήθηκε ἡ κληρονομική διαδοχή. Στήν πρᾶξι βεβαίως ἴσχυσε συχνά ὁ κανών ὅτι ὁ πρωτότοκος υἱός διαδέχεται τόν πατέρα του. Θεωρητικῶς ὅμως ἴσχυε πάντοτε ἡ ἀρχή τῆς «ἐπιλογῆς» καί ὁ υἱός (ἤ ὁ ἀνεψιός, ὁ γαμβρός, ὁ ἔγγονός) τοῦ αὐτοκράτορος ἦταν ἕνας ἀπό τούς ὑποψηφίους πρός ἐπιλογήν.

4. Ὡς τό 450 τόν πρῶτο λόγο στήν ἐπιλογή εἶχεν ὁ στρατός. Μετά καί ὡς τό 610, τόν εἶχε ἡ σύγκλητος. Ἀποφασιστικό ρόλο στήν ἐπιλογή διαδραμάτιζαν καί ἡ χήρα, ἡ θυγατέρα ἤ ἡ ἀδελφή τοῦ θανόντος αὐτοκράτορος (Πουλχερία, Βηρία, Ἀριάδνη). Μετά τό 610, ἰσχύει σέ μεγάλο βαθμό ἡ κληρονομική διαδοχή, χωρίς ποτέ νά εἶναι ἀπολύτως βέβαιη.

τηρεῖν τούς ἐγκεκριμένους νόμους». Γι' αὐτόν δέν ἰσχύει τό *«ὅπερ ἀρέσει τῷ βασιλεῖ νόμος ἐστίν»*.

Ὅταν ὁ ἱερεύς Θεόδωρος, δυσφορῶν κατά τοῦ αὐτοκράτορος Θεοφίλου, τόν ἐρώτησε προκλητικῶς κατά τήν λειτουργία στό ναό τῶν Βλαχερνῶν *«ἕνεκεν τίνος βασιλεύει;»* αὐτός ἀπήντησε: *«ἕνεκεν ἀληθείας καί πραότητος καί δικαιοσύνης»*.

Ἡ καθοριστική ἐπίδρασις τοῦ πνεύματος καί τῆς παραδόσεως τῶν Ἑλλήνων εἶναι φανερή.

– **Ὁ Νικηφόρος Βλεμμύδης** στό ἔργο του «Βασιλικός ἀνδριάς» γράφει γιά τόν βασιλέα: *«**καθῆκον** του ἔχει νά μεριμνᾶ γιά τόν λαό νά τόν καθοδηγῆ πρός τό ὑπέρτατο καλόν»*.

– Ὁ **Θεόδωρος Α' Λάσκαρις**, τό 1208 στόν ἐνθρονιστήριο λόγο του, πού ἔγραψε ὁ **Νικήτας Ἀκομινᾶτος**, παρουσιάζεται ὡς *«πατέρας **ὅλου** τοῦ Κράτους»*.

– Ὁ **Θεόδωρος Μετοχίτης**, πρωθυπουργός τοῦ Ἀνδρονίκου Β', μέ ὁδηγό τόν Πλάτωνα καταστρώνει σχέδιο συνταγματικῆς μοναρχίας, ἰδέα πού στήν Δύσι ἐμφανίζεται αἰῶνες ἀργότερα.

Οὔτε ἰσόβιος ἦταν οὐσιαστικῶς ὁ αὐτοκράτωρ. Κάθε χρόνο, σέ μεγάλη ἐκδήλωσι στόν Ἱππόδρομο, ὁ λαός μέ τίς ἐκδηλώσεις του ἀνανέωνε ἤ ἀνακαλοῦσε τήν ἐμπιστοσύνη - στήριξί του πρός αὐτόν μέ συνέπειες πού κανείς δέν μποροῦσε νά ἀγνοήση.

3. Ὁ αὐτοκράτωρ ἐπελέγετο

Ὅταν λ.χ. τό 491 πέθανε ὁ αὐτοκράτωρ Ζήνων, οἱ ἄρχοντες, οἱ συγκλητικοί καί ὁ πατριάρχης συνῆλθαν στήν πρό τῆς αἰθούσης τοῦ θρόνου στοάν τῶν ἀνακτόρων, γιά νά ἐκλέξουν τόν νέον βασιλέα. Ταυτοχρόνως,

δῆμος (ὁ λαός) καί στρατός συγκεντρώθηκαν στόν ἱππόδρομο. Ἡ χήρα τοῦ Ζήνωνος, Ἀριάδνη, ἐμφανίσθηκε πρῶτα στόν ἱππόδρομο, ὅπου ἀνήγγειλεν ὅτι εἶχε καλέσει «*τούς ἐνδοξοτάτους ἄρχοντας καί τήν ἱεράν σύγκλητον*», ὥστε «*συντρεχούσης καί τῆς τῶν γενναιοτάτων στρατευμάτων ψήφου*» καί «*παρόντος τοῦ ὁσιωτάτου καί ἁγιωτάτου τῆς βασιλίδος πατριάρχου καί προκειμένων τῶν ἁγίων λογίων*», νά ἐπιλεγῆ ὁ νέος βασιλεύς («γενέσθαι τήν ἐπιλογήν»). Λαός καί στρατός ἐζήτησαν τότε ἀπό τήν Αὐγούσταν νά παύση τόν ἕως τότε ἔπαρχον τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ἀπαίτησις πού ἔγινε ἀμέσως δεκτή. Κατόπιν ὁ πατριάρχης, ἐκ μέρους τοῦ δήμου, στρατοῦ, ἀρχόντων, συγκλητικῶν, ἀνέθεσε στήν Αὐγούσταν νά ἐπιλέξη τόν νέον αὐτοκράτορα –μέ τήν προϋπόθεσιν ὅτι ἡ ἐπιλογή της θά ἐνεκρίνετο ἀπό αὐτούς. Ἡ Ἀριάδνη ἐπέλεξε τόν Ἀναστάσιον Σιλεντιάριον καί οἱ συγκεντρωμένοι στήν στοά τοῦ ἐζήτησαν νά δώση ὅρκον «*ὡς οὐδενί, πρός ὅν εἶχε πρᾶγμα, φυλάττει λύπην καί ὅτι μετά ὀρθοῦ συνειδότος τῇ βασιλείᾳ χρήσεται*». Ὁ ὅρκος ἐδόθη καί ἡ ἐπιλογή τῆς Αὐγούστας ἐπικυρώθηκε.

Ἡ ἀνακήρυξίς του ἔγινε στόν ἱππόδρομο, ἀπό τόν λαό καί τόν στρατό, καί μετά ὁ πατριάρχης τόν περιέβαλε μέ τά βασιλικά ἐμβλήματα. Ἐν τέλει, ἔγινε δοξολογία, ὁ βασιλεύς ἐκοινώνησε καί ἐστέφθη.

Ὅταν πέθανε ὁ Ἀναστάσιος Α', ὁ στρατός ἐπέλεξε ὡς νέον βασιλέα τόν χιλίαρχον Ἰωάννην. Ὁ λαός ἀπεδοκίμασε τήν ἐκλογή. Ἐπροτάθησαν διάφοροι, ἀλλά δέν συμφωνοῦσαν ὅλοι. Τελικῶς οἱ συγκλητικοί ἐπρότειναν τόν Ἰουστῖνον, ὁ ὁποῖος ἔγινε δεκτός ἀπό τήν πλειονοψηφίαν δημοτῶν καί στρατιωτῶν καί ἀνεκηρύχθη βασιλεύς.

Οἱ περιγραφές αὐτές, ἀπό τόν Κωνσταντῖνον Ζ' Πορφυρογέννητο, ἀφοροῦν στόν παραδοσιακό τρόπον ἀναγορεύσεως τῶν αὐτοκρατόρων, ὁ ὁποῖος ὅμως δέν ἐτηρεῖτο πάντοτε. Ἐπί Μακεδονικῆς δυναστείας γινόταν ὄχι «ἐκλογή» τοῦ αὐτοκράτορος, ἀλλά κανονική διαδοχή. Καί πάλιν ὅμως, οἱ συγκλητικοί, οἱ πατρίκιοι, οἱ ἀξιωματικοί τῆς βασιλικῆς φρουρᾶς, ὁ δῆμος, ὁ πατριάρχης μετεῖχαν στό τυπικό τῆς ἀναγορεύσεως κατά τρόπον πού ὑπεδήλωνε τήν ἔγκρισί τους γιά τό πρόσωπο τοῦ ἀναγορευομένου.

Συνοψίζων, ὁ Κ. Παπαρρηγόπουλος παρατηρεῖ: *«Ἡ βασιλεία ἦτο ἀπεριόριστος· ἅμα καί περιωρισμένη, κληρονομική ἅμα καί αἱρετή»* (Δ' 25). Ἀκριβῶς τά ἴδια ἴσχυαν καί στήν ἀρχαία Ἑλλάδα.

Στήν ἐπιλογή τοῦ αὐτοκράτορος μετεῖχαν: σύγκλητος, δῆμοι, στρατός, Ἐκκλησία. Ἡ βαρύτης τοῦ ρόλου τοῦ καθενός ἀπό αὐτούς τούς συντελεστές ἐξηρτᾶτο ἀπό τίς περιστάσεις.

Ὁ δῆμος τῆς Κωνσταντινουπόλεως ὑπῆρξεν ὁ κύριος συντελεστής τῶν διεργασιῶν πού ἀνέβασαν τόν Νικηφόρο Β' Φωκᾶ στόν θρόνο τό 963. Χαρακτηριστικές εἶναι οἱ ἐπευφημίες τοῦ λαοῦ. *«**Τό κοινόν** ἀγαθόν, Νικηφόρος βασιλεύσει»· «Νικηφόρον βασιλέα **τό δημόσιον** αἰτεῖ»· «Νικηφόρον **οἱ νόμοι** ἐκδέχονται»· «Νικηφόρον **ὁ κόσμος** ἀναμένει, **σύγκλητος** καί **στρατός** ἐκδέχονται»· «**Τό κοινόν καλόν** Νικηφόρον ἐκδέχεται».*

- Ἡ Σύγκλητος, σῶμα συμβουλευτικόν τοῦ αὐτοκράτορος, ἀπετελεῖτο ἀπό τούς ἀνωτάτους ἀξιωματούχους τοῦ κράτους καί εἶχε ἐξουσίες νομοθετικές καί ἐκτελεστικές.

● Οἱ Δῆμοι τῆς Βασιλευούσης ἦσαν τέσσσερις: Πράσινοι, Βένετοι (=κυανοί), Ἐρυθροί, Λευκοί, μέ ἐπί κεφαλῆς τούς δημάρχους. Ἦσαν πολιτικοστρατιωτικές ὀργανώσεις καί ἐκπροσωποῦσαν τόν λαό στίς ἐπίσημες ἀρχές. Παρόμοιοι «δῆμοι» ὑπῆρχαν καί στίς ἄλλες σημαντικές πόλεις τοῦ κράτους.

● Ὁ Στρατός στήν ἀναγόρευσιν τοῦ αὐτοκράτορος ἀντιπροσωπευόταν ἀπό τήν ἀνακτορική φρουρά καί ἀπεσταλμένους τοῦ στρατοῦ τῶν ἐπαρχιῶν καί συνόρων.

● Ἡ Ἐκκλησία, ἔστεφε τόν αὐτοκράτορα πού ἐπέλεγαν οἱ δῆμοι (λαός), ἡ σύγκλητος καί ὁ στρατός. Ἡ ἐκκλησιαστική στέψις καθιερώθηκε ἀπό τό 457 μέ τόν Λέοντα Α΄.

4. Ἡ στέψις

Τό 800, ὁ πάπας Λέων Γ΄ (795-816) ἔστεψε τόν Καρλομάγνο «αὐτοκράτορα τῶν Ρωμαίων». Τό ἔπραξε ὄχι ὡς ἐπιστέγασμα λαϊκῆς ἐκλογῆς, ἀλλά δικῆς του. Διότι ὁ πάπας, ὡς ἀντιπρόσωπος τοῦ Θεοῦ ἐπί τῆς γῆς, ἦταν ἡ μοναδική πηγή πάσης ἐξουσίας, πνευματικῆς καί ἐγκοσμίου. Συνεπῶς εἶχε τό δικαίωμα «νά χρίη βασιλεῖς» κατά τήν δική του, ἀνεξέλεγκτη κρίσι. Ὁ ἀπό αὐτόν στεφόμενος βασιλεύς ἦταν τέτοιος «ἐλέῳ Θεοῦ». Ὁ λαός δέν ἀναφερόταν. Πάπας καί Καρλομάγνος ἤθελαν νά ἀφαιρέσουν ἀπό τόν αὐτοκράτορα τῆς Κωνσταντινουπόλεως τόν τίτλο «τῶν Ρωμαίων», πού τόν καθιστοῦσε ἐπικυρίαρχο τῆς Δύσεως. Ὁ Λέων Γ΄ ἤθελε νά ἀναδειχθῆ ὁ ἴδιος (καί ἐν συνεχείᾳ κάθε πάπας) σέ ἐπικυρίαρχο τῶν βασιλέων τῆς Δύσεως. Χρησιμοποίησε λοιπόν τόν Κάρολο στέφοντάς τον, ὡς τοποτηρητής τοῦ Χριστοῦ ἐπίγειος,

«Αὐτοκράτορα τῶν Ρωμαίων» - «ἐλέῳ Θεοῦ». Ἤδη, ὁ προκάτοχος τοῦ Λέοντος Γ', πάπας Ἀδριανός Α' (772-795), εἶχε διακηρύξει ὅτι ὁ βασιλεύς τῶν Φράγκων (ὁ ἰσχυρότερος τότε στήν Δύσι) ἐπιλέγεται ἀπό τόν Θεό, διά μέσου τοῦ πάπα. Γιά νά καταδείξη τήν ἀποδέσμευσιν τῆς Δύσεως ἀπό τήν ἐπικυριαρχίαν τοῦ «Αὐτοκράτορος τῶν Ἑλλήνων», ὁ πάπας Λέων Γ' ἀπεκάλεσε τόν Καρλομάγνο «πατέρα τῆς Εὐρώπης», τίτλο πού χρησιμοποιοῦσαν οἱ αὐτοκράτορες τῆς Κωνσταντινουπόλεως.

Ὁ πάπας λοιπόν εἶναι ἀνώτερος τοῦ αὐτοκράτορος, ἀφοῦ ἀντιπροσωπεύει τόν Θεό, ἀπό τόν ὁποῖον πηγάζει κάθε ἐξουσία. Ἀντιθέτως, στό Βυζάντιο, ὁ πατριάρχης ἔστεφεν **ὑποχρεωτικῶς** τόν ὑπό τοῦ λαοῦ διά βοῆς ἀναδειχθέντα αὐτοκράτορα. Καί μετά τήν στέψιν, ὁ πατριάρχης προσκυνοῦσε τόν αὐτοκράτορα πού ἀντιπροσώπευε τόν «λαόν τοῦ Θεοῦ», πηγήν πάσης ἐξουσίας.

5. Ἡ ἀριστοκρατία

Ὁ βυζαντινός αὐτοκράτωρ ἐπεριστοιχίζετο ἀπό μίαν ἀριστοκρατίαν πνευματικῶν ἀνθρώπων, διπλωματῶν, στρατιωτικῶν κ.ἄ. Ἦσαν ἄνθρωποι μέ μόρφωσι, παράδοσι, ἐμπειρία. Ἀπό αὐτούς ἀνεδεικνύετο ἡ σύγκλητος καί ἀπό αὐτήν ἐπελέγοντο οἱ διάφοροι ἀξιωματοῦχοι τῆς διοικήσεως, τοῦ στρατοῦ, τῆς πολιτικῆς, τῶν πνευματικῶν ἱδρυμάτων. Αὐτή ἡ ἀριστοκρατία ἀνεπλήρωνε τήν ἐνδεχόμενη ἀνικανότητα κάποιου βασιλέως ἤ περιώριζε τίς τυχόν τάσεις του πρός αὐθαιρεσία. Ἀρκετές φορές, ἡ ἀριστοκρατία ἀνέτρεψε βασιλεῖς πού ἀπεδεικνύοντο ἀναποτελεσματικοί, ἐπιζήμιοι ἤ ὑπερέβαιναν τά ὅρια τῆς ἐξουσίας τους, μέ πράξεις

ἀσύνετες ἤ ἐπιβλαβεῖς. Ἡ ὕπαρξίς της ἀπετέλεσε σταθερόν παράγοντα τῆς μακροβιότητος τῆς Αὐτοκρατορίας καί ἀποφασιστικό συντελεστή τῶν ἐπιτυχιῶν της στά διάφορα ἐπίπεδα, καθώς καί τοῦ πολιτισμοῦ της. Τέτοια ἀριστοκρατία δέν ὑπῆρχε στήν Δύσι, ὅπου, ὅση ὑπῆρχε, ἀφανίσθηκε μετά τήν κατάρρευσι τοῦ ἐκεῖ τμήματος τῆς Ρωμαϊκῆς Αὐτορκατορίας, κάτω ἀπό τά πλήγματα τῶν βαρβαρικῶν ὀρδῶν. Οἱ ἐκ βαρβάρων προελθόντες ἄξεστοι βασιλεῖς, στρατιωτικοί ἀρχηγοί καί ἄλλοι ἄρχοντες δέν εἶχαν ὡς στήριγμα, σύμβουλο καί φραγμό μίαν ἀριστοκρατία. Τό κενό προσπάθησε νά καλύψη ἡ παπική Ἐκκλησία, διεκδικώντας τήν ἐπιβολή τῆς ἐπικυριαρχίας της.

Ἡ βυζαντινή ἀριστοκρατία, ὅπως καί κάθε ἄλλη ἰθύνουσα τάξις σέ ὁποιοδήποτε καθεστώς καί σέ ὅποιαν ἱστορική ἐποχή, ἔτεινε διαδοχικῶς πρός τήν συντήρησι, ὑπερσυντήρησι, νεοφοβική ἀντίδρασι, ἀποτελμάτωσι. Εἶναι ἡ ἀναπόφευκτη διεργασία πού προσβάλλει κάθε ἰθύνουσα τάξι. Στό Βυζάντιο, ἡ διεργασία αὐτή ἀνεκόπη καί δέν ὁλοκληρώθηκε, χάρις στήν Μεγάλη Μεταρρύθμισι τῶν Ἰσαύρων («Εἰκονομαχία»)[5]. Οἱ μεταρρυθμιστές αὐτοκράτορες στηρίχθηκαν στά μεσαῖα στρώματα καί στόν στρατό τῶν ὁποίων προώθησαν ἐκπροσώπους στήν ἀριστοκρατία. Ἀστοί καί στρατιωτικοί, μή-εὐγενοῦς καταγωγῆς, ἀνέλαβαν ἀνώτερα καί ἀνώτατα ἀξιώματα, ἔγιναν συγκλητικοί, «θεματάρχες» (=διοικητές περιφερειῶν), δικαστές. Προωθήθηκαν ἐπίσης σέ ἐκκλησιαστικά ἀξιώματα μεταρρυθμιστές, προερχόμενοι «ἐκ λαϊκῶν».

5. Γιά ἀνάπτυξι, βλέπε Γ. Κ. Γεωργαλᾶ, «Βυζάντιον: Ἡ Δόξα», κεφ. «Ἡ μεγάλη Μεταρρύθμισις».

Τό ἀποτέλεσμα ἦταν ἡ ἰθύνουσα τάξις νά ἐμπλουτισθῆ μέ νέο αἷμα, νά ἀποκτήση δυναμισμό, νά ἐμφορηθῆ ἀπό πνεῦμα προοδευτικό. Βεβαίως ἡ διεργασία συντηρητικοποιήσεως ἐπανελήφθη καί ἡ ἀνανεωμένη ἰθύνουσα τάξις βαθμιαίως μετεβλήθη ἀπό στήριγμα τῆς Μεταρρυθμίσεως σέ ἀντίπαλό της. Ἔτσι, στήριξε τήν Μακεδονική Δυναστεία καί δι' αὐτῆς τήν ἀκύρωσι μέρους τῶν μεταρρυθμίσεων. Ὅμως τό Βυζάντιο πέτυχε νά ἀνανεωθῆ καί νά ἐπιζήση γιά ἀρκετούς αἰῶνες, χάρις ἀκριβῶς σ' αὐτήν τήν ἀνανέωσι. Πρόκειται γιά ὑποδειγματική περίπτωσι ἀνανεωτικῆς μεταβολῆς ἐκ τῶν ἄνω, ἀπό τίς πιό ἀξιοπαρατήρητες τῆς παγκόσμιας Ἱστορίας. Δι' αὐτῆς ἀποφεύχθηκαν τόσον ἡ μεταβολή ἐκ τῶν κάτω (=ἀνατροπή δι' ἐπαναστάσεως, ὅπως στήν Γαλλία τό 1789, στήν Ρωσία τό 1917, στήν Κίνα τό 1949) ὅσον καί ἡ ἀποτελμάτωσις τοῦ συστήματος καί ἡ μετάλλαξίς του σ' ἕνα κατά τήν ἔκφρασιν τοῦ Τόυνμπι, «ἱστορικόν τέρας» (ὅπως στήν τσαρική καί σοβιετική Ρωσία ἤ στήν Ρωμαϊκή καί Ὀθωμανική Αὐτοκρατορία). Τό πιό σημαντικό εἶναι ὅτι ἡ ἐκ τῶν ἄνω μεταβολή στό Βυζάντιο τοῦ η' αἰῶνος ἐπέτυχε, ἐνῶ κατά κανόνα τέτοιες ἀπόπειρες ἀποτυγχάνουν (Περσία τοῦ Σάχη) ἤ ἐπιφέρουν φοβερά δεινά (Ρωσία τοῦ Γκορμπατσώφ).

Ἀποκαλυπτικό εἶναι τό ἀκόλουθο περιστατικό: Ὁ αὐτοκράτωρ Θεόφιλος ἐφυλάκισε τόν σύζυγο τῆς κόρης του Ἀλέξιον ὡς στασιαστήν, ἄν καί τοῦ εἶχε ὑποσχεθῆ ἀσυλίαν. Ὁπότε, ὅταν προσῆλθε στό ναό τῶν Βλαχερνῶν γιά τήν λειτουργία, ὁ ἱερεύς **Θεόδωρος** τοῦ φώναξε εἰς ἐπήκοον ὅλων: *«Ἔντεινε καί κατευοδοῦ καί βασίλευε· ἕνεκεν τίνος, ὦ βασιλεῦ;»*. Ὁ αὐτοκρά-

τωρ ἀπάντησε: «*Ἕνεκεν ἀληθείας καί πραότητος καί δικαιοσύνης*». Καί ὁ ἱερεύς: «*Καί ποιά δικαιοσύνη ἐν σοί; Ὅτι δούς ἐνυπόγραφον λόγον Ἀλεξίῳ δι' ἐμοῦ οὐκ ἐφύλαξας τοῦτον;*». Ὁ Θεόφιλος ἐξώρισε τόν ἱερέα γιά τό «θράσος» του, ἀλλά τότε ὁ πατριάρχης **Ἰωάννης Γραμματικός** ἔψεξε δημοσίως τόν αὐτοκράτορα γιά τίς ἐναντίον τοῦ Ἀλεξίου καί τοῦ Θεοδώρου πράξεις. Ὁ αὐτοκράτωρ ὑπέκυψε, ἀπεφυλάκισε τόν Ἀλέξιον καί ἀνεκάλεσε ἀπό τήν ἐξορία τόν Θεόδωρον.

6. Ὁ Νόμος

Ὁ αὐτοκράτωρ ὑπέκειτο λοιπόν στόν Νόμο. Σέ ποιό Νόμο; Ἀρχικῶς αὐτός ἦταν τό «Ρωμαϊκόν Δίκαιον», ὅπως εἶχε κωδικοποιηθεῖ ἐπί Ἰουστινιανοῦ (στ').

Οἱ Ἴσαυροι ὅμως ἀντικαθιστοῦν τό ὡς τότε ἰσχῦον «Ρωμαϊκόν Δίκαιον» μέ τό **ἑλληνικό**, πού ἴσχυε παραλλήλως πρός τό ἐπίσημον ὡς ἐθιμικό. Βεβαίως καί τό λεγόμενο «Ρωμαϊκό Δίκαιο» ἦταν ἔργο Ἑλλήνων καί ἐπήγαζε ἀπό τούς νόμους τῶν Ἀρχαίων καί Ἑλληνιστικῶν κρατῶν. Εἶχε ὅμως ὑποστῆ προσαρμογές, διασκευές καί μεταλλάξεις καί κατήντησε τυπολατρικό καί ἄκαμπτο. Τό γνήσιο Ἑλληνικό Δίκαιο ζοῦσε στά ἔθιμα τῶν Ἑλλήνων τοῦ Βυζαντίου. Οἱ Ἴσαυροι τό προωθοῦν στό ἐπίσημο Δίκαιο. Αὐτό γίνεται μέ τήν «Ἐκλογήν» (740), τόν «Νόμον Γεωργικόν», τόν «Στρατιωτικόν Νόμον» καί τόν «Ναυτικόν Νόμον τῶν Ροδίων». Μέ αὐτό τό νομοθετικό ἔργο, ἐκτοπίζεται ἡ τυπολατρεία καί ἡ ἀκαμψία τοῦ «Ρωμαϊκοῦ Δικαίου», προωθεῖται ἡ ἀνάπτυξις τάξεως ἐλευθέρων γεωργῶν (=κατάργησις δουλοπαροικίας - φεουδαρχίας) καί ἐλευθέρων ἐπαγγελματιῶν (=περιορισμός τῆς δουλείας), θεσπίζονται ἡ ἰσονομία, ἡ δωρεάν ἀπονομή τῆς δικαιοσύνης, δυσχεραίνεται τό

διαζύγιο, ἀναβαθμίζεται ἡ θέσις τῆς συζύγου-μητέρας, καθιερώνεται ἡ μεταξύ συζύγων κοινοκτημοσύνη. Ὅλα αὐτά ἴσχυαν ὡς ἔθιμα τῶν Ἑλλήνων.

Ἐπί Μακεδονικῆς δυναστείας (θ'), ἡ ὁποία διαδέχεται τήν τῶν Ἰσαύρων καί ἀποκαθιστᾶ τίς εἰκόνες, τυπικῶς ἀνατρέπεται ἡ μεταρρυθμιστική νομοθεσία πρός ἀποκατάστασιν τῆς παλαιᾶς. Στήν πραγματικότητα ὅμως ἡ οὐσία τῶν μεταρρυθμίσεων διατηρεῖται. Ἡ Ἰουστινιάνειος νομοθεσία ἐπανέρχεται ὡς ἔνδυμα πού καλύπτει τήν νέαν οὐσίαν. Αὐτό γίνεται μέ τόν «Πρόχειρον Νόμον» (870-879), τήν «Ἐπαναγωγήν τῶν Νόμων» (879-886), τά «Βασιλικά» καί τάς «Νεαράς»[6] τοῦ Λέοντος Σοφοῦ. Ἰδιαίτερη σημασία ἔχει τό «Ἐπαρχικόν Βιβλίον» μέ τό ὁποῖον ὀργανώνονται οἱ συντεχνίες τῶν διαφόρων ἐπαγγελμάτων.

Ὑπῆρχαν λοιπόν Νόμος, νομοθετικοί κώδικες, δικαστήρια, νομολογία, δικηγόροι, νομική ἐπιστήμη. Ὁ Κωνσταντῖνος Θ' Μονομάχος ἵδρυσε τό 1045 τή Νομική Σχολή τῆς Κωνσταντινουπόλεως (Διδασκαλεῖον τῶν Νόμων ἤ Μουσεῖον τῆς Νομοθετικῆς). Ἡ Σχολή ἀπέκτησε παγκόσμιον αἴγλην μέ σπουδαστές τόσο ἀπό τόν ἀραβικό, ὅσο καί ἀπό τόν δυτικό κόσμο. Κατά μίμησίν της ἱδρύθη στήν Βολωνία ἀπό τόν Ἰρνέριον ἡ πρώτη νομική σχολή τῆς Δύσεως. Στήν Κωνσταντινούπολι ἐδίδαξαν νομομαθεῖς μεγάλης περιωπῆς, ὅπως οἱ Ἰωάννης Ξιφιλῖνος, Θεόδωρος Βαλσαμών, Μιχαήλ Ψελλός, Μιχαήλ Ἀτταλειάτης, Κωνσταντῖνος Ἀρμενόπουλος.

---

6. Μέ αὐτές καθιερώθηκε καί ἡ ἱερολογία ὡς συστατικόν στοιχεῖον τοῦ γάμου.

7. Δῆμοι καί Φεουδαρχία

Ἡ Ἑλληνική Αὐτοκρατορία δέν ἐγνώρισε τήν δυτικοῦ τύπου φεουδαρχία. Διετήρησε τήν μικρή καί τήν κοινοτική ἔγγεια ἰδιοκτησία, ἐνῶ ἀπαγορευόταν τό σύστημα τῆς «προστασίας» τῶν ἀγροτῶν ἀπό τούς «ἰσχυρούς» πού στήν Δύσι ἐπέφερε τήν δουλοπαροικία.

Ἐπίσης ἡ βιοτεχνία στηριζόταν ὄχι σέ δούλους, ἀλλά σέ ἐλεύθερους τεχνίτες. Ἡ θέσις τῶν δούλων, πού ὁ ἀριθμός τους μειωνόταν συνεχῶς, ἦταν ἀσυγκρίτως καλύτερη ἀπ' ὅ,τι σέ ὁποιανδήποτε ἄλλη χώρα.

● Σημαντικός ἦταν καί ὁ ρόλος τῶν συνοικιακῶν «δήμων». Ὁ Μ. Λεφτσένκο («Ἱστ. τῆς Βυζ. Αὐτ.») γράφει ὅτι οἱ «δῆμοι» τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἦσαν ἐπιβιώσεις τῆς παλαιᾶς (ἑλληνικῆς) δημοκρατίας καί σημαντικός πολιτικός παράγων. «Δῆμοι» ὑπῆρχαν καί στά ἄλλα ἀστικά κέντρα, μέ οἰκονομικά καί ἀστυνομικά καθήκοντα. Κατά τόν Μ. Λ. οἱ βυζαντινοί δῆμοι *«διεκδικοῦσαν τόν ρόλο πού εἶχαν οἱ λαϊκές συνελεύσεις στά ἀρχαῖα ἄστη»*. Στήν Κωνσταντινούπολι *«συνέρχονταν στόν Ἱππόδρομο, ὅπου μποροῦσαν νά ἐκφράζωνται ἐλευθέρως»*.

Ὅλα αὐτά βεβαίως ὀφείλονται στό γεγονός πού διεπίστωσε ὁ Φρ. Ἔνγκελς ὅταν ἔγραψε ὅτι *«ἐνῶ στήν Δύσι ὁ ἀρχαῖος πολιτισμός ἐξαφανίσθηκε καί ἐπεκράτησε ὁ Μεσαίων, τό Βυζάντιο περιέσωσε τήν ἑλληνική κληρονομία»*. Σ' αὐτό ὀφείλεται ὅτι ἡ Ἑλληνική Αὐτοκρατορία, ἀντιθέτως πρός τήν Δύσι, δέν ἐγνώρισε Μεσαίωνα.

Ἀπό τόν ἀρχαιοελληνικό θεσμό τῶν πόλεων-κρατῶν καί τόν ἐν συνεχείᾳ ἑλληνιστικό θεσμό τῶν αὐτοδιοι-

κουμένων ἑλληνίδων πόλεων, γεννήθηκε ὁ βυζαντινός θεσμός τῶν κοινοτήτων. Αὐτές ἦσαν τόσον διαδεδομένες, εἰδικῶς στίς περιοχές μέ ἑλληνικό πληθυσμό καί εἶχαν τόσες ἁρμοδιότητες, ὥστε μποροῦμε νά χαρακτηρίσωμε τό βυζαντινό πολίτευμα ὡς μοναρχίαν στηριζομένην σέ κοινοτικό σύστημα. Παντοῦ ὑπῆρχαν κοινότητες οἱ ὁποῖες λειτουργοῦσαν μέ τό σύστημα τῆς αὐτοπροσώπου παρουσίας τῶν μελῶν τους. Οἱ πρόκριτοι ἀναδεικνύονται ἀλλοῦ διά κλήρου καί ἀλλοῦ μέ ἐκλογές. Γιά τό δικαίωμα τοῦ ἐκλέγειν ἐτίθετο μόνον ἕνας ὅρος: ἡ ἐντοπιότης. Γιά αὐτό τοῦ ἐκλέγεσθαι προσετίθετο καί ὁ ὅρος τῆς ἡλικίας τῶν συμπληρωμένων 30 ἤ 35 ἐτῶν.

Στίς Φραγκοκρατούμενες περιοχές, τό κοινονικό σύστημα ἀντικαταστάθηκε βιαίως ἀπό τό φεουδαρχικό. Ἡ Τουρκοκρατία, τό ἀπεκατέστησε. Τό κατήργησε ἡ Βαυαροκρατία γιά νά ἐπιβάλη τό δυτικό κοινωνικοπολιτικό πρότυπο.

Στίς Τουρκοκρατούμενες περιοχές, ἡ βυζαντινή παράδοσις ἐπέζησε μέ τίς κοινότητες τίς ὁποῖες διοικοῦσαν αἱρετοί δημογέροντες. Αὐτές ἦσαν ἡμιαυτόνομες κοινωνίες μέ αὐτοδιαχείρισι τῶν παραγωγικῶν, ἐμπορικῶν, φορολογικῶν, δικαστικῶν καί ἐκπαιδευτικῶν δραστηριοτήτων. Πολλές κοινότητες, ἵδρυαν σχολεῖα καί βιβλιοθῆκες καί μεριμνοῦσαν γιά τήν μόρφωσι τῶν νέων. Στίς ἐκπαιδευτικές δραστηριότητες μετεῖχε κατά κανόνα ἐνεργῶς καί ἡ Ἐκκλησία, πού φρόντιζε γιά τήν θρησκευτική ἀγωγή καί τό ἐθνικό φρονηματισμό τῶν μαθητῶν. Ἔτσι, οἱ κοινότητες διεδραμάτισαν ρόλο ἑστιῶν συντηρήσεως τῆς ἐθνικῆς συνειδήσεως καί ἀργότερα ἐθνεγέρσεως.

8. Οἱ φραγμοί

Περιοριστικοί φραγμοί στήν ἐξουσία τοῦ αὐτοκράτορος εἶναι:

α΄) **Ὁ Νόμος:** Δέν δύναται νά τόν παραβῆ ἄν καί ὡς ἀσκῶν τή νομοθετική ἐξουσία, μπορεῖ νά τόν ἀλλάξη.

β΄) **Οἱ ἀρχές πού πρεσβεύει ἡ Ὀρθόδοξη χριστιανική θρησκεία.** Ἡ ἐξουσία τοῦ αὐτοκράτορος ἀσκεῖται «ἐλέῳ λαοῦ τοῦ Θεοῦ».

γ΄) **Τά ἤθη καί τά ἔθιμα**=τό πανάρχαιο ἐθιμικό δίκαιο τῶν Ἑλλήνων.

δ΄) **Τό κοινόν περί δικαίου αἴσθημα.**

Ὁ αὐτοκράτωρ ἐπιλέγεται ἀπό λαό, στρατό, σύγκλητο καί στέφεται (ἀπό τό 457) ἀπό τήν Ἐκκλησία. Γιά νά προκαταλάβη ὅμως τό ἀποτέλεσμα τῆς ἐπιλογῆς, ὁ αὐτοκράτωρ ἀναγορεύει συμβασιλέα αὐτόν πού θέλει νά τόν διαδεχθῆ, συνήθως τόν υἱό του. Ἡ ἀναγόρευσις δέν καταργεῖ τήν ἐπιλογή, ἀλλά συχνά τήν προκαθορίζει. Ἡ «ἐπιλογή» ἐξακολουθεῖ νά γίνεται, ἀλλά σταδιακῶς χάνει σημαντικό μέρος τῆς οὐσιαστικότητός της. Ἤδη κατά τόν ζ΄ αἰῶνα βασιλεύει ἡ δυναστεία τοῦ Ἡρακλείου. Ὁ ρόλος τῶν «ἐκλογέων» περιορίζεται. Παρά ταῦτα τό ὅτι ἔστω καί τυπικῶς ὁ αὐτοκράτωρ ἔχει ἐπιλεγῆ, θέτει αὐτομάτως περιορισμούς στήν ἐξουσία του.

9. Τό πολιτικό Ἰδεῶδες

Ὀρθῶς ὁ Δ. Κιτσίκης («Τό Βυζαντινό πρότυπο...», σ. 235-236) παρατηρεῖ ὅτι *«τό ἑλληνικό μοντέλο, καί πρό καί μετά Χριστόν, ὑπῆρξε πάντοτε ἡ* ***συναλληλία****»*. Ὁ ὅρος σημαίνει τήν σύγκλισιν ὕλης καί πνεύματος,

ἰσχύος καί σοφίας, σώματος καί νοός. Τά δύο στοιχεῖα πρέπει νά συνεργάζωνται ἀλληλοσυμπληρούμενα. Ὁ Πλάτων στήν «Πολιτεία» του τό θέτει ὡς σύγκλισιν βασιλέως καί φιλοσόφου. Ἡ φιλοσοφία (=τό πνεῦμα) πρέπει νά ἀποκτήση καί τήν βασιλείαν (=τήν ἐξουσία, τήν ἰσχύν) ἤ ἡ βασιλεία νά καταστῆ φιλοσοφοῦσα. Τότε θά ὑπάρξη ἡ ἰδανική Πολιτεία. Αὐτό τό πολιτειακό ἰδεῶδες τοῦ προ-χριστιανικοῦ Ἑλληνισμοῦ, τό υἱοθέτησε καί ὁ χριστιανικός Ἑλληνισμός, ὁ βυζαντινός. Ἡ βασιλεία ὀφείλει νά συνεργάζεται μέ τό πνεῦμα, τό ὁποῖον ἐκφράζουν ὁ φιλόσοφος, ἀλλά καί ὁ κληρικός, ἀφοῦ ἡ φιλοσοφία («ἀληθείας ζήτησις») ἀποκτᾶ ἀδελφήν, τήν θεολογίαν («σωτηρίας ζήτησις»). Ἴσως κάποιος νά μποροῦσε νά χαρακτηρίση τήν προσθήκην τῆς θεολογίας, ἀκόμη καί «μετάλλαξιν». Ὅμως ἡ οὐσία εἶναι ὅτι τό πολιτειακό ἰδεῶδες ἐξακολουθεῖ νά ὁρίζεται ὡς συναλληλία σώματος (=ἐξουσίας) καί πνεύματος (=φιλοσοφίας, θεολογίας). Τό Βυζάντιο ἐπιδιώκει τήν πραγμάτωσιν αὐτοῦ τοῦ ἰδεώδους. Ὁ αὐτοκράτωρ, ἔχει τήν ἐξουσία, ὄχι ὡς δυνάστης ἀνεξέλεγκτος καί αὐθαίρετος, ἀλλά ὡς φορεύς τῆς βουλήσεως τοῦ «λαοῦ τοῦ Θεοῦ». Αὐτός εἶναι τό σύνολον τῆς Ἐκκλησίας, δηλαδή ὅλα τά μέλη της, λαϊκοί καί κληρικοί, φτωχοί καί πλούσιοι, ἄρχοντες καί ἀρχόμενοι. Ὁ αὐτοκράτωρ διακονεῖ τόν «λαόν τοῦ Θεοῦ», εἶναι ὑπηρέτης του· ἔτσι συνεχίζεται ἡ ἑλληνική παράδοσις, πού ἀρχίζει μέ τόν Κόδρο καί διατυπώνεται ἀπό τόν Ἀντίγονο, πού εἶπε ὅτι «ἡ βασιλεία εἶναι ἔνδοξος δουλεία». Αὐτός «ὁ λαός τοῦ Θεοῦ» ἐπιλέγει, ἔστω καί συχνά κατά τύπους, τόν αὐτοκράτορα καί δικαιοῦται νά τοῦ ἀντιταχθῆ ὅταν αὐτός παραβιάση τό μεταξύ των συμβόλαιον. Τό ἔπραξε κατ' ἐπανάληψιν «ὁ λαός τοῦ Θεοῦ», ἐξεγειρόμενος

ἐναντίον αὐτοκρατόρων, ἀντιτασσόμενος σ' αὐτούς, ἀκόμη καί ἀνατρέποντάς τους. Ἀντετάχθη, καλῶς ἤ κακῶς, στούς μεταρρυθμιστές εἰκονομάχους βασιλεῖς, στούς φιλολατίνους, στούς ἐνωτικούς καί κατά κανόνα ἐπέβαλε τήν θέλησί του, παλινορθώνοντας τίς εἰκόνες, ἐξουδετερώνοντας τόν φιλολατινισμό, ματαιώνοντας τήν Ἕνωσι τῶν Ἐκκλησιῶν.

Στήν Δύσι τέτοια φαινόμενα δέν ὑπάρχουν. Ἡ ἐξουσία τῶν ἀρχόντων εἶναι ἀπόλυτη, αὐθαίρετη, ἀνεξέλεγκτη. Ὁ ἄρχων, πολιτικός ἤ ἐκκλησιαστικός, λογοδοτεῖ μόνον στόν Θεό, εἶναι ἐκλεκτός του ἤ ἀντιπρόσωπός του. Σ' ὅλη τήν διάρκεια τῶν Μέσων Αἰώνων, οὐδείς δυτικός λαός ἀμφισβήτησε τήν ὅποια ἐξουσία, οὔτε ἀνέτρεψε βασιλέα ἤ πάπα. Ἀντί τῆς «συναλληλίας» τῶν Ἑλληνοβυζαντινῶν, οἱ Δυτικοί ἐγνώριζαν μόνον τήν «ἐπαλληλίαν»: οἱ ἄνω καί οἱ κάτω, οἱ κυβερνῶντες ἐλέῳ Θεοῦ καί οἱ ἀρχόμενοι –ὁ μεταξύ των διαχωρισμός εἶναι πλήρης, σαφής, ἀπαραβίαστος.

Ἡ Βυζαντινή Αὐτοκρατορία θεωρητικῶς (καί ἐν μέρει καί πρακτικῶς) ἐμφανίζεται καί λειτουργεῖ ὡς ἑνότης σώματος - πνεύματος, βασιλείας - λαοῦ. Αὐτή ἡ ἑνότης ὑπῆρχε πάντοτε στούς Ἕλληνες, οἱ ὁποῖοι οὐδέποτε διεχώρισαν τό κράτος (πόλις) καί τήν θρησκεία (πατρῶοι θεοί).

10. Δυτικόφρονες

Στούς Δυτικούς ἡ ἑνότης σώματος - πνεύματος δέν ὑπῆρξε. Ἄλλοτε ἐπεβάλλετο τό πρῶτον ἐπί τοῦ δευτέρου καί ἄλλοτε ἀντιστρόφως. Ὁ καισαροπαπισμός διεδέχετο τόν παποκαισαρισμόν κ.ο.κ. Αὐτήν τήν ἔλ-

λειψιν ἑνότητος, αὐτήν τήν διάσπασιν, ἀποκρυσταλλώνει, ἐκφράζει καί θεσμοποιεῖ ὁ λεγόμενος διαχωρισμός 'Εκκλησίας - Κράτους. Φυσικά στήν πραγματικότητα ὁ διαχωρισμός εἶναι ἀδύνατος. Δέν ὑπάρχει σῶμα χωρίς πνεῦμα οὔτε τό ἀντίστροφον. Πρόκειται λοιπόν γιά βίαιο διαχωρισμό, γιά τεμαχισμό, διάσπασι τοῦ ἑνιαίου ὅλου καί ἄρα ἀποσύνθεσί του. Αὐτόν τόν τεχνητό, ἀφύσικο, δυτικόφερτο διαχωρισμό, τόν ἀντίθετο πρός τήν παράδοσί μας χιλιάδων ἐτῶν, ἐπιδιώκει νά ἐπιβάλη τό κατεστημένο τοῦ τόπου μας μέ προπαγανδιστική «πρωτοπορεία» του τούς ψευδοπροοδευτικούς ἀμερικανόφρονες «κουλτουριάρηδες», αὐτούς τούς παθητικούς ἐραστές τῆς Νέας Τάξεως καί κάποιους ὑπεράγαν «φιλελεύθερους». Μαζί μέ αὐτούς συντάσσονται καί οἱ ποικίλοι βραδυποροῦντες πιστοί τοῦ πάλαι ποτέ «Διαφωτισμοῦ», καθώς καί μία μικρή μερίδα «ἀρχαιοελληνολατρῶν» πού νομίζουν ὅτι ἡ πρός τήν Ἀρχαιότητα ἀγάπη τους συνεπάγεται ἀπόρριψιν τῶν ἄλλων περιόδων τῆς Ἱστορίας μας καί δή τῆς Βυζαντινῆς, ἀδυνατοῦντες νά συλλάβουν τόν διαχρονικό χαρακτῆρα καί νά κατανοήσουν τήν ἀδιάσπαστη συνέχεια τοῦ πολύμορφου, ἀλλά ἑνιαίου Ἑλληνισμοῦ. Ὅλοι αὐτοί τάσσονται ὑπέρ τοῦ «διαχωρισμοῦ» Κράτους - 'Εκκλησίας, δηλαδή ὑπέρ ἑνός Κράτους ἀ-θρήσκου, ἐνῶ τέτοιου εἴδους κράτος ὑπάρχει μόνον σέ κάποιες δυτικές χῶρες καί οὐδέποτε τό ἐγνώρισαν οἱ Ἕλληνες κατά τήν διά μέσου τῶν χιλιετιῶν πορεία τους.

Ὁ Ἄγγλος φιλόσοφος J. Locke (1632-1704) μετέφερε στήν Δύσι τήν βυζαντινή ἀντίληψι περί βασιλείας, ὑποστηρίζοντας ὅτι αὐτή ὑπάρχει ὄχι «ἐλέῳ Θεοῦ», ὅπως

ἐδίδασκε ὁ Ρωμαιοκαθολικισμός, ἀλλά «ἐλέῳ λαοῦ» (τοῦ Θεοῦ), ὅπως ἐδίδασκε ἡ Ὀρθοδοξία. Καί ἐπίσης ὅτι ἡ βασιλεία πρέπει νά εἶναι «ἀνακλητή», ὅπως ἦταν στό Βυζάντιο. Ἀπό τέτοιες ἰδέες γεννήθηκε στήν Δύσι ἡ ἀντίληψις τῆς «φωτισμένης μοναρχίας» καί ἐν συνεχείᾳ τῆς συνταγματικῆς βασιλείας. Πίσω ἀπό κάθε ἰδέα, θεσμό, ἐπίτευγμα τῆς ἀναγεννησιακῆς καί μετα-αναγεννησιακῆς Δύσεως, ὑπάρχει τό ἑλληνικό Βυζάντιο.

11. Θεοκρατία;

Ἀκρογωνιαῖος λίθος τῶν ἑλληνικῶν πολιτειῶν ἦταν ὅτι οἱ ἴδιοι οἱ θεοί ἔδωσαν στούς ἀνθρώπους τούς νόμους καί προστατεύουν ὅσους τούς τηροῦν. Θρησκεία καί κράτος ἦσαν ἑνωμένα καί ὁ πολίτης ὤφειλε νά θρησκεύεται ἐνεργῶς, ἐκτελῶντας ὅλους τούς τύπους καί ὅλες τίς λατρεῖες, καί μετέχοντας στίς θρησκευτικές τελετές πού ἦσαν ὑποχρεωτικές. Στίς πολιτεῖες τῶν Ἑλλήνων ἐπεβάλλετο πάντοτε ἡ θρησκευτική «ὀρθοδοξία» καί κάθε ἀπόπειρα ἐναντίον της ἀποτελοῦσε ἔγκλημα καί ἐτιμωρεῖτο αὐστηρῶς συχνά ἀκόμη καί μέ θανατική ποινή, διότι[7] ἐταυτίζετο μέ ἐνέργειαν κατά τῆς πολιτείας. Ἐθεωρεῖτο ὅτι καλός πολίτης δύναται νά εἶναι μόνον ὅποιος πιστεύει, σέβεται καί τηρεῖ τήν θρησκευτική «ὀρθοδοξία» (Πλάτ., «Νόμοι» 888Β).

Ἀπορρίπτοντας τήν θέσιν τοῦ Πρωταγόρου *«ἁπάντων μέτρον ἄνθρωπος»*, ὁ Πλάτων ἀντέτεινε: *«Θεός ἡμῖν πάντων χρημάτων μέτρον»* («Νόμοι» 716). Γι' αὐτό, τονίζει τήν μεγάλη σπουδαιότητα τῆς θεολογίας καί τήν ἀνάγκην θεολογικῆς καταρτίσεως τῶν κυβερνώντων.

7. Ἡ ἱεροσυλία ἐθεωρεῖτο ἐσχάτη προδοσία.

Κατά τήν ἑλληνικήν ἀντίληψιν τό σύνολον τοῦ λαοῦ, χωρίς νά ἐξαιρῆται ὁ βασιλεύς, ἔχει καθῆκον νά ἐκπληρώνῃ τόν προορισμόν πού ἔθεσε στόν καθένα ὁ Θεός.

Ἀκριβῶς σ' αὐτήν τήν ἀντίληψιν θεμελιώνεται ἡ βυζαντινή βασιλεία.

Τά ὡς ἄνω στοιχεῖα δέν συνιστοῦν θεοκρατία. Αὐτή ὑπάρχει ὅπου ἡ Ἐκκλησία ὑπέρκειται τοῦ Κράτους καί οἱ κανόνες της ἀποτελοῦν τούς νόμους του. Τέτοια φαινόμενα οὐδέποτε ὑπῆρξαν στό Βυζάντιο[8].

Βιβλιογραφία

Ἀρχαῖοι Ἕλληνες

Ἀριστοτέλης, *Πολιτικά*

Ἰσοκράτης, *Εὐαγόρας*.

— *Φίλιππος*.

Ὅμηρος, *Ἰλιάς*.

Πλάτων, *Νόμοι*.

— *Πολιτεία*.

— *Μίνως*.

Πλούταρχος, *Περί τῆς Ἀλεξάνδρου τύχης ἤ ἀρετῆς*.

Βυζαντινοί

Θεόδωρος Μετοχίτης, *Σκέψεις*.

Κομνηνός Ἀλέξιος, *Προοίμιον λα' Νεαρᾶς*.

Νικηφόρος Βλεμμύδης, *Βασιλικός Ἀνδριάς*.

---

8. Περισσότερα στό βιβλίο μου «Βυζάντιον: Ἡ Ὀρθοδοξία», ε΄ στήν σειρά «Βυζάντιον». Πάντως οἱ χαρακτηρίζοντες τό Βυζάντιον «θεοκρατικό» συγχέουν αὐτόν τόν ὅρο μέ τόν «θεοκεντρισμό», πού ἔχει διαφορετικό περιεχόμενο.

Σύγχρονοι Ἕλληνες

Ζακυθηνός Δ., *Βυζάντιον: Κράτος καί Κοινωνία*, 1951.

Κιτσίκης Δ., *Τό Βυζαντινόν πρότυπον διακυβερνήσεως*, 2001.

Οἰκονομίδης Ν., *Documents et études sur les institutions de Byzance* (VII-XV), 1976.

Χριστοφιλοπούλου Αἰκ., «Περί τό πρόβλημα τῆς ἀναδείξεως τοῦ βυζαντινοῦ αὐτοκράτορος». Στό *Ἐπιστημονική Ἐπετηρίς τῆς Φιλοσ. Σχ. Παν. Ἀθηνῶν* 13 (1962-63).

– «Αἱ βάσεις τοῦ Βυζαντινοῦ πολιτεύματος», στό *Ἐπιστημονική Ἐπετηρίς τῆς Φιλοσ. Σχ. Παν. Ἀθηνῶν* 22 - (1971-1972).

– *«Ἐκλογή, ἀναγόρευσις καί στέψις τοῦ Βυζαντινοῦ - Οἱ ἐκτός τῆς Κωνσταντινουπόλεως βυζαντινοί δῆμοι»*, 1964.

– «Ἡ σύγκλητος εἰς τό βυζαντινόν κράτος», στό *Ἐπετηρίς τοῦ Ἀρχείου τῆς Ἱστορίας τοῦ Ἑλληνικοῦ Δικαίου* 2 (1949).

Ξένοι

Aalders G. J. P., «Νόμος ἔμψυχος», στό P. Steinmetz (ἐκδ.) *Politeia und res publica* 1969.

Ahrweiller H., *Études sur les structures administratives et sociales en Byzance*, 1971.

Anastos M. V., «Ὁ αὐτοκρατορικός θεσμός εἰς τό Βυζάντιον, εἰς τόν δυτικόν καί εἰς τόν σλαβικόν Μεσαίωνα», *Διεθνές Συμπόσιον Θεσσαλονίκης*, 1969.

Anastos M. V., *The Ancient Greek Sources of Byzantine Absolutism*, 1965.

Brèhier L., *Les institutions de l'Empire Byzantin*, 1948.

Diehaul Ch., «Le senat et le peuple de Constantinople VIIe et VIIle siecles», στό *Byzantion* 1 (1924).

Dvornic F., «The Circus Parties in Byzantium», στό *Βυζαντινά - Μεταβυζαντινά* 1 (1946).

Droysen G. J., *Ἱστορία τοῦ Μ. Ἀλεξάνδρου.*

Ganghoffer R., *L' évolution des institutions municipales en Occident et en Orient au Bas - Empire,*1913.

Guilland R., «Les factions à Byzance», στό *Ἐπετηρίς τῆς Ἑτ. Βυζ. Σπουδῶν* 23(1953).

Heinnenter A., *Νόμος ἔμψυχος: Zur Gesthicheiner politischen Theorie,* 1946.

Jarry J., *Hérésies et factions dans l'empire byzantin de IVe au VIIe siecle,* 1968.

Maricq D. A., «Factions du cirque et partis populaires», στό *Bulletin de l' Académice Royale de Belgique,* V - 36, (1950).

Recoura G., *Les Assises de Romanie,* 1930.

Stertz S. A., *Θεία Βασιλεία. Hellennistic Theory and the foundation of imperial Legitimacy,* 1971.

Svoronos N., «Le serment de fidélité à l' empereur byzantin et sa signifisation constitutionelle», στό *Revue des études byzantines* 9 (1952).

Svoronos N. G., *Études sur l' organisation interieure, la societé et l'économie de l'Empire byzantin,* 1973.

Topping P., *The Formation of the Assizes of Romanie,* 1977.

Νόμισμα Μιχαήλ Γ΄.

ΣΤ' ΟΙ ΞΕΝΟΙ ΓΙΑ ΤΗΝ ΒΥΖΑΝΤΙΝΗ ΕΛΛΗΝΙΚΟΤΗΤΑ

● **G. Finley**: *«Ἀπό τόν Λέοντα Γ' (716) ἡ ἱστορία τῶν Ἑλλήνων διαπλέκεται τόσον στενῶς μέ τήν διακυβέρνησιν τῆς (Βυζαντινῆς) Αὐτοκρατορίας, ὥστε ἡ ἱστορία τῆς Αὐτοκρατορίας καί ἡ ἱστορία τοῦ Ἑλληνικοῦ ἔθνους συναποτελοῦν ἑνιαῖον σύνολον».* («Ἱστορία τῆς Ἑλλάδος ἀπό τήν Ρωμαιοκρατία ἕως σήμερα 146 π.Χ.-1864 μ.Χ.»).

● **G. E. Herzberg**: *«Ἀπό τό 396, τό κέντρον βαρύτητος τῆς Ἑλληνικῆς Ἱστορίας βρίσκεται στήν Κωνσταντινούπολι ἡ ὁποία ἀποτελεῖ τήν πολιτική πρωτεύουσα τοῦ Ἑλληνικοῦ Κόσμου».* («Ἱστορία τῆς Ἑλλάδος» 1879).

● **Labbé**: *«Πρέπει νά κατανοήσωμε τήν σημασία τῆς ἱστορίας τῆς Ἀνατολικῆς Ἑλληνικῆς Αὐτοκρατορίας, τῆς τόσον ἐκπληκτικῆς σέ γεγονότα, τόσον δελεαστικῆς σέ ποικιλία καί τόσον ἀξιόλογης γιά τήν μακροχρόνια διάρκειά της».* (Γάλλος λόγιος - 1648).

● **Ἀ. Ἀ. Βασίλιεφ**: *«Τό 1014 ἡ Βουλγαρία δέν εἶχε τήν δύναμη ν' ἀντισταθῇ στούς Ἕλληνες».* («Ἱστ. τῆς Βυζ. Αὐτ.»).

● Ὁ **H. Gelzer** ἀποκαλεῖ τόν Ρωμανό **«Δάντην τῶν *Νεο-Ἑλλήνων*»** («Die Genesis der byzantinischen Themenverfassung»), ἐνῶ ὁ **K. Krumbacher** *«Πίνδαρον τῆς*

θρησκευτικῆς ποιήσεως». («Geschichte der byzantinischen Litteratur»).

● Ὁ **V. Ainalov** διαπιστώνει τήν *Ἑλληνιστική* προέλευσι τῆς Βυζαντινῆς τέχνης. («Ἡ Ἑλληνιστική προέλευσις τῆς Βυζαντινῆς Τέχνης» 1900).

● Κατά τόν Ἀ. **Βασίλιεφ** *«τρεῖς παράγοντες –Χριστιανισμός, Ἑλληνισμός καί Ἀνατολή– συναντήθηκαν γιά νά γεννήσουν τήν Βυζαντινή Τέχνη»*. («Ἱστ. τῆς Βυζ. Αὐτ.»).

● Ὁ Κ. Ν. **Οὐσπένσκυ**: *«Ἡ φύσις τῆς Ρωμαϊκῆς καί ἐν συνεχείᾳ τῆς Βυζαντινῆς Αὐτοκρατορίας εἶναι Ἑλληνική»*. («Σύνοψις Βυζαντινῆς Ἱστορίας» 1917).

● Ὁ Ἀ. Ἀ. **Βασίλιεφ** βρίσκει τήν ὡς ἄνω ἰδέα τοῦ Οὐσπένσκυ «πολύ σωστή» («Ἱστ. τῆς Βυζ. Αὐτ.» 1917-25).

● *«Κατά τά τελευταῖα χρόνια τῆς βασιλείας τοῦ Νικηφόρου, ὁ Πάπας ἄρχισε νά τόν προσφωνῆ Αὐτοκράτορα τῶν Ἑλλήνων»* (σ.σ. γύρω στό 965). **Ἀ. Ἀ. Βασίλιεφ** («Ἱστ. τῆς Βυζ. Αὐτ.»).

● Ἕνας Γάλλος ἡγούμενος ζητοῦσε τό 1150 ἀπό τόν βασιλέα Ν. Ἰταλίας - Σικελίας Ρογῆρο νά ἡγηθῆ Σταυροφορίας ἐναντίον *«τῶν Ἑλλήνων* (ἐννοώντας τό Βυζάντιο) *καί τοῦ Βασιλέως τους»*. (Migne, Patrologia Latina» CLXXXIX, 424).

● *«Ἀπό τό τέλος τοῦ στ' αἰῶνος, ἡ Ρωμαϊκή Αὐτοκρατορία πρέπει νά λέγεται Ἑλληνική»*[1]. **Montesquieu** (Considerations sur les causes de la grandeur des Romains et leur decadence - 1734).

● Β. **Βασιλιέφσκυ**: *«Ἄν ἐπραγματοποιεῖτο ἡ σχεδιασθεῖσα συμμαχία Δύσεως - Σέρβων - Βουλγάρων τό 1189, θά καταστρεφόταν ἡ Ἑλληνική Αὐτοκρατορία»*.

1. Πόσον μᾶλλον ἡ βυζαντινή.

● Ὁ πάπας Ἰννοκέντιος Γ' καταδικάζοντας τήν ἐπίθεσι τῆς Δ' Σταυροφορίας κατά τοῦ Βυζαντίου ἔγραψε στόν ἐκ τῶν ἀρχηγῶν της Μομφερατικό: *«Δέν εἴχατε δικαιώματα οὔτε ἐξουσία ἐπί τῶν Ἑλλήνων»*. (Innocentii III, «Epistolae VII», ἐκ. Migne, «Patrologia Latina», CCXV, 455).

● **Ἀ. Ἀ. Βασίλιεφ**: *«Μετά τό 1204, γιά ἕνα διάστημα μποροῦσε νά πιστευθῆ ὅτι ἡ ὑπόθεσις τῆς παλινορθώσεως τῆς Ἑλληνικῆς Αὐτοκρατορίας θά ἐπραγματοποιεῖτο ἀπό ἕνα ἄλλο Ἑλληνικό Κέντρο: τό Δεσποτᾶτο τῆς Ἠπείρου»*.

Ἐπίσης: *«Μετά τήν κατάληψι τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἀπό τούς Φράγκους, σχηματίσθηκαν τρία Ἑλληνικά Κέντρα: τῆς Νικαίας, τῆς Ἠπείρου καί τῆς Τραπεζοῦντος»*.

● Ὁ Τσάρος τῆς Βουλγαρίας **Ἀσάν Β'** (1218-1241) ἀναφερόμενος σέ νίκη του κατά τῶν Βυζαντινῶν, γράφει: *«Νίκησα τόν Ἑλληνικό στρατό καί κατέκτησα τίς περιοχές τῶν Ἑλλήνων»* (στήλη στήν ἐκκλησία τῶν 40 Μαρτύρων στό Τύρνοβο).

● Ὁ πάπας **Γρηγόριος Θ'** τό 1235 γράφει: *«Πολλά Ἑλληνικά στρατεύματα εἰσέβαλαν στήν χώρα τοῦ πολυαγαπημένου ἐν Χριστῷ τέκνου μας (Λατίνου) Αὐτοκράτορος τῆς Κωνσταντινουπόλεως»*. (L. Auvray, «Les Registres de Grégoire», IX, II, 217).

● Ὁ **E. Norden**: *«Ὁ Φρειδερῖκος Β' δέν ἐδίστασε νά συμμαχήση μέ τούς Ἕλληνες ἀσπόνδους ἐχθρούς τοῦ Παπισμοῦ καί τῆς Λατινικῆς Αὐτοκρατορίας»*. («Das Papsttum und Byzanz»).

● **Ἀ. Ἀ. Βασίλιεφ**: *«Γύρω στό 1240, τά Ἑλληνικά στρατεύματα πολέμησαν στήν Ἰταλία μαζί μέ τόν στρατό τοῦ Φρειδερίκου»*.

Ἀκόμη: *«Ἡ κόρη τοῦ Φρειδερίκου Β' γιά νά παντρευθῆ τόν Ἰωάννη Βατάτζη, ἔγινε μέλος τῆς Ἑλληνικῆς Ἐκκλησίας».*

● Ὁ **Schlumberger** γράφει ὅτι στόν τάφο τῆς ἀνωτέρω, στήν Βαλένθια τῆς Ἱσπανίας, ἀναγράφεται: *«Ἐνθάδε κεῖται ἡ Κωνσταντία, ἡ Αὐγούστα Αὐτοκράτειρα τῆς Ἑλλάδος»* («Byzance et Croisades»).

● Ὁ **Φρειδερῖκος Β'** γράφει πρός τόν Ἕλληνα Δεσπότη τῆς Ἠπείρου... *«Ἐπιθυμοῦμε νά ὑπερασπισθοῦμε* (ἐναντίον τοῦ πάπα) *ὄχι μόνον τό ἰδικόν μας δίκαιον, ἀλλά καί τῶν στενῶν μας φίλων, τῶν Ἑλλήνων –ὁ Πάπας ἀποκαλεῖ τούς πλέον εὐσεβεῖς καί Ὀρθοδόξους Ἕλληνας αἱρετικούς».* (N. Festa, «Le Lettre Greche di Federigo II»).

● *«Τό 1248, ὁ χάν τῶν Μογγόλων Τζενγκίζ Χάν ἔστειλε στόν Πάπα ἀντιπροσώπους προτείνοντάς τον νά πολεμήση κατά τοῦ Ἰωάννου Βατάτζη, Ἕλληνος γαμβροῦ τοῦ Φρειδερίκου Β'».* (**Ματθαῖος**, Chronica Majora V, 37-38).

● Ὁ **K. Krumbacher**: *«Οἱ ἀναμνήσεις τῆς Ἄννας Κομνηνῆς εἶναι ἕνα ἀπό τά σπουδαιότερα ἔργα τῆς Μεσαιωνικῆς Ἑλληνικῆς Ἱστοριογραφίας»* («Geschichte der byzantinischen Litterature»).

● Ὁ **C. Neuman**: *«Ἡ "Ἀλεξιάς" τῆς Ἄννας Κομνηνῆς θά παραμείνη ὡς τό εὐγενέστερον ἄνθος τοῦ ἀναγεννηθέντος ἐπί Ἀλεξίου Κομνηνοῦ Ἑλληνικοῦ Κράτους».* («Geschichte Geschichtschreiber...»).

● Ὁ **C. H. Haskins** ἀναφέρει τούς πρεσβευτές τοῦ Βυζαντίου στήν Δύσι ὡς *«Ἕλληνες πρεσβευτές»* («Studies in Mediaeval Science» 194-195).

● **Ἀ. Βασίλιεφ**: *«Ἔχουμε μιά πρώτη Ἑλληνική ἀναγέννησι* (πνευματική - καλλιτεχνική) *ἐπί Κο-*

μνηνῶν καί μία δεύτερη Ἑλληνική ἀναγέννησι ἐπί Παλαιολόγων».

● **Ἀ. Βασίλιεφ**: *«Ὁ Πάπας Κλήμης Δ΄, ὁ Κάρολος τοῦ Ἀνζοῦ καί ὁ ἐκδιωχθείς Λατῖνος αὐτοκράτωρ τῆς Κωνσταντινουπόλεως Βαλδουίνος Β΄ συμφώνησαν νά ἐνεργήσουν νά πάρουν πίσω ἀπό τούς Ἕλληνες τίς ἄλλοτε κτήσεις τους στήν ἠπειρωτική καί νησιωτική Ἑλλάδα».*

● Ὁ **W. Miller**: *«Οἱ μετά τόν Ἰωάννη Βατάτζη γενεές τόν ἐνεθυμοῦντο ὡς Πατέρα τῶν Ἑλλήνων»*, («The Emperor of Nicaea», στό Cambridge Medieval History, IV, 500).

● Σχολιάζοντας τά μέτρα τοῦ Θεοδώρου Β΄ Λασκάρεως (1254-1258) γιά ἀντικατάστασι τοῦ μισθοφορικοῦ στρατοῦ ἀπό ἐθνικό, ὁ **W. Miller** γράφει: *«Πίστευε ὅτι οἱ Ἕλληνες ἔπρεπε νά στηρίζονται στίς δικές τους δυνάμεις»* (στό ἴδιο).

● Ὁ **Swift**, ὑπερασπιζόμενος τούς Λατίνους γράφει ὅτι αὐτοί προστάτευσαν τήν Ἁγιά Σοφιά, *«ἕνα ἀπό τά μεγαλύτερα μνημεῖα τῆς Ἑλληνικῆς ἀρχιτεκτονικῆς ἰδιοφυΐας»* («Hagia Sophia»).

● Ὁ **πάπας Ἰννοκέντιος Γ΄** γράφει ὅτι οἱ Σταυροφόροι *«ἦσαν τό ὄργανο τῆς θείας Προνοίας πού ἐτιμώρησε τούς Ἕλληνες γιά τήν ἄρνησί τους νά δεχθοῦν τήν ἡγεσία τῆς Ρωμαϊκῆς Ἐκκλησίας»*. Καί προσθέτει: *«θά ἦταν καλό γιά τούς Ἕλληνες νά γίνουν τώρα καλοί ὑπήκοοι τῆς Ἁγίας Ἕδρας καί τοῦ Λατίνου Αὐτοκράτορος»*. («Epistolae», XI, 47 ἔκδ. Migne, «Patrologia Latina», CCXV. 1372).

● Ἕνας Ἑβραῖος τῆς Ἱσπανίας, ὁ **Βενιαμίν τῆς Τουντέλα** πού περιηγήθηκε τήν Ἀνατολή, ἐπί Μανουήλ Κομνηνοῦ, γράφει γιά τήν Κωνσταντινούπολι:

«Ἀπό κάθε τόπο τῆς Αὐτοκρατορίας τῶν Ἑλλήνων μεταφέρονται ἐδῶ... Οἱ Ἕλληνες εἶναι πολύ πλούσιοι... Πλοῦτος ὅπως τῆς Κωνσταντινουπόλεως δέν μπορεῖ νά βρεθῆ σέ κανένα ἄλλο τόπο τοῦ κόσμου» (Beniamin of Tudela, «Oriental Travels», ἔκδ. M. N. Adler).

● *«Ἡ ἐπιρροή τῆς Ἑλληνικῆς Τέχνης παρέμεινε ἰσχυρή κατά τόν ιβ' αἰῶνα τόσο στήν μουσουλμανική Ἀνατολή, ὅσο καί στήν καθολική Δύσι».* **Ch. Diehl** («Manuel d' art byzantin»).

● Ὁ C. H. **Hansins** ὑπογραμμίζει τήν συμβολή τῆς Ἑλληνικῆς (Βυζαντινῆς) Ἀναγεννήσεως τοῦ ιβ' αἰῶνος, στήν ἀναγεννητική κίνησι πού πρατηρεῖται στήν Δύσι, κατά τόν ἴδιο αἰῶνα. («The Greek element in the Renaissance of the 12th Century», στό American Historical Review, XXV, 1920).

● Ἀ. **Βασίλιεφ**: *«Ὁ ἱστορικός Παχυμέρης (1242-1310) ὑπῆρξε θερμός ὑπέρμαχος τοῦ ἐθνικοῦ Ἑλληνικοῦ πνεύματος».*

● Ὁ Πολωνός ἱστορικός **Jan Dlugosz** γράφει: *«Ἡ Ἅλωσις τοῦ 1453 ἦταν μία τρομερή καταστροφή τῶν Ἑλλήνων, μία νίκη τῶν Τούρκων, ἕνα αἶσχος γιά τούς Λατίνους».* («La Pologne et l' Empire Byzantin», στό «Byzantion» VII, 1932, 65).

● **Ἀ. Βασίλιεφ**: *«Κατά τούς ιδ'-ιε' αἰῶνες, ὁ Ἑλληνισμός φαινόταν νά συγκεντρώνη ὅλη του τήν δύναμι γιά νά δείξη τήν ζωτικότητα τοῦ κλασικοῦ πολιτισμοῦ καί νά προσφέρη ἐλπιδοφόρα σημεῖα γιά τήν μελλοντική Ἑλληνική ἀναγέννησι τοῦ ιθ' αἰῶνος».*

● *«Στίς παραμονές τῆς Ἁλώσεως, ὅλη ἡ Ἑλλάς συγκέντρωνε τήν πνευματική της δραστηριότητα γιά νά ρίξη τήν ὕστατη θαυμάσια λάμψι της»* (**E. Lavisse**

καί **A. Rambaud**, «Histoire générale du IVe Siècle à nos jours»).

● Ὁ σύγχρονος Ἄραψ ἱστοριογράφος **Ἀμίν Μααλούφ** γράφει ὅτι ὁ Ἀλέξιος Κομνηνός (1081-1118) ἐτιτλοφορεῖτο *«αὐτοκράτωρ τῶν Ρωμαίων», ἀλλά, «στήν πραγματικότητα εἶναι αὐτοκράτωρ τῶν Ἑλλήνων, οἱ ὁποῖοι διεκδικοῦν τήν κληρονομία τῆς Ρωμαϊκῆς Αὐτοκρατορίας. Αὐτή ἡ διεκδίκησίς τους ἀναγνωρίζεται ἀπό τούς Ἄραβες»* («Οἱ σταυροφορίες ἀπό τήν σκοπιά τῶν Ἀράβων», ἑλ. ἔκδ. σ. 20)[2].

● *«Ἡ Παλαιολόγειος ἀναγέννησις ὀφείλεται στήν ἀφύπνησι, ἑνός πολύ ζωηροῦ Ἑλληνικοῦ πατριωτικοῦ αἰσθήματος... ἡ κίνησις αὐτή ἄντλησε ἀπό τίς βαθειές ρίζες τοῦ παρελθόντος της»*, **Ch. Diehl** («Manuel d' art byzantin»).

● *«Ὁ Βυζαντινός πολιτισμός στή Νότια Ἰταλία ἐμφανίσθηκε ὡς συνέχεια καί κληρονομιά τοῦ ἀρχαίου Ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ τῆς Σικελίας»* **P. Batiffol** («L' Abbaye de Rossano»).

● *«Στή Νότια Ἰταλία, ἐπί Βυζαντίου, σχηματίσθηκαν πυκνοκατοικημένα Ἑλληνικά ἐθνικά κέντρα»* (**A. Veselovsky**, «Βοκάκιος»).

● *«Ἡ Ἑλληνική, μεσαιωνική, Νότιος Ἰταλία ἀνέδειξε συγγραφεῖς... πού διετήρησαν τήν ἑλληνική παράδοσι τῆς μαθήσεως»* (**P. Batiffol**).

---

2. Οἱ Τοῦρκοι θέλησαν καί αὐτοί νά ἐμφανισθοῦν ὡς κληρονόμοι τῆς Ρωμαϊκῆς Αὐτοκρατορίας. Γι' αὐτό καί τό πρῶτο κράτος πού ἵδρυσαν στήν Μ. Ἀσία σέ ἐδάφη πού κατέκτησαν ἀπό τούς Ἕλληνες, μέ σουλτάνο τόν Σουλεϊμάν, τό τιτλοφόρησαν «σουλτανάτο τῶν Ρούμι»=τῶν... «Ρωμαίων»!! Μετά τήν Ἅλωσιν τοῦ 1453, ὁ Μωάμεθ Β΄ ἐτιτλοφορεῖτο «αὐτοκράτωρ Τούρκων καί Ρωμαίων».

● **Ρογῆρος Βάκων**: «*Στήν Ἰταλία, σέ πολλά μέρη, ὁ κλῆρος καί ὁ λαός εἶναι καθαρά Ἑλληνικός*» (ἐπιστολή πρός τόν πάπα).

● **Μ. Λεφτσένκο**: «*Ἄν ἡ Ἀνατολική Αὐτοκρατορία δέν κατέρρευσε μέ τούς κλυδωνισμούς πού ὑπέστη κατά τόν ζ' αἰῶνα, τοῦτο ὀφείλεται στό ὅτι τότε ἀπέβαλε τόν χαρακτῆρα τοῦ οἰκουμενικοῦ καί πῆρε τήν μορφή Ἑλληνικοῦ κράτους. Τότε συνετελέσθη ὁ ἐξελληνισμός ὅλων τῶν τροχῶν τῆς Αὐτοκρατορίας*» («Βυζάντιον»).

«*Ἡ βυζαντινή Αὐτοκρατορία κατά τόν 8ο αἰῶνα δέν εἶχε πιά τίποτε τό ρωμαϊκό ἐκτός ἀπό τό ὄνομα... Ἐπίσημη γλῶσσα ἦταν ἡ Ἑλληνική*».

«*Οἱ Λατῖνοι ἔτρεφαν φανατική ἐχθρότητα κατά τῶν Ἑλλήνων "σχισματικῶν" τοῦ Βυζαντίου*».

«*Ὁ Ἑλληνικός πληθυσμός τῆς Θράκης στασίασε κατά τοῦ Λατίνου αὐτοκράτορος Βαλδουίνου*» («Βυζάντιον»).

Νόμισμα τοῦ Θεοδώρου Β΄ Δούκα.

Ὁ πατριάρχης Φώτιος.

ΜΕΡΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟΝ

ΒΥΖΑΝΤΙΝΗ ΕΚΚΛΗΣΙΑ ΚΑΙ ΕΛΛΗΝΙΚΟΤΗΣ

«Ἡ Ἀνατολική Αὐτοκρατορία εἶναι τό κράτος τοῦ ἐκχριστιανισθέντος ἑλληνικοῦ ἔθνους».
Ἀ. Χάιζενμπεργκ

«Τά περί συναντήσεως Ἑλληνικοῦ πνεύματος καί Χριστιανισμοῦ ἀποτελοῦν μυθολογίαν».
Π. Μαρίνης
(«Ἡ Ἑλληνική Κοσμοθέασις»).

Ἁγία Σοφία.

Α' ΟΡΘΟΔΟΞΙΑ: Ο ΕΛΛΗΝΙΚΟΣ ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΣΜΟΣ

«Μία ὁλοκληρωμένη ἱστορία τῆς Ἑλληνικῆς Θρησκείας πρέπει ὁπωσδήποτε νά περιλαμβάνη τοὐλάχιστον τήν ἄνοδο τοῦ Χριστιανισμοῦ καί τήν ἀνάπτυξιν τῆς Ὀρθοδοξίας».

G. Murray

(«Πέντε στάδια τῆς Ἑλληνικῆς Θρησκείας»).

1. Χριστιανισμοῦ ἀντίπαλοι

Ὡς νέα θρησκεία, ὁ Χριστιανισμός, ἀντιθέτως πρός τά νομιζόμενα, δέν εἶχε νά πολεμήση μέ τίς παλαιές θρησκεῖες τῶν λαῶν τῆς Ρωμαϊκῆς Οἰκουμένης. Διότι, αὐτές εἶχαν ἤδη ἀπό καιροῦ περιέλθει σέ κατάστασι βαθειᾶς παρακμῆς. Βασικοί ἀντίπαλοί του ὑπῆρξαν δύο ἄλλες μονοθεϊστικές θρησκεῖες: ὁ Ἰουδαϊσμός καί ὁ Μιθραϊσμός.

- Ὁ πρῶτος, ὡς ἀπειλή ἐκ τῶν ἔνδον.
- Ὁ δεύτερος, ὡς ὁ ἕτερος διεκδικητής τοῦ ρόλου τῆς μοναδικῆς θρησκείας τῆς Αὐτοκρατορίας.

α') Ἰουδαϊσμός

Ὁ Ἰουδαϊσμός ἀπείλησε νά ἁλώση ἐκ τῶν ἔνδον τόν Χριστιανισμό, μετατρέποντάς τον σέ δική του προέκτασι, σέ ἕνα εἶδος «ἐξωτερικοῦ Ἰουδαϊσμοῦ», προσαρ-

μοσμένου πρός χρῆσιν τῶν μή-Ἑβραίων. Κατά τούς «ἐξ Ἰουδαίων» καί ἰουδαΐζοντες χριστιανούς (=Σημῖτες), οἱ πιστοί τῆς νέας θρησκείας, ὤφειλαν προηγουμένως νά εἶναι Ἰουδαῖοι γιά νά γίνουν ἐν συνεχείᾳ χριστιανοί. Ἔπρεπε δηλαδή νά δεχθοῦν καί νά ἐφαρμόζουν τόν Μωσαϊκό Νόμο, νά περιτέμνωνται, νά τηροῦν τά ἑβραϊκά ἤθη, καί ὅλα αὐτά νά τά «συμπληρώνουν» μέ τήν διδασκαλία τοῦ Χριστοῦ. Ἐάν ἐπικρατοῦσαν αὐτές οἱ ἀπόψεις, ὁ Χριστιανισμός θά ἦταν ἕνας Ἰουδαϊσμός τροποποιημένος ἔτσι καί τόσον, ὥστε νά καταστῆ ἀποδεκτός ἀπό τούς μή Ἑβραίους. Ἕνας μή αὐτοαποκλεισμένος Ἰουδαϊσμός.

β') Μιθραϊσμός

Ὁ Μιθραϊσμός, μετεξέλιξις τοῦ πυρολατρικοῦ ζωροαστρισμοῦ τῶν Περσῶν, γνώρισε σημαντική διάδοσι ἰδίως στόν στρατό τῆς Ρώμης. Ἀπέκτησε ἐπίσης τήν συμπάθεια ἰσχυρῶν κύκλων τῆς ἀρχούσης τάξεως. Ἔτσι, μερικοί αὐτοκράτορες ἀντιμετώπισαν σοβαρῶς τό ἐνδεχόμενο νά τόν προωθήσουν ὡς ἐπίσημη θρησκεία τοῦ κράτους, ἡ ὁποία θά ἀνελάμβανε τόν ρόλον συνδετικοῦ παράγοντος τῶν ποικίλων ὑπηκόων του. Ἐάν ἐπικρατοῦσε ὁ Μιθραϊσμός, δυναμικός καί μισαλλόδοξος ὅπως ἦταν, δέν θά ἄφηνε χῶρο στόν Χριστιανισμό, ὁ ὁποῖος θά ἔσβηνε πρίν προλάβη νά ἀνδρωθῆ. Αἰτία τῆς μή ἐπικρατήσεως τοῦ Μιθραϊσμοῦ ἦταν ἡ ἄρνησις τῶν Ἑλλήνων, τῶν ἑλληνιζόντων καί τῶν ἐξελληνισμένων νά τόν δεχθοῦν. Τοῦ ἀντιτάχθηκαν ἐπειδή ἦταν βαρβαρικός, ἀσιατικός, ἐντελῶς ξένος πρός τίς ἑλληνικές ἰδέες, ἀσυμβίβαστος πρός τήν ἑλληνική παιδεία. Ὁ Ἑλληνισμός ἀποτελοῦσε παράγοντα ἐξαιρετικῶς σημαντικόν στήν Ρωμαϊκή Οἰκουμένη καί ἀπολύ-

τως καθοριστικόν στό ἀνατολικό τμῆμα της πρός τό ὁποῖο μετεκινεῖτο τό κέντρο βάρους της. Ἔτσι, ἡ ἀντίθεσις Ἑλληνισμοῦ - Μιθραϊσμοῦ ἐπέφερε τήν ἀποτυχία τοῦ τελευταίου.

2. Χριστιανισμός καί Ἕλληνες

Ὅσοι ἐκ τῶν Ἑλλήνων συνειδητοποίησαν τήν κατάπτωσιν τῶν ἕως τότε θρησκειῶν καί τήν ἀνάγκην νέας θρησκείας, συνετάγησαν μέ τόν Χριστιανισμό. Αὐτό ὑπῆρξε τό κρίσιμο γεγονός πού ὡδήγησε στήν ἐπικράτησί του. Χωρίς τήν σύμπραξι τοῦ Ἑλληνισμοῦ, δέν θά ἐπεβίωνε ὁ Χριστιανισμός.

Ἕλληνες ἦσαν:

- Αὐτοί πού ἀντιμετώπισαν μέσα στίς τάξεις τῶν χριστιανῶν τούς ἰουδαΐζοντες καί ἀπέτρεψαν τήν προσπάθειά τους νά καταστήσουν τή νέα θρησκεία ἕναν «Ἰουδαϊσμό γιά μή Ἑβραίους».
- Ὅσοι ἀντιτάχθηκαν στήν προσπάθεια τοῦ Μιθραϊσμοῦ νά γίνη παγκόσμια θρησκεία καί ἔδωσαν τή νίκη στόν Χριστιανισμό.
- Αὐτοί πού ἔδωσαν στόν Χριστιανισμό τήν γλῶσσα, τήν ὁρολογία, τήν θεολογία, τήν ἠθική, τήν μεταφυσική, τά «ἀπολογητικά» κείμενά του, τήν αἴγλη του.

- Χωρίς τούς Ἕλληνες ὁ Χριστιανισμός δέν θά εἶχε ἐπικρατήσει καί κατά συνέπειαν θά εἶχεν ἐκλείψει.
- Ἀλλά ἐπίσης, ἡ ἐπικράτησις τοῦ Χριστιανισμοῦ διέσωσε τόν Ἑλληνισμό. Διότι ὁ ἀσιανός Μιθραϊσμός ἤ ὁ Ἰουδαϊσμός, ἐπικρατοῦντες θά ἐξάλειφαν ὁ,τιδήποτε τό ἑλληνικό. Σ' ἕνα ἐξιουδαϊσμένο ἤ μιθραϊκό κόσμο, δέν θά εἶχαν θέσιν ἡ γλῶσσα, ἡ ὁρολογία, ἡ σκέψις τῶν Ἑλλήνων. Θά εἶχαν σβήσει μαζί μέ τόν Χριστιανισμό.

Χριστιανισμός καί Ἑλληνισμός κατά περιόδους διεφώνησαν, ἀντιπάλαισαν, συγκρούσθηκαν. Ἡ οὐσία ὅμως εἶναι ὅτι ἔσωσαν ὁ ἕνας τόν ἄλλον. Καί μαζί, ἔσωσαν τόν κόσμο ἀπό τήν ἐσχάτην παρακμήν καί τήν βαρβαρότητα. Τό θαῦμα τῆς σωτηρίας ἐκφράζεται κυρίως ἐκεῖ ὅπου ὁ καταρρέων κόσμος διασώθηκε καί ἀνανεώθηκε: στό Βυζάντιο. Τό Βυζάντιο ἀναδείχθηκε σέ ἐργαστήριο τῆς συνθέσεως ἑλληνικότητος καί Χριστιανισμοῦ. Ἐκεῖ ἡ ἑλληνική θρησκεία μετεξελίχθηκε καί συνεχίσθηκε ὡς χριστιανική.

3. Ἑλληνο- ἤ Ἰουδαιο-χριστιανισμός;

Κατά τούς δύο πρώτους χριστιανικούς αἰῶνες, Ἑλληνισμός καί Ἰουδαϊσμός δίνουν σκληρή μάχη γιά τόν καθορισμό τῆς πορείας πού θά ἀκολουθήση ὁ Χριστιανισμός.

Στόν ἀγῶνα γιά ἑλληνίζοντα Χριστιανισμό διακρίνονται οἱ Ἕλληνες «ἀπολογηταί» τῆς νέας θρησκείας:

- Ὁ ἄγνωστος συγγραφεύς τῆς «Διδαχῆς τῶν 12 Ἀποστόλων» (90 μ.Χ.).
- Ὁ Ἰγνάτιος Ἀντιοχεύς (β′ μ.Χ.).
- Ὁ ἄγνωστος συγγραφεύς τῆς «Ἐπιστολῆς πρός Διόγνιτον» (β′).
- Ὁ Ἰουστῖνος (β′) μέ τό «Διάλογος μέ τόν Τρύφωνα τόν Ἰουδαῖο».
- Ὁ Ἱππόλυτος (β′) μέ τό «Ἀποδεικτική πρός Ἰουδαίους».
- Ὁ Κλήμης Ἀλεξανδρεύς (β′), πού ἀνακηρύσσει τήν ἑλληνική φιλοσοφία ἔργον τῆς θείας Προνοίας, προπαιδείαν τῆς ἀνθρωπότητος γιά τόν Χριστιανισμό.

- Ὁ Ὠριγένης (γ′), πού ὑποστηρίζει ὅτι ὁ Χριστιανισμός πρέπει νά ἐνστερνισθῆ τήν ἑλληνική σκέψι καί νά προχωρήση στήν σύνθεσί του μέ τήν ἑλληνική φιλοσοφία, εἰδικῶς τήν πλατωνική.
- Στό ἴδιο κλῖμα κινοῦνται οἱ Ἕλληνες χριστιανοί Πάνταινος, Πάμφιλος, Γρηγόριος ὁ Θαυματουργός.

Σ' αὐτούς ἀντιπαρατίθενται οἱ ἰουδαΐζοντες, Σύριοι καί βορειοαφρικανοί Σημῖτες.

- Ὁ Σύριος Τατιανός (β′) μέ τό «Λόγος πρός Ἕλληνας».
- Ὁ ἄγνωστος (β′) συγγραφεύς ἄλλου «Λόγου πρός Ἕλληνας» καί «Λόγου παραινετικοῦ πρός Ἕλληνας».

Ἡ διαπάλη λήγει μέ νίκη τῶν ἑλληνιζόντων.

4. Χριστιανισμός καί Βυζάντιον

Στίς ἐπαρχίες πού θά συναποτελοῦσαν τό ὑπό ἵδρυσιν νέο κράτος, κυριαρχοῦσε ὁ Ἑλληνισμός –ἡ στερεώτερη, συμπαγέστερη, πνευματικῶς ἀνώτερη, πολιτισμικῶς πιό ἐξελιγμένη ἐθνοφυλετική ὁμάδα τῆς περιοχῆς. Αὐτή εἶχε μεταδώσει σέ σημαντικό βαθμό στίς λοιπές τήν γλῶσσα της, τόν τρόπο ζωῆς της, τήν παιδεία της, τήν τέχνη, τήν φιλοσοφία της. Ἡ Ἀνατολή ἦταν κατά τό ἕνα μέρος της ἑλληνική καί κατά τό ἄλλο ἐξελληνισμένη, ἔστω καί ἐπιφανειακῶς. Ἄρα τό νέο κράτος ἦταν ὑποχρεωμένο νά βασισθῆ στόν Ἑλληνισμό. Αὐτό ἀκριβῶς εἶχε ἤδη κάνει ὁ Χριστιανισμός. Εἶχε ἐνστερνισθῆ τήν γλῶσσα, τήν ὁρολογία, τήν ἠθική, τήν θεολογία, τήν μεταφυσική τῶν Ἑλλήνων, ἐνῶ Ἕλληνες κατά βάσιν ἦσαν οἱ κήρυκές του, καί οἱ θεω-

ρητικοί του. **Ὁ Χριστιανισμός «ἐλλήνιζε».** Ἄρα μόνον αὐτός ἦταν δυνατόν νά γίνη δεκτός ἀπό τούς Ἕλληνες στήν θέσι τῶν παλαιῶν θρησκευτικῶν τους πεποιθήσεων πού εἶχαν ἤδη σημαντικῶς κλονισθῆ ἀπό τήν Ἑλληνιστική Ἐποχή τοῦ συγκρητισμοῦ, τῆς θεοκρασίας καί τοῦ ἀνατολισμοῦ[1]. Ἀπό τίς ὑπερεθνικές θρησκεῖες μόνον ὁ Χριστιανισμός μποροῦσε νά συνδυαστῆ μέ τόν Ἑλληνισμό, ἀφοῦ οἱ ἄλλες (Μιθραϊσμός) εἶχαν ἔντονο ἀνατολικό-ἀσιανό χαρακτῆρα. Αὐτός ἦταν ἕνας σημαντικώτατος λόγος γιά τόν ὁποῖον ὁ Κωνσταντῖνος Α' ἐπέλεξε τελικῶς τόν Χριστιανισμό ὡς ὁμοιογενοποιό παράγοντα τῆς Νέας Αὐτοκρατορίας, προτιμώντας τον ἀπό τόν Μιθραϊσμό.

Εὐθύς ἐξ ἀρχῆς, ἡ νέα θρησκεία πέτυχε τήν μεγαλύτερη διάδοσί της στόν χῶρο τῆς ἑλληνικῆς - ἑλληνίζουσας Ἀνατολῆς. Ὅλες οἱ ἐπιστολές τοῦ Παύλου, πλήν μιᾶς, τῆς «πρός Ρωμαίους», ἀπευθύνονται σέ πληθυσμούς ἑλληνικούς - ἑλληνίζοντες: Κορινθίους, Ἐφεσίους, Φιλιππησίους, Κολασσαεῖς, Θεσσαλονικεῖς, Γαλάτας (τῆς Μ. Ἀσίας). Ἡ νέα πρωτεύουσα πού ἐπέλεξε - ἵδρυσε ὁ Κωνσταντῖνος βρισκόταν σέ χῶρο ἑλληνικό, περιβαλλομένη ἀπό ἐθνοφυλετικῶς ἑλληνικούς καί θρησκευτικῶς χριστιανικούς πληθυσμούς. Οἱ χριστιανικές ἐκκλησίες Μ. Ἀσίας, Ἑλλάδος, νήσων, ἀποτελοῦσαν ἤδη ἰσχυρούς ὀργανισμούς μέ μεγάλη καί συνεχῶς αὐξανόμενη ἐπιρροή. Ἔπρεπε λοιπόν τό ἀναδιοργανούμενο κράτος νά στηριχθῆ σέ δύο παράγοντες: τόν Ἑλληνισμό ἀπό ἐθνοφυλετικῆς καί πολιτισμικῆς πλευ-

1. Ἴδε: Γ. Κ. Γεωργαλᾶ, «Ἑλλήνων Κοσμοκρατορία 330-30 π.Χ.».

ρᾶς καί τόν Χριστιανισμό ἀπό θρησκευτικῆς καί πνευματικῆς. Αὐτό ἦταν τό Βυζάντιο: ἑλληνικό καί χριστιανορθόδοξο.

5. Ὀρθοδοξίας ἀφετηρία

Ἡ νίκη τῆς ἑλληνιζούσης τάσεως, ἐπιστεγάζεται καί ἐπισφραγίζεται μέ τήν Α' Οἰκουμενική Σύνοδο τῆς Νικαίας (325). Ἡ σύγκλησίς της συμπίπτει μέ τήν μεταφοράν τῆς πρωτευούσης ἀπό τήν λατινική Ρώμην στό ἑλληνικό Βυζάντιο. Οἱ μετέχοντες στήν Σύνοδο εἶναι στήν συντριπτική πλειονότητά τους Ἕλληνες. Αὐτοί καταδικάζουν τίς ἰουδαΐζουσες παραλλαγές τοῦ Χριστιανισμοῦ πού εὐδοκιμοῦν στούς μή ἑλληνικούς πληθυσμούς τῶν σημιτικῶν ἐπαρχιῶν (Ἀρειανισμός). Καί μέ τό «Σύμβολον τῆς Πίστεως» διατυπώνουν στήν ἑλληνική καί καθιερώνουν ἰδέες ἑλληνικές ὅπως τοῦ Θεοῦ-Πατρός, τοῦ Θεοῦ-Υἱοῦ (Λόγου), τοῦ Ἁγίου Πνεύματος, τῆς Τριαδικότητος, τό βάπτισμα –ὅλες «βλάσφημες» γιά τούς Ἰουδαίους[2].

Ἔτσι ἀρχίζει ἡ διεργασία γιά διαμόρφωσι τοῦ βυζαντινογενοῦς ἑλληνικοῦ Χριστιανισμοῦ=τῆς Ὀρθοδοξίας. Οἱ δ'-στ' αἰῶνες, οἱ πρωτοβυζαντινοί, εἶναι περίοδος διαμορφώσεως τῆς Ὀρθοδοξίας. Ἡ διεργασία δέν εἶναι ὁμαλή. Προχωρεῖ μέσα ἀπό συγκρούσεις μέ τίς ἰουδαΐζουσες παραλλαγές τοῦ Χριστιανισμοῦ πού διαδίδονται στούς σημιτοχαμιτικούς πληθυσμούς τῶν ἀνατολικῶν ἐπαρχιῶν τοῦ Βυζαντίου: Ἀρειανισμός, Νεστοριανισμός, Μονοφυσιτισμός, Μονοθελητισμός κλπ.

Διαμορφωτές τοῦ βυζαντινοῦ ἑλληνικοῦ Χριστιανισμοῦ κατά τούς δ'-ε' αἰῶνες εἶναι οἱ ἑλληνοβυζαντι-

---

2. Βλέπε Γ. Κ. Γεωργαλᾶ, «Χριστιανισμός καί Ἑλληνικότης».

νοί Πατέρες τῆς Ὀρθοδοξίας: Μέγας Βασίλειος, Ἰωάννης Χρυσόστομος, Γρηγόριος Νύσσης, Γρηγόριος Ναζιανζηνός. Πλάι σ' αὐτούς, οἱ Εὐσέβιος Καισαρείας, Σωκράτης Σχολαστικός, Σωζομενός, Φιλοστόργιος, Οὐλφίλας, Συνέσιος[3]. Δέν πρέπει νά ἀναζητήσωμε στίς θέσεις τους τήν καθαρή ἑλληνικότητα. Διότι:

α΄) Ὑπάρχουν πάντοτε τά κατάλοιπα τῆς ἰουδαϊκῆς ἐπιδράσεως κατά τούς πρώτους χριστιανικούς αἰῶνες.

β΄) Ὡς χριστιανοί στρέφονται κατά τῶν προχριστιανικῶν θρησκειῶν, περιλαμβανομένων καί τῶν ἑλληνικῶν. Δέχονται πολλές ἀπό τίς ἰδέες τοῦ προχριστιανικοῦ Ἑλληνισμοῦ, ἀλλά ἀπορρίπτουν ἄλλες, οἱ ὁποῖες ἀντιτίθενται (ἤ ἔτσι κρίνουν οἱ ἴδιοι) στίς χριστιανικές. Δέν εἶναι δυνατόν ἕνας Ἕλλην χριστιανός νά δέχεται τόν πολυθεϊσμό ἤ τήν μετενσάρκωσι, διότι τότε θά ἦταν μέν Ἕλλην, ἀλλά ὄχι καί χριστιανός.

Ὅμως, μέ τήν διπλῆ τους ἰδιότητα, ὡς Ἕλληνες καί χριστιανοί, οἱ ὡς ἄνω ἀγωνίζονται γιά ἕναν ἑλληνικό Χριστιανισμό καί τόν σφυρηλατοῦν, παρά τίς ἀναπόφευκτες ἀντινομίες καί ἀντιφάσεις πού ἐνυπάρχουν στό ἐγχείρημα. Καί τελικῶς, ἐπιτυγχάνουν τήν σύνθεσι.

6. Χριστιανισμοῦ ἐπανελλήνισις

Προτιμῶ τόν ὅρον «ἐπανελλήνισις» ἀπό τόν «ἐξελληνισμός», ὡς ἀκριβέστερον. Διότι, ὅπως ἀνέπτυξα στά βιβλία μου, «Χριστιανισμός καί Ἑλληνικότης», καί «Ὁ Ἀληθινός Ἰησοῦς», ὁ πρωτογενής Χριστιανισμός, ὅπως ἐκφράσθηκε μέ τό κήρυγμα τοῦ Χριστοῦ, εἶναι ἑλληνι-

---

3. Βλέπε: Γ. Κ. Γεωργαλᾶ, «Βυζάντιον: Ὀρθοδοξίας Πάνθεον».

κός. Κατά τά πρῶτα στάδια τῆς διαδρομῆς της ὅμως, ἡ νέα θρησκεία ὑπέστη ἰουδαϊκές ἐπιδράσεις καί σέ ἀρκετά σημεῖα ἀπομακρύνθηκε ἀπό τήν ἑλληνικότητα. Τοῦτο κυρίως ὀφείλεται στούς Σημῖτες χριστιανούς πού ἀπετέλεσαν, ἀρχικῶς, μέγα μέρος τῶν πιστῶν τῆς νέας θρησκείας. Ἀκολουθεῖ ὅμως νέα φάσις ἐπανόδου τοῦ Χριστιανισμοῦ στίς ἑλληνικές πηγές του, ἡ ὁποία ἀπολήγει στήν διαμόρφωσι τῆς Ὀρθοδοξίας. Ἔχω τήν γνώμην, ὅπως ἀνέπτυξα στό βιβλίο μου «Ὀρθοδοξίας ἀποιουδαϊσμός», (ιη' στήν σειρά «Οἱ Ρίζες» ἐκδ. Ἐρωδιός 2003), ὅτι ἡ ἐπάνοδος στίς ἑλληνικές ρίζες τοῦ Χριστιανισμοῦ πρέπει νά ὁλοκληρωθῆ μέ τήν ἀπομάκρυνσι ὅσων ἰουδαϊκῶν καταλοίπων ἐπιβιώνουν ὡς ξένα στοιχεῖα στήν Ὀρθοδοξία.

Κατά τόν δ' αἰῶνα, ὁ βυζαντινός Χριστιανισμός υἱοθετεῖ ἑλληνικές ἀντιλήψεις καί σέ ἄλλα θέματα πλήν τῶν ἀναφερθέντων ἐν σχέσει πρός τήν Σύνοδον τῆς Νικαίας.

α') **Τούς ναούς.** Ὁ Ἰουδαϊσμός ἔχει ἕνα καί μόνον ναόν, τόν τῆς Ἱερουσαλήμ –οἱ ὑπόλοιποι εἶναι ἁπλές «συναγωγές». Κατά τούς δυό πρώτους αἰῶνες καί οἱ χριστιανοί δέν εἶχαν ναούς. Ὑπό τήν ἐπιρροήν τοῦ Ἰουδαϊσμοῦ, *«οὐκ ἀνέχονται νεώς ὁρῶντες καί βωμούς καί ἀγάλματα»* (Κέλσος, «Ἀληθ. Λόγος» VIII, 17 καί VII, 62). Τώρα ἀποβάλλουν αὐτό τό ἰουδαΐζον κατάλοιπο καί οἰκοδομοῦν ναούς καί μάλιστα κατά τήν ἑλληνικήν δομήν.

β') **Τά «ὁμοιώματα»**, πού ρητῶς ἀπαγορεύει ὁ μωσαϊκός νόμος («οὐ ποιήσεις εἴδωλον»). Τό σκεπτικόν τῆς καθιερώσεως τῶν εἰκόνων εἶναι ὅτι ὁ Χριστός ἐνανθρωπισθείς, ἔγινε πλήρης ἄνθρωπος, θέσις πού

κατά τόν Ἰουδαϊσμόν συνιστᾶ ὑπερτάτην ὕβριν, ἀφοῦ κατ' αὐτόν ὁ Θεός οὐδέποτε γίνεται ἄνθρωπος. Μαζί μέ τόν Χριστόν εἰσάγεται καί ἡ ἀπεικόνισις τῆς Θεοτόκου καί τῶν Ἁγίων. Αὐτή ἡ ἑλληνική «εἰδωλολατρεία» ἐφαρμόζεται ὡς πρακτική ἀπό τόν δ' αἰῶνα καί καθιερώνεται ἐπισήμως τό 692 ἀπό τήν Σύνοδον τῆς Κωνσταντινουπόλεως[4]. Εἶναι χαρακτηριστικόν ὅτι οἱ Ἑλλαδίτες ἀντέδρασαν στήν ἀποκαθήλωσι τῶν εἰκόνων, διότι τήν ἐξέλαβαν ὡς ἐπικράτησιν ἰουδαιο-σημιτικῶν ἀνεικονικῶν ἀντιλήψεων. Γι' αὐτό ἐξηγέρθησαν ἐναντίον τοῦ Λέοντος Γ', ὑποστηρίζοντες τήν σύμφωνη πρός τίς ἑλληνικές παραδόσεις ἀντίληψιν ὑπέρ τῶν εἰκόνων. Τοῦτο ἀποδεικνύει ὅτι οἱ κάτοικοι τῆς Ἑλλάδος ἦσαν πεπεισμένοι χριστιανοί ὀρθόδοξοι, θεωροῦντες τήν Ὀρθοδοξία ὡς τήν θρησκεία τους. Ἐξ ἄλλου τό ὅτι ἐξεστράτευσαν διά ξηρᾶς καί θαλάσσης (μέ 300 πλοῖα) κατά τῆς Κωνσταντινουπόλεως, βεβαιώνει ὅτι ἡ κυρίως Ἑλλάς ἦταν πολυάνθρωπη καί διέθετεν ἱκανούς πόρους.

γ') **Τήν ἑορτήν τῶν Χριστουγέννων.** Οἱ Ἰουδαῖοι οὐδέποτε ἑορτάζουν γενέθλια, οὔτε βεβαίως δέχονται ὅτι ὁ Θεός ἐγεννήθη ὡς ἄνθρωπος. Ἡ ἀπόφασις ἐλήφθη τό 379, ἀπό τήν Ἐκκλησίαν τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ἡ ὁποία ἀπεδέχθη τήν ἀπόφασιν πού εἶχε λάβει ὁ ἐπίσκοπος Ρώμης Λιβέριος, τό 354. Ὡς ἡμέρα τῶν Χριστουγέννων ὡρίσθη ἡ 25η Δεκεμβρίου, ἡμέρα πού οἱ π.Χ. Ἕλληνες ἑώρταζαν τήν γέννησιν τοῦ Διονύσου καί τό χειμερινόν ἡλιοστάσιον, ἐνῶ τήν ἴδιαν ἡμέραν οἱ Μιθραϊσταί ἑόρταζαν τήν γέννησιν τοῦ Μίθρα.

---

4. Οἱ ἰουδαΐζοντες Προτεστάντες κατηγοροῦν τούς Ὀρθοδόξους ὡς «χριστιανούς εἰδωλολάτρες».

δ΄) **Τήν ἑορτήν τῆς Ἀναστάσεως τοῦ Χριστοῦ,** ὅπως οἱ Ἕλληνες ἑώρταζαν τήν ἀνάστασιν τοῦ Διονύσου καί τῆς Περσεφόνης. Σύμβολον μάλιστα τῆς Ἀναστάσεως γίνεται τό ὀρφικόν κοσμικόν ὠόν (κόκκινο αὐγό).

ε΄) Τά **θρησκευτικά μυστήρια,** πού προέρχονται ἀπό τά Ὀρφικά, Καβείρια, Ἐλευσίνια, Διονύσου κ.ἄ. Μυστήρια δέν ὑπάρχουν στόν Ἰουδαϊσμό[5].

στ΄) **Τήν ἑλληνικήν «θεοφαγίαν»** τῶν Διονυσιακῶν μυστηρίων μέ τήν θείαν κοινωνίαν, «βλασφημίαν» γιά τούς Ἰουδαίους.

ζ΄) **Τό ἐπίσης ἑλληνικόν βάπτισμα.** Περσεύς, Νηλεύς, Πηλεύς εἶχαν βαπτισθῆ (διά ὕδατος καθαρμός).

η΄) **Τούς ὕμνους** ἰδίως (πρός Θεοτόκον) κατά μίμησιν τῶν ἀρχαίων ἑλληνικῶν θρησκευτικῶν ὕμνων.

θ΄) **Τήν ποιμαντορικήν ράβδον** τῶν ἱερέων τοῦ Διονύσου (γιά τούς ἐπισκόπους).

ι΄) **Τόν ἑλληνικόν σταυρόν,** σύμβολον τοῦ Διός, τοῦ Διονύσου, τοῦ Ὀρφέως (ἐσταυρωμένος). Αὐτός γίνεται τό κατ' ἐξοχήν σύμβολον τοῦ Χριστιανισμοῦ. Γιά τούς Ἰουδαίους ὁ σταυρός εἶναι σύμβολον ἀπεχθές.

ια΄) **Τήν ἀπαγόρευσιν τῆς τηρήσεως τοῦ Σαββάτου.** Ἡ ἀπόφασις ἐλήφθη τό 364 ἀπό τήν Σύνοδον τῆς Λαοδικείας, ἡ ὁποία ἔτσι ἐπραγματοποίησεν ἕνα ἀκόμη βῆμα διαχωρισμοῦ ἀπό τόν Ἰουδαϊσμό.

ιβ΄) **Τό θυμίαμα,** τῆς προχριστιανικῆς λατρείας τῶν Ἑλλήνων (υἱοθετήθηκε τό 500).

7. Οἱ διωγμοί

Κατά τήν ἴδια περίοδο πού διαμορφώνεται ὁ ἑλληνικός Χριστιανισμός, ἐξαπολύονται διωγμοί κατά τῶν μή-

5. Οὔτε στόν Προτεσταντισμό.

χριστιανῶν («ἐθνικῶν»), μέ καταστροφές ἀρχαίων ἱερῶν, ἀγαλμάτων, βιβλιοθηκῶν, ἐνίοτε καί μέ κατακρεούργησιν ἀνθρώπων (Ὑπατία). Αὐτά εἶναι γεγονότα. Ὁ ἱστορικός ὅμως ἔχει χρέος νά προβῆ σέ ὡρισμένες παρατηρήσεις.

α΄) Οἱ διωγμοί ὑποκινοῦνται κυρίως ἀπό τήν πολιτική ἐξουσία, πού ἔχει λόγους νά φοβᾶται τόν ἑλληνικόν τρόπον συμπεριφορᾶς (κριτική, ἀμφισβήτησις, «ἀνυπακοή» κλπ.). Αὐτή χρησιμοποιεῖ τούς φανατικούς ὄχλους γιά τούς σκοπούς της, μέ πρόσχημα τήν θρησκεία[6].

β΄) Οἱ βίαιοι ὄχλοι δέν εἶναι ἑλληνικοί. Πρόκειται γιά Σημῖτες καί Χαμῖτες πού μισοῦν τούς Ἕλληνες καί ἁπλῶς ἐπενδύουν τό μῖσος τους μέ δῆθεν θρησκευτικά κίνητρα.

γ΄) Οἱ καταστροφές μνημείων καί οἱ ἄλλες βιαιότητες συμβαίνουν ἐκτός ἑλληνικῶν περιοχῶν, στίς ἐπαρχίες ὅπου ζοῦν Σημῖτες, Ἑβραῖοι, Χαμῖτες καί οἱ Ἕλληνες ἀποτελοῦν φθονούμενες μειονότητες (Συρία, Μεσοποταμία, Αἴγυπτος, βόρ. Ἀφρική).

Στίς ἑλληνικές ἐπαρχίες δέν σημειώνονται εἰς μεγάλην ἔκτασιν τέτοια ἔκτροπα[7].

---

6. Τό ἴδιο ἄλλωστε συνέβη καί μέ τήν «Ἱερά Ἐξέτασι» καί τό «κυνήγι μαγισσῶν», πού ἐμάστισε τήν Δύσι ἀπό τόν ιε΄ ἕως καί τόν ιη΄ αἰῶνα. Πρίγκηπες, βασιλεῖς, φεουδάρχες, ἀνώτεροι κληρικοί - ἐξουσιαστές γενικῶς πού ἤθελαν νά ἀπαλλαγοῦν ἀπό ἀντιπάλους των, χρησιμοποιοῦσαν τήν θρησκεία κατηγορώντας τους ὡς «μάγους», «αἱρετικούς» ἤ «σατανιστές».

7. Ἐπί τοῦ θέματος γράφονται κυριολεκτικῶς τερατώδη ψεύδη. Κάποιος λ.χ. γράφει γιά «ἐμφυλίους πολέμους τῶν Βυζαντινῶν κατά τούς ὁποίους ἐξαφανίσθηκαν (;) ἑκατον-

δ′) Συχνά τά αὐτοκρατορικά μέτρα ἐναντίον τῶν μή-χριστιανῶν εἶναι εἴτε ἐντελῶς τυπικά (πρός τό θεαθῆναι) εἴτε δέν ἐφαρμόζονται καί ἀτονοῦν, εἴτε, τέλος, ἐφαρμόζονται μόνον στίς ἐπαρχίες ὅπου κυριαρχοῦν οἱ σημιτοχαμιτικοί πληθυσμοί. Ἄλλωστε πολλοί ἔπαρχοι, διοικητές πόλεων καί ἄλλοι περιφερειακοί ἀξιωματοῦχοι εἶναι «ἐθνικοί» καί ἀποφεύγουν τήν λῆψιν μέτρων κατά τῶν ὁμοδόξων τους. Καί ἀντιστρόφως, πολλοί τοπικοί ἀξιωματοῦχοι, συχνά καί «ἐθνικοί», ἀρνήθηκαν νά ἐφαρμόσουν τά κατά χριστιανῶν μέτρα τοῦ Ἰουλιανοῦ.

Γι' αὐτό βλέπομε ἐπί δύο καί πλέον αἰῶνες (δ′-ε′) νά ἐκδίδωνται συνεχῶς διατάγματα μέ τίς ἴδιες ἀπαγορεύσεις μή χριστιανικῶν λατρειῶν, θυσιῶν, τελετουργιῶν, ὅπως καί κατά τῆς λειτουργίας μή χριστιανικῶν ναῶν κ.ο.κ.

Τό συμπέρασμα εἶναι ὅτι τά διατάγματα δέν ἐφηρμόζοντο ἤ ἐφηρμόζοντο μόνον σέ ὡρισμένους τόπους καί προσκαίρως. Ὁ Ἰ. Κορδᾶτος δέχεται ὅτι τά μέτρα τοῦ Θεοδοσίου Β′ ἐφαρμόσθηκαν στήν Ἀνατολή, ἀλλά ὄχι καί στίς ἑλληνικές ἐπαρχίες. Ὅταν στήν Συρία, Παλαιστίνη, Ἀλεξάνδρεια καταστρέφονταν ναοί, ἱερά, βιβλιοθῆκες, *«στήν καθαυτό Ἑλλάδα δέν ἔγιναν μεγάλοι διωγμοί»*, τά *«μεγάλα μνημεῖα τῶν Ἑλλήνων δέν καταστράφηκαν»* («Ἰησοῦς Χριστός καί Χριστια-

τάδες χιλιάδες (!) ἤ ἑκατομμύρια (!) Ἕλληνες ἐθνικοί, πού πίστευαν στούς θεούς τοῦ Ὀλύμπου, ἀπό τούς χριστιανούς». Φυσικά, ὅποιος ἔστω καί ἐλάχιστα ἀσχολήθηκε μέ τό Βυζάντιο, γνωρίζει ὅτι τέτοιοι «ἐμφύλιοι πόλεμοι» καί τέτοιες γενοκτονία εἶναι ἀποκυήματα μιᾶς ἐντελῶς ἐκτός ἐλέγχου φαντασίας.

νισμός» β', σ. 402). Δέχεται ἐπίσης ὅτι *«μερικοί ἀνώτεροι λειτουργοί, πού εἶχαν ὄνομα μεγάλο καί κύρος, ἀφήνονταν ἐλεύθεροι νά πιστεύουν ὅποιο θεό θέλουν»* (σ. 403). Ἄλλωστε μεταξύ τῶν φίλων καί συμβούλων τοῦ Θεοδοσίου Β' ἦσαν πολλοί «ἐθνικοί».

ε') Οἱ μορφωμένοι (=Ἕλληνες) χριστιανοί καταδικάζουν αὐτές τίς βιαιότητες καί ὅσους ἀνώτερους κληρικούς παρασύρονται σ' αὐτές εἴτε γιά νά γίνουν ἀρεστοί στήν ἐξουσία, εἴτε ἀπό φανατισμό. Ἐξέχουσες μορφές τοῦ Χριστιανισμοῦ, ὅπως ὁ Γρηγόριος Ναζιανζηνός, δέν διστάζουν νά καταδικάσουν τίς βιαιότητες ἔστω καί ἐάν ἔτσι προκαλοῦν τήν πολιτική ἐξουσία.

στ') Ὅσο καί ἄν ἐκ πρώτης ὄψεως φαίνεται παράξενο, τήν ἴδια ἐποχή συνεχίζεται ἡ διεργασία ἐξελληνισμοῦ τοῦ Χριστιανισμοῦ. Ὁ βυζαντινός Χριστιανισμός κινεῖται σέ δύο παράλληλα ἐπίπεδα.

- Στό ἐπίπεδο τῶν σημιτοχαμιτικῶν πληθυσμῶν καί τῶν ἰουδαϊζόντων χριστιανῶν, στρέφεται κατά τῆς ἑλληνικότητος.
- Στό ἐπίπεδο τῶν ἑλληνικῶν καί ἑλληνιζόντων πληθυσμῶν καί χριστιανῶν, ἐργάζεται ὥστε νά καταστῆ ἑλληνικός.

Μερικοί ἱεράρχες, εἴτε γιά νά γίνουν ἀρεστοί στήν πολιτική ἐξουσία εἴτε ἐπειδή διακατέχονται ἀπό φανατισμό, ἐνεργοῦν στό πρῶτο ἐπίπεδο. Οἱ ἀπείρως περισσότεροι, στό δεύτερο. Εἶναι γνωστόν ἄλλωστε ὅτι Πατέρες τῆς Ὀρθοδοξίας ἐφοίτησαν σέ ἀθηναϊκές σχολές μέ «ἐθνικούς» διδασκάλους καί ὅτι ὅλοι οἱ ἀξιόλογοι ἱεράρχες ἦσαν μέτοχοι τῆς ἑλληνικῆς παιδείας.

ζ') Οἱ μή χριστιανοί Ἕλληνες, οἱ λεγόμενοι «ἐθνικοί», δέν διώκονται συνολικῶς καί συστηματικῶς. Ἐξακολουθοῦν νά διδάσκουν, νά διατηροῦν σχολές, νά

συγγράφουν. Πολλοί ἀπό αὐτούς ἀναδεικνύονται σέ ἀνώτατα κρατικά ἀξιώματα ὡς αὐτοκρατορικοί σύμβουλοι, διπλωμάτες, βασιλικοί ἰατροί, αὐλικοί, στρατιωτικοί, δικαστές, διοικητές περιφερειῶν. Κατά τούς δ'-στ' αἰῶνες στό Βυζάντιο ὑπάρχει μεγάλη καί ὑψηλοῦ ἐπιπέδου πνευματική παραγωγή τόσον ἀπό χριστιανούς, ὅσον καί ἀπό μή χριστιανούς Ἕλληνες.

η') Πολλά ἀπό τά μέτρα πού λαμβάνονται κατά τῶν «ἐθνικῶν» δέν εἶναι ἀσυνήθη. Λ.χ. ὅταν ὁ Ἰουστινιανός ἀπηγόρευσε στούς μή χριστιανούς νά διδάσκουν, ἁπλῶς ἀντέγραψεν ἀντιστρόφως πολύ αὐστηρότερο διάταγμα τοῦ Ἰουλιανοῦ, πού ἀπέκλειε τούς χριστιανούς ἀπό τήν διδασκαλία. Ἐξ ἄλλου, σ' ὅλη τήν διάρκεια τοῦ βίου τοῦ Βυζαντίου ἀπαγορευόταν στούς Ἑβραίους νά διδάσκουν ἤ νά καταλαμβάνουν κρατικά ἀξιώματα. Τοῦτο εἶναι μία ἀπό τίς αἰτίες τοῦ σύγχρονου ἀντιβυζαντισμοῦ. Καί πολύ πιό πρίν οἱ Ἀθηναῖοι ἐψήφισαν νόμον, πού εἰσηγήθησαν οἱ Σοφοκλῆς, Ἀντικλέων καί Δημοχάρης, ἀπαγορεύοντας τήν ἵδρυσιν φιλοσοφικῶν σχολῶν ἄνευ εἰδικῆς ἀδείας (τό 305 π.Χ.). Ἀποτέλεσμα ἦταν τότε νά φύγουν ἀπό τίς Ἀθῆνες ὁ Θεόφραστος καί ὁ Ἀρίσταρχος ὁ Σάμιος. Ἄλλωστε, ἕνας Ρωμαῖος αὐτοκράτωρ εἶχε ἐκδιώξει ὅλους τούς φιλοσόφους ἀπό τήν Ρώμη.

θ') Βιαιότητες διεπράττοντο ἀπό ὅλες τίς πλευρές καί εἰς βάρος ὅλων. Πρίν ἀπό τήν κατακρεούργησιν τῆς «ἐθνικῆς» Ὑπατίας, εἶχαν κατακρεουργηθῆ οἱ χριστιανοί ἐπίσκοποι Ἀντιοχείας Πορφύριος καί Ἀλεξανδρείας Προπέρτιος καί ὁ διάδοχός του Γεώργιος, διδάσκαλος τοῦ Ἰουλιανοῦ, ὁ ὁποῖος καί ἀπηύθυνε «συστάσεις» πρός τούς Ἀλεξανδρινούς γιά τήν εἰδεχθῆ πρᾶξι τους. Ἀγριότητες διεπράττοντο καί μεταξύ ἀντιμαχο-

μένων χριστιανικῶν παρατάξεων, ὅπως καί ἀπό Ἑβραίους ἤ ἐναντίον τους –πάντοτε σέ μή ἑλληνικές περιοχές.

ι΄) Πρέπει νά διευκρινισθῆ ὅτι ὅταν στά κείμενα τῆς ἐποχῆς γίνεται λόγος περί «Ἑλλήνων», νοοῦνται οἱ μή χριστιανοί. Ὁ ὅρος ἔχει ὄχι ἐθνοφυλετικό περιεχόμενο ἀλλά θρησκευτικό. Διωγμός κατά τῶν Ἑλλήνων τό γένος οὐδέποτε ἔγινε. Καί ἀντιθέτως, φυλετικῶς μή-Ἕλληνες, ἀλλά μή-χριστιανοί, ἐχαρακτηρίζοντο «Ἕλληνες» μέ τήν θρησκευτική σημασία τοῦ ὅρου[8].

8. Περί καταστροφῶν

«Ὅλοι σχεδόν οἱ καταστροφεῖς ἀρχαίων μνημείων εἶναι Χριστιανοί ἐξ Ἰουδαίων δηλαδή Ἑβραῖοι. Οἱ Χρι-

---

8. Οἱ μή-χριστιανοί λέγονται «παγανιστές», «ἐθνικοί» ἤ «Ἕλληνες». Ὁ ὅρος «παγανιστές» (pagani) χρησιμοποιεῖται γιά πρώτη φορά τό 373, σέ διάταγμα μέ τό ὁποῖον ἀπαγορεύονται ἡ μαγεία, ἡ μαντεία καί ἡ ἀστρολογία. Σημαίνει τούς χωρικούς καί προέρχεται ἀπό τά παγά (δωρικῶς ἡ πηγή) ἤ τό λατινικό pagus -i (=χωριό, κώμη). Ἀπόδειξις ὅτι οἱ παραδοσιακές προχριστιανικές λατρεῖες ἐπεβίωναν κυρίως σέ ἀγροτικούς πληθυσμούς, ἀπομονωμένων κατά κανόνα περιοχῶν.

Ὁ ὅρος «ἐθνικοί» εἶναι ἰουδαϊκός. Οἱ Ἑβραῖοι διέκριναν τούς ἀνθρώπους σέ «περιούσιον λαόν» πού ἦσαν οἱ ἴδιοι καί σέ «ἔθνη» πού ἦσαν ὅλοι οἱ ἄλλοι - οἱ μή ἰουδαῖοι τό θρήσκευμα. Οἱ ἰουδαΐζοντες μετέφεραν τήν διάκρισιν στόν Χριστιανισμό ξεχωρίζοντας τούς χριστιανούς ἀπό τούς «ἐθνικούς».

Ὁ ὅρος «Ἕλλην» μέ θρησκευτικό περιεχόμενο ἔχει ἐπίσης ἰουδαϊκήν προέλευσιν. Ὁ ὅρος χρησιμοποιήθηκε ἐν συνεχείᾳ, μέ τήν θρησκευτική του ἔννοια, καί ἀπό τούς χριστιανούς.

στιανοί ἐξ ἐθνικῶν, δηλαδή οἱ Ἕλληνες, σπάνια μετεῖχαν σέ διωγμούς Ἑλλήνων» (περιοδ. «Δαυλός» 138/1993). Ἡ διαπίστωσις τοῦ (σφόδρα ἀντιχριστιανικοῦ) περιοδικοῦ εἶναι ὀρθή. Εἶναι ὅμως καί ἐλλιπής. Διότι δέν συμπληρώνεται μέ ἀναφοράν τοῦ γεγονότος ὅτι οἱ καταστροφές ἔγιναν ἐκτός τῶν ἑλληνικῶν χωρῶν, σέ περιοχές ὅπου πλειονότης ἦσαν Σημῖτες (ὄχι μόνον Ἑβραῖοι, ἀλλά καί Σύριοι), Χαμῖτες καί ἀπόγονοι Φοινίκων. Στίς περιοχές τῶν Ἑλλήνων δέν ἔγιναν μαζικές καί σημαντικές καταστροφές μνημείων κατά τήν χριστιανική ἐποχή. Αὐτές ἔγιναν μόνον ἀπό βαρβάρους εἰσβολεῖς-ἐπιδρομεῖς καί ἀπό φυσικά αἴτια. Στίς ἑλληνικές περιοχές, ἐπεκράτησε ὁ σεβασμός πρός τά μνημεῖα τῆς Ἀρχαιότητος.

Ἔτσι:

● Ἄν καί φανατικός χριστιανός-ἀρειανιστής, ὁ αὐτοκράτωρ Κωνστάντιος (337-361) δέν κατέστρεψε ναούς. Τά ἀρχαῖα ἱερά ἀντιμετωπίζοντο *«ὡς ἔργα τέχνης καί ὄχι ὡς κατοικία δαιμόνων»* (Ἀθανασιάδης).

● Ὁ Θεοδόσιος Α', μέ τό διάταγμα τοῦ 391, ἀπαγορεύει τήν ἄσκησιν λατρείας στά ἀρχαῖα ἱερά, τοῦτο ὅμως δέν συνοδεύθηκε μέ καταστροφή τους. Δελφοί, Ὀλυμπία, Δωδώνη, Ἀθῆναι, οὐδεμίαν βλάβην ὑπέστησαν ἀπό ἀνθρώπινο χέρι στά τέλη τοῦ δ' μ.Χ. αἰ. (διαπίστωσις τοῦ ἀρχαιολόγου Ἄγ. Χωρέμη - 2002).

● Ἀλλά καί ἡ ἀπαγόρευσις λατρείας δέν ἐφαρμόσθηκε αὐστηρῶς. Γι' αὐτό, 45 ἔτη ἀργότερα, τήν ἐπαναλαμβάνει ὁ Θεοδόσιος Β', ὁ ὁποῖος, ταυτοχρόνως, ἐπιτρέπει τήν μετατροπή τῶν ἀρχαίων ναῶν σέ χριστιανικούς, πού σημαίνει ὅτι αὐτοί δέν εἶχαν καταστραφῆ. Ὁ Ζακυθηνός θεωρεῖ ὅτι ἡ διάταξις αὐτή ἀπέβλεπε στήν διάσωσι τῶν ἀρχαίων ναῶν πού εἶχαν

ἐγκαταλειφθῆ καί ἔτσι ἐρειπώνονταν («Ἱστ. τοῦ Βυζ. Κράτους» 1953).

● Ὁ **Λιβάνιος** (314-393), ἐθνικός διδάσκαλος στήν Ἀντιόχεια, ἀπηύθυνε τό 386 πρός τόν Θεοδόσιον Α' «Λόγον ὑπέρ τῶν Ἱερῶν», διαμαρτυρόμενος γιά τίς καταστροφές πού προκαλοῦσαν σέ ἀγάλματα ἀρχαίων θεῶν (ρινοκοπή, καταστροφή προσώπων) οἱ «μελανειμονοῦντες» (=καλόγεροι). Ἐπρόκειτο γιά Σημῖτες τῆς Συρίας, πού μεταμφίεζαν τόν ἀνθελληνισμό τους σέ θρησκευτικό (χριστιανικό) φανατισμό. Αὐτούς τούς ἀνεχόταν καί τούς ὑποκινοῦσε ὁ ὕπαρχος Ἀνατολῆς Μάτερνος Κυνήγιος, ὁ ὁποῖος καταγόταν ἀπό τήν Ἰβηρία (=Ἱσπανία) ὅπου ζοῦσαν πολλοί Σημῖτες, ἀπόγονοι Καρχηδονίων, καθώς καί Ἑβραῖοι. Ὁ Θεοδόσιος ἀνταποκρίθηκε στήν ἔκκλησι τοῦ Λιβανίου. Ἀπαγόρευσε στούς καλογέρους τήν εἴσοδο στίς πόλεις καί διώρισε ὕπαρχον Ἀνατολῆς ἕναν «ἐθνικό», τόν Εὐτόλμιο Τατιανό.

● Τό 398, ὁ **Ἀρκάδιος** διέταξε νά μαστιγώνωνται οἱ καλόγεροι πού ἐπιχειροῦσαν νά λυντσάρουν «ἐθνικούς».

● Ὁ **Ἰσοκάσιος** ἀπό τήν Κιλικία, ἄν καί «ἐθνικός», κατέλαβεν ἀνώτερα κρατικά ἀξιώματα ἐπί Λέοντος Α' (457-474) ἕως καί τοῦ κοιαίστορος (=ὑπ. Ἐσωτερικῶν). Κατηγορήθηκε ὡς μή-χριστιανός καί προσήχθη σέ δίκη. Ἐκεῖ, διεκήρυξεν ὅτι εἶναι «ἐθνικός» καί ζήτησε νά δικασθῆ «δικαίως». Τό δικαστήριο, προεδρευόμενο ἀπό τόν ἔπαρχο Πουσαῖο, τόν ἀθώωσε.

Γενικῶς ἡ καταστροφή ἀρχαίων μνημείων ὡς «εἰδωλολατρικῶν» ἐγίνετο σέ σημιτοχαμιτικές περιοχές, ἀπό ὄχλους πού ἐκάλυπταν τόν ἀνθελληνισμό τους μέ τόν

μανδύα τοῦ «χριστιανικοῦ» φανατισμοῦ. Οἱ Ἕλληνες, ἀνεξαρτήτως θρησκεύματος, καί οἱ μορφωμένοι χριστιανοί ἀντετίθεντο σ' αὐτούς τούς βανδαλισμούς. Μερικές φορές οἱ καταστροφεῖς ἐπωφελοῦνται ἀπό συγκεκριμένες ἀφορμές. Ἔτσι, τό 391, «ἐθνικοί», ὑπό τόν Ὀλύμπιον, ὠχυρώθηκαν στό ναό τοῦ Σεράπιδος γιά νά ἀποτρέψουν τήν ἐφαρμογήν διατάγματος τοῦ Θεοδοσίου Α' πού ἀπαγόρευε τήν λειτουργία τῶν μή χριστιανικῶν ναῶν. Τοῦτο προκάλεσε ὄχλον φανατικῶν χριστιανῶν, ὁ ὁποῖος ἐκυρίευσε τό Σεράπειον καί τό κατέστρεψε, μέ ἀποτέλεσμα νά καταστραφῆ καί ἡ βιβλιοθήκη του, παράρτημα τῆς Ἀλεξανδρινῆς Βιβλιοθήκης. Τό ἐπεισόδιο ἔδωσε λαβή γιά γενίκευσι τῶν ταραχῶν καί βανδαλισμῶν.

● Ὁ **Σεβηριανός**, «ἐθνικός» φιλόσοφος, ἀρνήθηκε τά ἀξιώματα πού τοῦ πρόσφερε ὁ Ζήνων, ἐπειδή τοῦ ἔθετε ὡς ὅρον νά βαπτισθῆ. Ἡ ἄρνησίς του δέν εἶχε καμμίαν συνέπειαν.

Βιβλιογραφικῶς, περί καταστροφῶν, βλέπε Pagoulatos Ger., «The Destruction and Conversion of ancient temples to Christian Churches during 4th, 5th and 6th Centuries», στό «Θεολογία», τ. ΞΕ'. (1994).

Χωρέμης Ἄγ., στό Μεταλληνοῦ Γ, «Παγανιστικός Ἑλληνισμός ἤ Ἑλληνορθοδοξία;»

9. Οἱ Ὀλυμπιακοί Ἀγῶνες

Τό 394, ὁ Θεοδόσιος Β' καταργεῖ ἐπισήμως τούς Ὀλυμπιακούς Ἀγῶνες. Στήν πραγματικότητα ὅμως, οἱ Ἀγῶνες εἶχαν πρό πολλοῦ ἐκλείψει. Ἐπί Ρωμαιοκρατίας εἶχαν τελείως χάσει τόν ἑλληνικό χαρακτῆρα τους. Οἱ Ρωμαῖοι, ἀδυνατοῦντες νά συλλάβουν τό νόημα τοῦ

ἀθλητισμοῦ, ὁ ὁποῖος δημιουργήθηκε ἀπό τούς Ἕλληνες καί ὑπῆρχε μόνον σ' αὐτούς, τόν μιμήθηκαν μεταλλάσσοντάς τον σέ τερατωδία μέ αἱματηρές ἀνθρωπομαχίες, θηριομαχίες καί ἀνθρωποθηριομαχίες.

● Ὁ Σύλλας, περί τό 80 π.Χ., μετέφερε Ἕλληνες ἀθλητές στήν Ρώμη καί τούς ἔβαλε νά ἀγωνισθοῦν ἐκεῖ γιά νά δῆ τό κοινό τί «ἀλλόκοτα» πράγματα ἔκαναν οἱ Ἕλληνες. Πράγματι, ὁ ρωμαϊκός ὄχλος ἀπόρησε μέ αὐτά πού παρακολούθησε, λ.χ. νά ρίχνουν ἀκόντιο χωρίς νά πλήττουν ἄνθρωπο ἤ ζῶο, ἐκάγχασε καί ἐγιουχάισε.

● Ἐξ ἄλλου, οἱ Ρωμαῖοι ὑπεχρέωσαν τούς Ἕλληνες νά τούς δέχωνται στούς Ὀλυμπιακούς (ἄρα ἐν ἀντιθέσει πρός τούς Ἕλληνες ἦσαν... «ἀντιρατσιστές» ὅπως θά ἔλεγαν οἱ σύγχρονοι «προοδευτικοί»). Μετέχοντες, τούς μετάλλαξαν σέ ἐμποροπανήγυρι, προηγηθέντες τῶν συγχρόνων βαρβάρων.

Ἔτσι, οἱ Ἀγῶνες παρήκμασαν καί βαθμιαίως ἐξέλιπαν.

Ὁ κ. Δ. Λάμπρου, σφόδρα ἀντιχριστιανός - ἀντιβυζαντινός, παραδέχεται: *«Ἀπό τή στιγμή πού ὁ πρῶτος Ρωμαῖος ἀθλητής μπῆκε στό στάδιο τῆς Ὀλυμπίας, ἡ ἀγνότητα, ἡ ἱερότητα... πῆγαν περίπατο καί μπῆκαν στόν ἱερό χῶρο τῆς Ἄλτεως ἡ λατινική ματαιοδοξία καί μεγαλομανία, ἡ λατινική ἐξουσιαστική σκοπιμότητα καί γενικά ὁ λατινικός βαρβαρισμός»* (περιοδ. «Δαυλός» 105, Ὀκτ. 1990).

Οἱ Ρωμαῖοι, εἰσέβαλαν στούς Ὀλυμπιακούς, μέ τό δίκαιον τοῦ νικητοῦ - κατακτητοῦ. Ἄρχισαν νά ἐκβιάζουν τούς κριτές, νά ἐξαγοράζουν ἀθλητές, νά δωροδοκοῦν, νά ἀπειλοῦν καί νά (αὐτο)ανακηρύσσονται

νικητές. Οἱ Ἀγῶνες ἔχασαν τό νόημά τους. Ἐκβαρβαρίσθηκαν.

Ὁ Κυρ. Σιμόπουλος συμφωνεῖ: «*Μέ τή ρωμαιοκρατία ἀρχίζει ἡ πλήρης κατάπτωσή τους*».

Πρῶτος Ρωμαῖος αὐτοκράτωρ ἀνακηρύχθηκε «ὀλυμπιονίκης» ὁ Τιβέριος τό 4 π.Χ., ἀφοῦ ἀπείλησε καί δωροδόκησε τούς ἑλλανοδίκες. Τό 44 μ.Χ. καθιερώθηκαν «Ὀλυμπιακοί Ἀγῶνες» καί στήν Ἀντιόχεια. Οἱ ἀγῶνες αὐτοί δέν εἶχαν κανένα ἑλληνικό γνώρισμα. Ἦσαν καθαρῶς ἀνατολίτικα πανηγύρια μέ ἄγρια θεάματα, βάρβαρες ἐπιδείξεις κτηνώδους δυνάμεως, στοιχήματα, ταχυδακτυλουργούς, θαυματοποιούς, φακίρηδες, σχοινοβάτες, ἀκροβάτες, γητευτές φιδιῶν καί πλήθη ἐμπόρων σ' ἕνα ἀπέραντο παζάρι.

● Ὁ Νέρων ἀνέβαλε ἐπί διετίαν τούς Ὀλυμπακούς γιά νά μετάσχῃ, ὁπότε καί κέρδισε 75 στεφάνια ἀνακηρυχθείς «παντονίκης»! Κατά τήν διάρκεια τῶν Ἀγώνων διέμεινε στήν Ἄλτιν! Τελευταῖος καταγραμμένος «ὀλυμπιονίκης» ἦταν τό 393 ἕνας Ἀρμένιος, ὁ Βαραστάδης ἤ Βαρζδάκης ἤ Ἀρδαβάζης, πού «ἐνίκησε» στήν πυγμαχία. Ἔκτοτε δέν ὑπάρχει καμμιά ἀναγραφή Ὀλυμπιονίκου.

Ἡ ἐπίσημη κατάργησις τῶν Ὀλυμπιακῶν δέν συνοδεύθηκε πάντως ἀπό καμμία καταστροφή τῆς Ὀλυμπίας. Ὁ μέγας ἀνδριάντας τοῦ Διός, ἔργο τοῦ Φειδίου, μεταφέρθηκε στήν Κωνσταντινούπολι γιά νά τήν διακοσμήσῃ –οἱ Βυζαντινοί τό εἶδαν ὡς ἔργο τέχνης, ὄχι ὡς ἐχθρικό εἴδωλο.

Ὁ Θεοδόσιος Β' ἁπλῶς ἐπεκύρωσε μίαν πραγματικότητα, ἴσως ἱκανοποιώντας ἔτσι, «ἀνεξόδως», τίς ἀντιλήψεις κάποιων ἐκ τῶν φανατικωτέρων «χριστιανῶν».

Ἀργότερα ὅμως, μέ τόν ἐξελληνισμό τοῦ Κράτους, ξανάρχισε καί ἡ τέλεσις τῶν Ὀλυμπιακῶν Ἀγώνων (ἐπί Λέοντος Στʹ Σοφοῦ) ἄν καί οὐδέποτε ἀνέκτησαν τήν παλαιά αἴγλη τους[9].

Κατά τό 2000, ἐπιγραφή-εὕρημα Γερμανῶν ἀρχαιολόγων στήν Ὀλυμπία ἀπεκάλυψε ὅτι περί τό 700 μ.Χ. δηλαδή τρεῖς αἰῶνες μετά τήν ἀπαγόρευσί τους ἀπό τόν Θεοδόσιο Βʹ, διεξάγονταν Ὀλυμπιακοί Ἀγῶνες. Μερικοί ἔδωσαν τήν ἑρμηνεία ὅτι ἡ διεξαγωγή γινόταν σ' ὅλο αὐτό τό διάστημα «παρανόμως»! («Δαυλός» 230, 242). Ἡ λογική ὅμως λέγει ὅτι αὐτό εἶναι ἀδύνατον. Διότι ἀθλητικοί ἀγῶνες καί μάλιστα κάποιας εὐρύτερης προβολῆς δέν εἶναι δυνατόν νά διεξάγωνται, συνωμοτικῶς. Ἡ ὀρθή ἐξήγησις εἶναι ὅτι, προϊόντος τοῦ ἐξελληνισμοῦ τοῦ Κράτους, οἱ Ἀγῶνες ξανάρχισαν καί ἡ ἀπαγόρευσις τοῦ Θεοδοσίου Βʹ λησμονήθηκε καί ἀτόνησε, ἐάν βεβαίως ἐφηρμόσθη ποτέ δοθέντος ὅτι καί πολλά ἄλλα μέτρα τοῦ ἰδίου αὐτοκράτορος ἔμειναν μόνον στά χαρτιά. Ὅτι αὐτό συνέβη, συνάγεται καί ἀπό τό ὅτι ὁ αὐτοκράτωρ **Λέων Στʹ ὁ Σοφός** (886-912) ἐπικυρώνοντας προφανῶς μίαν ὑφιστάμενη πραγματικότητα ἐπέτρεψεν ἐπισήμως τήν διεξαγωγή τῶν ἀθλητικῶν ἀγώνων.

10. Οἱ Φιλοσοφικές Σχολές

Τό 529 ὁ Ἰουστινιανός ἀπηγόρευσε σέ μή-χριστιανούς νά διδάσκουν στίς φιλοσοφικές τῶν Ἀθηνῶν, μέ ἀπο-

9. Βλέπε γιά περισσότερα: Γ. Κ. Γεωργαλᾶ, «Ἀντιβυζαντισμός». Οἱ (ψευδο) «Ὀλυμπιακοί» τῆς Ἀντιοχείας, συνεχίσθηκαν ἕως τό 528, ὁπότε καταργήθηκαν μέ διάταγμα τοῦ Ἰουστινιανοῦ.

τέλεσμα νά σταματήση ἡ λειτουργία τους. Ὁ Ἰ. Κορδᾶτος δέχεται ὅτι τό κλείσιμο τῶν σχολῶν τῶν Ἀθηνῶν, ἔκανε τούς χριστιανούς μοναχούς ν' ἀρχίσουν τήν διάσωσι - φύλαξι τῶν ἀρχαίων συγγραμμάτων. Καί προσθέτει: *«Πρέπει νά ὁμολογήσουμε ὅτι ἀπό τήν ἄποψη αὐτή, ἡ ὑπηρεσία πού πρόσφεραν τά μοναστήρια ἦταν μεγάλη»* (σ. 413). Ἐξ ἄλλου ὅταν ἔγινε ἡ ἀπαγόρευσις, στήν Κωνσταντινούπολι λειτουργοῦσε τό «πανδιδακτήριον», ὅπου ἐδιδάσκετο ἡ ἑλληνική γλῶσσα, γραμματεία, φιλοσοφία, ρητορική, μαθηματικά, ἀστρονομία καί νομική. Τό κέντρο τῆς πνευματικῆς ζωῆς εἶχε πλέον μεταφερθῆ ἐκεῖ. Ἤκμαζεν ἐπίσης ἡ Φιλοσοφική Σχολή τῆς Ἀλεξανδρείας, ὅπου ἐδίδασκαν καί «ἐθνικοί» καί «χριστιανοί» ἐν ἁρμονικῇ συνυπάρξει, πρᾶγμα πού συνέχισαν νά πράττουν.

Πρίν ἀπό αὐτό, κατά τούς δ' καί ε' τούς αἰῶνες, αἱ Ἀθῆναι παρέμειναν πνευματικό κέντρο, ὅπου ἔρχονταν νά μορφωθοῦν καί νά σπουδάσουν ἀπό τίς Ἰνδίες, τήν Περσία, τήν Ἀρμενία, τήν Μεσοποταμία, τήν Συρία, τήν Μ. Ἀσία, τήν Αἴγυπτο, τήν Ἀραβία, τήν Φοινίκη. Σ' ὅλο αὐτό τό διάστημα λειτουργοῦσαν σχολές ὅπως ἡ Ἀκαδημία Πλάτωνος, τό Λύκειον Ἀριστοτέλους, ἡ Στοά Ζήνωνος καί ὁ Κῆπος Ἐπικούρου. Μποροῦμε συνεπῶς νά ποῦμε ὅτι ἀπό τόν δ' ἕως τόν στ' αἰῶνα, ὁ ἑλληνικός πολιτισμός, στήν Δύσι κατεστράφη ὁλοσχερῶς —ἐξαφανίσθηκε, ἐνῶ στό Βυζάντιο «χαλιναγωγήθηκε» μέ χριστιανικές παρεμβάσεις.

Πάντως οἱ σχολές τῶν Ἀθηνῶν εἶχαν σέ σημαντικό βαθμό «ἐξανατολισθῆ». Σύριοι καί ἄλλοι Ἀσιάτες, κυρίως Σημῖτες, ἐξελληνισμένοι γλωσσικῶς ἀλλά ὄχι καί πνευματικῶς, ἐδίδασκαν ἀστρολογία, μαντεία, μαγεία καί θεουργία (=ἐμφάνισις θεῶν μέ μαγικά μέσα) καί

διέδιδαν περίεργες δεισιδαιμονίες. Αὐτός ἦταν ὁ κύριος λόγος τῆς ἀντιθέσεως τοῦ Χριστιανισμοῦ στίς ἐν λόγῳ σχολές, ἐνῶ δέν ἦλθε σέ ἀντίθεσι πρός τίς σχολές Ἀλεξανδρείας καί Κωνσταντινουπόλεως πού ἐκρατήθησαν μακρυά ἀπό αὐτόν τόν ἐξασιανισμό κατά τό πνεῦμα τῆς ἑλληνικότητος[10]. Σ' αὐτές συνεχίσθηκε ἡ διδασκαλία τῆς φιλοσοφίας.

11. Χριστιανοί «ἀνθέλληνες»

Ὑπάρχει ἡ τάσις νά προβάλλουν μονομερῶς τήν σύγκρουσι τῶν πρωτοβυζαντινῶν αἰώνων, νά τήν ὑπερβάλλουν καί νά ἀποσιωποῦν τά στοιχεῖα πού δείχνουν ὅτι τελικῶς τό πνεῦμα τοῦ Ἑλληνισμοῦ εἰσέδυσε στόν Χριστιανισμό καί μετασχημάτισε τόν ἀνατολικό κλάδο του σέ Ὀρθοδοξία.

Ἡ τάσις αὐτή προβάλλει τήν ἀνθελληνικότητα τῶν κειμένων διαφόρων χριστιανικῶν προσωπικοτήτων καί ἰδίως τῶν Τατιανοῦ, Ἰωάννου Χρυσοστόμου, Ἐφραίμ Σύρου, Κυρίλλου τῆς Ἀλεξανδρείας, Ἰ. Δαμασκηνοῦ, Μεγάλου Βασιλείου, Ἀναστασίου Σιναΐτου, Μεγάλου Ἀθανασίου, Γρηγορίου Ναζιανζηνοῦ καί Θεοφίλου Ἀντιοχείας.

Ἐξετάζω μέ καθαρῶς ἱστορικά κριτήρια αὐτές τίς περιπτώσεις.

● **Ἐφραίμ ὁ Σύρος** (δ'). Εἶναι **Σύριος** καί ὑπῆρξε στηλοβάτης τῆς συριακῆς Ἐκκλησίας. **Δέν** ἔγραψε στά ἑλληνικά, ἀλλά στά συριακά. Οἱ κάποιες μᾶλλον ἀνώδυνες «ἀνθελληνικές» ἀποστροφές του ὀφείλονται κυρίως στήν προσπάθειά του νά ἐμποδίση τόν ἐξελληνι-

10. Γιά τίς σχολές πλήρης ἀνάπτυξις στό πρός ἔκδοσιν Γ. Κ. Γεωργαλᾶ, «Βυζάντιον: Αἰνιγμάτων Λύσις».

σμό τῶν ὁμοεθνῶν του. Πολύ ἐντονώτερα διατυπωμένες τέτοιες θέσεις βρίσκουμε στά κείμενα Ἰουδαίων, Μεσοποταμίων καί ἄλλων μή-Χριστιανῶν Ἀνατολιτῶν.

● **Τατιανός.** Εἶναι προγενέστερος τοῦ Βυζαντίου καί δέν ἦταν Ἕλλην, ἀλλά Σύριος. Ἔζησε στήν Ρώμη καί στήν Μεσοποταμία. Τό 165 ἵδρυσε τήν αἵρεσι τῶν «Ὑδροπαραστατῶν», ὑποστηρίζοντας ὅτι ἡ θεία μετάληψις μπορεῖ νά γίνεται μέ ὕδωρ ἀντί μέ οἶνον. Ἡ Ἐκκλησία τόν ἀπέβαλε. Τό ἔργο του «Πρός Ἕλληνας» εἶναι «ἀπολογητικό», δηλαδή ὑπερασπίζεται τόν χριστιανισμό κατά τῶν ὀπαδῶν τῆς προχριστιανικῆς θρησκείας (=«Ἕλληνες»), ἀλλά δέν μπορεῖ νά θεωρηθῆ οὔτε ὡς ἀπόδειξις τῆς διαστροφῆς ἑνός Ἕλληνος (ἀφοῦ δέν ἦταν), οὔτε ὡς ἔκφρασις τοῦ λόγου τῆς Ἐκκλησίας (ἀφοῦ ἦταν αἱρετικός καί ἀποβλημένος).

● **Ἰωάννης ὁ Χρυσόστομος.** Ὅπως καί ὁ Μέγας Βασίλειος, ὁ Συνέσιος, ὁ Ὠριγένης, ὁ Γρηγόριος Ναζιανζηνός, εἶχε ἑλληνική παιδεία, χειριζόταν ἄριστα τήν ἑλληνική, κατεῖχε τήν τέχνη τῆς ρητορικῆς καί ἐργάσθηκε γιά τήν σύζευξιν Χριστιανισμοῦ - Ἑλληνισμοῦ. Προσπάθησε νά προσδώση στήν χριστιανική ἐκκλησία τόν χαρακτῆρα ἑλληνικῆς ἐκκλησίας τοῦ δήμου, μέ ἀποτέλεσμα νά συγκρουσθῆ μέ τήν αὐτοκρατορικήν ἐξουσία. Αὐτή ἡ οὐσία τοῦ ἔργου του δέν ἀναιρεῖται ἀπό τήν ἐκ μέρους του διατύπωσιν κατηγοριῶν ἐναντίον τῶν «Ἑλλήνων», ἀφοῦ στόν ὅρον «Ἕλλην» δίνει ἀποκλειστικῶς θρησκευτικό περιεχόμενο ἐννοώντας τόν μή-χριστιανό (ἄρα κατά τήν ἄποψίν του «εἰδωλολάτρη»). Ἕλλην ὁ ἴδιος, τιμᾶ τόν Ἑλληνισμό, ἀναγνωρίζει τήν ἀξία τῆς παιδείας του καί συνιστᾶ τήν μελέτην τῆς σοφίας του, τήν ὁποίαν θεωρεῖ «προπαρασκευαστικήν» τῆς ἐλεύσεως τοῦ Χριστοῦ.

Ὁ ἴδιος πρόσφερε τεράστια ἐθνική ὑπηρεσία ξεσηκώνοντας τόν λαό τῆς Κωνσταντινουπόλεως κατά τῶν Γότθων οἱ ὁποῖοι εἰσέδυαν παντοῦ καί ἀπειλοῦσαν νά ἐκγερμανίσουν τό κράτος. Λαός καί στρατός, ἑνώθηκαν καί συνέτριψαν τούς Γότθους, διασώζοντας τήν ἑλληνικότητα τοῦ Βυζαντίου[11].

Ὁ ἰσχυρισμός ὅτι διέταξε τήν καταστροφήν τοῦ ναοῦ τῆς Ἀρτέμιδος στήν Ἔφεσο εἶναι ἀνακριβής. Ὁ ἐν λόγῳ ναός εἶχε καταστραφῆ ἀπό ἐπιδρομήν βαρβάρων 150 ἔτη πρίν ἀπό τήν γέννησιν τοῦ Χρυσοστόμου.

● **Ἀναστάσιος ὁ Σιναΐτης** (ζ΄-η΄). Ὑπῆρξε, ὡς θεολόγος, γνωστικίζων ἐπηρεασμένος ἀπό ἑλληνικές θεωρίες καί ἐκινήθη ἐκτός τῆς ἐπίσημης Ἐκκλησίας καί τοῦ δόγματός της.

● **Μέγας Ἀθανάσιος** (295-373). Ἦταν μελετητής τοῦ Ὁμήρου καί τοῦ Πλάτωνος. Ὑπῆρξε γενναῖος καί ἐνάρετος, ἀλλά φανατικός. Ἐδιώχθη ἀπό τόν Κωνσταντῖνον Α΄ καί τόν Κωνστάντιον καί ἀπεκατεστάθη στόν πατριαρχικό θρόνο τῆς Ἀλεξανδρείας ἀπό τόν Ἰουλιανό, ὁ ὁποῖος ὅμως ἐν συνεχείᾳ τόν ἐξώρισεν ὡς «ἐχθρόν τῶν θεῶν» καί γιά προσηλυτισμό (στόν χριστιανισμό). Ἔγραψε τόν «Λόγον κατά Ἑλλήνων» (τό «Ἕλλην» ὡς ὅρος θρησκευτικός, ὄχι ἐθνοφυλετικός) ἀλλά εἶναι ἐπηρεασμένος ἀπό τήν σκέψι τους. Ἔτσι ταυτίζει τόν Ἰησοῦ μέ τόν (ἑλληνικόν) «Λόγον» καί δέχεται τήν πίστι τῶν Ἑλλήνων ὅτι ἡ ψυχή εἶναι «ἀδιαίρετος, ἄτμητος, λογική καί ἀθάνατος».

11. Γιά ὅλους αὐτούς βλέπε περισσότερα στό: Γ. Κ. Γεωργαλᾶ ἐκδοθησόμενο, «Βυζάντιον: Ὀρθοδοξίας Πάνθεον». Γιά τό γοτθικό ζήτημα, στό Γ. Κ. Γεωργαλᾶ, «Βυζάντιον καί Ἑλληνισμός», πού ἤδη κυκλοφόρησε.

● **Γρηγόριος Ναζιανζηνός.** Εἶναι ὁ ἑλληνικώτερος τῶν Πατέρων. Κάτοχος τῆς ἑλληνικῆς παιδείας, ἄριστος χειριστής τῆς ἑλληνικῆς. Στά «Καθ' ἑαυτόν» θρηνεῖ γιά τήν παρακμή τῶν Ἀθηνῶν καί στιχουργεῖ κατά τά ἑλληνικά πρότυπα. Ἡ (ἀμφισβητουμένης πατρότητος) τραγωδία του «Χριστός Πάσχων» εἶναι ἀπόπειρα μιμήσεως τοῦ Εὐριπίδου. Ἀντιτάχθηκε στούς διωγμούς πάσης φύσεως.

● **Θεόφιλος τῆς Ἀντιοχείας** (β'). Προγενέστερος τοῦ Βυζαντίου. Ὡς συγγραφεύς τῶν «Πρός Αὐτόλυκον» στρέφεται πράγματι κατά τῆς ἑλληνικῆς φιλοσοφίας καί ὑπερτιμᾶ τήν Π. Διαθήκην. Ταυτίζει τούς «Ἕλληνες» μέ τούς «εἰδωλολάτρες» καί ἐξυμνεῖ τούς πoροφῆτες τῆς Π. Διαθήκης. Παρά ταῦτα εἶναι ὁ πρῶτος πού χρησιμοποιεῖ τόν ὅρον «Τριάς», ἐρχόμενος ἔτσι σέ πλήρη ἀντίθεσιν πρός τόν αὐστηρόν Ἰουδαϊκόν μονοθεϊσμόν. Ἡ «Τριάς» εἶναι ἡ οὐσία τῆς ἑλληνικῆς διαλεκτικῆς: θέσις - ἀντίθεσις - σύνθεσις, λόγος - ἀντίλογος - ἀλήθεια.

● **Κύριλλος** (370-444), Πατριάρχης Ἀλεξανδρείας (412-444). Φανατικός, ἐξαπέλυσε διωγμούς κατά τῶν «Ἑλλήνων» (=τῶν πιστῶν τῆς προχριστιανικῆς θρησκείας) καί ἔχει εὐθύνην γιά τήν ἄγρια θανάτωσι τῆς Ὑπατίας (415). Τήν ἴδια τακτικήν ἐφήρμοσε καί ἐναντίον τῶν διαφόρων αἱρετικῶν (Νοβατιανῶν) ἀλλά καί τῶν Ἰουδαίων. Τούς τελευταίους τούς ἔδιωξε ἀπό τήν πόλι, κατέσχε τίς συναγωγές τους καί παρέδωσε τίς περιουσίες των στόν ὄχλο. Ἀντέδρασε, ἀκόμη, στήν ἐγγραφή τοῦ ὀνόματος τοῦ Ἰωάννου Χρυσοστόμου στά δίπτυχα τῶν ἐκκλησιῶν (416) κλπ. Ἐπρόκειτο δηλαδή γιά ἄνθρωπο φανατικό, μισαλλόδοξο καί βίαιο.

● **Ἰωάννης Δαμασκηνός** (ζ'). Εἰσήγαγε τήν ἀριστο-

τελική φιλοσοφία στήν χριστιανική θεολογία, ἔγραψε ὕμνους σέ ἰαμβικούς τριμέτρους, χρησιμοποίησε στήν ἐκκλησιαστική μουσική τά ἀρχαιοελληνικά «γένη» διατονικό καί χρωματικό.

● **Βασίλειος ὁ Μέγας** (δ΄). Σπούδασε στήν περιώνυμη φιλοσοφική σχολή τῶν Ἀθηνῶν, ἦταν βαθύς γνώστης τῆς ἱστορίας καί τοῦ πολιτισμοῦ τῶν Ἑλλήνων καί συνιστᾶ σέ ἄλλα νά τούς μιμούμεθα (στά «Πρός ἀρετήν διδάσκοντα») καί σέ ἄλλα νά τούς ἀποφεύγωμε. Ἐδίδαξε ρητορική καί εἶναι ἔξοχος συγγραφεύς. Ἐχαρακτήρισε τά ἑλληνικά γράμματα ὡς «προπαρασκευάζοντα» τήν κατανόησιν τῆς Ἁγίας Γραφῆς. Ἐθαύμαζε τούς σοφιστές καί ἔστελνε μαθητές στόν «ἐθνικό» φιλόσοφο Λιβάνιο. Καλοῦσε τούς νέους *«νά ὠφελοῦνται ἀπό τούς Ἑλλήνων λόγους»*. Θεωρεῖ τήν Θεογονίαν τοῦ Ἡσιόδου ἠθικοπλαστικό ἀνάγνωσμα.

Γράφει ὅτι οἱ ἀπόστολοι *«**βαρβάρους καί Ἕλληνας** καί πᾶν ἄλλον ἔθνος κατετρόπωσαν»*. Ἐδῶ ἀναφέρεται στούς Ἕλληνες πιστούς τῆς παλαιᾶς θρησκείας των, ἀλλά διακρίνοντάς τους ἀπό τά ἄλλα ἔθνη, δέχεται καί τόν παραδοσιακό ἐθνοφυλετικό χαρακτῆρα τοῦ ὅρου: διατηρεῖ τήν διάκρισιν Ἑλλήνων - βαρβάρων. Τήν διάκρισιν ἐπαναλαμβάνει καί στό «Εἰς τόν μακάριον Βαβύλαν», ὅπου διαβάζομε: *«Τούτους τούς νόμους οὐδέποτε μετεκίνησεν **Ἕλλην, βάρβαρος** ἤ **Σκύθης**» (Α΄ β)*. *Ἀκόμη εἰς τό «κατά Ἰουλιανοῦ καί πρός Ἕλληνας»* διαπιστώνει ὅτι *«οἱ Ἕλληνες τούς Χριστιανούς ἐν πολλοῖς ὑπερακοντίζουσι»* (ἐννοεῖ σέ ἀρετές) (ΠΔ΄). Ἐδῶ ὁ ὅρος «Ἕλλην» ἔχει ταυτοχρόνως ἐθνοφυλετική καί θρησκευτική ἔννοια, ἀλλά συνάπτεται καί πρός τίς ἀρετές οἱ ὁποῖες ἐξακολουθοῦν νά χαρακτηρίζουν τούς Ἕλληνες. Γράφει: *«αἰσχύνομαι καί ἐκπλήττομαι*

παρά μέν Ἕλλησι βλέπων χρημάτων ὑπερορῶντας, παρά δέ ἡμῖν μαινομένους ἅπαντας» (στό ἴδιο)[12].

12. Οἱ ὑπέρ καί κατά τῶν διωγμῶν

Κατά τούς δ′-ε′ αἰῶνες οἱ αὐτοκράτορες Θεοδόσιος Α′, Βαλεντινιανός, Ἰουστινιανός κ.ἄ. ἐξέδωσαν διατάγματα κατά τά ὁποῖα ἔπρεπε νά καταστραφοῦν ἤ νά παύσουν νά λειτουργοῦν «οἱ ναοί τῶν Ἑλλήνων», νά σταματήσουν οἱ τελετές τους, νά διωχθοῦν οἱ ἐκδηλώσεις λατρείας των, νά ἀπαγορευθοῦν οἱ θρησκευτικές διδασκαλίες τους κλπ.

Κατά τήν ἴδια περίοδο, οἱ Βασίλειος Καισαρείας, Ἰωάννης Χρυσόστομος, πατριάρχης Ἀλεξανδρείας Θεόφιλος, Εὐσέβιος Καισαρείας Παλαιστίνης κατεφέρθησαν μέ δριμύτητα ἐναντίον τῶν «Ἑλλήνων» ἐννοοῦντες ὄχι τούς ἀνήκοντες στό ἑλληνικόν ἔθνος, ἀλλά τούς πιστούς τῆς προχριστιανικῆς ἑλληνικῆς θρησκείας καί κατ᾽ ἐπέκτασιν ὅλους τούς μή χριστιανούς τῆς Αὐτοκρατορίας. Ἡ προχριστιανική θρησκεία ἐχαρακτηρίζετο «ἑλληνική πλάνη», τά ἀγάλματα τῶν θεῶν της ἀπεκαλοῦντο «εἴδωλα», οἱ βωμοί τους «βωμοί ἀπάτης». Ὁ πατριάρχης Ἀλεξανδρείας Θεόφιλος μάλιστα, κατά τόν πάντως ὄχι πάντοτε ἀξιόπιστον Εὐνάπιον (346-414, «Βίοι Φιλοσόφων») πρωτοστάτησε στήν καταστροφή τοῦ Σεραπείου (τό 391).

Ὅμως, πολλοί χριστιανοί δέν συμφωνοῦσαν μέ τήν

---

12. Κατά τούς μετέπειτα αἰῶνες τῆς ἐξελληνισμένης Ἀνατολικῆς Αὐτοκρατορίας, ὁ ὅρος «Ἕλλην» ἀποβάλλει βαθμιαίως τίς ἄλλες ἔννοιες καί ἐπανέρχεται σταδιακῶς στό καθαρῶς ἐθνοφυλετικό του περιεχόμενο.

στάσιν τῶν φανατικῶν καί κατέκριναν τά κατά τῶν μή-χριστιανῶν μέτρα. Αὐτοί βεβαίως ἦσαν οἱ ἀληθινοί χριστιανοί. Οἱ ἐκ τῶν χριστιανῶν Ἕλληνες, ἀντιτίθενται στούς διωγμούς. Στήν πραγματικότητα, οἱ χριστιανοί χωρίζονται στούς ἐξ Ἑλλήνων καί στούς ἐκ Σημιτῶν. Οἱ πρῶτοι εἶναι ἐναντίον τῆς βίας. Οἱ δεύτεροι (Σύριοι, Φοίνικες, Αἰγύπτιοι, Ἄραβες) ὑπέρ της. Βεβαίως οἱ πραγματικοί χριστιανοί συντάσσονται μέ τούς πρώτους, ἐνῶ οἱ δεύτεροι κινοῦνται ὄχι τόσον ἀπό θρησκευτικά ὅσον ἀπό ἀνθελληνικά κίνητρα.

● Ὁ χριστιανός ἱστορικός **Ὀρόσιος** λ.χ., ὁ ὁποῖος ἐπεσκέφθη τήν Ἀλεξάνδρεια τό 415, ἐκφράζει τήν λύπη του γιά τίς καταστροφές πού προξένησαν οἱ ἐκεῖ «χριστιανοί» στούς ἀρχαίους ναούς καί στίς βιβλιοθῆκες (Ὀρόσιος 6. 15. 32).

● Ὁ **Γρηγόριος Ναζιανζηνός** κατεδίκασε τίς πράξεις βίας κατά τῶν μή-χριστιανῶν. (Πατρ. τ. 37. 1118 καί 1110). Γι' αὐτήν τήν στάσι του ὑπέστη πολλά ἐπί τοῦ φανατικοῦ ἀρειανιστοῦ αὐτοκράτορος Οὐάλλεντος. Ὅταν ἐπί Θεοδοσίου Β′ ἔγινε πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως, ἀντιτάχθηκε στά μέτρα τοῦ αὐτοκράτορος κατά τῶν «εἰδωλολατρῶν» καί τῶν αἱρετικῶν διακηρύσσοντας ὅτι ἡ βία εἶναι ἀντιχριστιανική ἐνέργεια. Γι' αὐτό καί ἐξαναγκάσθηκε σέ παραίτησι καί πέθανε μακρυά ἀπό τήν Κωνσταντινούπολι (389).

Ὑπῆρξαν ἄλλοι ἱεράρχες πού πρωτοστατοῦσαν στούς διωγμούς, ὅπως οἱ Θεόφιλος καί Ἀθανάσιος τῆς Ἀλεξανδρείας, ὁ Ἰωάννης Σύριος τῆς Ἐφέσου, ὁ Πορφύριος τῆς Γάζας.

Ὅμως ὁ **Σωκράτης** ὁ **Σχολαστικός** (ε′), χριστιανός ἱστορικός τῆς Ἐκκλησίας, κατέκρινε τήν βίαν καί ἐχα-

ρακτήρισε τόν φόνον τῆς Ὑπατίας *«τεράστιον ὄνειδος διά τήν ἐκκλησίαν τῆς Ἀλεξανδρείας»*.

Τά γεγονότα καί τά πρόσωπα τῆς Ἱστορίας δέν εἶναι ἐπιτρεπτόν νά τά κρίνωμε μονομερῶς, ἐκκινοῦντες ἀπό ἐκ προτέρων τοποθέτησιν. Ἡ ὀρθή (ἑλληνική) μέθοδος εἶναι νά τά τοποθετοῦμε ἐν χρόνῳ καί χώρῳ, δηλαδή στήν ἐποχή τους καί στίς τότε συνθῆκες καί νά τά βλέπωμε σφαιρικῶς. Διότι, ὅπως διδάσκει ὁ Ἀριστοτέλης, κάθε τι πρέπει νά τό κρίνωμεν ἀπό τό «ὅλον» καί ὄχι ἀπό τό «μέρος». Γεγονός λοιπόν εἶναι ὅτι *«μεταξύ τῶν ἱεραρχῶν τῆς Ἀνατ. Ἐκκλησίας ὑπῆρξαν πολλά ἀπό τά καλύτερα μυαλά τῆς ἐποχῆς»* (Στ. Ράνσιμαν), τά ὁποῖα βεβαίως δέν μετεῖχαν διωγμῶν καί βιαιοτήτων ἀλλά ἐργάζονταν γιά τήν σύνθεσι ἑλληνικότητος - χριστιανικότητος.

13. Ἡ ἑλληνική σκέψις

Θά ἦταν σφάλμα νά νομισθῆ ὅτι κατά τούς πρωτοβυζαντινούς αἰῶνες, ἡ ἑλληνική σκέψις ἐξαλείφεται. Ἀντιθέτως, ὑπάρχει παραλλήλως πρός τήν χριστιανική, συχνά διαπλέκεται καί συντίθεται μέ αὐτήν καί διαδραματίζει ἀξιόλογο ρόλο. Ἐνδεικτικῶς κατά τόν δ' αἰῶνα ἀκμάζουν:

- **Σαλλούστιος** (†370). Νεοπλατωνικός. Συνέγραψε μία θαυμάσια σύνοψι τῶν ἀρχῶν τῆς ἀρχαίας θρησκείας τῶν Ἑλλήνων, μέ τόν τίτλο «Περί θεῶν καί κόσμου»[13]. Διετέλεσε σύμβουλος τοῦ Ἰουλιανοῦ.
- **Θεμίστιος** (317-388). Παφλαγών. Ρήτωρ, σοφιστής, συγγραφεύς, διδάσκαλος ρητορικῆς καί φιλοσο-

13. Βλέπε στό βιβλίο μου «Ἑλλήνων Θρησκεία».

φίας. Ἄν καί μή-χριστιανός, ἔγινε πρεσβευτής καί συγκλητικός. Ὁ Κωνστάντιος τόν ἀπεκάλεσε *«κόσμον τῆς βασιλείας μου»*. Ὁ Γρηγόριος Ναζιανζηνός τόν χαρακτηρίζει «βασιλέα λόγων». Σώζονται 35 «Λόγοι» του καί οἱ «Ἀριστοτέλους Παραφράσεις» (ἐξεδόθησαν τό 1866 στήν Λειψία ἀπό τόν Spengel).

● **Λιβάνιος** (314-393). Ἕλλην τῆς Ἀντιοχείας, ρήτωρ, διδάσκαλος τοῦ Ἰουλιανοῦ, τοῦ Μ. Βασιλείου καί τοῦ Ἰ. Χρυσοστόμου. Τ' ο ἔργο του σώζεται σχεδόν ὁλόκληρο. «Ἐγκώμιον Ἀντιοχείας», «Ἐπικήδειος εἰς Ἰουλιανόν», «Ἀπολογίαι» κ.ἄ.

● **Ἰάμβλιχος.** Νεοπλατωνικός, βιογράφος τοῦ Πυθαγόρου, ἀριθμολόγος, προστατευόμενος τῆς βασιλικῆς αὐλῆς. Ἐτιμήθη τά μέγιστα ἀπό τούς «ἐθνικούς» καί ἀπό τόν Ἰουλιανό.

● **Αἰδέσιος.** Μαθητής τοῦ Ἰαμβλίχου, ἐκ τῶν διδασκάλων τοῦ Ἰουλιανοῦ στήν Πέργαμο.

● **Θέων Ἀλεξανδρεύς.** Μαθηματικός, ἀστρονόμος καί φιλόσοφος στήν Ἀλεξάνδρεια. Συνέγραψε πολλά ἔργα ἀπό τά ὁποῖα σώζονται ἀποσπάσματα. Ἡ ἔκδοσίς του τῶν ἔργων τοῦ Εὐκλείδου ἐθεωρεῖτο ἡ πιό ἐκλαϊκευμένη. Διετέλεσε διευθυντής τοῦ Μουσείου καί τῆς Βιβλιοθήκης τῆς Ἀλεξανδρείας περί τό 380. Πατέρας τῆς Ὑπατίας.

● **Ὑπατία** (370-415), μαθηματικός καί φιλόσοφος. Εἶχε σχολή ὅπου σπούδασαν ὁ Συνέσιος καί ὁ διοικητής Ἀλεξανδρείας Ὀρέστης. Συνέγραψε ἔργα μαθηματικά. Ἐθεωρεῖτο ἐμπνεύστρια τῆς ἐχθρικῆς πρός τόν Κύριλλον στάσεως τοῦ Ὀρέστου καί τοῦτο ὑπῆρξεν ἡ κυρία αἰτία τῆς κατακρεουργήσεώς της ἀπό ὄχλον φανατικῶν «χριστιανῶν».

Κατά τόν ε' αἰῶνα:

● **Στοβαῖος Ἰωάννης** (ἀπό τούς Στόβους[14] τῆς Μακεδονίας). Νεοπλατωνικός φιλόσοφος. Συνέγραψε «Ἀνθολόγιον» καί «Ἐκλογάς», ὅπου συγκέντρωσε ἀποσπάσματα ἀπό ἔργα 500 φιλοσόφων καί ποιητῶν, κυρίως γνωμικά καί ἠθικά ἀποφθέγματα καί «φυσικάς δόξας»[15].

● **Πρόκλος** (410-485) ἐκ Ξάνθου Λυκίας. Νεοπλατωνικός, ἱδρυτής τῆς νεοπλατωνικῆς σχολῆς Ἀθηνῶν. Ὑπομνηματογράφος τοῦ Πλάτωνος, σχολιαστής τοῦ Εὐκλείδου. Συνέγραψε περί Προνοίας καί Εἱμαρμένης. Κύρια ἔργα του: «Στοιχείωσις θεολογική» καί «Εἰς τήν Πλάτωνος θεολογίαν». Θεολογεῖ μή-χριστιανικῶς, ἀλλά καί σχολήν ἱδρύει καί διδάσκει καί τά ἔργα του ἐκδίδει καί οὐδείς τόν ἐνοχλεῖ[16]. Μαθητές του ἦσαν ὁ Μαρῖνος, Ἰσίδωρος Δαμασκηνός καί Σιμπλίκιος.

● **Μαρῖνος.** Διεδέχθη τόν Πρόκλον στήν διεύθυνσι τῆς νεοπλατωνικῆς σχολῆς Ἀθηνῶν. Συνέγραψε βιογραφίαν τοῦ Πρόκλου καί σχόλια στούς Πλάτωνα, Ἀριστοτέλη, Εὐκλείδη.

● **Ἰσίδωρος** (†520). Διεδέχθη τόν Μαρίνον ὡς σχολάρχης τῆς νεοπλατωνικῆς σχολῆς Ἀθηνῶν.

● **Ἀμμώνιος.** Νεοπλατωνικός φιλόσοφος, μαθητής τοῦ Πρόκλου, διδάσκαλος τῶν Δαμασκίου, Σιμπλικίου,

---

14. Πρωτεύουσα τῆς τότε Παιονίας, πού ἀποτελεῖ σήμερα τό κράτος τῶν Σκοπίων.
15. Τό ἔργο του ἐξεδόθη στό Βερολῖνο ἀπό τόν G. Wachmuth - O. Hense, ἀπό τό 1884 ἕως τό 1912, σέ 5 τόμους.
16. Στά ἔργα του περιέχονται καί ἐπιστημονικές γνώσεις, ὅπως ὅτι τά ἄστρα εἶναι στερεά σώματα γύρω ἀπό τά ὁποῖα περιφέρονται πλανῆτες, ἡ γῆ εἶναι πλανήτης περιστρεφόμενος περί τόν ἄξονά του καί περιφερόμενος γύρω ἀπό τόν ἥλιο, ἡ σελήνη εἶναι δορυφόρος τῆς γῆς κ.ἄ.

Θεοδότου, Ὀλυμπιοδώρου, Ἰωάννου Φιλοπόνου. Ἑρμηνευτής τοῦ Ἀριστοτέλους, ἀστρονόμος καί γεωμέτρης, πολέμιος τῶν δεισιδαιμονιῶν, τῆς ἀστρολογίας καί τῆς μοιρολατρείας, ὑποστηρικτής τῆς ἐλευθερίας τῆς βουλήσεως.

● **Ἡσύχιος Ἀλεξανδρεύς.** Συγγραφεύς τοῦ περιφήμου «Λεξικοῦ», μέ πλῆθος λέξεων ἀγνώστων ἄλλοθεν, ἀλλά χρησιμοποιουμένων στήν σύγχρονη ἑλληνική.

● **Σιμπλίκιος:** Νεοπλατωνικός, ὑπομνηματογράφος τοῦ Ἀριστοτέλους.

Κατά τόν στ' αἰῶνα:

● **Στέφανος Βυζάντιος.** Διαπρεπής λόγιος. Συνέγραψε τό γεωγραφικό λεξικό «Ἐθνικά», χρησιμοποιώντας ὡς πηγές ἀρχαίους γεωγράφους, ἐθνογράφους, ἱστορικούς καί περιηγητές.

● **Εὐτόκιος Ἀσκαλωνίτης**, ἀρχιτέκνων καί μηχανικός. Σχολιάζει ἐκτενῶς τόν Ἀρχιμήδη, τόν Ἀπολλώνιον, τόν Πτολεμαῖον[17].

14. Οἱ «ἐθνικοί»

Ὅπως συνάγεται, οἱ ὅποιοι διωγμοί δέν εἶναι καθολικοί. Οἱ λεγόμενοι «ἐθνικοί» διατηροῦν σχολές, διδάσκουν, συγγράφουν, γίνονται αὐλικοί, κρατικοί ἀξιωματοῦχοι, σύμβουλοι αὐτοκρατόρων.

● Ὁ νεοπλατωνικός **Εὐστάθιος** (δ') λ.χ. ἀπεστάλη ἀπό τόν Κωνσταντῖνον Α' πρεσβευτής του στόν βασιλέα τῶν Περσῶν.

● Ὁ «ἐθνικός» **Θεμίστιος** (δ') γίνεται συγκλητικός καί σύμβουλος τόσον τοῦ Ἰουλιανοῦ, ὅσον καί τοῦ χρι-

17. Περί αὐτῶν περισσότερα βλέπε στό βιβλίο μου «Βυζάντιον: Πνευματικόν Πάνθεον».

στιανοῦ Κωνσταντίου. Γράφει λόγον πρός Θεοδόσιον Α΄ μέ θέμα «Τίς ἡ βασιλικωτάτη τῶν ἀρετῶν».

● Ἀκόμη καί κατά χριστιανῶν γράφουν ἐλευθέρως «ἐθνικοί», ὅπως ὁ **Εὐνάπιος** (δ΄) ἀπό τίς Σάρδεις. Νεοπλατωνικός, σπούδασε στίς Ἀθῆνες, ἔγινε ἱερεύς τῶν «ἐθνικῶν» καί ἔγραψε ἐναντίον τῶν χριστιανῶν. Θαυμάζει τόν Ἰουλιανό καί βάλλει κατά τοῦ Κωνσταντίνου Α΄. Ἔργα του «Χρονική ἱστορία ἡ μετά Δέξιππον» καί «Βίοι Σοφιστῶν»[18].

● Οἱ ἱστορικοί Ἀμμιανός, Μαρκελῖνος, Ὀλυμπιόδωρος ἐκ Θηβῶν Αἰγύπτου (ε΄), Ζώσιμος (ε΄), Ἡσύχιος Μιλήσιος (στ΄) συγγράφουν ἐλευθέρως. Ὁ **Μαρκελῖνος** ἐκθειάζει τόν Ἰουλιανό. Ὁ **Ζώσιμος** εἶναι ἔνθερμος ἀρχαιόθρησκος, ὅπως καί ὁ **Ἡσύχιος Μιλήσιος**. Ἐπί Θεοδοσίου Β΄, δύο «ἐθνικοί» ἱστορικοί συγγράφουν, ὁ **Πρῖσκος** «Ἱστορία Βυζαντιακή» (τῆς πόλεως τοῦ Βυζαντίου) καί ὁ **Μάλχος** ἀπό τήν Φιλαδέλφεια Παλαιστίνης τά «Βυζαντιακά».

● Ὁ **Ἱμέριος Προυσαεύς** (310-386) εἶναι μιθραϊστής φιλόσοφος καί ρήτωρ. Ὁ πατριάρχης Φώτιος διέσωσε τούς 60 ἀπό τούς συνολικῶς 80 λόγους του.

● Τόν ε΄ αἰῶνα ἀκμάζουν στίς Ἀθῆνες ὁ Πρόκλος, ὁ Μαρῖνος, ὁ Ἰσίδωρος, ὁ Δαμάσκιος, ὁ Ἡραΐσκος, ὁ ἰατρός Γέσσιος, ὁ Ζώσιμος Γαζαῖος, ὁ Ἀγάπιος Ἀσκληπιάδης, ὁ Ἀμμώνιος, ὁ Ἐρυθραῖος. Ὁ Ὀλυμπιόδωρος,

18. Σ' αὐτόν ὀφείλεται καί ὁ μῦθος περί δῆθεν γενοκτονίας τοῦ μητροπολιτικοῦ Ἑλληνισμοῦ ἀπό τούς «χριστιανούς» Γότθους τοῦ Ἀλαρίχου. (Βλέπε στό βιβλίο μου «Βυζάντιον: Ἡ "ἄλλη" Ἱστορία του»). Ὁ Εὐνάπιος ἔχει τελειότητα ὕφους, ἀλλά ὡς ἱστορικός ἐλέγχεται ὡς μή ἀξιόπιστος, ἄκρως ὑποκειμενικός καί λίαν ὑπερβολικός.

πού ἐπεσκέφθη τίς Ἀθῆνες τό 415 (τό ἔτος τῆς κατακρεουργήσεως τῆς Ὑπατίας), περιγράφει μία πόλι ὅπου κυριαρχοῦν οἱ φιλόσοφοι καί οἱ λόγιοι καί ἀκμάζουν οἱ ποικίλες σχολές.

● Ὁ **Παμπρέπιος** (ε΄) ἀπό τίς Θῆβες τῆς Αἰγύπτου, πού σπούδασε στίς Ἀθῆνες καί στήν Κωνσταντινούπολι, ἔγινε σύμβουλος τοῦ πανισχύρου στρατηγοῦ Ἴλλου τῆς Ἰσαυρίας, ἐπειδή *«ἦν πολιτικῆς συνέσεως ἔμπλεως»* (Μάλχος). Ἐν συνεχείᾳ, ἄν καί «ἐθνικός», ἔγινε συγκλητικός καί μέ δική του ὑπόδειξι ἀνεκηρύχθη αὐτοκράτωρ ὁ Λεόντιος (484). Τελικῶς ὁ Παμπρέπιος συνεκρούσθη μέ τόν στρατηγόν Ἴλλον ὁ ὁποῖος τόν ἐξετέλεσε.

● Διάσημος ἔγινε στήν Κωνσταντινούπολι καί ὁ ἐκεῖ ἐγκατασταθείς **Σεβηριανός** Δαμασκοῦ, ἀπόφοιτος τῶν ἀθηναϊκῶν σχολῶν, φίλος τοῦ αὐτοκράτορος Ζήνωνος, ἄν καί «ἐθνικός». Τελικῶς ὁ Σεβηριανός καί μαζί του ἀρκετοί ἄλλοι σοφοί κατηγορήθηκαν γιά συνωμοσία καί ἕνας ἀπό αὐτούς, ὁ ἰατρός Γέσσιος, ἐξετελέσθη.

● Ὁ **Πρόκλος ὁ Ἀθηναῖος** (ὄχι ὁ διάσημος φιλόσοφος), φυσικός καί χημικός, ἐκλήθη ἀπό τόν αὐτοκράτορα Ἀναστάσιον καί κατεσκεύασε μίαν εὔφλεκτην ὕλην μέ τήν ὁποίαν κατεκάη ὁ ἐχθρικός στόλος.

● Ἀκμάζουν οἱ «ἐθνικοί» ρήτορες ὅπως οἱ Προκόπιος, Γαζαῖος, Αἰνείας, Ζαχαρίας, Χορίκιος –ὁ τελευταῖος μάλιστα ἐπί Ἰουστινιανοῦ!

Μεγάλην δημοτικότητα ἔχουν τά ἔργα συγγραφέων πού ἀσχολοῦνται μέ θέματα ἀπό τήν Ἀρχαιότητα.

● Ὁ **Νόννος Πανοπολίτης**, χριστιανός, συγγράφει τά «Διονυσιακά» του ἐξιστορώντας σέ χιλιάδες στίχους,

μέ βάσιν ἀρχαῖες πηγές, τά τῆς ἐκστρατείας τῶν Ἑλλήνων ὑπό τόν Διόνυσον τόν κατακτητήν στίς Ἰνδίες[19].

- Ὁ **Τρυφιόδωρος** περιγράφει τήν «Ἅλωσιν Ἰλίου».
- Ὁ **Κόλουθος** ἀπό τήν Λυκόπολιν Αἰγύπτου, τήν «Ἑλένης ἁρπαγήν».
- Ὁ **Ἀχιλλεύς Τάτιος** (ε΄), ἀπό τήν Ἀλεξάνδρεια, συγγράφει τό δημοφιλέστατο λαϊκό μυθιστόρημα «Τά κατά Λευκίππην καί Κλειτοφῶντα», πού κυκλοφορεῖ εὐρύτατα σ' ὅλη τήν Βυζαντινή Περίοδο.
- Ὁ **Κλαυδιανός** Ἀλεξανδρεύς συγγράφει ποιήματα μέ θέματα ἀπό τήν ἑλληνική μυθολογία.
- Ὁ **Μουσαῖος** δίνει τό ὡραιότατο ἐρωτικό μυθιστόρημα «Τά καθ' Ἡρώ καί Λέανδρον», πού ἴσως ἐνέπνευσε τόν Σαίξπηρ στό «Ρωμαῖος καί Ἰουλιέτα».

15. Ἑλληνίζοντες χριστιανοί

- Προαιρέσιος (ε΄) ἀπό τήν Καισαρεία τῆς Καππαδοκίας. Ἦταν ταυτοχρόνως βαθύς γνώστης καί λάτρης τῆς Ἀρχαιότητος καί χριστιανός. Ἐγκαταστάθηκε στίς Ἀθῆνες, ὅπου ἐδίδασκε ρητορικήν, μαζί μέ τούς μή-χριστιανούς συναδέλφους του. Ὅταν τό 362 ὁ Ἰουλιανός ἀπηγόρευσε στούς χριστιανούς νά διδάσκουν τά ἑλληνικά γράμματα, ἐξήρεσε τόν Προαιρέσιον, ὁ ὁποῖος ὅμως ἀρνήθηκε τά δεχθῆ τήν ἐξαίρεσιν καί παραιτήθηκε. Μεταξύ τῶν μαθητῶν του ἦσαν ὁ «ἐθνικός» Εὐνάπιος καί οἱ χριστιανοί Βασίλειος ὁ Μέγας καί Γρηγόριος Ναζιανζηνός. Ὁ Προαιρέσιος, ὅπως καί ὁ Συνέσιος, ὁ Νόννος καί ἄλλοι, συμβολίζει τήν σύνθεσιν Ἑλληνικότητος - Χριστιανισμοῦ. Εἶναι ἐθνοφυλετικῶς

19. Βλέπε στό βιβλίο μου «Ἡ Προϊστορική Ἐξάπλωσις τῶν Αἰγαίων» β΄, στήν σειρά «Οἱ Ρίζες».

καί πολιτισμικῶς Ἕλλην, θρησκευτικῶς χριστιανός.

● **Συνέσιος Κυρηναῖος** (ε΄), Φιλόσοφος νεοπλατωνικός, μαθητής τῆς Ὑπατίας. Τό 405 ἐτέθη ἐπί κεφαλῆς τῶν κατοίκων τῆς Πτολεμαΐδος Κυρηναϊκῆς πρός ἀπόκρουσιν τῶν Λιβύων. Τό 410 ἔγινε ἐπίσκοπος Πτολεμαΐδος. Πίστευε στήν σύνθεσιν πλατωνισμοῦ - χριστιανισμοῦ καί ἐργάσθηκε γι' αὐτήν. Εἰσηγήθηκε τήν συγκρότησιν ἐθνικοῦ στρατοῦ ἀπό Ἕλληνες χριστιανούς. Συνέγραψε πολλά ἔργα.

● **Ἡλιόδωρος,** ἐπίσκοπος τῆς Θεσσαλικῆς Τρίκκης (ε΄). Συνέγραψε τό μυθιστόρημα «Τά Αἰθιοπικά ἤ τά κατά Θεαγένην καί Χαρίκλειαν».

● Ὁ **Νόννος Πανοπολίτης** (Αἰγυπτιώτης). Συγγράφει τά «Διονυσιακά», ἔπος ἡρωικόν γιά τήν ἐκστρατεία τοῦ Διονύσου τοῦ κατακτητοῦ στίς Ἰνδίες καί ταυτοχρόνως συντάσσει παράφρασιν τοῦ κατά Ἰωάννην Εὐαγγελίου.

● **Προκόπιος Γαζαῖος** (ε΄-στ΄). *«Κάτοχος ἁπάσης τῆς ἀρχαίας παιδείας»*. Συνέγραψε ἱστορίαν, ἀλλά καί εἰδύλλια καί μυθολογικές μελέτες, ἐνῶ ταυτοχρόνως ἐσχολίαζε τήν Ἁγίαν Γραφήν.

● **Ἰωάννης Γαζαῖος** (στ΄). Στήν κοσμογραφία του συνδυάζει τίς κοσμολογικές ἀπόψεις τῆς ἀρχαίας μυθολογίας μέ τίς χριστιανικές.

● **Καισάριος** (δ΄). Ἀδελφός τοῦ Γρηγορίου Ναζιανζηνοῦ. Φιλόσοφος, ἰατρός τοῦ Ἰουλιανοῦ καί ἀξιωματοῦχος τοῦ χριστιανοῦ Οὐάλλεντος.

● **Ἀνθέμιος Τραλλιανός** καί οἱ δύο **Ἰσίδωροι Μιλήσιοι** μετεξελίσσουν τήν ἀρχαία τέχνη στήν χριστιανική ἀρχιτεκτονική τῆς Ἁγίας τοῦ Θεοῦ Σοφίας[20].

---

20. Περισσότερα γιά ὅλους αὐτούς στά βιβλία μου, «Βυζάν-

Εἶναι χαρακτηριστικόν ὅτι κατά τίς διενέξεις τους μέ τούς Δυτικούς, οἱ Βυζαντινοί διακηρύσσουν τήν προέλευσί τους ἀπό τόν ἀρχαῖο Ἑλληνισμό καί θεωροῦν τούς Λατίνους ἡμιβαρβάρους, οἱ ὁποῖοι εἶναι ἀνίκανοι νά συλλάβουν τίς ἑλληνογενεῖς βαθύτερες ἔννοιες τῆς χριστιανικότητος, ὅπως λ.χ. τό μυστήριον τοῦ τριαδικοῦ Θεοῦ. Οἱ Λατῖνοι ἀπό τήν πλευρά τους ἐνοφθαλμίζουν στόν χριστιανισμό τους τόν ἰουδαϊκό μισελληνισμό, κατηγορώντας τούς Ἑλληνοβυζαντινούς ὅτι εἶναι «νεο-ειδωλολάτρες» ἤ «χριστιανο-εἰδωλολάτρες». Ὁ ἑλληνικός Χριστιανισμός, πού γεννιέται στό Βυζάντιο, θεωρεῖται ἀπό τούς Δυτικούς συνέχεια τῆς ἑλληνικῆς «εἰδωλολατρείας»[21].

16. Συνύπαρξις

Κατά τούς πρωτοβυζαντινούς αἰῶνες «ἐθνική» καί χριστιανική διανόησις καί πνευματική παραγωγή συνυπάρχουν. Τόσον οἱ «ἐθνικοί» ὅσον καί οἱ χριστιανοί διανοητές εἶναι σχεδόν ὅλοι Ἕλληνες.

Οἱ «ἐθνικοί» εἶναι ἱστορικοί (Εὐνάπιος, Ὀλυμπιόδωρος, Ζώσιμος, Πρῖσκος, Μάλχος, Ἡσύχιος Μιλήσιος), φιλόσοφοι (Θεμίστιος, Λιβάνιος, Πρόκλος, Σιμπλίκιος), ρήτορες (Προκόπιος Γαζαῖος, Αἰνείας, Χορί-

---

τιον: Πνευματικόν Πάνθεον» καί «Βυζαντινῆς Ὀρθοδοξίας Πάνθεον».

21. Ὁ ἑλληνικός Χριστιανισμός εἶναι πράγματι συνέχεια τῆς ἑλληνικῆς σκέψεως, ἡ ὁποία ὅμως οὐδέποτε ὑπῆρξε «εἰδωλολατρική». Περί αὐτοῦ βλέπε: Γ. Κ. Γεωργαλᾶ, «Ἑλλήνων Θρησκεία», «Χριστιανισμός καί Ἑλληνικότης», «Ὁ Ἀληθινός Ἰησοῦς» καί «Ὀρθοδοξίας ἀπο-ιουδαϊσμός».

κιος), μυθιστοριογράφοι (Ἀχιλλεύς Τάτιος), ποιητές (Νόννος, Τρυφιόδωρος, Κόλουθος, Κλαυδιανός, Μουσαῖος), ἀνθολόγοι καί λεξικογράφοι (Στοβαῖος, Βυζάντιος, Ἡσύχιος), ἰατροί (Ὀρειβάσιος, Καισάριος, Ἀέτιος, Ἀλέξανδρος Τραλλιανός, Παῦλος Αἰγινήτης).

Οἱ χριστιανοί εἶναι ἀπολογηταί, κατηχηταί, ἱστορικοί, ποιηταί:

● Ὁ **Εὐσέβιος ὁ Παμφίλου** (δ′) συγγράφει «Ἐκκλησιαστικήν Ἱστορίαν», τῆς ὁποίας γίνεται καί πατήρ.

● Οἱ **Σωκράτης Κωνσταντινουπολίτης** (δ′), **Σωζομενός** Γαζαῖος (δ′), **Φιλοστόργιος Καππαδόκης** (δ′), **Θεοδώρητος** ἐπίσκοπος Κύρρου Συρίας (ε′), **Γελάσιος Κυζικηνός** (ε′), **Εὐάγριος ἐξ Ἐπιφανείας** Συρίας (στ′) εἶναι ἱστορικοί τῆς Ἐκκλησίας.

● Ὁ **Ἀθανάσιος** (δ′), Ἕλλην τῆς Ἀλεξανδρείας, τῆς ὁποίας ἔγινε καί πατριάρχης, συνέγραψε ἀρκετά ἔργα. Στόν «Βίον ἁγίου Ἀντωνίου» ἀκολουθεῖ τά πρότυπα τῶν «ἐθνικῶν» βιογράφων, τοῦ Πυθαγόρου καί τοῦ Πλωτίνου.

● Ὁ **Γρηγόριος** Ναζιανζηνός (δ′) εἶναι ἀδελφός τοῦ Καισαρίου, ἰατροῦ τοῦ Ἰουλιανοῦ. Ὁ ἴδιος, ἄν καί υἱός ἐπισκόπου, σπούδασε στίς Ἀθῆνες μέ «ἐθνικούς» διδασκάλους. Εἶναι ἱδρυτής τῆς ἐκκλησιαστικῆς ποιήσεως. Συγγράφει πολλά ἔργα μέ ἱστορική καί λογοτεχνική ἀξία. Τόν «ἐθνικόν» Θεμίστιον τόν ἀποκαλεῖ «μέγαν» καί «βασιλέα τῶν λόγων» (MPG. 37, 60 καί 80).

● Ὁ **Βασίλειος** (δ′) Καππαδόκης σπούδασε στίς «ἐθνικές» σχολές τῶν Ἀθηνῶν καί συνέγραψε πολλά ἔργα. Σ' αὐτά ἐπιτίθεται κατά τῶν «Ἑλλήνων», ἀποδεχόμενος τόν ὅρον μέ τήν καθαρῶς θρησκευτική του ἔννοια, τῶν μή-χριστιανῶν. Ταυτοχρόνως, συνιστᾶ τήν

μελέτην τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων καί γράφει ἐπ' αὐτοῦ ὁλόκληρη πραγματεία μέ τόν τίτλο «Ὅπως ἄν ἐξ ἑλληνικῶν ὠφελοῖντο λόγων». Τονίζει ὅτι *«πᾶσα ἡ ποίησις τοῦ Ὁμήρου ἀρετῆς ἐστιν ἔπαινος καί πάντα αὐτῷ πρός τοῦτο φέρει».*

● Ὁ **Ἰωάννης Χρυσόστομος** (δ') ὑπῆρξε μαθητής τοῦ «ἐθνικοῦ» Λιβανίου ἀλλά καί τοῦ χριστιανοῦ ἐπισκόπου Μοψουεστίας (Κιλικίας) Θεοδώρου. Δεινός ρήτωρ, πολέμιος τῆς διαφθορᾶς τῶν ἀρχόντων, προασπιστής τοῦ λαοῦ. Ὡς πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως ξεσηκώνει τόν λαό κατά τῶν Γότθων μέ ἀποτέλεσμα νά ἀποφευχθῆ ὁ ἐκγοτθισμός τοῦ Κράτους. Συγκρούεται μέ τούς ἰσχυρούς, καθαιρεῖται, ἐξορίζεται. Χρησιμοποιεῖ τήν ἁπλῆ ἑλληνική τῆς ἐποχῆς του. Εἶναι πολέμιος τῶν «Ἑλλήνων» ἐννοώντας τούς μή-χριστιανούς, ἀλλά Ἕλλην πατριώτης, ὅπως ἀποδεικνύει ὁ σωτήριος γιά τήν Ἑλληνική Αὐτοκρατορία ἀγών του κατά τῆς γοτθικῆς ἀπειλῆς.

● Ὁ **Νόννος**, Ἕλλην ἀπό τήν Πανόπολιν τῆς Αἰγύπτου, «ἐθνικός» πού γίνεται χριστιανός, συγγράφει τά «Διονυσιακά» ἐξιστορώντας σέ χιλιάδες στίχους τήν ἐκστρατείαν τοῦ Διονύσου τοῦ κατακτητοῦ στίς Ἰνδίες, ἀλλά καί ποιητικές ἀποδόσεις χριστιανικῶν εὐαγγελίων.

● Ὁ **Συνέσιος** (δ'-ε') εἶναι «ἐθνικός», μαθητής τῆς Ὑπατίας, πού γίνεται χριστιανός καί ἐπίσκοπος Πτολεμαΐδος τῆς Κυρηναϊκῆς. Συγγράφει ὕμνους χριστιανικούς, ἀλλά καί «ἐθνικούς» (πρός Νέμεσιν).

● Ὁ **Πήγασος** (δ') ἀποτελεῖ χαρακτηριστικήν περίπτωσιν. Χριστιανός ἐπίσκοπος Τρωάδος «ἐθνίζει» καί ξεναγεῖ τόν Ἰουλιανό (πρίν γίνη αὐτοκράτωρ) στά μνημεῖα τοῦ Ἰλίου, ὅπως ὁ τάφος τοῦ Ἀχιλλέως κ.ἄ.

● Ὁ **Φλάβιος Εὐγένιος** (δ') εἶναι ἀκόμη χαρακτηριστικωτέρα περίπτωσις. Καθηγητής τῆς ρητορικῆς καί χριστιανός, ἡγεῖται τό 392 ἐπαναστάσεως τῶν... «ἐθνικῶν» στό Λούγδουνον (Λυών) τῆς Γαλατίας καί τό 393 εἰσέρχεται στήν Ρώμη, ὅπου ἀποκαθιστᾶ τίς προχριστιανικές λατρεῖες. Τό 394 ἡττᾶται ἀπό τόν Θεοδόσιον Β' στήν μάχην τοῦ ποταμοῦ Φρίγδου, αἰχμαλωτίζεται καί ἐκτελεῖται.

Πρέπει νά σημειωθῆ ὅτι συχνά χριστιανοί καί «ἐθνικοί» συνεργάζονται γιά τήν ἀπό κοινοῦ ἀντιμετώπισιν σοβαρῶν κινδύνων.

● Ὁ κλῆρος μέ ἐπί κεφαλῆς τόν πατριάρχη Ἰωάννην Χρυσόστομον συνεργάσθηκε στενώτατα μέ τούς «ἐθνικούς» τοῦ «Πανελληνίου» τῆς αὐτοκράτειρας Εὐδοξίας καί μαζί ἀπεσόβησαν τήν ἀπειλήν τῆς ἐκ τῶν ἔνδον καταλήψεως τοῦ κράτους ἀπό τούς Γότθους, στά τέλη τοῦ δ' αἰῶνος[22].

Ὑπάρχουν καί ἄλλες περιπτώσεις.

● Ὁ «ἐθνικός» **Λιβάνιος** καί ὁ χριστιανός ἐπίσκοπος Ἀντιοχείας **Φλαβιανός** ἀπευθύνθηκαν μαζί στόν Θεοδόσιο Α' ζητώντας του νά δείξη ἐπιείκεια στούς Ἀντιοχεῖς, οἱ ὁποῖοι εἶχαν ἐξεγερθῆ λόγῳ αὐξήσως τῶν φόρων καί κατέστρεψαν τούς ἀνδριάντες του. Ὁ αὐτοκράτωρ ἀνταποκρίθηκε καί οἱ Ἀντιοχεῖς ἀπέφυγαν τά ἀντίποινα. Τό κείμενο τοῦ Φλαβιανοῦ φαίνεται νά εἶχε γράψει ὁ νεαρός τότε κληρικός Ἰωάννης ὁ Χρυσόστομος. Ὁ Ἰωάννης ὁ Χρυσόστομος[23] ἐξεφώνησεν τότε τούς 21

22. Ἴδε Γ. Κ. Γεωργαλᾶ, «Βυζάντιον: Ὁ Ἑλληνισμός», κεφ. «Ἐκγοτθισμός ἤ ἐξελληνισμός;»

23. Ἄλλα ἀντιχριστιανικά κείμενα τόν κατηγοροῦν ὅτι διέ-

λόγους του «Εἰς τούς ἀνδριάντας», δίνοντας θάρρος στούς Ἀντιοχεῖς πού ἐφοβοῦντο τήν τιμωρίαν πού θά τούς ἐπέβαλλεν ὁ αὐτοκράτωρ. Εἰς τόν τελευταῖον λόγον του, τήν ἡμέραν τῆς Ἀναστάσεως, τούς ἀνεκοίνωσεν μέ χαράν ὅτι ὁ αὐτοκράτωρ τούς ἀμνήστευσε.

● Χίλια ἔτη ἀργότερα, ὁ νεο-«ἐθνικός» **Πλήθων**, συντάσσεται μέ τόν χριστιανό **Μᾶρκον τόν Εὐγενικόν** καί μαζί καταψηφίζουν τήν ἕνωσιν τῶν Ἐκκλησιῶν στήν Σύνοδο τῆς Φλωρεντίας.

«Ἐθνικοί» καί χριστιανοί ἐνεργοῦν ἀπό κοινοῦ ὡς Ἕλληνες, ὅταν πρόκηται γιά τήν ἀντιμετώπισιν ἀπειλῶν κατά τοῦ Ἑλληνισμοῦ.

17. Θεοδόσιος Β′ καί Ἀθηναΐς

Χαρακτηριστική εἶναι ἡ περίπτωσις τοῦ Θεοδοσίου Β′. Θεωρεῖται φανατικός χριστιανός καί μέγας διώκτης τῶν «ἐθνικῶν» καί τῶν «αἱρετικῶν». Τά μέτρα πού ἔλαβε καί τόν κατατάσσουν σ᾽ αὐτήν τήν κατηγορία, εἶναι γνωστά. Ὑπάρχει ὅμως καί ἡ ἄλλη πλευρά πού ὁ ἱστορικός ὀφείλει νά μήν ἀγνοῆ.

ταξε τήν κατεδάφισιν τῶν μή-χριστιανικῶν ναῶν τῆς Παλαιστίνης καί ὅτι τό 406 ἤ τό 409 διέταξε τήν καταστροφήν τοῦ ναοῦ τῆς Ἀρτέμιδος στήν Ἔφεσον. Ὅμως ὁ Ἰωάννης εἶχε καθαιρεθῆ ἀπό οἰκουμενικός πατριάρχης τό 404 κατά διαταγήν τοῦ αὐτοκράτορος καί ἐξωρίσθηκε στό Κουκουσόν τῆς Ἀρμενίας, ὅπου ἔμεινεν ἕως τό 407, ὁπότε διετάχθη ἡ ἐκτόπισίς του εἰς τά Κόμανα τοῦ Πόντου καί πέθανε καθ᾽ ὁδόν πρός τά ἐκεῖ, ἀπό τίς ταλαιπωρίες. Συνεπῶς ἦταν ἀδύνατον νά ἐκδίδη διαταγές τό 406 ἤ τό 409. Τό κυριώτερο, ὁ ναός τῆς Ἐφεσίας Ἀρτέμιδος εἶχε καταστραφῆ ἀπό βαρβάρους ἐπιδρομεῖς 150 ἔτη πρίν ἀπό τήν γέννησί του.

Ὁ Θεοδόσιος Β′:

- Ἀντιμετώπισε νικηφόρως τούς Οὔννους (Ἀττίλας).
- Χειρίστηκε μέ διπλωματική δεξιοτεχνία τούς Δυτικούς καί τούς Πέρσες.
- Ἐνίσχυσε τίς ὀχυρώσεις τῆς Κωνσταντινουπόλεως.
- Ἔλαβε μέτρα ὑπέρ τοῦ λαοῦ σέ βάρος τῶν «ἰσχυρῶν».

Ὅλα αὐτά γιά τά ὁποῖα τόν ἐπαινεῖ ὁ Συνέσιος ὀφείλονται στούς Ἕλληνες συμβούλους του, μεταξύ τῶν ὁποίων ὁ «ἐθνικός» σοφιστής Τρωίλος[24] καί ἰδίως ὁ **Ἀνθέμιος,** ὁ ὁποῖος διετέλεσεν ἀντιβασιλεύς - ἐπίτροπος τοῦ Θεοδοσίου, μέχρι τῆς ἐνηλικιώσεώς του (408-414). Αὐτός ἀνήγειρε τό μέγα τεῖχος τῆς Κωνσταντινουπόλεως (413).

Ὁ Θεοδόσιος νυμφεύθηκε τήν **Ἀθηναΐδα,** κόρη οἰκογενείας Ἀθηναίων «ἐθνικῶν» διανοουμένων, ἡ ὁποία εἶχε λάβει εὐρεῖαν μόρφωσιν. Γιά νά παντρευθῆ τόν αὐτοκράτορα, βαπτίσθηκε χριστιανή καί ἔλαβε τό ὄνομα Εὐδοκία. Ὡς σύζυγός του, ἄσκησε μεγάλη ἐπιρροή στόν Θεοδόσιο. Προώθησε τήν ἐπικράτησι τῆς ἑλληνικῆς γλώσσας ἐκτοπίζοντας τήν λατινική ἀπό τήν αὐλή. Ἐπέβαλε τόν Ἕλληνα **Κῦρον Πανοπολίτην** στό σημαντικώτατο ἀξίωμα τοῦ διοικητοῦ τῆς πρωτευούσης. Καί ἔπεισε τόν σύζυγό της νά ἱδρύση τό «Πανδιδακτήριον», τό παγκοσμίως πρῶτο πανεπιστήμιο, ὅπου ἐδιδάσκετο ἡ «θύραθεν» (=μή ἐκκλησιαστική)

24. Ἦταν ἀπό τήν Σίδην τῆς Μ. Ἀσίας καί ἐδίδαξε στήν Κωνσταντινούπολι. Ἔργα του: «Προλεγόμενα τῆς ρητορικῆς Ἑρμογένους», «Λόγοι πολιτικοί» κ.ἄ.

γνῶσις: ἑλληνική καί λατινική γλῶσσα, φιλοσοφία, ρητορική καί νομικά.

Ὁ προστατευόμενός της Κῦρος, συμπλήρωσε τήν ὀχύρωσι τῆς Κωνσταντινουπόλεως μέ νέα τείχη στήν Προποντίδα καί στόν Κεράτιο. Ὁ ἴδιος ἐξέδωσε τό πρῶτο διάταγμα τῆς Αὐτοκρατορίας στήν ἑλληνική, σπάζοντας τήν παράδοσι πού ἐπέβαλλε τήν χρῆσι τῆς λατινικῆς σέ ὅλα τά κρατικά κείμενα. Ἔτσι ἄρχισε ἡ διεργασία πού διακόσια χρόνια ἀργότερα, παρά τήν παρεμβληθεῖσα ἀντίδρασι τοῦ Ἰουστινιανοῦ, ἔληξε μέ τήν καθιέρωσι τῆς ἑλληνικῆς ὡς τῆς ἐπίσημης γλώσσας τοῦ κράτους ἀπό τόν Ἡράκλειο.

18. Πρός τήν σύνθεσι

Τά ἱστορικά φαινόμενα δέν εἶναι ἤ πάλλευκα ἤ ὁλόμαυρα. Ἡ ἱστορική ἀλήθεια εἶναι πολύ πιό σύνθετη ἀπό τέτοιες σχηματοποιημένες κατατάξεις. Κατά τούς πρωτοβυζαντινούς αἰῶνες, δέν ἔχουμε ἀπό τήν μία τήν παράταξιν τῶν Ἑλλήνων καί ἀπό τήν ἄλλη τῶν Χριστιανῶν. Στήν πραγματικότητα, στόν Ἑλληνισμό τῆς ἐποχῆς ὑπάρχουν τρεῖς τάσεις: ἡ παραδοσιακή, ἡ χριστιανική καί ἡ συνθετική.

Ἡ τελευταία ἀγωνίζεται γιά τό ξεπέρασμα τῶν ἀντιθέσεων, ὥστε νά προκύψη ἡ κατά τήν ἑλληνική διαλεκτική γόνιμος σύνθεσις. Τήν τάσιν αὐτήν ἐκφράζουν τά πιό φωτισμένα μυαλά τῆς ἐποχῆς ὅπως ὁ **Συνέσιος**, ἀλλά καί ὁ «ὠριγενίζων» **Εὐσέβιος** Καισαρείας (δ΄), πού συνεχίζουν τήν συνθετική προσπάθεια τῶν Ἑλλήνων χριστιανῶν τῶν προηγουμένων αἰώνων, ὅπως οἱ Ἰουστῖνος, Κλήμης, Ἀθηναγόρας, Ἀπολλινάριος, Ὠριγένης.

Μεταξύ παραδοσιακῶν καί χριστιανῶν Ἑλλήνων

δέν ὑπάρχουν στεγανά. Πολλοί παραδοσιακοί προσχωροῦν στόν Χριστιανισμό (Συνέσιος, Νόννος), ἐνῶ πολλοί χριστιανοί «ἑλληνίζουν» (Ἡλιόδωρος, Προκόπιος Γαζαῖος, Ἰωάννης Γαζαῖος, Γρηγόριος Ναζιανζηνός, Ἀθηναΐς-Εὐδοκία).

Βεβαίως, ὅπως συμβαίνει συνήθως, οἱ ἐπιδιώκοντες τήν σύνθεσιν βάλλονται ἑκατέρωθεν[25]. Ὅμως τελικῶς αὐτοί δικαιώνονται. Ὁ σπόρος τοῦ Ἰουστίνου, τοῦ Κλήμεντος, τοῦ Ἀθηναγόρου, δέν ἔμεινεν ἄγονος, παρά τίς ἀντίθετες προσπάθειες τοῦ Ἀθανασίου («Λόγος κατά Ἑλλήνων»), τοῦ Κυρίλλου, ἀλλά καί τοῦ Ἰουστινιανοῦ, ἐπί τοῦ ὁποίου «διωγμός γέγονεν Ἑλλήνων μέγας» (Μαλάλας). Ἡ δικαίωσίς των φαίνεται καί ἀπό τό ὅτι ὁ ἴδιος ὁ Ἰουστινιανός ἀνέθεσε τήν κωδικοποίησι τῶν νόμων τοῦ Κράτους, στόν **Τριβωνιανό,** ὁ ὁποῖος *«ἦν Ἕλλην τε καί ἄθεος»* (Ἡσύχιος). Ὅλοι οἱ συνεργάτες τοῦ Τριβωνιανοῦ στό μέγα ἔργο τῆς κωδικοποιήσεως τῶν νόμων ἦσαν ἐπίσης Ἕλληνες «ἐθνικοί».

Τελικῶς, ὅπως διαπιστώνει ὁ Ἀ. Χάιζεμπεργκ, τό Βυζάντιο γίνεται *«τό κράτος τοῦ ἐκχριστιανισμένου Ἑλληνικοῦ Ἔθνους»*[26].

25. Ὁ Ὠριγένης ἐπί Ἰουστινιανοῦ καταδικάζεται ἀπό οἰκουμενική σύνοδο, ἐπειδή «τά τῷ Πλάτωνι εἰρημένα τῷ τήν Ἑλληνικήν μανίαν πλατύναντι ἐξέθετο».

26. Αὐτό τό τεραστίας σημασίας ἱστορικό γεγονός ἐπιμένουν νά ἀρνοῦνται νά παραδεχθοῦν δύο ἀκραῖες τάσεις, ἐπιφανειακῶς ἀντίθετες μεταξύ των: ἡ τῶν «χριστιανομάχων» καί ἡ τῶν «εἰδωλομάχων». Καί οἱ δύο ἀρνοῦνται τόν ὅρον «Ἑλληνοχριστιανισμός» καί κηρύσσουν τήν ἐπανέναρξιν ἑνός «πολέμου» πού ἔληξε πρίν ἀπό 1.500 ἔτη.

Συμπεράσματα

α΄) Τό Βυζάντιο στηρίζεται σέ δύο βάθρα: Τόν Χριστιανισμό καί τόν Ἑλληνισμό. Ὅμως **Ὁ Χριστιανισμός τοῦ Βυζαντίου, δέν εἶναι ταυτόσημος μέ τόν τῶν Δυτικῶν.** Ἔχει ὑποστῆ πολύ ἐντονώτερα τήν ἐπίδρασι τοῦ Ἑλληνισμοῦ καί ἔχει διαμορφωθῆ σέ Ὀρθοδοξία = ἑλληνικό Χριστιανισμό. Αὐτός, ζυμώνεται μέ τόν Ἑλληνισμό, πρωτοστατεῖ στούς ἀγῶνες του, συμβάλλει ἀποφασιστικῶς στήν διάσωσί του καί γίνεται τό «ὁμόθρησκον» στοιχεῖον τῆς ταυτότητός του.

β΄) Ἡ σκέψις τοῦ ἀρχαίου καί τοῦ βυζαντινοῦ Ἑλληνισμοῦ, στήν σύνθεσί τους, προσφέρουν τό θεμέλιο γιά τήν σκέψι τοῦ συγχρόνου Ἑλληνισμοῦ. Μία τέτοια σκέψις, ἐνῶ πατᾶ στό σύνολο τῆς Παραδόσεώς μας, ταυτοχρόνως, βρίσκεται σέ ἐπαφή μέ τήν παγκόσμια σύγχρονη σκέψι, ἀφοῦ αὐτή γεννήθηκε ἀπό τήν προσφορά - κληρονομία τόσον τοῦ ἀρχαίου, ὅσον καί τοῦ μέσου Ἑλληνισμοῦ.

γ΄) Οἱ Δυτικοί, ἀνάγουν τόν πολιτισμό τους στήν κλασική ἑλληνική Ἀρχαιότητα καί στόν Χριστιανισμό, στόν ὁποῖον ἀποδίδουν ἰουδαϊκές καταβολές. Ἀποσιωποῦν τήν τεράστια ὀφειλή τους στόν Ἑλληνισμό τῶν Μέσων Χρόνων[27] πού τούς ἔσωσε ἀπό τόν ἐξισλαμισμό, τούς πρόσφερε ὅλα τά στοιχεῖα τοῦ νεώτερου πολιτισμοῦ (πανεπιστήμια, δημόσια ὑγεία, κοσμι-

---

27. Τό κάνουν ἀπό πλέγματα κατωτερότητος, φθόνου, ἐνοχῆς καί μίσους κατά τοῦ ἐν λόγῳ Ἑλληνισμοῦ, πού προῆλθαν ἀπό αἴτια πού ἀναλύω στό βιβλίο μου «Ἀντιβυζαντισμός» - γέννημα τοῦ «Διαφωτισμοῦ», πού ἐπίσης ἀναλύω στό ἴδιο βιβλίο μου.

κή παιδεία, θέατρο, λυρικό θέατρο, ἰατρική, νόμους, κλπ.) καί τούς ὡδήγησε στήν Ἀναγέννησι[28].

Αὐτός ὁ Ἑλληνισμός, ὁ βυζαντινός, διεμόρφωσε ἑλληνικῶς καί τόν Χριστιανισμό. Ἡ γνήσια μορφή του εἶναι ἡ Ὀρθοδοξία. Ὅμως καί ὁ δυτικός χριστιανισμός δέν θά ὑπῆρχε χωρίς τό Βυζάντιο καί τήν Ὀρθοδοξία του.

δ΄) Τό νεοελληνικό κράτος καί ἡ νεοελληνική κοινωνία ὑφίστανται συστηματικόν «ἐκφραγκισμό»=ἐκδυτικισμό. Ἀπό τήν Δύσιν εἰσήχθησαν:

● Οἱ πολιτικοί μας θεσμοί =κοινοβουλευτισμός, παντελῶς ἄσχετος πρός ὅλα τά πολιτεύματα πού διεμορφώσαμε οἱ Ἕλληνες κατά τήν Ἱστορία μας.

● Τό ἐκπαιδευτικό μας σύστημα, πού ὅλο καί περισσότερο μεταλλάσσεται σέ τεχνική κατάρτισι ἀποβάλλοντας τά στοιχεῖα τῆς ἀληθινῆς παιδείας ὅπως ἀνέκαθεν τήν συνέλαβεν ὁ Ἑλληνισμός.

● Ὁ τρόπος ζωῆς μας –ἐνδυμασία, διατροφή, ψυχαγωγία, θέαμα κλπ. Οἱ «παγκόσμιες ἡμέρες» (γυναίκας, παιδιοῦ, ΟΗΕ, ἀντιρατσισμοῦ κ.ο.κ.) τείνουν νά ἐκτοπίσουν τίς παραδοσιακές μας ἑορτές.

● Ἡ γνῶσις μας. Οἱ γνώσεις τῶν προγόνων μας ρίχνονται στόν Καιάδα τῆς λήθης. Οἱ «μορφωμένοι» μας γνωρίζουν τήν τελευταία ταινία τοῦ Χόλλυγουντ, τό πιό πρόσφατο βιβλίο κάποιου Λατινοαμερικανοῦ, τήν πιό καινοφανῆ θεωρία κάποιου ἀμερικανοῦ, ἀλλά ἀγνοοῦν ἤ... «περιφρονοῦν» τούς διαχρονικούς θησαυρούς τοῦ ἑλληνικοῦ πνεύματος. Τό νοσηρό φαινόμενο τοῦ «κουλτουριαρισμοῦ» εἶναι χαρακτηριστικό.

Μᾶς θέλουν μιμητές, καί ἀντιγραφεῖς τῆς Δύσεως, ἀποκομμένους ἀπό τήν ἐκθαμβωτική ἑλληνικότητά

---

28. Βλέπε Γ. Κ. Γεωργαλᾶ, «Βυζάντιον: Ἡ Δόξα».

μας. Θέλουν νά μᾶς καταργήσουν ὡς πρόσωπα (="Ελληνες) καί νά μᾶς καταντήσουν ὁμοιόμορφα ἀνάτυπα ἑνός προτύπου = μαζανθρώπους.

Μόνον ἡ ἑλληνογενής Ὀρθοδοξία δέν εἰσήχθη ἔξωθεν. Ἀποτελεῖ τήν μόνη, στίς παροῦσες συνθῆκες, ζωντανή συνέχεια τῆς ἱστορίας καί τοῦ πολιτισμοῦ μας. Εἶναι τό ἔσχατο ὀχυρό μας. Γι' αὐτό πασχίζουν νά τό ἀλώσουν καί νά τό κατεδαφίσουν. Ὑπάρχουν καί αὐτοί πού βάλλουν ἐναντίον της ὠθούμενοι ἀπό κίνητρα «εὐγενῆ». Ἔχω ὅμως τήν γνώμην ὅτι ἀκόμη καί ἔτσι, ὑπηρετοῦν, ἀκουσίως, τήν ἐπιχείρησι τῶν κοσμο-εξουσιαστῶν γιά ἐξάλειψι τῆς ἑλληνικῆς ταυτότητος καί ἰδιοπροσωπίας.

Βιβλιογραφία

Γερομιχαλός Ἀθ., *Ὁ μοναχικός βίος*, Θεσσαλονίκη, 1972.
Μπαλάνος Δ. Σ., *Οἱ ἐκκλησιαστικοί βυζαντινοί συγγραφεῖς*, 1951.
Σωζομενός, *Ἐκκλησιαστική Ἱστορία*, Migne.
Σωκράτης, *Ἐκκλησιαστική Ἱστορία*, Ἑλ. Πατρολογία.
Τατάκης Β., *Ἡ συμβολή τῆς Καππαδοκίας στή Χριστιανική σκέψη*, 1960.
Φύσκας Κ. Μ., *Θεηγόροι ὁπλῖται: Οἱ Πατέρες καί οἱ ἐκκλησιαστικοί συγγραφεῖς 325-750 μ.Χ.*, 1975.
Χρήστου Π., *Ἡ κοινωνιολογία τοῦ Μεγάλου Βασιλείου*, 1951.
Boussier G., *La fin du Paganisme*, 1891.
Frend C., *The rise of the monophysite Movement*, 1972.
Lacombrade C., *Synesios de Cyrène hellène et chrétien*, 1951.
Pargoire J., L' *Église byzantine de 527 à 847*, 1905.
Wolfson H. A., *The Philosophy of the Church Fathers*, 1970.
— *Religious Philosophy*, 1961.

Β'. ΕΛΛΗΝΟΡΘΟΔΟΞΙΑ

«Ἡ Ἑλλάς μπορεῖ νά χαίρεται πού ἔχει ἐπιλέξει Ὀρθόδοξο αὐτοκράτορα. Τώρα ὅμως δέν εἶναι πλέον ἡ μόνη ἀφοῦ καί στήν Δύσι ἀκτινοβολεῖ σέ ἕνα βασιλέα τό φῶς τῆς ὀρθῆς πίστεως»
Ἄβιτος, ἐπίσκοπος Βιέννης
(πρός τόν βασιλέα τῶν Φράγκων Χλωδοβῖκο, πού μόλις εἶχε βαπτισθῆ χριστιανός 506).

«Τό μέγιστο τῶν ἐπιτευγμάτων τοῦ μεσαιωνικοῦ Ἑλληνισμοῦ εἶναι ἡ Ὀρθοδοξία»
Ἄρνολντ Τόυνμπη

«Μετά ἀπό ἑκατό χρόνια, ἀπό ὅλες τίς ἱστορικές Ἐκκλησίες θά ἔχη ἀπομείνει μόνον ἡ Ὀρθόδοξη»
Στ. Ράνσιμαν

1. Ἡ Ἑλληνική ἐπίδρασις

Ἀπό τά πρῶτα βήματά της, ἡ νέα θρησκεία βρίσκεται κάτω ἀπό τήν ἐπιρροή τῆς Ἑλληνικότητος. Εἶναι φυσικό, ἀφοῦ:

α') Τό κήρυγμα τοῦ Ἰησοῦ συγγενεύει μέχρι ταυτίσεως μέ τήν ἑλληνική σκέψι στίς κορυφαῖες ἐκφάνσεις της, ἐνῶ βρίσκεται στούς ἀντίποδες τῆς ἰουδαϊκῆς σκέψεως καί θρησκείας.

β') Ἡ νέα θρησκεία χρησιμοποιεῖ τήν γλῶσσα τῶν

Ἑλλήνων καί διαδίδεται κυρίως στίς ἑλληνικές ἤ ἐξελληνισμένες περιοχές τῆς τότε Οἰκουμένης.

γ΄) Ὅλοι σχεδόν οἱ πρῶτοι καί σπουδαιότεροι «ἀπολογηταί» της εἶναι Ἕλληνες καί μάλιστα ἐκ τῶν πλέον μορφωμένων.

δ΄) Στούς κόλπους της διεξάγεται ἀγών μεταξύ ἑλληνιζόντων καί ἰουδαϊζόντων. Νικητές ἀναδεικνύονται οἱ πρῶτοι.

Ἀποτέλεσμα:
Ὁ Χριστιανισμός ἐξελληνίζεται ἀπό πολλές πλευρές: Ἡ γλῶσσα, ἡ ὁρολογία, οἱ θεμελιώδεις ἔννοιές του ἡ μεταφυσική του, ἡ ἠθική του, ἡ θεολογία του, ἔρχονται ἀπό τούς Ἕλληνες[1].

Παραμένουν ὅμως καί κατάλοιπα ἐξ Ἰουδαϊσμοῦ.

Μέ τήν διχοτόμησι τῆς Ρωμαϊκῆς Αὐτοκρατορίας, τό δυτικό τμῆμα της, ἀποκόπτεται σέ σημαντικό βαθμό ἀπό τόν Ἑλληνισμό. Ἀκολουθεῖ ἡ κατάληψίς του ἀπό τούς Φραγκοτεύτονες βαρβάρους καί ἡ κατάτμησίς του σέ βαρβαρίζουσες ἡγεμονίες. Ἡ ἑλληνικότης χάνεται. Καί ὁ δυτικός Χριστιανισμός, ὑπό τήν ἐπίδρασιν κυρίως τῶν λατινοφώνων Σημιτῶν χριστιανῶν τῆς βορ. Ἀφρικῆς, παλινδρομεῖ πρός ἰουδαΐζουσες καί ἀνατολίζουσες ἀντιλήψεις μέ ἀποτέλεσμα τόν παποκαισαρισμό καί τίς θεοκρατικές τάσεις του.

1. Ἐδῶ ἁπλῶς ἀναφέρω τά ὅσα συνιστοῦν τήν χριστιανική ἑλληνικότητα. Γιά πλήρη ἀνάπτυξι καί τεκμηρίωσι, βλέπε στά βιβλία μου «Χριστιανισμός καί Ἑλληνικότης», «Ὁ Ἀληθινός Ἰησοῦς» καί «Ὀρθοδοξίας ἀπο-ιουδαϊσμός», ὅλα στήν σειρά «Οἱ Ρίζες» τῶν ἐκδόσεων Ἐρωδιός.

Ἀντιθέτως, στό ἀνατολικό τμῆμα, κυρίαρχο στοιχεῖο εἶναι ὁ Ἑλληνισμός, ὁ ὁποῖος περικλείεται ὁλόκληρος ἐντός τῶν ὁρίων τοῦ Βυζαντίου, πού ἐξελίσσεται σέ νέο κράτος. Αὐτό τό κράτος εἶναι ἑλληνικό. Οἱ Ἕλληνες, βασικός ἐθνοφυλετικός πυρήνας του, ἀποτελοῦν τό θεμέλιό του. Χάρις σ' αὐτούς ἐπιβιώνει. Αὐτοί τοῦ δίνουν γλῶσσα, παιδεία, πολιτισμό, νόμους καθώς καί τήν συντριπτική πλειονότητα λογίων, ἐπιστημόνων, καλλιτεχνῶν, ἀλλά καί στελεχῶν κράτους, στρατοῦ, ἐκκλησίας.

Μέσα σ' αὐτές τίς συνθῆκες, στήν θρησκεία συνεχίζεται ἡ διεργασία τοῦ πλήρους ἐξελληνισμοῦ. Δι' αὐτῆς, στό Βυζάντιο διαμορφώνεται μία παραλλαγή τοῦ Χριστιανισμοῦ διαφορετική ἀπό τῆς δυτικῆς καί ἀργότερα τῆς βορείου Εὐρώπης, ἀλλά καί ἀπό τίς παραλλαγές του τῶν σημιτικῶν καί γενικώτερα τῶν ἀσιατο-αφρικανικῶν χωρῶν (μονοφυσιτισμός, νεστοριανισμός, ἀρειανισμός κλπ.).

Στό Βυζάντιο διαπλάθεται μία εἰδική μορφή τοῦ Χριστιανισμοῦ –ἡ ἑλληνική ἐκδοχή του: ἡ Ὀρθοδοξία.

Στήν συνέχεια ἐπισημαίνω (πέραν τῶν ὅσων ἤδη ἔχω ἀναφέρει ἐδῶ ἤ ἀλλοῦ[2], κάποιες ἀπό τίς ἐκφάνσεις τῆς ὀρθοδόξου ἑλληνικότητος. Φυσικά ἡ παροῦσα ἀναφορά κάθε ἄλλο παρά ἐξαντλεῖ τό θέμα.

2. Ὁ «Χριστός φιλόσοφος»

● Ὁ Χριστός προσωπογραφικῶς ἀπεικονίζεται κατά τό πρότυπο τοῦ Ἔρωτος, τοῦ Ἀπόλλωνος ἤ τοῦ

2. Κυρίως στό βιβλίο μου «Χριστιανισμός καί Ἑλληνικότης».

Βάκχου, ὡς νέος, μορφικῶς ἐξιδανικευμένος. Ἀργότερα, χρησιμεύουν ὡς πρότυπα καί ὁ Δίας καί ὁ Ἀσκληπιός μέ τά γενειοφόρα, ἐπιβλητικά πρόσωπα. Σέ ψηφιδωτό τῆς ἐκκλησίας τοῦ Ὁσίου Δαυίδ (Θεσσαλονίκη) ὁ Χριστός εἰκονίζεται ὡς ἀρχαῖος Ἕλλην θεός, καθισμένος στό οὐράνιο τόξο καί περιβαλλόμενος ἀπό τά τέσσερα σύμβολα τῶν εὐαγγελιστῶν.

● Χριστός, ἀπόστολοι, ἅγιοι, συχνά, τόσο σέ ζωγραφικές ὅσο καί σέ γλυπτικές εἰκονίσεις, ἔχουν μορφές, ἐνδύματα, στάσεις Ἑλλήνων καί ἑλληνιστῶν φιλοσόφων, σοφιστῶν ἤ ρητόρων. (Τό ἴδιο συμβαίνει σέ πολλές περιπτώσεις καί μέ βυζαντινούς ἀξιωματούχους, πού παριστῶνται ὡς χλαμυδοφόροι).

● Ὁ Χριστός, ὡς «Καλός Ποιμήν», παριστάνεται μέσα στήν φύσι, περιβαλλόμενος ἀπό πρόβατα, ἤ στόν τύπο τοῦ κριοφόρου Ἑρμοῦ (γλυπτό στό Βυζαντινό Μουσεῖο Ἀθηνῶν –ἔργο ἀπό χριστιανική βασιλική).

● Συχνά παριστάνονται καί οἱ ἴδιοι οἱ ἀρχαῖοι φιλόσοφοι, σοφοί, ἤ θεολόγοι. Στό Βυζαντινό Μουσεῖο Ἀθηνῶν ἕνα γλυπτό παριστᾶ τόν Ὀρφέα νά μαγεύη ζῶα πραγματικά καί θηρία φανταστικά (ἔργο τοῦ ε΄ αἰῶνος).

3. Ὁ «Καλός Ποιμήν»

● Ὁ Χριστός ἀπεικονίζεται ὡς ὁ «Καλός Ποιμήν» μέ τόν ἀμνό στούς ὤμους του, ὅπως ὁ κριοφόρος Ἑρμῆς. Ἐπίσης ὡς καθήμενος φιλόσοφος μέ τό εἰλητάριο στό χέρι («Χριστός Διδάσκαλος» - Christus philosophus). Ἡ εἰκόνα του αὐτή τιμᾶται μαζί μέ εἰκόνες τῶν Πυθαγόρου, Πλάτωνος, Ἀριστοτέλους καί ἄλλων Ἑλλήνων σοφῶν «ἁγίων».

● Συχνές εἶναι οἱ παραστάσεις τῆς δεομένης γυναι-

κός πού ἐνσαρκώνει τήν ἑλληνική ἀρετή τῆς εὐσεβείας (pietas).

● Ὁ Χριστός εἰκονίζεται σέ ἀνάγλυφα, εἰκόνες καί ἀργότερα σέ νομίσματα (Ἰουστινιανοῦ Β′) μέ τήν μορφήν τοῦ γενειοφόρου Διός, ὅπως στά ἀρχαῖα ἑλληνικά νομίσματα.

4. Ἡ Παναγία Ἀθηνᾶ

● Ἡ Παναγία ἡ Ἀθηνιώτισσα λατρεύεται στόν Παρθενῶνα ὡς διάδοχος τῆς Ἀθηνᾶς. Ὅπως ἐκείνη, εἶναι παρθένος καί συμβολίζει τήν τοῦ Θεοῦ σοφίαν.

Οἱ ὕμνοι πρός τήν Παναγία ξεχειλίζουν ἀπό τήν παραδοσιακή ἑλληνική εὐσέβεια. *«Δεῦρο Νύμφη καί Μῆτερ μου, Παρθένε Πανάμωμε... ἐκλεκτή ὡς ἡ Σελήνη... Αἱ ροαί σου ἤνθησαν, μανδραγόραι ἔδωκαν ὀσμήν... Θεοτόκε ἀειπάρθενε».*

Ὁ βυζαντινός τύπος ναοῦ πού λέγεται «βασιλική»[3], θαυμαστό δημιούργημα τῆς βυζαντινῆς ἀρχιτεκτονικῆς, προέρχεται ἀπό κτίρια τῆς Ἑλληνιστικῆς Ἐποχῆς, ὅπως ἡ Βασίλειος Στοά τῶν Ἀθηνῶν.

5. Οἱ Ἅγιοι

Οἱ «θεοί» τῶν Ἑλλήνων γίνονται ἅγιοι τοῦ Χριστιανισμοῦ. Ὅπως ἐκεῖνοι, ἔτσι καί αὐτοί εἶναι:

● Προστάτες πόλεων (πολιοῦχοι) ἤ διαφόρων ἐπαγγελμάτων (ναυτικῶν, ἰατρῶν, στρατιωτικῶν).

● Προστάτες διαφόρων κατηγοριῶν ἀνθρώπων ἀδυνάτων, ἀσθενῶν, πτωχῶν κ.ἄ.

---

3. Βλέπε Γ. Κ. Γεωργαλᾶ, «Βυζάντιον: Ἡ Δόξα», κεφ. περί ἀρχιτεκτονικῆς.

● Θεῖοι ἐπόπτες φυσικῶν δυνάμεων ἤ φαινομένων καί συναφῶν ἀνθρωπίνων δραστηριοτήτων (θάλασσας, ναυσιπλοΐας, ἀγρῶν, σπορᾶς, ἀμπελώνων, οἰνοποιίας κλπ.).

● Μεσολαβητές μεταξύ ἀνθρώπου - Θείου. Ἡ Παναγία ἀναλαμβάνει τόν σχετικόν ρόλον τῆς Ἀθηνᾶς κ.ο.κ.

● Ὁ ἅγιος Γεώργιος ὡς χριστιανός Ἄρης γίνεται ὁ προστάτης τῶν στρατιωτῶν. Καί ὅπως ὁ Ἀπόλλων, Περσεύς, Ἡρακλῆς εἶναι «δρακοφόντης».

● Ὁ ἅγιος Δημήτριος, ὁ πρόμαχος καί σύμβολον τῶν ἀγώνων τοῦ ὀρθοδόξου Ἑλληνισμοῦ κατά τῶν ἀλλοδόξων βαρβάρων. Ὑμνεῖται κατά τήν ἑλληνικήν παράδοσιν ὡς «φοῖνιξ»: *«φοῖνιξ ὥσπερ ἤνθησας, Δημήτριε μάρτυς / φοίνικα ἔσχες ἐν πλευρᾷ, φοίνικα ἐν χερσί σου / φοίνικα ἐν τῇ γλώσσῃ καί φοίνικα ἐν ποσί / σύμβολον νίκης, καί γάρ πανταχόθεν ὤφθης μυριόνικος»*.

Ὑμνεῖται ἐπίσης ὡς Διόνυσος: *«Μετά θάνατον ἐν τῇ γῇ σου τά ἄνθη ἀνέτειλαν καί ἄμπελός σου σκήνους κυπρισμόν μύρων ἔδωκεν - Ὥριμον ὡς βότρυν σέ, μάκαρ, Χριστός θείας ἐξ ἀμπέλου δρεψάμενος ἐναποθλίβει, μάρτυς τοῖς ληνοῖς, τό καταρρεῦσαν γλεῦκος δέ μύρου θεῖαν βρύσιν εἰργάσατο»*.

● Ὅπως ἡ π.Χ. θρησκεία τῶν Ἑλλήνων, ἡ Ὀρθοδοξία ἔχει πολλούς πολεμικούς ἁγίους, διότι ὅπως καί ἐκείνη, συμπαρατάσσεται μέ τούς προασπίζοντες πατρίδα, θρησκεία, οἰκογένεια καί προστατεύει τούς μαχομένους «ὑπέρ βωμῶν καί ἑστιῶν».

6. Ἑλληνορθόδοξος Λόγος

● Ὁ Γρηγόριος ἐπίσκοπος **Νύσσης** (335-394) ἦταν βαθύς γνώστης τῆς πλατωνικῆς καί στωικῆς φιλοσο-

φίας, τίς θέσεις τῶν ὁποίων χρησιμοποίησε στήν χριστιανική θεολογία του.

● Ὁ περίφημος τόν δ' αἰῶνα ἀρειανιστής θεολόγος **Εὐνόμιος Κυζίκου** (†394) διετύπωσε τίς ἀπόψεις του ὑπό τήν ἐπήρειαν τῶν νεοπλατωνικῶν καί ἀριστοτελικῶν ἀντιλήψεων.

● Ὁ **Γρηγόριος Ναζιανζηνός** κατηγορεῖ τόν Ἰουλιανόν, ὁ ὁποῖος ἀπηγόρευσε στούς χριστιανούς νά διδάσκουν ἑλληνική γραμματεία, ὅτι ἐταύτισε σκοπίμως τήν θρησκείαν μέ τόν «Ἕλληνα λόγον». (*«Τήν προσηγορίαν μετέθηκεν ἐπί τό δοκοῦν, ὥσπερ τῆς θρησκείας ὄντα τόν Ἕλληνα λόγον»*, «Κατά Ἰουλιανοῦ» 4, 79).

● Ὁ **Μ. Βασίλειος** μέ τό «Πρός τούς νέους, ὅπως ἄν ἐξ ἑλληνικῶν ὠφελοῖντο λόγων» μιμεῖται τό ἔργο τοῦ Πλουτάρχου «Πῶς δεῖ τόν νέον ποιημάτων ἀκούειν». Σ' αὐτό, παραλληλίζει τήν «Ἐπί τοῦ Ὄρους ὁμιλίαν» τοῦ Χριστοῦ μέ τά ἠθικά παραγγέλματα τῶν ἀρχαίων καί δείχνει τήν σχέσιν τους.

● Ὁ **Μάξιμος ὁ Ὁμολογητής** (580-662), κυρίως στό ἔργο του «Λόγος ἀσκητικός», ξεκινᾶ ἀπό τήν ἀρχήν πού διατυπώνει ὁ Πλάτων, διά στόματος Σωκράτους, στόν «Θεαίτητο»: ὁ μόνος τρόπος ἀποφυγῆς τοῦ κακοῦ εἶναι ἡ ἀπομάκρυνσις ἀπό τά ἐπίγεια. Δι' αὐτῆς ἐπιτυγχάνεται ἡ *«ὁμοίωσις τῷ Θεῷ κατά τό δυνατόν»*. Γιά τόν Μάξιμο, αὐτή ἡ ἀπομάκρυνσις ἀπό τά ἐγκόσμια ἐπιτυγχάνεται διά τοῦ ἀσκητικοῦ βίου, ὁ ὁποῖος εἶναι ἡ ὁδός ἡ ἄγουσα πρός τήν «ὁμοίωσιν τῷ Θεῷ»=εἰς τήν θέωσιν. Ἡ ὁδός δέν συνίσταται μόνον σέ προσευχές, δεήσεις, ἐλεημοσύνες, ἀλλά περιλαμβάνει ὅλες τίς ἀρετές –ἐδῶ καί πάλιν ἔχουμε τήν ἑλληνικήν ἔννοιαν τῆς ἀρετῆς, τῆς ὁποίας ἡ ἐπιλογή, ὑποστηρίζει, ἀκρι-

βῶς ὅπως οἱ π.Χ. Ἕλληνες, ἐπαφίεται στήν ἐλεύθερη βούλησιν τοῦ ἀνθρώπου.

Ἀντίπαλος τῆς ἀρετῆς εἶναι κατά τόν Μάξιμον, πού καί πάλιν συμφωνεῖ μέ τούς Ἀρχαίους, ἡ ὑπέρβασις τοῦ μέτρου: *«ἐπί πάντων δέ τῶν πραγμάτων ἡ παράχρησις ἐστίν ἡ ἁμαρτία»*. Θέωσις, ἀρετή, μέτρον, Λόγος, ἄσκησις ψυχῆς, εἶναι βασικά στοιχεῖα στήν σκέψιν τοῦ Ὁμολογητοῦ· καί ὅλα ἔρχονται ἀπό τούς προ-χριστιανικούς Ἕλληνες. Ὁ Μάξιμος τά ἐντάσσει στήν χριστιανική βιοαντίληψιν, ἀναδεικνύοντάς τα ἔτσι σέ διαχρονικά στοιχεῖα τῆς ἑλληνικότητος.

● Ὁ **Ἰωάννης Δαμασκηνός** χρησιμοποιεῖ τούς Ἀρχαίους, ἰδίως στό ἔργο του «Διαλεκτικά», ὅπου ἀναφέρεται ἐν ἐκτάσει στίς ἀπόψεις τοῦ Ἀριστοτέλους καί τοῦ Πορφυρίου. Δέχεται τήν ἀξία τῆς ἀρχαιοελληνικῆς γραμματείας (ἀρκεῖ νά χρησιμοποιῆται καταλλήλως) ἀφοῦ σέ κάθε περίπτωσι, τό κάθε ἀγαθόν «ἄνωθεν ἐστί καταβαῖνον».

● Ὁ πατρ. **Νικηφόρος** (806-815) ὑπῆρξε βαθύς μελετητής τῆς ἀρχαίας σοφίας καί χρησιμοποίησε εὐρέως τήν ἀριστοτελική ὁρολογία καί συλλογιστικήν μέθοδον γιά νά ὑπερασπισθῆ τίς εἰκόνες.

● Ὁ **Ἰωάννης Φιλόπονος** (στ') Ἀλεξανδρινός θεολόγος καί λόγιος, πατριάρχης Ἀλεξανδρείας, ἦταν μαθητής τοῦ Ἑρμείου καί τοῦ Ἀμμωνίου, τῶν ὁποίων ἐνστερνίσθηκε τίς πλατωνικές ἰδέες. Διεκρίθη ὡς σχολιαστής τοῦ Ἀριστοτέλους («Περί Ψυχῆς»).

● Ὁ **Ἰωάννης Β'** πατριάρχης Ἱεροσολύμων (396-417), ἔνθερμος θαυμαστής τῶν ἑλληνικῶν ἰδεῶν τοῦ Ὠριγένους πού εἰσήγαγε ἑλληνικές ἀντιλήψεις στόν Χριστιανισμό.

7. Ἑλληνική συνείδησις

Ἔντονος εἶναι ἡ ἑλληνική συνείδησις τῶν δύο ἀδελφῶν, ἀποστόλων τῶν Σλαύων, **Κωνσταντίνου τοῦ Φιλοσόφου (Κύριλλος)** καί **Μεθοδίου** (θ΄ αἰών).

● Στόν «Διάλογο μέ τούς Μωαμεθανούς», ὁ πρῶτος δηλώνει: «ἐξ ἡμῶν(=τῶν Ἑλλήνων ἀρχαίων καί βυζαντινῶν) προῆλθαν πᾶσαι αἱ ἐπιστῆμαι».

● Ὅταν ὁ βασιλεύς τῶν Χαζάρων τόν ἐρώτησε τί δῶρο θέλει νά τοῦ προσφέρη, ἀπήντησε: *«δός μοι ὅσους ἔχεις αἰχμαλώτους ἐνταῦθα Ἕλληνας· τοῦτό ἐστι δι' ἐμέ ἀνώτερον παντός δώρου».*

● Ὁ ἀρχιεπίσκοπος τοῦ Σάλτσμπουργκ Ἀλβῖνος, σύγχρονος τῶν δύο ἀδελφῶν, ἀποκαλεῖ τόν Μεθόδιον «Graecus Methodius» = Ἕλλην Μεθόδιος. (Σέ ἀναφορά του πρός τόν πάπα Ἰωάννην Η΄).

● Στά σχετικά μέ τούς δύο ἀδελφούς σλαυικά κείμενα, ὑπογραμμίζονται ἡ ἑλληνική παιδεία τους καί ἡ συνείδησις πού εἶχαν ὅτι ἀνήκουν σέ ἕνα ἔθνος πολιτισμικῶς ἀνώτερο.

● Θαυμασμό γιά τήν ἑλληνική παιδεία τοῦ Κωνσταντίνου-Κυρίλλου, τόν ὁποῖον ἐγνώρισε στήν Ρώμη, ἐκφράζει καί ὁ Ἀναστάσιος, βιβλιοθηκάριος τοῦ Βατικανοῦ.

● Ὁ **Σωτήριχος Πεντάγεννος** (†1157), Θεολόγος καί πλατωνικός φιλόσοφος, ἑρμηνεύει τήν ὑποστασιακή φύσι τοῦ Χριστοῦ βάσει τῆς περί Ἰδεῶν θεωρίας τοῦ Πλάτωνος καί πραγματεύεται τά θέματα τοῦ χριστιανορθοδόξου δόγματος μέ τήν διαλεκτική μέθοδο. Ἀπορρίπτει τόν Ἀριστοτέλην ὡς «περιττόν τήν σοφίαν», ἐπειδή ἀρνεῖται τήν πλατωνική θεωρία τῶν Ἰδεῶν.

Δέν εἶναι μόνον οἱ θρησκευτικοί ὕμνοι τῆς Ὀρθοδοξίας πού ξεχειλίζουν ἑλληνικότητα. Πολλοί ταγοί τῆς Ὀρθοδοξίας γράφουν ἔργα μή-θρησκευτικά μέ ἔντονο τό στοιχεῖο τῆς ἑλληνικότητος.

● Ὁ **Σωφρόνιος** (575-638), πατριάρχης Ἱεροσολύμων (634-638), συνέθεσε 23 ἀνακρεόντεια ποιήματα σέ ἀρχαϊκό μέτρο καί χριστιανικά θέματα. Προορίζονται γιά ἰδιωτικό ἀνάγνωσμα, ὄχι γιά ἐκκλησιαστική χρῆσι.

● Ὁ **Ἀνδρόνικος Κάλλιστος** στήν «Μονωδία ἐπί τῇ δυστυχεῖ Κωνσταντινουπόλει» θυμᾶται τόν Ἡράκλειο καί θρηνεῖ τήν πτῶσιν τῆς *«κοινῆς τῶν Ἑλλήνων ἑστίας, διατριβῆς τῶν Μουσῶν, τῆς ἐπιστήμης ἁπάσης διδασκάλου»*.

● Τό θρησκευτικό δρᾶμα «Χριστός Πάσχων»(ι′), ἔργον ἀγνώστου συγγραφέως, ἀποτελεῖται ἐξ ὁλοκλήρου ἀπό ἀποσπάσματα ἀρχαίων τραγικῶν πού ἔχουν συνδυασθῆ ἔτσι ὥστε νά περιγράφουν τό μαρτύριο καί τήν ἀνάστασι τοῦ Χριστοῦ-Προμηθέως. Τό ἔργο πιστοποιεῖ τήν ἀρτίαν γνῶσιν τῶν κλασικῶν συγγραφέων.

8. Μυστική Θεολογία

Ἡ μυστική θεολογία τῆς Ὀρθοδοξίας πηγάζει ἀπό τούς προχριστιανούς Ἕλληνες θεολόγους: Ὀρφικοί, Πυθαγόρας, Ἐμπεδοκλῆς, Πλάτων, Πλωτῖνος, Πρόκλος εἶναι οἱ πηγές πού τροφοδοτοῦν τήν σκέψι τοῦ (ψευδο) **Διονυσίου Ἀρεοπαγίτου**, τοῦ **Συμεών τοῦ Νέου Θεολόγου** καί τῶν ἄλλων «μυστικῶν» τῆς Ὀρθοδοξίας.

● Τό ρεῦμα αὐτό συνεχίζεται καθ’ ὅλον τόν βίον τοῦ Βυζαντίου, ὅπως φαίνεται καί ἀπό τά ἔργα τοῦ

Καλλίστου Καταφυγιώτου (ιδ΄), ὁ ὁποῖος θεωρεῖ ὡς μέσον πραγματώσεως τῆς «θεώσεως»=ἑνώσεως μέ τό Ἕν (=τόν Θεόν) τήν φιλοσοφικήν ἄσκησιν τοῦ νοός.

9. Ἡσυχαστές, ἀντι-ησυχαστές

Ἡ μεγάλη θεολογικοφιλοσοφική «Ἡσυχαστική Ἔρις»[4] τοῦ ιδ΄ αἰῶνος, ἦταν κατά μέγα μέρος της μία πνευματική διαμάχη ἀριστοτελίζουσας καί πλατωνίζουσας σκέψεως. Καί οἱ δύο πλευρές ἀντλοῦν, ἀμέσως ἤ ἐμμέσως, ἰδέες καί ἐπιχειρήματα ἀπό τόν Ἀριστοτέλη, τόν Πλάτωνα καί τούς νεοπλατωνιστές.

α΄) **Ἀντι-ησυχαστές**

- Ὁ **Νικηφόρος Γρηγορᾶς** (1295-1360), πολέμιος τοῦ Ἡσυχασμοῦ, ἐπικαλεῖται Πλάτωνα, Πλωτῖνο, Πρόκλο καί τόν (νεοπλατωνιστή) Διονύσιο Ἀρεοπαγίτη γιά νά ὑποστηρίξη τίς περί Θεοῦ ἀντιλήψεις του. (Στόν Θεό ὑπάρχει ταυτότης οὐσίας - ὑπάρξεως).
- Ὁ ἐπίσης ἀντίπαλος τοῦ Ἡσυχασμοῦ, **Δημήτριος Κυδώνης** (1320-1398) στηρίζεται στόν αἰτιοκράτη Ἀριστοτέλη γιά τό ζήτημα τῆς ἀνευρέσεως τῆς περί Θεοῦ ἀληθείας. Ἀντιθέτως, στά θέματα τοῦ μετά θάνατον βίου καί τῆς στάσεως ἔναντι τῆς φύσεως προσφεύγει στόν Πλάτωνα.
- Ὁ **Βαρλαάμ ὁ Καλαβρός** (†1348), μοναχός, κατέχει πλήρως τήν ἀριστοτελική φιλοσοφία καί χρησιμοποιεῖ τήν ἀριστοτελική λογική πρός στήριξιν τῶν θέσεών του ὑπέρ τῆς «ἔξωθεν σοφίας» στήν θεολογία[5].

---

4. Περί αὐτῆς Γ. Κ. Γεωργαλᾶ, «Βυζάντιον: Ἡ Ὀρθοδοξία» καί «Βυζάντιον: Ὀρθοδοξίας Πάνθεον».
5. Ὑπάρχουν καί οἱ ἀντιτιθέμενοι. Λ.χ. ὁ Ἰωσήφ Βρυέννιος

β΄) **Ἡσυχαστές**

● Ὁ κορυφαῖος ἡσυχαστής **Γρηγόριος Παλαμᾶς** (1296-1360), μέ τήν πρωτότυπη σκέψι του, προεκτείνει τήν «μυστικήν» θεολογίαν τοῦ Πλάτωνος, τοῦ Πυθαγόρου καί τῶν Ὀρφικῶν.

● Ὁ **Ματθαῖος Καντακουζηνός** (ιδ΄), υἱός τοῦ αὐτοκράτορος Ἰωάννου Στ΄, εἶναι ἀξιόλογος πλατωνικός - νεοπλατωνικός φιλόσοφος καί θεολόγος.

10. Ὅλοι ἑλληνίζουν

Ὅλοι οἱ ἐκπρόσωποι καί τῶν δύο παρατάξεων ἔχουν βαθειά γνῶσι τῆς ἑλληνικῆς σοφίας καί ἀναγνωρίζουν τήν ἀξία της.

● Ὁ **Γρηγορᾶς** ὑποστηρίζει ὅτι ἡ φιλοσοφική παιδεία εἶναι προϋπόθεσις γιά τήν κατανόησι τῶν ἀρχῶν τοῦ Χριστιανισμοῦ.

● Ὁ **Βαρλαάμ** ὑπογραμμίζει ὅτι ἡ γνῶσις Θεοῦ περνᾶ ἀπό τήν γνῶσιν Πυθαγόρου, Ἀριστοτέλους, Πλάτωνος.

● Ὁ **Δημήτριος Κυδώνης** ἔχει ἀρίστην γνῶσιν Πλάτωνος, Ἀριστοτέλους, Δημοσθένους καί ἄλλων ἀρχαίων. Τίς ἀπόψεις του γιά τήν ἀθανασία τῆς ψυχῆς τίς στηρίζει στόν Πλάτωνα, ὅπως καί γιά τήν θεώρησι τῆς φύσεως.

● Ὁ **Παλαμᾶς** εἶναι πλατωνικός ἰδίως στίς περί τῆς τοῦ Θεοῦ φύσεως ἀντιλήψεις του καί συνεχίζει τόν νεοπλατωνισμό τοῦ Ἀρεοπαγίτου. Χρησιμοποιεῖ ἀριστοτελική μεθοδολογία καί ὁρολογία, ἀλλά καί εὐρύτερα τίς ἰδέες τῆς ἀρχαίας ἑλληνικῆς φιλοσοφίας. Σ' αὐτές

(†1431), ὁ ὁποῖος διακηρύσσει τό παντελῶς ἄσχετον τοῦ Ἀριστοτέλους μέ τά δόγματα τῆς Ἐκκλησίας.

προσθέτει (ἤ καί τίς διαφοροποιεῖ μέ) τίς χριστιανικές ἀντιλήψεις. Υἱοθετεῖ λ.χ. τόν ἀποδεικτικό συλλογισμό τοῦ Ἀριστοτέλους, ἀλλά τόν ἐντάσσει στήν εὐρύτερη ἐνέργεια τῆς νοήσεως στήν ὁποία δίδει θρησκευτικό βάθος.

● Ὁ **Νικόλαος Καβάσιλας** ἐπιστρέφει τήν χριστιανική σκέψι στήν σωκρατική, κατά τήν ὁποίαν σκοπός τοῦ ἀνθρώπου εἶναι νά γνωρίση τόν Θεόν, ἀνακαλύπτοντας τόν ἑαυτό του, τήν ἀξία τῆς ἀνθρωπίνης φύσεώς του. Συνεχίζει στό δρόμο τοῦ Ὠριγένους καί τοῦ Ἀρεοπαγίτου, τιμᾶ τήν ἐπιστήμη, γράφει σχόλια στήν ἀστρονομία τοῦ Πτολεμαίου.

Ἡσυχαστές - ἀντιησυχαστές εἶναι ὅλοι πνευματικῶς Ἕλληνες.

Ἀργότερα (ιγ΄-ιε΄), ἡ διαπάλη Ἑνωτικῶν - Ἀνθενωτικῶν ἐκφράζεται ἐπίσης, σέ σημαντικό βαθμό, ὡς σύγκρουσις ἀριστοτελικῶν - πλατωνικῶν, μέ ἑκατέρωθεν βαθύτατη γνῶσι τῆς ἀρχαίας φιλοσοφίας - θεολογίας.

Βιβλιογραφία

Γεωργαλᾶ Γ.Κ., *Βυζάντιον: Ἡ Ὀρθοδοξία.*
– *Βυζαντινῆς Ὀρθοδοξίας Πάνθεον.*

Bréhier L., «The Greek Church», (στό *Cambridge Medieval History*), 1923.

Jaeger J. W., *Early Cristianity and Greek Paideia*, 1961.

Pergoire J., *L'Eglise Byzantine 527-847*, (1923).

Zernov N., *Eastern Christendom*, 1961.

Γ΄ ΙΟΥΛΙΑΝΟΣ ΚΑΙ ΕΛΛΗΝΙΚΟΤΗΣ

«Ὁ Ἰουλιανός ἐκπροσωποῦσε τούς ἀριστοκράτες καί φεουδάρχες... Ὁ λαός τόνε μίσησε καί τόνε σατίρισε... Ἐπεδίωξε νά στηριχθῆ στούς Ἑβραίους»
Ἰ. Κορδᾶτος («Ἰησοῦς Χριστός καί Χριστιανισμός» β΄ τ. 382-386).

«Ὁ Ἰουλιανός δέν ἔχει τίποτα τό κλασσικό. Εἶναι ἕνας σκοτεινός φανατικός καλόγερος μέ ἀντεστραμμένο τό θρησκευτικό σημεῖο».
Ρόδης Ροῦφος
(«Οἱ Μεταμορφώσεις τοῦ Ἀλάριχου»).

«Πάντοτε σέβομαι τόν θεό τοῦ Ἀβραάμ, τοῦ Ἰσαάκ καί τοῦ Ἰακώβ...».
Ἰουλιανός («Κατά Γαλιλαίων» Λόγος Α΄ 354β).

I. ΤΟΠΟΘΕΤΗΣΙΣ

1. Δύο θέσεις

Ὁ Ἰουλιανός χαρακτηρίσθηκε ἀπό ὡρισμένους «Παραβάτης» ἤ «Ἀποστάτης», ἐνῶ ἀπό ἄλλους ὡς «Μέγας» καί ὡς «κατ' ἐξοχήν Ἕλλην».

Διαφωνῶ πρός ἀμφοτέρους. Διότι:

α΄) «Παρεβίασε» πράγματι τήν θρησκευτικήν πολιτικήν τῶν προκατόχων του αὐτοκρατόρων καί «ἀπεστά-

τησε» ἀπό τήν ὑποτιθεμένην (διακηρυσσομένην) θρησκευτικήν πίστιν των. Ἀλλά:

i. Οἱ προκάτοχοί του ἦσαν μόνον δύο: Κωνσταντῖνος Α΄ καί Κωνστάντιος. Συνεπῶς δέν ὑπῆρχε καμμία διαμορφωμένη μακρά παράδοσις γιά νά παραβιασθῆ.

ii. Ἀπό τούς δύο προκατόχους του, ὁ πρῶτος, ὁ Κωνσταντῖνος, δέν ἔγινε πλήρως χριστιανός παρά ὡς ἑτοιμοθάνατος, ἐνῶ ὁ δεύτερος διεκήρυσσε τήν χριστιανική πίστι του, ἐνῶ στήν πρᾶξι καί οἱ δύο παρεβίαζαν ὅλες τίς ἐπιταγές της καί διέπρατταν φρικιαστικά ἐγκλήματα.

iii. Καί οἱ δύο δέν ἦσαν κἄν γνήσιοι χριστιανοί, ἀλλά ἀρειανίζων ὁ πρῶτος, γνήσιος ἀρειανιστής ὁ δεύτερος –δηλαδή εἰδικῶς ὁ ἄμεσος προκάτοχος τοῦ Ἰουλιανοῦ ἦταν «ἀποστάτης» τῆς ὀρθοδόξου χριστιανικῆς πίστεως.

iv. Οἱ δύο προκάτοχοί του ἐξόντωσαν φυσικῶς ὅλους τούς συγγενεῖς τοῦ συγγενοῦς των Ἰουλιανοῦ καί τόν ὑπεχρέωσαν νά διάγη ὑπό τήν συνεχῆ ἀγωνίαν τῆς ἀναμενομένης ἰδικῆς του ἐξοντώσεως.

v. Ἀνεξαρτήτως τῶν ἀνωτέρω, οὐδείς ὑποχρεοῦται νά ἀκολουθῆ τήν ὑποτιθεμένην πίστιν τῶν προκατόχων του.

vi. Ὁ Ἰουλιανός εἶχε κάθε δικαίωμα νά ἔχη διαφορετικήν θρησκευτικήν πίστιν, διότι δέν εἶχε καταστῆ ἀκόμη ἡ Ὀρθοδοξία ἐπίσημη ἰδεολογία τῆς Αὐτοκρατορίας. Συνεπῶς οἱ χαρακτηρισμοί «ἀποστάτης» ἤ «παραβάτης» εἶναι ἁπλῶς δυσφημιστικοί.

β΄) i. Ὁ Ἰουλιανός ἐθνοφυλετικῶς δέν ἦταν Ἕλλην, δέν ἀποτελοῦσε μέλος τοῦ «ὁμαίμου» τῶν Ἑλλήνων.

ii. Ἡ παιδεία του ἦταν «ἑλληνιστική» ὄχι ἑλληνική.

iii. Θρησκευτικῶς δέν ἐπίστευε σέ κάποια προ-χρι-

στιανική θρησκεία τῶν Ἑλλήνων, ἀλλά σέ μία δική του θρησκεία, ἀμάλγαμα ἑλληνιζουσῶν καί ἀνατολιζουσῶν ἀντιλήψεων.

iv. Ὡς αὐτοκράτωρ ἔδειξε καλές προθέσεις καί ἀρκετές ἱκανότητες. Παρέμεινεν ὅμως ἐλάχιστο χρονικό διάστημα στόν θρόνο καί δέν ἐπρόλαβε νά ἀναδειχθῆ «μέγας».

v. Ἐπί πλέον, στήν θρησκευτική, ἀλλά καί στήν ἄλλη –τήν εὐρύτερη πολιτική του, ὑπέπεσε σέ σφάλματα βλαπτικά γιά τό κράτος καί γιά τήν συνοχή τῶν ὑπηκόων του. Σέ ἀρκετά σημεῖα ἡ ὅλη πολιτική του δέν συμβάδιζε μέ τίς ἑλληνικές ἀξίες, παραδόσεις καί πρακτικές.

Συνεπῶς οἱ χαρακτηρισμοί «Μέγας» καί «κατ' ἐξοχήν Ἕλλην» δέν προέρχονται ἀπό ἀντικειμενικήν κρίσιν· ἐκφράζουν ὑποκειμενικές ἰδεολογίες ὅσων τίς ἐκφέρουν.

Συμπερασματικῶς: Ὁ Ἰουλιανός ἦταν ἀξιόλογος ἄνθρωπος, μέ πολλές ἀρετές, σοβαρές ἱκανότητες καί καλές προθέσεις. Ὅμως ὅσοι τόν ἀνακηρύσσουν «Μέγα Ἕλληνα» ὑπερβάλλουν, παραβιάζοντες τό ἑλληνικόν «μέτρον».

2. Κορδάτου γνώμη

Κατά τόν Ἰ. Κορδᾶτον, κοινωνικό στήριγμα τοῦ Ἰουλιανοῦ ἦταν οἱ «ἐθνικοί» (=μή χριστιανοί) ἀριστοκράτες καί φεουδάρχες. (σ.σ. «φεουδάρχες» δέν ὑπῆρχαν στό Βυζάντιο, ὁπότε ὁ Ι.Κ. χαρακτηρίζει ὡς τέτοιους τούς ἁπλῶς μεγαλογαιοκτήμονες) *«καί αὐτουνῶν τά συμφέροντα ἐκπροσωποῦσε»*. Καί συμπεραίνει: *«Δέν εἶναι λοιπόν καθόλου σωστό ἐκεῖνο πού λένε μερικοί πώς τάχα ἦταν λαϊκός τύπος καί προστάτης τοῦ λαοῦ… ποτέ*

του δέν ἔδειξε πώς συμπαθοῦσε τίς λαϊκές μάζες. Ὅσο γιά τίς περιουσίες πού ἔπαιρνε ἀπό τήν Ἐκκλησία ἤ χριστιανούς, αὐτές τίς ἔδωσε σέ φίλους καί προστάτες του». Καί συμπεραίνει: *«Ὁ λαός τόνε μίσησε καί τόνε σατίρισε».* Ὄχι λόγῳ ἀντιχριστιανισμοῦ, ἀφοῦ *«ἐκεῖνα τά χρόνια οἱ αὐτοκράτορες δέν εἶχαν ἐπίσημα παραδεχτεῖ τό χριστιανισμό, ἄρα μποροῦσαν καί νά μήν εἶναι χριστιανοί»* ἀλλά ὡς ἀντιλαϊκό ἐξουσιαστή.

Ἐπίσης, *«κολάκεψε τούς Ἰουδαίους ὅσο μποροῦσε».* Ἐγκατέλειψε τόν ἀντι-εβραϊσμό τῶν προκατόχων του καί ἐπεδίωξε νά στηριχθῆ στούς Ἑβραίους *«στήν Παλαιστίνη, στό Αἰγαῖο, στήν Ἰταλία, Αἴγυπτο καί Μικρασία, ὅπου εἶχαν πολλές καί πλούσιες κοινότητες καί δύναμη μεγάλη. Ἔβαλε μάλιστα καί ἔχτισαν τό μεγάλο Ναό τους στήν Ἱερουσαλήμ πού τόν εἶχε γκρεμίσει ὁ Τίτος».*

Ὁ Ἰ. Κορδᾶτος δέχεται ὅτι ὁ Χριστιανισμός εἶχε ἀποσπάσει ἀπό τήν πολιτική ἐξουσία παραχωρήσεις ὑπέρ τῶν λαϊκῶν στρωμάτων καί ἀντίστοιχα νομοθετήματα καί ὑποστηρίζει ὅτι ὁ Ἰουλιανός, ὡς ἐκπρόσωπος τῶν «ἐθνικῶν» ἀριστοκρατῶν - φεουδαρχῶν ἐπεδίωκε διά τῆς θρησκευτικῆς μεταρρυθμίσεως νά ἀνατρέψη αὐτές τίς κατακτήσεις τῶν πτωχῶν. Καί συμπεραίνει: *«Ἄν ἡ μεταρρύθμισή του ἐκπροσωποῦσε τήν πλειοψηφία τοῦ λαοῦ, οἱ διάδοχοί του θά ἐξακολουθοῦσαν τό ἔργο του, πράμα πού δέν ἔκαναν».* («Ἰησοῦς Χριστός καί Χριστιανισμός», β' τ., σ. 382-386). Ἡ τελευταία παρατήρησις τοῦ Ἰ. Κορδάτου γίνεται σωστή ἄν στήν θέσι τοῦ *«ἄν ἡ μεταρρύθμισή του ἐκπροσωποῦσε τήν πλειοψηφία τοῦ λαοῦ»*, γράψωμε «...ὑπηρετοῦσε τά συμφέροντα τῆς Αὐτοκρατορίας καί πρωτίστως τό τῆς συνοχῆς της».

3. Ρόδη Ρούφου γνώμη

Γιά τόν Ρόδη Ροῦφο, *«ὁ Ἰουλιανός δέν ἔχει τίποτα τό κλασικό, εἶναι ἕνας σκοτεινός φανατικός καλόγερος μέ ἀντεστραμμένο τό θρησκευτικό σημεῖο»*, ἕνα ἄλλο εἶδος βαρβάρου, ἕνας *«μεταμορφωμένος Ἀλάριχος»* («Οἱ Μεταμορφώσεις τοῦ Ἀλάριχου»).

4. Ἡ γνώμη μου

Σέ ὅ,τι ἀφορᾶ στόν τρόπο μέ τόν ὁποῖον ἄσκησε τά αὐτοκρατορικά του καθήκοντα:

Ὁ Ἰουλιανός παρέλαβε τό κράτος σέ κακή κατάστασι καί ἐργάσθηκε γιά τήν ἀνασυγκρότησί του.

- Μείωσε τόν ὑπέρμετρο συγκεντρωτισμό.
- Κτύπησε τήν διαφθορά τῆς διοικήσεως.
- Ξανάρχισε τά δημόσια ἔργα, προσπάθησε νά τονώση τά δημοτικά ὄργανα.
- Ἐλάφρωσε τήν βαρειά φορολογία, ἔπληξε τήν αὐθαιρεσία.
- Ἐξυγίανε τήν διαχείρισι τῶν δημοσίων ἐσόδων.
- Μερίμνησε γιά τήν ἐνίσχυσι τοῦ στρατοῦ.

Διέπραξε ὅμως καί καταχρήσεις ἐξουσίας καί ὑπέπεσε σέ λάθη. Παράδειγμα: Ἐξόντωσε αὐτούς πού θεώρησε, ἄλλους ὀρθῶς, ἄλλους κακῶς, ὡς ἐχθρούς του ἤ ἐπικίνδυνους γιά τήν ἐξουσία του. Αὐτό τό ἔκαναν πολλοί αὐτοκράτορες, πρίν καί μετά ἀπό αὐτόν, σέ ὅλο τόν κόσμο. Ἡ πρωτοτυπία του ὅμως ἦταν ὅτι τό ἔκανε σκηνοθετώντας μία δῆθεν «δίκη», μία παρωδία ἀπονομῆς δικαιοσύνης. Σημειωτέον ὅτι μεταξύ τῶν ἐκκαθαρισθέντων ἦσαν καί ἄνθρωποι πού τόν εἶχαν βοηθήσει, στηρίξει ἤ καί εὐεργετήσει.

II. ΙΟΥΛΙΑΝΟΥ ΘΡΗΣΚΕΙΑ

Ἐκτιμῶ ὅτι ἀξίζει τόν κόπο μία προσεκτικώτερη ἐξέτασις τοῦ θρησκευτικοῦ «πιστεύω» τοῦ Ἰουλιανοῦ.

1. Ἕλλην;

Ὅσοι θαυμάζουν ὑπερμέτρως τόν Ἰουλιανό, νομίζουν ὅτι αὐτός ἤθελε τήν παλινόρθωσι τῆς προχριστιανικῆς θρησκείας τῶν Ἑλλήνων στήν Ὀλυμπική ἐκδοχή της. Δέν εἶναι ἔτσι. Ὁ Ἰουλιανός, ἄν καί μή Ἕλλην τήν καταγωγήν, ἔτρεφε πράγματι λατρεία πρός τό ἑλληνικό πνεῦμα. Ὅμως δέν μπόρεσε νά ἐμβαθύνη σ' αὐτό, νά τό κατανοήση ὀρθῶς καί ἰδίως νά τό βιώση. Ἡ νοοτροπία του καί ἡ ψυχοσύνθεσίς του δέν ἦσαν ἑλληνικές, ἀλλά ἑλληνιστικές μέ τήν χειρότερη γι' αὐτήν τήν περίπτωσι ἔννοια, δηλαδή μεῖγμα μεταλλαγμένων ἑλληνικῶν ἰδεῶν μέ ἀνατολίτικες ἀντιλήψεις ἀσύμβατες πρός τήν ἑλληνικότητα.

Εἶναι ἕνας μή-Ἕλλην, πού θέλει νά εἶναι Ἕλλην, ἀλλά τελικῶς ἁπλῶς τόν παριστάνει. Εἶναι Ἕλλην κατ' ἐπίφασιν, διότι δέν βιώνει τήν ἑλληνικότητα· τήν ὑποδύεται.

- Δέν ἀγαπᾶ τήν καθαριότητα, ὅπως ὁ Ἕλλην. Στό «Μισοπώγων» γράφει ὁ ἴδιος ὅτι εἶχε ἀφήσει πυκνή γενειάδα καί ἀνεχόταν τίς ψεῖρες νά κυκλοφοροῦν σ' αὐτήν. Πρόκειται σαφῶς γιά σημιτική - ἰουδαΐζουσα συμπεριφορά.
- Μισεῖ τό θέατρο πού κάθε Ἕλλην λατρεύει. Τό θεωρεῖ «ἄντρον διαφθορᾶς» καί ἀποπειρᾶται νά τό καταργήση (βλέπε στήν συνέχεια τοῦ παρόντος).

● Συχνά εἶναι ὑποκριτικός καί ὕπουλος ἀποδεικνύοντας ὅτι στερεῖται τῆς ἑλληνικῆς ἀρετῆς. Εἰδικῶς ἔναντι τῶν χριστιανῶν ἐφαρμόζει ὕπουλη τακτική. (Βλέπε στήν συνέχεια τοῦ παρόντος).

● Εἶναι προληπτικός καί δεισιδαίμων, ὡς ἀνατολίτης. Τείνει πρός ὅλες τίς «ἀσιανές» πρακτικές: μαγεία, ἀστρολογία, θεουργία, θαυματοποιία, μαντική, προφητεῖες κλπ.

● Εἶναι σεμνότυφος, ἀσκητικός, μισεῖ τίς διασκεδάσεις μοιάζοντας ἔτσι ὄχι μέ Ἕλληνα, ἀλλά μέ πιστό τοῦ Γιαχβέ.

● Νόμιζε ὅτι ἔβλεπε ὁράματα, ἀντίκρυζε θεούς, ἐλάμβανε μηνύματα ἀπό ψυχές νεκρῶν.

● Θεωροῦσε τόν χριστιανισμό σάν ἀρρώστεια πού ἔπληττε τήν Αὐτοκρατορία καί τούς χριστιανούς ὡς φορεῖς τῆς ἐπιδημίας.

● Πίστευε τέλος ὅτι ἦταν ὁ «Προορισμένος» πού περίμεναν οἱ μή-χριστιανοί νά σώση τόν κόσμο, ἀπαλλάσσοντάς τον ἀπό αὐτόν τόν λοιμό.

● Θαύμαζε ὁλοψύχως τόν Σύριο νεοπλατωνιστή Ἰάμβλιχο, τόν ὁποῖον ἀποκαλοῦσε «θεϊκόν», τοποθετώντας τον ἀμέσως μετά ἀπό τόν Πυθαγόρα καί τόν Πλάτωνα. Ὁ Ἰάμβλιχος ὅμως εἶχε διαστρέψει τό νόημα τῶν ἰδεῶν τοῦ Πλάτωνος καί τοῦ Ἀριστοτέλους μέ μυστικιστικά στοιχεῖα ὥστε νά τίς καταστήση στηρίγματα τοῦ ἀνατολικοελληνιστικοῦ θρησκευτικοῦ συγκρητισμοῦ του.

2. Ἡ παιδεία του

Οἱ μαθητές τοῦ Ἰαμβλίχου Αἰδέσιος, Χρυσάνθιος, Ἰμέριος, Πρῖσκος, Θεμίστιος, Μάξιμος ἦσαν τότε τοῦ συρμοῦ καί συγκέντρωναν στά μαθήματά τους πλήθη νέων. Σ' αὐτούς ἐδίδασκαν τήν «ἐπιστήμη» τοῦ Ἰαμβλίχου =

ἕνα μείγμα ἀνατολίτικων, ἑλληνιζουσῶν καί χριστιανικῶν ἰδεῶν. Ἀνακάτευαν τήν «Ἰδέα» τοῦ Πλάτωνος, τό «Νοῦ» τοῦ Ἀριστοτέλους, τό «Ἄτομον» τοῦ Δημοκρίτου, τόν «Ἀριθμόν» τοῦ Πυθαγόρου, τό «Ἕν τό πᾶν» τοῦ Ἡρακλείτου, τό «Μηδέν», τοῦ κυνικοῦ Διογένους. Σ' αὐτά, προσέθεταν μυστικισμό, θεοσοφία, μαγεία καί θεουργία, τό ἀνατολικό μέλος, υἱοθετοῦσαν χριστιανικές ἠθικές ἀξίες, πυθαγορικοῦ τύπου μυήσεις ἀλλά καί περσική πυρολατρεία. Σκοπός τους ἦταν μέ αὐτήν τήν κατά τήν γνώμην τους νεοπλατωνικῆς προελεύσεως «σύνθεσι», νά ἀνταγωνιστοῦν τόν ἐπεκτεινόμενο καί ἀνερχόμενο χριστιανισμό, ὑποκλέπτοντας καί τά ἑλκυστικώτερα στοιχεῖα του. Αὐτή ἡ κατά τήν ἑλληνιστικήν παράδοσιν ἀναχώνευσις καί συγχώνευσις στοιχείων, ἀπό ὅλες τίς δοξασίες τοῦ παρελθόντος, παρουσίαζε πλῆθος ἐσωτερικῶν ἀντιφάσεων καί ἐπέσυρε τά σκώμματα τῶν ἀπολογητῶν τοῦ Χριστιανισμοῦ.

3. Οἱ διδάσκαλοί του

Ὁ Ἰουλιανός:

- Στήν Πέργαμο, γνώρισε τόν ὑπέργηρο πλέον Αἰδέσιο καί παρηκολούθησε τίς διδασκαλίες τοῦ Εὐσεβίου, ὁ ὁποῖος ὅμως τόν ἀπεγοήτευσε, διότι κατέκρινε πολλές πλευρές τοῦ ἀνατολισμοῦ, ὑποστηρίζοντας ὅτι στήν λύτρωσιν ὁδηγεῖ μόνον ὁ φιλοσοφικός λογισμός καί ὄχι οἱ ἀνατολίτικες μαγεῖες, θεουργίες κλπ. πού ἄρεσαν στόν Ἰουλιανό.
- Ἀντιθέτως στήν Ἔφεσο τόν ἐνθουσίασε ὁ Μάξιμος, πού σκοπίμως ἐνίσχυσε τήν ἐνδόμυχη πίστι του ὅτι αὐτός ἦταν ὁ Μεσσίας, ὁ ἀπεσταλμένος τῶν παλαιῶν θεῶν γιά νά παλινορθώση τήν λατρεία τους καί νά σώση τήν πίστι πρός αὐτούς. Ἐπηρεάζεται ἐπίσης

ἀπό τόν Χαλδαῖο μάγο Ἰουλιανό (συνωνυμία) συγγραφέα τῶν «Χαλδαϊκῶν Λογίων».

4. Τά κίνητρά του

Ἀρχικό κίνητρο τοῦ Ἰουλιανοῦ ἦταν ἡ ἀποστροφή του πρός τόν Κωνσταντῖνο καί τόν υἱό καί διάδοχό του Κωνστάντιο, οἱ ὁποῖοι ἐξόντωσαν ὅλη τήν οἰκογένειά του, ἐκτός ἀπό τόν ἴδιο. Ἀπό τούς δολοφόνους τῶν συγγενῶν του, ὁ πρῶτος εὐνόησε τόν Χριστιανισμό καί ὁ δεύτερος ἦταν (τυπικῶς) χριστιανός (ἀρειανιστής). Τήν ἀποστροφή του πρός αὐτούς, τήν μετέφερε καί στήν θρησκεία τους χωρίς διάκρισι μεταξύ ἀρειανιστῶν καί μή. Αὐτή ἡ διαπίστωσις ἐκτιμῶ ὅτι πρέπει νά ἐπισημανθῆ, χωρίς ὅμως νά ὁδηγήση στήν ὑποτίμησι τῶν ἄλλων κινήτρων πού προῆλθαν ἐκ τῶν πνευματικῶν, φιλοσοφικῶν καί θρησκευτικῶν του τάσεων καί τοῦ χαρακτῆρος του.

Πρότυπό του εἶχε τόν φιλόσοφο-αὐτοκράτορα Μᾶρκο Αὐρήλιο. Δέν διέθετε ὅμως τήν στωική - στοχαστική ψυχοσύνθεσί του οὔτε τήν παιδεία του οὔτε τήν ἑλληνικότητά του. Ἀντιθέτως, ἔρρεπε πρός τήν ὑπερβολήν, τήν ἐξαλλοσύνη, τόν φανατισμό. Διακατεχόταν ἀπό πάθος κάθε ἄλλο παρά στωικιστικό. Δέν ἐμπνεόταν ἀπό τό ἑλληνικό μέτρο. Ὁ καταδιωγμός τῆς οἰκογενείας του καί ὁ φόβος μέσα στόν ὁποῖο μεγάλωσε, ἀναμένοντας κάθε στιγμή τούς αὐτοκρατορικούς δολοφόνους του, τόν ἐτραυμάτισαν ψυχικῶς καί τόν ἔκαναν νευρωτικό, ὠθώντας τον πρός τόν ἀνατολίτικο μυστικισμό: δεισιδαιμονίες, μαγεία, μεσσιανισμό, ἀποκρυφισμό. Τήν «ἑλληνική παιδεία» τήν εἶχε λάβει ὄχι ἀπό πρωτογενεῖς πηγές, ἀλλά ἀπό ἀνατολίζοντες θεουργούς, μάγους, μυστικιστές καί μεσσιανιστές, ὅπως ὁ Σύριος

Ἰάμβλιχος, ὁ Μάξιμος καί ὁ Χαλδαῖος Ἰουλιανός.

Ὀνειρεύθηκε λοιπόν, ἐξωθούμενος καί ἀπό αὐτούς, νά γίνη ὁ Μεσσίας μιᾶς ἀντιχριστιανικῆς «ἀντεπαναστάσεως». Δι' αὐτῆς θά ἀντικαθιστοῦσε τόν χριστιανισμό μέ μιά νέα θρησκεία, σύνθεσι ἑλληνιστικῶν ἰδεῶν καί ἀνατολίτικων δογμάτων.

5. Μιθραϊστής

Στήν πραγματικότητα ὁ Ἰουλιανός εἶναι μιθραϊστής - ἡλιολάτρης - πυρολάτρης. Αὐτός εἶναι ὁ πυρήνας τῆς θρησκείας του. Στά ἀνάκτορά του ἵδρυσε ἱερό, ἀφιερωμένο στόν Ἥλιο καί τό διακόσμησε κατά τήν παραδοσιακή εἰκονογράφησι τῶν ἀνατολιτῶν, μέ ἐντόνως χρωματιστά ἀνάγλυφα πού ἱστοροῦσαν τόν βίον τοῦ Μίθρα-Ἡλίου καί σύμβολα τῶν βαβυλωνιοπερσικῶν μυστηρίων. Ἐκεῖ, θυσίαζε τό πρωί στόν Ἥλιο καί τό βράδυ στήν Ἑκάτη (=Σελήνη), συμβουλευόμενος τόν Μίθρα περί τῶν πρακτέων. Ἀποκαλεῖ τόν Μίθρα «ὁδηγό», «πατέρα» καί «καταφύγιόν» του.

Ἀκολουθώντας ὅμως πολιτική θεοκρασίας, ταυτίζει Μίθρα, Ἀπόλλωνα, Δία, Ἅδη, Σέραπιν, Ἑκάτην, Κυβέλη. Διαφοροποιεῖται ἐξ ἄλλου ἀπό τόν Μιθραϊσμό.

α') Ἀρνεῖται νά δεχθῆ τήν ἀνάστασιν τῶν σωμάτων.

β') Τήν διαπάλη Καλοῦ-Κακοῦ πού διδάσκει ὁ Μιθραϊσμός τήν ἀντιλαμβάνεται ὡς διαπάλην μεταξύ Πνεύματος - Ὕλης.

Ὁ Μιθραϊσμός τοῦ Ἰουλιανοῦ εἶναι ἑλληνίζουσας ἐκδοχῆς, ὅπως ἡ Ὀρθοδοξία εἶναι ἡ ἑλληνική ἐκδοχή τοῦ Χριστιανισμοῦ. Συγκρούονται λοιπόν ὁ ἐξελληνισμένος Χριστιανισμός μέ τόν «ἐξελληνισμένον» Μιθραϊσμό.

6. Ἡλιολάτρης

Πιστεύει ὁ Ἰουλιανός στό τρισυπόστατο τοῦ Ἡλίου.

α΄) Ὁ ὑπέρτατος ὁ «νοητός» Ἥλιος, εἶναι ἡ ἰδέα τοῦ παντός, τό ἀπρόσιτο βασίλειο τῆς ἀπόλυτης ἀλήθειας, ἡ πρώτη αἰτία.

β΄) Ὁ ἐνδιάμεσος «νοερός» Ἥλιος, ἀντανάκλασις τοῦ πρώτου, τόν συνδέει μέ τόν τρίτο «ὑλικό».

γ΄) Ὁ φυσικός ἥλιος εἶναι ἡ ἀντανάκλασις τοῦ «νοεροῦ».

Ὁ Ἥλιος εἶναι τριαδικός, ὅπως ὁ Θεός τῶν χριστιανῶν. Ὁ Ἥλιος πού πρέπει νά λατρεύωμε εἶναι ὁ ἐνδιάμεσος, διότι ὁ φυσικός εἶναι πολύ ὑλικός, ἐνῶ ὁ ὑπέρτατος παντελῶς ἀπρόσιτος. Σύμβολον αὐτοῦ τοῦ «νοεροῦ» Ἡλίου εἶναι ὁ ταῦρος. Γι' αὐτό, θυσιάζει ὅσο μπορεῖ περισσότερους ταύρους καί ραντίζεται ἀφθόνως, στήν οὐσία λούεται, μέ τό αἷμα τους.

7. Ἡ συμπεριφορά του

Ἀπό πλευρᾶς συμπεριφορᾶς, υἱοθετεῖ ἀνατολίτικες συνήθειες ἀνάμεικτες μέ ἑλληνικές ἀντιλήψεις.

- Δέχεται τίς ἀπόψεις τῶν μιθραϊστῶν (καί τοῦ Ἰουδαϊσμοῦ) γιά ἀδιαλλαξία ἔναντι τῶν «ἀπίστων», πρός τούς ὁποίους δέν ἐπιτρέπονται ἐπιείκεια, καλωσύνη καί ἀνοχή.
- Οἱ μιθραϊστές διδάσκουν ὅτι «ὁ σκοπός ἁγιάζει τά μέσα» καί ὁ Ἰουλιανός συμφωνεῖ.
- Εἶναι ἐγκρατής, αὐτοπειθαρχημένος, λιτός, ἀφοσιωμένος στό καθῆκον.
- Εἶναι ἐπίσης εἰλικρινής, ἐπιεικής, ἀνεκτικός πρός τούς φίλους, τούς συνεργάτες καί τούς ὁμοδόξους του.
- Δέν θεωρεῖ ὅμως ὅτι πρέπει νά φέρεται κατά τόν

ἴδιον τρόπο καί πρός τούς χριστιανούς, τούς ὁποίους συχνά παραπλανεῖ. Ἀγαπᾶ καί φροντίζει τούς ὑπηκόους του, ἀρκεῖ νά μήν εἶναι χριστιανοί. Ἔναντι τῶν τελευταίων, ἐφαρμόζει τακτική ὑποκριτική καί ὕπουλη μέ ἐντόνως ἀνατολίζοντα χαρακτῆρα. Ἰδού:

● Ἀκύρωσε τά διατάγματα τῶν προκατόχων του πού ἀπηγόρευαν ὄχι μόνον τήν προσφορά θυσιῶν στούς ἀρχαίους θεούς, ἀλλά καί τήν μαγεία, τήν μαντική, οἰωνοσκοπία, ὡροσκοπία, προφητική, θαυματοποιία, ἀστρολογία καί ἀπόκρυφες τελετουργίες.

● Ἐπανέφερε τούς ἐξορισθέντες χριστιανούς γιά τήν διαφωνία τους πρός τά ἐπίσημα δόγματα καί ἀνεγνώρισε ἀπόλυτη ἐλευθερία τοῦ καθενός σ' αὐτά τά θέματα. Σκοπός του, ὅπως γράφει ὁ φίλος καί ὁμόθρησκός του Μαρκελλῖνος, ἦταν νά ἀναζωπυρώση τίς ἐνδοχριστιανικές διαμάχες καί νά προκαλέση τήν ἐκ τῶν ἔσω κατάρρευσιν τῆς Ἐκκλησίας.

● Ὑπεκίνησε ὅσο μποροῦσε τίς διαμάχες στούς κόλπους τοῦ Χριστιανισμοῦ, ἐνθαρρύνοντας κάθε εἶδους αἵρεσι (ἀρειανιστές, δονατιστές, μαρκιωνιστές, καικιλιστές). Συνεκάλεσε τούς ἐκπροσώπους ὅλων τῶν τάσεων πού ἀλληλομάχονταν στό ἐσωτερικό τοῦ Χριστιανισμοῦ, τονίζοντας ὅτι παρέχει ἐλευθερία σέ ὅλους καί ἀναγνωρίζοντας τήν ἰσοτιμία τους. Καί γιά τήν στήριξιν τῆς «ἐκκλήσεώς» του πρός «συμφιλίωσιν» ἐπεκαλέσθη τόν... Χριστόν, ὁ ὁποῖος «ἐδίδαξε τήν ἀγάπη καί ἀπεστρέφετο τό μῖσος». Αὐτό, ἐνῶ στήν πραγματικότητα στοχεύει στήν ἐκ τῶν ἔνδον διάλυσι τοῦ Χριστιανισμοῦ.

● Κάθε ἄλλο παρά ἀνεξιθρησκεία ἐφήρμοσε. Ὄχι ἁπλῶς ἀκύρωσε τίς φορολογικές ἀπαλλαγές καί τά ἄλλα προνόμια πού εἶχαν παραχωρηθῆ στήν Ἐκκλη-

σία ἀλλά καί ἐδήμευσε τήν περιουσία της καθώς καί αὐτά τά ἱερά σκεύη, ἐνῶ παρεχώρησε στά μή-χριστιανικά ἱερατεῖα ἀτέλειες καί προνόμια.

● Ἄλλη ἐνέργεια χαρακτηριστικῶς ὕπουλη. Ὅλοι οἱ ὑπήκοοι ἦσαν ὑποχρεωμένοι νά ἀποτίουν τιμές στούς κατά τόπους ἀνδριάντες τοῦ αὐτοκράτορος. Ὁ Ἰουλιανός φρόντισε δίπλα στόν ἀνδριάντα του νά τοποθετηθοῦν καί ἀγάλματα θεῶν. Ἔθετε ἔτσι τούς χριστιανούς στό δίλημμα ἤ νά ἀρνηθοῦν τήν ἀπότισι τιμῶν στόν αὐτοκράτορα, ὁπότε ἐπέσυραν τήν κατηγορία τῆς ἐσχάτης προδοσίας ἤ νά τιμήσουν καί τούς θεούς τῶν «ἐθνικῶν», παραβιάζοντας τήν πίστι τους.

8. Φιλοεβραῖος

Στόν πόλεμό του κατά τοῦ Χριστιανισμοῦ, ἐπιστρατεύει καί τόν Ἰουδαϊσμό. Θέλει τούς Ἑβραίους συμμάχους του καί τούς ὑποστηρίζει.

Στό «Κατά Γαλιλαίων», γράφει: *«Πάντοτε σέβομαι τόν θεό τοῦ Ἀβραάμ, τοῦ Ἰσαάκ καί τοῦ Ἰακώβ, οἱ ὁποῖοι ὄντας Χαλδαῖοι, ἀπό γένος ἱερό καί μυημένο στήν θεουργία... σεβάστηκαν ἕνα θεό, ὁ ὁποῖος εἶναι εὐμενής πρός ἐμέ καί πρός ὅσους τόν σέβονται, ὅπως ὁ Ἀβραάμ»* (Λόγος Α΄ 354β).

Παρατηρήσεις:

α΄) Ὁ Ἰουλιανός χρησιμοποιεῖ τό «Γαλιλαῖοι» ὄχι μέ ἐθνοφυλετική, ἀλλά μέ θρησκευτική ἔννοια (=χριστιανοί), ὅπως ἀκριβῶς οἱ χριστιανοί τόν ὅρον «Ἕλλην».

β΄) Οἱ ὑπεράγαν θαυμαστές τοῦ Ἰουλιανοῦ δέν ἀναφέρουν τόν σεβασμό του πρός τόν Γιαχβέ καί τήν δήλωσί του ὅτι αὐτός (ὁ Γιαχβέ) τόν εὐνοεῖ.

Ἀποφασίζει τήν ἀνοικοδόμησι τοῦ καταστραφέντος τό

70 μ.Χ. ἀπό τούς Ρωμαίους ναοῦ τῆς Ἱερουσαλήμ πού τότε ἔκειτο σέ ἐρείπια. Θέλει νά ἀποκαταστήση τό κέντρο τοῦ Ἰουδαϊσμοῦ γιά νά πλήξη τόν Χριστιανισμό. Οἱ ἁπανταχοῦ Ἑβραῖοι συνεγείρονται. Κάνουν ἐράνους καί στέλνουν χρήματα γιά τήν ἐπανίδρυσι τοῦ ναοῦ των. Τό ἔργο ἀρχίζει. Μέγας σεισμός τό σταματᾶ. Ὁ Ἰουλιανός φεύγει γιά τήν κατά τῶν Περσῶν ἐκστρατεία του, φονεύεται (ἤ δολοφονεῖται) καί ἡ ἀνέγερσις τοῦ ναοῦ ματαιώνεται.

9. Βίαιος ἀντιχριστιανισμός

Στίς 29 Ἰουνίου 362 μ.Χ. ὁ Ἰουλιανός μέ διάταγμά του ὑπεχρέωνε ὅσους γιά οἱονδήποτε λόγο (ἁρπαγή, κατάσχεσις, ἀγορά) εἶχαν στήν κατοχή τους ἀρχαῖα ἀντικείμενα (κολῶνες, ἀγγεῖα, ἀγάλματα) νά τά παραδώσουν προκειμένου νά χρησιμοποιηθοῦν στήν ἀναστήλωσι ναῶν. Ἡ ἀπόφασις, ὅπως ἦταν ἀναμενόμενο, προκάλεσε ἀντιδράσεις, συγκρούσεις, διενέξεις καί μίση. Εἶναι χαρακτηριστική ἡ περίπτωσις τοῦ «ἐθνικοῦ» Χρυσάνθιου, πού ὅπως ἀναφέρει ὁ Εὐνάπιος, φέρθηκε μέ φρόνησι στήν Λυδία, ὅπου ὁ Ἰουλιανός τόν εἶχε διορίσει ἀρχιερέα, ἀποφεύγοντας νά ἐφαρμόση τό διάταγμα, μέ ἀποτέλεσμα νά ἀποφευχθοῦν οἱ ἀναστατώσεις.

Ἐνθαρρυνόμενοι ἀπό τήν στάσι του, σέ πολλές ἐπαρχίες οἱ πιστοί τῶν ἄλλων θρησκειῶν λεηλατοῦσαν χριστιανικές ἐκκλησίες, βασάνιζαν ἱερεῖς, παρωδοῦσαν λειτουργίες, βίαζαν καί θανάτωναν. Ἰδιαιτέρως μεγάλες βιαιότητες κατά τῶν χριστιανῶν σημειώθηκαν στήν Αἴγυπτο, στήν Συρία καί στήν Παλαιστίνη, κατά πᾶσαν πιθανότητα λόγῳ τῆς ἔντονης ἑβραϊκῆς παρουσίας.

- Ἀκόμη καί ὁ Μᾶρκος, ἐπίσκοπος Ἀρεθούσης Πα-

λαιστίνης, πού εἶχε σώσει τόν Ἰουλιανό καί τόν ἀδελφό του Γάλλο τό 337, ὅταν θανατώθηκαν ἀπό τόν Κωνστάντιο ὅλοι οἱ συγγενεῖς του, κακοποιήθηκε καί κινδύνευσε νά θανατωθῆ ἀπό φανατικούς «ἐθνικούς», ὅταν ἀρνήθηκε νά καταβάλη τά ἔξοδα γιά τήν ἀποκατάστασι παγανιστικοῦ ναοῦ[1].

● Πολλοί χριστιανοί θανατώθηκαν ἐπειδή ἀρνήθηκαν νά ἐφαρμόσουν τήν ἀντιχριστιανική νομοθεσία. Στήν Ἀλεξάνδρεια, ὄχλος ἀντιχριστιανικός κατακρεούργησε τόν (ἀρειανιστή) ἐπίσκοπο τῆς πόλεως, **Γεώργιο Καππαδόκη**, παλαιό διδάσκαλο καί σωτῆρα τοῦ Ἰουλιανοῦ. Ὁ τελευταῖος ἀντέδρασε χλιαρῶς δίνοντας... συμβουλές στούς Ἀλεξανδρινούς, ἐνῶ δέν ξέχασε νά διατάξη νά τοῦ σταλῆ ἡ πλουσία βιβλιοθήκη τοῦ θανατωθέντος!

● Ὁ Λιβάνιος ἀναφέρει ὅτι ὁ ἴδιος, στήν Μπόρσα, πρωτεύουσα τῆς Πετραίας Ἀραβίας, κατώρθωσε νά ἀποφυλακίση τόν πρώην ἔπαρχο τῆς ἐπαρχίας χριστιανό Ὀρίωνα. Ὁ «ἐθνικός» Λιβάνιος γενικῶς ἀγωνίσθηκε νά συγκρατήση τίς βιαιότητες κατά τῶν χριστιανῶν, ὅπως ἀργότερα ὁ χριστιανός Γρηγόριος Ναζιανζηνός τίς βιαιότητες κατά τῶν «ἐθνικῶν».

● Στήν Ἀλεξάνδρεια, ὄχλος μιθραϊστῶν κατακρεούργησε τόν διευθυντήν τοῦ νομισματοκοπείου Δρακόντιον καί τόν κόμητα Διόδωρο. Αὐτά συνέβησαν στίς 24 Δεκεμβρίου 361 μ.Χ., κατά τήν ἑορτήν τῆς γεννήσεως τοῦ Μίθρα. Ὁ Ἰουλιανός ἀπηύθυνε τότε ἐπιστολή «Πρός Ἀλεξανδρινούς», ἐπιπλήττοντάς τους γιά τούς

---

1. Τόν ἐγύμνωσαν, τόν ἄλειψαν ψαρόκολλα καί μέλι καί τόν κρέμασαν μέσα σέ δίχτυ, ὥστε νά πεθάνη ἀπό δήγματα σφηκῶν καί μελισσῶν. Ὅλα αὐτά μέ ἐντολήν τοῦ ἐπάρχου!

φόνους, ἀλλά μέ χλιαρότητα καί ἐπικαλούμενος ὡς ἐλαφρυντικό τήν «προκλητική» συμπεριφορά τῶν χριστιανῶν καί ὀνομαστικῶς τοῦ σωτῆρος του, ἐπισκόπου Γεωργίου.

10. Ἀπαγορεύσεις

● Ὁ Ἰουλιανός ἀπηγόρευσε στούς χριστιανούς νά κηδεύουν τούς νεκρούς των κατά τήν διάρκεια τῆς ἡμέρας, ἐνῶ κατά τήν ἔναρξι τῆς κατά τῶν Περσῶν ἐκστρατείας του ἐξετέλεσε δύο χριστιανούς ἀξιωματικούς ὡς «συνωμότες».

● Μέ τό «ἐκπαιδευτικό διάταγμα» του, τοῦ 362, ὁ Ἰουλιανός ὥριζε ὡς ὑποχρεωτικήν προϋπόθεσιν τοῦ διδάσκειν τήν χορήγησιν εἰδικῆς κρατικῆς ἀδείας. Αὐτήν, τήν ἐξέδιδαν οἱ κρατικές ἀρχές καί ἔπρεπε νά ἐπικυρωθῆ ἀπό τόν ἴδιο τόν αὐτοκράτορα. Κύριο κριτήριο γιά τήν χορήγησιν τῆς ἀδείας ἦταν νά συμφωνῆ ὁ διδάσκων μέ αὐτά πού διδάσκη. Καί ἐπειδή ὑποτίθεται ὅτι οἱ χριστιανοί δέν συμφωνοῦσαν μέ τό περιεχόμενο τῆς Ἀρχαίας Ἑλληνικῆς Γραμματείας, δέν ἐχορηγεῖτο στούς χριστιανούς ἡ ἄδεια νά τήν διδάσκουν. Πρέπει νά ὑπογραμμισθῆ ὅτι:

α') Τό μέτρον ἦταν πρωτοφανές. Ἕως τότε τό διδάσκειν ἦταν ἀπολύτως ἐλεύθερο καί δέν χρειαζόταν καμμία ἀπολύτως ἄδεια. Οἱ Ἕλληνες θεωροῦσαν αὐτονόητο δικαίωμα τοῦ καθενός νά διδάσκη κατά τίς ἰδέες του. Αὐτήν τήν πεποίθησίν τους τήν ἐφήρμοσαν στά Ἑλληνιστικά κράτη καί τήν μετέδωσαν στούς Ρωμαίους.

β') Ὁ χριστιανός δέν ἦταν κατ' ἀνάγκην ἀρνητικός ἔναντι τῆς ἀρχαίας ἑλληνικῆς σκέψεως. Ἐκεῖνο πού ἀπέρριπτε ἦταν οἱ θρησκευτικές ἀντιλήψεις πού ἀντετίθεντο πρός τίς χριστιανικές. Συνεπῶς τό σκεπτικόν

ὅτι κάθε χριστιανός ἦταν ἀντίθετος πρός τό σύνολον τῆς Ἑλληνικῆς Γραμματείας ἦταν αὐθαίρετο.

Μέ τήν γενική ἀπαγόρευσι στούς χριστιανούς νά διδάσκουν ἑλληνικά γράμματα, τά παιδιά τους κατεδικάζοντο σέ ἀμάθια. Ἀντιδρώντας δυό μορφωμένοι χριστιανοί ἀπό τήν Λαοδίκεια, οἱ **Ἀπολλινάριοι** πατέρας καί υἱός, συνέγραψαν χριστιανικά ἐγχειρίδια μέ μορφή τῆς ἑλληνικῆς λογοτεχνίας καί μιά γραμματική τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης, μέ παραδείγματα ἀπό χριστιανικά κείμενα. Ὁ υἱός Ἀπολλινάριος διεσκεύασε τά Εὐαγγέλια, τίς Ἐπιστολές καί τίς Πράξεις τῶν Ἀποστόλων, κατά τό πρότυπο τῶν πλατωνικῶν διαλόγων καί τήν Παλαιά Διαθήκη κατ' ἀπομίμησιν τῶν ὁμηρικῶν ἐπῶν. Ἔτσι οἱ χριστιανοί ἐδίδασκαν στά παιδιά τους, τήν ἑλληνική ἐμμέσως, μέ τά χριστιανικά κείμενα τά ὁποῖα βεβαίως τούς ἐπετρέποντο.

Γιά τόν ἴδιο σκοπό, ὁ υἱός Ἀπολλινάριος συνέγραψε θεατρικά ἔργα μέ χριστιανικό περιεχόμενο, ἀλλά κατά τό πρότυπο τοῦ Εὐριπίδου καί τοῦ Μενάνδρου, καθώς καί ποιήματα κατά μίμησιν τῶν Πινδαρικῶν.

Ἔτσι, ὁ Ἰουλιανός, ὑπῆρξεν ὁ ἐφευρέτης τοῦ «κρατικοῦ φακελώματος» τῶν ἀσχολούμενων μέ τήν παιδεία καί γενικῶς τῶν ἰδεῶν. Τοῦτο ἐξήγειρε ἐναντίον του ὄχι μόνον τούς χριστιανούς, ἀλλά καί πλῆθος «ἐθνικῶν» πνευματικῶν ἀνθρώπων. Τό διάταγμα ἀκυρώθηκε εὐθύς μετά τόν θάνατο τοῦ Ἰουλιανοῦ.

Ὁ Ἰ. Κορδᾶτος, ὁ ὁποῖος ὡς μαρξιστής δέν συμπαθεῖ τόν Χριστιανισμό, παραδέχεται ὅτι ὁ Ἰουλιανός *«δίχως ἄλλο ἐπηρεάστηκε ἀπό τό μιθραϊσμό καί νόμισε πώς ἄν ἕνωνε τόν παρσισμό μέ τίς ἑλληνορωμαϊκές δοξασίες, ἡ μεταρρύθμισή του θά ἔπιανε… μάζεψε γύρω του*

τούς ἱεροφάντες, μάγους, προφῆτες καί πολλούς ἱερεῖς τοῦ Μίθρα καί τῆς Ἐλευσίνας... ἦταν ἐπηρεασμένος ἀπό τό νεοπλατωνισμό καί τή λατρεία τοῦ Μίθρα».

Δέχεται ὅτι ὑπῆρξε σκληρός ἔναντι τῶν χριστιανῶν.

Ὁ Ἰουλιανός, μέ τά μέτρα του κατά τῶν χριστιανῶν, συνετέλεσε στήν ἔξαψι τοῦ φανατισμοῦ των καί στούς διωγμούς πού αὐτοί ἐξαπέλυσαν ἐν συνεχείᾳ κατά τῶν ἐθνικῶν. Οἱ διωγμοί ἄρχισαν ἀμέσως, ἐπί διαδόχων τοῦ Ἰοβιανοῦ. Τό 529, ὁ Ἰουστινιανός, ἐφήρμοσεν ἀντιστρόφως τό «ἐκπαιδευτικόν διάταγμα» τοῦ Ἰουλιανοῦ, ἀπαγορεύοντας στούς μή-χριστιανούς νά διδάσκουν.

11. Χωρίς τούς Ἕλληνες

Ὁ Ἰουλιανός συγκρούσθηκε μέ τούς χριστιανούς ἐν ὀνόματι τῶν «Ἑλλήνων», στήν πραγματικότητα ὅμως δέν μπόρεσε νά προσεταιρισθῆ τούς δεύτερους. Οἱ Ἕλληνες «ἐθνικοί» (=μή χριστιανοί) ἐτήρησαν ἀπέναντί του στάσιν ἀδιαφορίας καί καχυποψίας ἕως καί ἐχθρότητος. Οἱ χριστιανοί τόν ἔβλεπαν ὡς ἐχθρό, ἐνῶ οἱ μή-χριστιανοί Ἕλληνες καί ἑλληνίζοντες, ὡς βάρβαρον φανατικόν καί ἐν πολλοῖς μιμητήν τῶν χριστιανῶν. Τοῦ κατελόγιζαν τήν βαρβαρική καταγωγή του, τόν ἀνατολισμό του (μιθραϊσμός), τήν μισαλλοδοξία του, τήν μανία του γιά αἱματηρές θυσίες, τήν προσπάθειά του νά ὀργανώση τήν ἐκκλησία τῶν «ἐθνικῶν» κατά τά χριστιανικά πρότυπα, τήν ἑβραιοφιλία του, κάποιες βαρβαρικές του συνήθειες, ἀκαλαισθησία, ἔλλειψιν χάριτος, τόν ἀσκητισμό του, τήν σεμνοτυφία του, τήν ἀπέχθειά του πρός τίς διασκεδάσεις, τήν θεατροφοβία του.

Χαρακτηριστικό τῆς ἀπομονώσεώς του: Τό 362 ὁ Ἰουλιανός βρισκόταν στήν Ἀντιόχεια, ἡ ὁποία εἶχε

800.000 πληθυσμό. Ἐκεῖ, στό προάστιο Δάφνη, γινόταν ἄλλοτε ἡ ἐτήσια μεγάλη ἑορτή τοῦ Ἀπόλλωνος. Ὁ αὐτοκράτωρ πῆγε, περιμένοντας νά συναντήση πλήθη πιστῶν. Συνάντησε ὅμως μόνον ἕναν ἱερέα πού δέν εἶχε νά προσφέρη στόν Θεό παρά μιά χήνα. Τό γεγονός λύπησε τόν Ἰουλιανό πού ἀντελήφθη ὅτι οἱ παλαιοί θεοί ἔπεφταν στήν λήθη. Ὁ ἴδιος στόν «Μισοπώγωνα» γράφει ὅτι ὅταν προανήγγελλε τήν παρουσία του σέ κάποιο ναό, συνέρρεεν πλῆθος ὄχι πιστῶν, ἀλλ' ἁπλῶς «περιέργων» πού ἤθελαν νά δοῦν τόν αὐτοκράτορα.

Ὁ Ἰουλιανός μισοῦσε τό θέατρο, διότι αὐτό ἤδη ἐπί τῆς ἐποχῆς του εἶχε καταντήσει ἄντρον διαφθορᾶς, ἕνα σύνολο οἴκων ἀνοχῆς. Στό «θέατρον ὅπου μιά ἕνωσις ἐγένονταν τῆς Τέχνης / μέ τές ἐρωτικές τῆς σάρκας τάσεις» (Κ. Καβάφης «Ὁ Ἰουλιανός καί οἱ Ἀντιοχεῖς»). Ἡ κατά τούς καβαφικούς Ἀντιοχεῖς «παιδαριώδης θεατροφοβία του» ἦταν ἕνας ἀπό τούς λόγους γιά τούς ὁποίους δέν ἔγινε δεκτός ἀπό τούς «ἐθνικούς».

Ἔτσι, ὁ Ἰουλιανός βρέθηκε ἀπομονωμένος, μεταξύ δύο πυρῶν. Στό ποίημά του «Ὁ Ἰουλιανός ὁρῶν ὀλιγωρίαν», ὁ Καβάφης, σχολιάζει τήν ἐγκύκλιον πού ἀπηύθυνεν ὁ Ἰουλιανός πρός τούς «ἐθνικούς» κατηγορώντας τους γιά τήν «ὀλιγωρίαν» τους, γεμᾶτος ἀπογοήτευσιν ἀπό τήν ἀπροθυμία τους νά στηρίξουν τό ἐγχείρημά του. Ὁ ποιητής ἐκφράζει κατά ἔξοχον τρόπον τίς σκέψεις τῶν μή-χριστιανῶν Ἑλλήνων περί τοῦ αὐτοκράτορος, στίς ὁποῖες ὀφείλεται ἡ «ὀλιγωρία» των νά σπεύσουν στόν ἀντιχριστιανικό ἀγῶνα του: *«Οἱ φίλοι του δέν ἦσαν Χριστιανοί·/ αὐτό ἦταν θετικόν. Μά δέν μποροῦσαν κιόλας / νά παίζουν σάν κι' αὐτόνα (τόν Χριστιανομαθημένο)/ μέ σύστημα καινούριας ἐκκλη-*

σίας, / ἀστεῖον καί στήν σύλληψι καί στήν ἐφαρμογή. / Ἕλληνες ἦσαν ἐπί τέλους. Μηδέν, ἄγαν, Αὔγουστε». Ὅταν ὁ Ἰουλιανός ἐγκαταστάθηκε στήν Ἀντιόχεια, βρέθηκε ἀντιμέτωπος τόσον μέ τούς χριστιανούς, ὅσον καί μέ τούς «ἐθνικούς». Οἱ δεύτεροι ἀντιτάχθηκαν στίς ἀπόπειρές του νά τούς πείση νά ἐγκαταλείψουν τίς πολυτελεῖς των συνήθειες, τίς διασκεδάσεις καί τό θέατρο. «Νά τ' ἀρνηθοῦν αὐτά, γιά νά προσέξουν κιόλας τί; / Τές περί ψευδῶν θεῶν ἀερολογίες του, / τές ἀνιαρές περιαυτολογίες· / τήν παιδαριώδη του θεοτροφοβία·/ τήν ἄχαρι σεμνοτυφία του· τά γελοῖα του γένεια» (Κ. Καβάφης, «Ὁ Ἰουλιανός καί οἱ Ἀντιοχεῖς»).

12. Ὁ θάνατός του

Ὁ Ἰουλιανός βασίλευσε ἐλάχιστα καί πέθανε νεώτατος. Σκοτώθηκε κατά τήν ἐκστρατεία του ἐναντίον τῶν Περσῶν, ἀπό βέλος πού δέν ἔγινε γνωστό ποιός τό ἐτόξευσε.

Ποιός κατέφερε τό θανάσιμο πλῆγμα; Ὡς ἑπόμενον, κυκλοφόρησαν ποικίλες φῆμες καί διετυπώθησαν πολλές εἰκασίες.

● Ὁ φίλος καί ὁμόθρησκος τοῦ Ἰουλιανοῦ ἀντικειμενικός ἱστορικός Ἀμμιανός Μαρκελλῖνος, ὁ ὁποῖος τόν συνώδευε στήν ἐκστρατεία, ἀπορρίπτει τήν φήμην ὅτι ὁ αὐτοκράτωρ ἐπλήγη ἀπό ἄνδρα τοῦ δικοῦ του στρατεύματος.

● Ἀντιθέτως, ὁ φανατικός ἀντιχριστιανός Λιβάνιος ὑπεστήριξεν ὅτι τό ἀκόντιον ἐρρίφθη ἀπό χριστιανόν.

Πάντως ἡ ἀπόδοσις τοῦ φόνου του στόν ἅγιο Μερκούριο εἶναι μῦθος, διότι αὐτός εἶχε μαρτυρήσει ἑκατό καί πλέον ἔτη πρίν ἀπό τόν θάνατο τοῦ Ἰουλιανοῦ ἐπί

αὐτοκράτορος Δεκίου (249-251). Ἡ ἀπόδοσις τοῦ φόνου σ' αὐτόν ἴσως προῆλθε ἀπό τό μῖσος τῶν χριστιανῶν πρός τόν Ἰουλιανό, οἱ ὁποῖοι θέλησαν νά δοῦν στόν θάνατό του θείαν ἐπέμβασιν. Μπορεῖ ὅμως νά προῆλθε καί ἀπό ὀπαδούς τοῦ Ἰουλιανοῦ, πού ἤθελαν νά παρουσιάσουν τούς χριστιανούς ὡς δολοφόνους του.

13. Οἱ ὑποκινητές του

Σύμβουλοι τοῦ Ἰουλιανοῦ καί ἐμπνευστές τῶν μέτρων εἰς βάρος τῶν χριστιανῶν ἦσαν ὁ Μάξιμος καί ὁ Πρῖσκος. Ἀντιθέτως ὁ Λιβάνιος προσπαθοῦσε νά συγκρατήση τίς βιαιότητες, ἐνῶ ὁ Χρυσάνθιος πού δέν ἐφήρμοσε τά ἀντιχριστιανικά μέτρα στήν Λυδία, δέν ἀνταποκρίθηκε στίς ἐπανειλημμένες προσκλήσεις τοῦ Ἰουλιανοῦ νά μεταβῆ στήν Κωνσταντινούπολι.

Ὁ ἰατρός του Ὀρειβάσιος ἦταν ἐκεῖνος πού τοῦ εἰσηγήθηκε νά ἀπαγορεύση στούς χριστιανούς νά διδάσκουν «τόν ἀρχαῖον λόγον».

Συμπέρασμα

Ὁ Ἰουλιανός ἀπεπειράθη τό ἀνέφικτο. Νά διαμορφώση μιά νέα θρησκεία συγκρητισμοῦ καί θεοκρασίας καί νά τήν ἐπιβάλη στήν Αὐτοκρατορία. Τό ἐγχείρημα, γνησίως ἑλληνιστικό, ἦταν ἐκτός χρόνου. Ἡ Ἑλληνιστική Περίοδος εἶχε παρέλθει. Στήν Ἱστορία δέν ὑπάρχουν νεκραναστάσεις. Ἕνα νέο κράτος εἶχε γεννηθῆ: ἑλληνικό καί χριστιανικό. Τό Κράτος αὐτό ἀνδρωνόταν. Ὅσο σπουδαῖος καί ἄν ἦταν καί ἐπί ὅσο χρόνο κι' ἄν ἔμενε στήν ἐξουσία, ὁ Ἰουλιανός δέν μποροῦσε νά ἀνακόψη αὐτήν τήν διεργασία. «Ἀνάγκᾳ καί θεοί πείθονται».

14. Ὁ πολιτικός Ἰουλιανός[2]

Ὁ Ἰουλιανός ἦταν θεωρητικός τῆς «ἐλέῳ Θεοῦ» βασιλείας ἡ ὁποία ἔχει ἀνατολίτικη, μή ἑλληνική προέλευσι. Ἡ πολιτειολογία του εἶναι **θεοκρατική.** Διαπλέκει θεολογία καί πολιτική κατά τρόπον ἀδιαχώριστο, ὅπως ἀποδεικνύει ὁ Ἀλ. Χ. Μήτσου στήν ἐξαίρετη πραγματεία του «Πολιτική Θεολογία καί Ἰουλιανός» (2002), οὕτως ὥστε νά διαμορφώνη πολιτική θεολογία. Ὅπως καί στόν καθαρῶς θρησκευτικό τομέα, ἔτσι καί στόν τῆς πολιτικῆς σκέψεως, ὁ Ἰουλιανός θέλει καί προσπαθεῖ νά εἶναι Ἕλλην, ἀλλά τελικῶς δέν τό ἐπιτυγχάνει. Θρησκευτικῶς εἶναι μιθραϊστής. Πολιτικῶς, δεσποτικός κατά τό ρωμαϊκό πρότυπο. Καί στίς δύο περιπτώσεις ἀσυνείδητες καταβολές, ὅπως ὁ ἀνατολισμός καί ἡ ρωμαϊκότης, ὑπερίσχυσαν τῆς ἐνσυνείδητης ἑλληνικότητος του.

- Οἱ Ἕλληνες θεωροῦσαν τόν βασιλέα «πρῶτον πολίτη». Ὁ Ἰουλιανός τόν θέλει δεσπότην.
- Οἱ Ἕλληνες ἤθελαν τόν βασιλέα ὑπακούοντα στό νόμο καί στήν παράδοσι. Ὁ Ἰουλιανός τόν θέλει ἀπόλυτον κυρίαρχον, κάτοχον ἀδέσμευτης, ἀπεριόριστης ἐξουσίας, ὑπεράνω νόμου καί παραδόσεως.
- Οἱ Ἕλληνες πίστευαν ὅτι ἡ βασιλική ἐξουσία περιορίζεται καί ἐλέγχεται, ἀπό νόμο, παράδοσι καί θεσμούς (συμβούλια εὐγενῶν, συνάξεις στρατοῦ καί λα-

2. Ἐδῶ περιορίζομαι σέ μιά γενική τοποθέτησι. Γιά ἀναλυτική παρουσίασι τῶν πολιτικῶν ἀντιλήψεων στό «Βυζάντιον: Αἰνιγμάτων λύσις», κεφ. «Ἡ Πολιτική σκέψις στό Βυζάντιο».

οῦ, δικαστήρια). Ὁ Ἰουλιανός πιστεύει στόν ἄνευ περιορισμῶν καί ἐκτός ἐλέγχων βασιλέα - ἀντιπρόσωπον τοῦ Θεοῦ ἐπί τῆς γῆς.

Ὁ αὐτοκράτωρ Ἰουλιανός.

● Κατά τούς Ἕλληνες, ὁ βασιλεύς δέν ἔχει δικαιοδοσίαν ἐπί τῶν συνειδήσεων τῶν πολιτῶν. Κατά τόν Ἰουλιανόν, ἀπό τόν βασιλέα ὡς ὑπέρτατον ἐξουσιαστή ἀπορρέουν τά πάντα καί καθορίζονται οἱ συνειδήσεις τῶν ὑπηκόων του.

● Ὁ Ἕλλην βασιλεύς κυβερνᾶ πολῖτες. Ὁ Ἰουλιάνειος βασιλεύς κυβερνᾶ ὑπηκόους[3].

Βιβλιογραφία

Ἀθανασιάδης Τ., *Ὁ γιός τοῦ Ἥλιου - Ἰουλιανός ὁ Παραβάτης*, 1978.

Ζαλοκώστας Χρ., *Ἰουλιανός ὁ Παραβάτης*.

Ἰουλιανός, *Κατά Γαλιλαίων*, ἐκδ. J. Bidez.

— *Ἐγκώμιον τῆς βασιλίσσης Εὐσεβείας*.

— *Ὕμνοι εἰς τόν βασιλέα Ἥλιον*.

— *Ὕμνοι εἰς τήν Μητέρα τῶν θεῶν*.

— *Μισοπώγων - Ἐπιστολαί*.

Καβάφης Κ., *Ὁ Ἰουλιανός ὁρῶν ὀλιγωρίαν*.

Κορδᾶτος Ἰ., *Ἰησοῦς Χριστός καί Χριστιανισμός*.

Μήτσιου Χ. Ἀλ., *Πολιτική Θεολογία καί Ἰουλιανός*, 2002.

Ροῦφος Ρόδης, *Οἱ Μεταμορφώσεις τοῦ Ἀλάριχου*.

— *Ὁ Ἰουλιανός καί οἱ Ἀντιοχεῖς*.

Allard P., *Julien l' Apostat*, 1906.

Fouquet Cl., *Ἰουλιανός, ὁ θάνατος τοῦ ἀρχαίου κόσμου*, 1985.

Merezkofski Dm., *Ὁ θάνατος τῶν θεῶν*.

Negri G., *L' empereur Julien l' Apostat*, 1915.

---

3. Περισσότερα στό ἐκδοθησόμενο ἔργο μου «Ἑλλήνων Πολιτική Σκέψις».

ΠΡΟΣΑΡΤΗΜΑ

Βιβλιοθήκη Ἀλεξανδρείας.

ΑΛΕΞΑΝΔΡΙΝΗΣ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗΣ ΟΛΕΘΡΟΣ

1. Λάθος ἐντυπώσεις

Ἡ ὑπερβολή ὡρισμένων καί ἡ ἀποσιώπησις ἄλλων στοιχείων ἀπό ὅσα συνθέτουν ἕνα ἱστορικό γεγονός ἐπιφέρει τήν παραμόρφωσίν του. Γι' αὐτό, ἡ μέθοδος τῆς ἐπιλεκτικῆς προυσιάσεως τῶν στοιχείων πρέπει νά ἀπορρίπτεται ἀπό τόν εὐσυνείδητο μελετητή τοῦ παρελθόντος. Χαρακτηριστικό παράδειγμα προσφέρουν τά γεγονότα τοῦ 391 μ.Χ. στήν Ἀλεξάνδρεια. Ἡ εἰκόνα πού συνήθως δίδεται εἶναι ὅτι ἕως τότε ἡ πόλις ἦταν ἄθικτη καί τό ἴδιο ἴσχυε γιά τό Μουσεῖον, τήν Βιβλιοθήκη καί τό Σῆμα (ὅπου τό μαυσωλεῖον τοῦ Μ. Ἀλεξάνδρου καί οἱ τάφοι τῶν Πτολεμαίων). Ὅλα αὐτά ὑποτίθεται ὅτι παρέμεναν στήν ἀρχική τους κατάστασι, ὅταν αἰφνιδίως τά κατέστρεψεν ὁ ὄχλος τῶν φανατικῶν χριστιανῶν τοῦ ὁποίου ἡγεῖτο ὁ ἐπίσκοπος Θεόφιλος. Πράγματι, ὁ ὄχλος καί ὁ ἐπίσκοπος ἔδρασαν ὡς καταστροφεῖς, ἀλλά ἡ προαναφερθεῖσα εἰκόνα δέν ἀντικατοπτρίζει τήν πραγματικότητα.

2. Τί ἦταν

Ἡ «Βιβλιοθήκη» τῆς Ἀλεξανδρείας ἀπετελεῖτο ἀπό τρία συγκροτήματα, ὑπό ἑνιαίαν διεύθυνσιν. Ἦσαν:

ι΄) Ἡ κεντρική βιβλιοθήκη, ἡ «βασιλική» ἤ «μεγάλη»

ἤ «ἐσωτερική» (ἐπειδή βρισκόταν στό ἐσωτερικό τοῦ συγκροτήματος τῶν ἀνακτόρων καί τοῦ Μουσείου).

ιι′) Αἱ «ἀποθῆκαι», ὅπου παρέμεναν προσωρινῶς τά πρός ἔλεγχον, κατάταξιν, καταγραφήν, τακτοποίησιν ἤ πρός ἐξαγωγήν ἤ ἀντιγραφήν βιβλία. Στήν πραγματικότητα ἐπρόκειτο ὄχι περί «ἀποθηκῶν», ἀλλά περί λαμπροῦ κτιρίου πού βρισκόταν στό λιμάνι.

ιιι′) Ἡ «θυγάτηρ» βιβλιοθήκη, πού βρισκόταν στόν περίβολο τοῦ Σεραπείου, στήν ἀκρόπολι τῆς Ἀλεξανδρείας, ὡς προσάρτημα τοῦ ναοῦ.

Στήν κεντρική βιβλιοθήκη ὑπῆρχαν ἑκατοντάδες χιλιάδες τόμοι (500-700.000), στίς ἄλλες δύο ἀπό ἀρκετές δεκάδες χιλιάδες (γύρω στίς 50.000 τόμοι στήν κάθε μία).

Κατά τόν Ἰ. Τζέτζην, ἡ «Βασιλική Βιβλιοθήκη» εἶχε 490.000 τόμους καί ἡ «Θυγάτηρ» 42.800.

3. «Ἀλεξανδρινός Πόλεμος» (48 π.Χ.)

Ἡ πρώτη καταστροφή ἔπληξε τίς βιβλιοθῆκες τό 48 π.Χ. Κατά τόν «Ἀλεξανδρινόν Πόλεμον», οἱ ρωμαϊκές δυνάμεις τοῦ Ἰουλίου Καίσαρος πού ὑπεστήριζε τήν Κλεοπάτρα, πολιορκήθηκαν στήν Ἀλεξάνδρεια ἀπό τόν στρατό καί τόν στόλο τῶν ὑποστηρικτῶν τοῦ ἀδελφοῦ της, Πτολεμαίου ΙΓ′. Τότε ὁ Καῖσαρ διέταξε νά πυρποληθῆ ὁ στόλος τῶν ἀντιπάλων. Οἱ φλόγες ὅμως ἁπλώθηκαν καί στήν πόλι τῆς ὁποίας κατέστρεψαν ἕνα τμῆμα, καθώς καί στήν βιβλιοθήκη. Κατά τόν Σενέκα, ἐκάησαν 40.000 τόμοι (De Anni Tranquillitate, IX5), κατά τόν Ὀρόσιο 400.000 (6. 15. 31), κατά τόν Πλούταρχο ἡ πυρκαϊά *«κατέκαυσεν τάς Μεγάλας Βιβλιοθήκας»* («Καῖσαρ» 49), ἐνῶ κατά τόν Αὖλον Γέλλιον (β′ μ.Χ.) κατεστράφησαν 700.000 τόμοι, *«ἀπό ἀμέλεια τῶν*

στρατιωτῶν». Μέ τόν ἀριθμό τῶν 700.000 τόμων συμφωνεῖ καί ὁ Ἀμμιανός Μαρκελλῖνος[1]. (M. el-Abbadi, «The Life and Fate of the Ancient Library of Alexandria»). Ὁ Δίων ὁ Κάσσιος (γ' μ.Χ.) διευκρινίζει ὅτι ἡ πυρκαϊά *«κατέστρεψεν τάς ἀποθήκας»*, ὅπου ἐφυλάσσοντο τά βιβλία, *«τά ὁποῖα λέγεται ὅτι ἦσαν ἀμέτρητα καί ἀνεκτίμητα»* (42. 38). Εἶναι βέβαιον ὅτι τότε κατεστράφησαν αἱ «ἀποθῆκαι», πού κατά τόν Τίτον Λίβιον ἦσαν «κάλλιστον μνημεῖον» (Σενέκας, De Tranquillitate animi IX, 5). Δηλαδή δέν ἐπρόκειτο περί «ἀποθηκῶν», ἀλλά περί θαυμασίου κτιρίου. Αὐτές, ἐπειδή ἦσαν στό λιμάνι, ἐπλήγησαν ἀπό τά καιόμενα πλοῖα. Φαίνεται ὅμως ὅτι κατεστράφη τότε, ἐν ὅλῳ ἤ ἐν μέρει, καί ἡ «βασιλική βιβλιοθήκη» ὅπως ἀναφέρει ὁ Πλούταρχος. Τοῦτο συνάγεται καί ἀπό τόν Στράβωνα, ὁ ὁποῖος ἔζησε στήν Ἀλεξάνδρεια ἀπό τό 24 ἕως τό 20 π.Χ. δηλαδή ἔφθασε ἐκεῖ 24 ἔτη μετά ἀπό τόν «Ἀλεξανδρινόν Πόλεμον» καί περιγράφει λεπτομερῶς τήν πόλιν καί ὅλα τά ἀξιόλογα κτίριά της (Μουσεῖον, Σῆμα, θέατρο, ναούς, λιμάνι) ἀλλά οὐδέν ἀναφέρει περί Βιβλιοθήκης, ἀποφεύγοντας νά πῆ ὁτιδήποτε γιά τήν τύ-

---

1. Ὁ Σενέκας, ὡς Ρωμαῖος, προσπαθεῖ νά μειώση τήν ἐνοχήν τῶν συμπατριωτῶν του· ὁ ἀριθμός πού ἀναφέρει ὁδηγεῖ στό συμπέρασμα ὅτι ἡ καταστραφεῖσα ἦταν ἡ βιβλιοθήκη τῶν «ἀποθηκῶν». Ὁ ἀριθμός πού δίνει ὁ χριστιανός ἱστορικός Ὀρόσιος σημαίνει ὅτι ἡ πυρποληθεῖσα ἦταν ἡ «βασιλική» βιβλιοθήκη. Οἱ ἀριθμοί τοῦ Γελλίου καί τοῦ Μαρκελλίνου σημαίνουν μᾶλλον καταστροφή καί τῆς μεγάλης βιβλιοθήκης καί τῶν ἀποθηκῶν. Ὁ Πλούταρχος εἶναι ὁ πλέον συγκεκριμένος: κατονομάζει τήν «μεγάλην» βιβλιοθήκην ὡς τήν καταστραφεῖσαν. Ὁ Δίων Κάσσιος ἀντ' αὐτῆς ἀναφέρει τάς «ἀποθήκας», ἀλλά ἐκεῖ τά βιβλία δέν ἦσαν «ἀμέτρητα».

χη της, προφανῶς «διά τόν φόβον τῶν Ρωμαίων»[2].

Ἀπέμεινε λοιπόν ἡ «θυγάτηρ Βιβλιοθήκη» στό Σεράπειον καθώς καί ἡ βιβλιοθήκη στό Καισάρειον, στήν ὁποίαν ὁ Μᾶρκος Ἀντώνιος «ἐδώρισε» 200.000 τόμους ἀπό τήν βιβλιοθήκη τῆς Περγάμου πρός ἀποζημίωσιν τῆς Κλεοπάτρας γιά τήν ἀπώλεια τῆς βασιλικῆς βιβλιοθήκης. (Πλούταρχος, «Ἀντώνιος» 58)[3].

4. Σειρά καταστροφῶν (215-391 μ.Χ.)

Ἀκολούθησαν καί ἄλλες καταστροφές.

- Τό 215 μ.Χ. ὁ Καρακάλλας κατέστειλε βιαίως μίαν ἐξέγερσιν στήν Ἀλεξάνδρεια καί ἐπέβαλε πολλά ἀντίποινα πού ἔπληξαν κυρίως τό Βρούχειον, τήν ἀριστοκρατική περιοχή τῆς πόλεως, ὅπου καί τό Μουσεῖον.
- Τό 265 μ.Χ. ὁ Γαλλιηνός ἐξεστράτευσε στήν Αἴγυπτο, καί κατέστειλε στάσιν τοῦ ἐπάρχου της. Στήν Ἀλεξάνδρεια ἔγιναν μάχες μέ πιθανές ἐπιπτώσεις στό «Καισάρειον».
- Τό 272 μ.Χ. ὁ Αὐρηλιανός κυρίευσε ἐξ ἐφόδου τήν Ἀλεξάνδρεια τήν ὁποίαν εἶχε καταλάβει ἡ Ζηνοβία, βασίλισσα τῆς Παλμύρας. Σκληρές ὁδομαχίες διεξήχθησαν τότε στό Βρούχειον, μέ ἀποτέλεσμα καταστροφές.

---

2. Παρεμπιπτόντως, ὁ Στράβων εἶναι σαφής ὡς πρός τό θέμα τῆς ταφῆς τοῦ Μ. Ἀλεξάνδρου. «Ἡ σορός τοῦ Ἀλεξάνδρου μεταφέρθηκε ἀπό τόν Πτολεμαῖο καί ἐτάφη στήν Ἀλεξάνδρεια» (794-798 17.1.8). Ὁ Ψευδοκαλλισθένης (iii 34) καί ὁ Κούρτιος Ροῦφος (X. 10. 20) προσθέτουν ὅτι πρίν ἀπό τήν ὁριστική ἐναπόθεσί της στό Μαυσωλεῖο τῆς Ἀλεξάνδρειας, ἡ σορός εἶχε παραμείνει στήν Μέμφιδα, ἕως ὅτου περατωθῆ ἡ ἀνέγερσις τοῦ Μαυσωλείου.
3. «Καισάρειον» = ναός ἀνεγερθείς πρός τιμήν Καίσαρος. Πιθανῶς ὅμως ἐδῶ πρόκειται γιά τό Σεράπειον.

● Ὁ Μαρκελλῖνος ἀναφέρει ὅτι στά μέσα τοῦ δ' αἰῶνος μεγάλο τμῆμα τοῦ Βρουχείου εἶχε καταστραφῆ (20, 16. 15). Ὁ Ἱερώνυμος γράφει ὅτι τό Βρούχειον ἦταν σωρός ἐρειπίων (Vita Antonii, Vita Hilarionis). Παρά ταῦτα τό Μουσεῖον ἐξακολουθοῦσε νά λειτουργῆ.

● Τό 391 ὁ φανατικός ἐπίσκοπος Ἀλεξανδρείας Θεόφιλος, ἐπωφελούμενος τοῦ διατάγματος τοῦ Θεοδοσίου περί καταστροφῆς τῶν προχριστιανικῶν ναῶν, κατέλαβε μέ ὄχλον ὀπαδῶν του τό Σεράπειον καί τό κατέστρεψε μαζί μέ τήν Βιβλιοθήκη του. (Θεοδώρητος, «Ἐκκλησιαστική Ἱστορία» 5. 22, Εὐνάπιος, «Vita Aedestii» 77-78, Ἀφθόνιος[4] «Ἀκρόπολις Ἀλεξανδρείας» 23-36, Ρουφῖνος, «Historia Ecclesiastica» II, 23, Ὀρόσιος 6. 15. 32).

Πέραν ὅμως τῶν καταστροφῶν ὑπάρχει καί κάτι ἄλλο πού ἀποσιωπᾶται: Ἡ συστηματική ἐπί αἰῶνες διαρπαγή τῶν θησαυρῶν τῆς Βιβλιοθήκης ἀπό τούς Ρωμαίους. Αὐτοί ἄλλωστε ἀπεγύμνωναν μεθοδικῶς τόν εὐρύτερο ἑλληνικό χῶρο, ἀλλά καί τίς ἑλληνιστικές περιοχές ἀπό παντός εἴδους καλλιτεχνικούς καί ἄλλους θησαυρούς, ὅσους δέν κατέστρεφαν.

4. Ὁ Ἀφθόνιος (δ'-ε'), μαθητής τοῦ Λιβανίου, συνέγραψε ἔργα περί ρητορικῆς. Διάσημο ἔγινε τό ἐγχειρίδιό του «Προκαταρκτικαί Ἀσκήσεις, ἤ «Προγυμνάσματα». (Σούδα, λῆμμα: «Ἀφθόνιος»). Μᾶς ἄφησε μία περιγραφή τῆς «Ἀκροπόλεως τῆς Ἀλεξανδρείας», δηλαδή τοῦ λόφου ὅπου τό Σεράπειον, ὅπως ἦταν λίγο πρίν ἀπό τήν καταστροφή του τό 391 μ.Χ. ἀπό τόν ὄχλο φανατικῶν τοῦ Θεοφίλου.

Ἡ ἐντόνως ἀντιχριστιανή Λιλή Ζωγράφου παραδέχεται τήν ἱστορική ἀλήθεια ὅτι ὅταν οἱ «χριστιανικοί» ὄχλοι φανατικῶν καταστρέφουν τήν Βιβλιοθήκη τῆς Ἀλεξανδρειάς, *«ὁ πλοῦτος της εἶχε σημαντικά ἐλαττωθεῖ, γιατί ἕνα μεγάλο μέρος της μεταφέρθηκε μέ τόν καιρό στή Ρώμη»* («Ἀντιγνώση» - 1974).

Οἱ φανατικώτεροι ὅμως τῶν ἀντιχριστιανῶν «ἑλληνολατρῶν», ἀπαλλάσσουν τίς ἐμφύλιες διαμάχες μας, ἀλλά καί Ρωμαίους, βαρβάρους, Ἄραβες, Λατίνους Σταυροφόρους, Φραγκοκρατία, ἀκόμη καί τίς φυσικές θεομηνίες καί τόν φθοροποιό χρόνο καί ἐπιμένουν ἀκλόνητοι ὅτι ἄν δέν ἐνεφανίζοντο οἱ χριστιανοί, θά ὑπῆρχαν σήμερα σῶα, ἀβλαβῆ, ἀκέραια, ὅλα τά μνημεῖα τῆς Ἀρχαιότητος, καθώς καί ἡ ἀρχαιοελληνική Γραμματεία στό σύνολό της. Δέν δέχονται κἄν νά συζητήσουν τό γεγονός ὅτι ἀναρίθμητα ἔργα αὐτῆς τῆς Γραμματείας πού ἀναφέρονται ἀπό τόν Φώτιο καί ἄλλους Βυζαντινούς χάθηκαν στούς μετέπειτα αἰῶνες, ὄχι βεβαίως ἀπό χριστιανικούς ὄχλους, ἀλλά ἀπό βαρβάρους τῆς Δύσεως καί τῆς Ἀνατολῆς. Ἄλλωστε μεταξύ τῶν ἀπωλεσθέντων συγγραμμάτων περιλαμβάνονται καί πάμπολλα χριστιανικά.

Ὁ ἴδιος ὁ μαρξιστής Κάουτσκυ (ἄθεος, ἀντιχριστιανός καί σοσιαλιστής) γράφει: *«Ἡ Ρώμη, μέσα σέ λίγες δεκαετίες μάζεψε σχεδόν ὅλα ὅσα ἐπί ἑκατοντάδες ἤ καί χιλιάδες χρόνια εἶχε δημιουργήσει ἡ δραστήρια καλλιτεχνική ἐργασία σέ ὅλα τά κέντρα πολιτισμοῦ, γύρω ἀπό τήν Μεσόγειο»* («Ἡ καταγωγή τοῦ Χριστιανισμοῦ»).

Ὁ Mc Neil, γράφει: *«Οἱ λεγεωνάριοι πού τό 146 π.Χ.*

ἐδήωσαν τήν Κόρινθο... δέν ἦσαν οὔτε οἱ πρῶτοι, ἀλλά οὔτε οἱ τελευταῖοι Ρωμαῖοι λαφυραγωγοί πού ἐγνώρισε ὁ Ἑλληνικός Κόσμος... Πολλές ἑλληνικές πόλεις καί ἰδιαιτέρως ἐκεῖνες πού τροφοδοτοῦσαν μέ αἷμα τήν Αἰγαιακή καρδιά τοῦ Ἑλληνικοῦ Πολιτισμοῦ, ἔπαθαν τέτοια καταστροφή, ὥστε δέν μπόρεσαν ἔκτοτε νά ὀρθοποδήσουν ξανά» («Ἱστ. τῆς Ἀνθρώπινης Κοινωνίας»).

Πράγματι:

● Ὁ **Αἰμίλιος Παῦλος** λαφυραγώγησε καί ἰσοπέδωσε 70 πόλεις στήν Ἤπειρο ἐξοντώνοντας 150.000 ἀνθρώπους.

● Ὁ **Μόμμιος** ἀφάνισε τήν Κόρινθο καί ἐξόντωσε τούς κατοίκους της. Οἱ Ρωμαῖοι κατέστρεψαν ἐπίσης τίς Θῆβες καί τήν Χαλκίδα.

● Τό 88 π.Χ. ὁ **Σύλλας** καταλήστευσε τά καλλιτεχνήματα τῶν Ἀθηνῶν καί ἐν συνεχείᾳ ἀποτελείωσε τήν καταστροφή τῆς Δήλου πού εἶχεν ἀρχίσει ὁ Μιθριδάτης. Ὁ Σύλλας κατέκοψε τά αἰωνόβια πλατάνια ἀπογυμνώνοντας τίς ὄχθες τοῦ Ἰλισσοῦ, γιά νά κατασκευάση πολιορκητικές μηχανές. Μεταξύ ἄλλων ἀπό τίς Ἀθῆνες ἅρπαξε καί τήν περίφημη βιβλιοθήκη τοῦ Ἀπελλικῶνος, συλλέκτου ἀρχαίων συγγραμμάτων.

5. Οἱ Ἄραβες (642 μ.Χ.)

Παρά ταῦτα, φαίνεται ὅτι ἡ καταστροφή πού προξενήθηκε τό 391 μ.Χ. δέν ἦταν ὁλοκληρωτική[5]. Αὐτή

5. Ὁ χριστιανός ἱστορικός Ὀρόσιος, πού ἐπισκέφθηκε τήν Ἀλεξάνδρεια τό 415 μ.Χ., γράφει ὅτι εἶδε «ναούς πού διέθεταν βιβλιοθῆκες, ἀλλά ὄχι καί τίς βιβλιοθῆκες, ἀφοῦ αὐτές τίς ἔχουν ἐκκενώσει κάποιοι ἀπό ἐμᾶς». «Historia

ἐπῆλθε ἀπό τούς Ἄραβες οἱ ὁποῖοι μέ ἐπικεφαλῆς τόν στρατηγό Ἄμρ κατέκτησαν τήν Αἴγυπτο τό 642 μ.Χ.

● Ὁ Ἀβδούλ Λατίφ, ἀπό τήν Βαγδάτη, ἐπισκέφθηκε τήν Ἀλεξάνδρεια τό 1200 καί γράφει: *«Ἐδῶ βρισκόταν ἡ βιβλιοθήκη πού πυρπόλησε ὁ Ἄμρ, μέ διαταγή τοῦ χαλίφη Ὀμάρ»* («Journey to Egypt»).

● Ὁ Ἴμπν Κιφτί (ιγ') στό «Ἱστορία σοφῶν ἀνδρῶν» γράφει ὅτι ὁ κατακτητής τῆς Ἀλεξανδρείας Ἄμρ ρώτησε τόν χαλίφη Ὀμάρ τί νά κάνη τά βιβλία πού βρῆκε στήν πόλι. Ὁ Ὀμάρ ἀπάντησε: *«ἄν τό περιεχόμενό τους δέν ἀντιτίθεται πρός τό τοῦ Κορανίου, μᾶς εἶναι ἄχρηστα· ἐάν ἀντιτίθεται, μᾶς εἶναι ἀνεπιθύμητα. Συνεπῶς νά τά καταστρέψετε»*. Μετά ἀπό αὐτό, τά βιβλία χρησιμοποιήθηκαν γιά τήν θέρμανσι τῶν λουτρῶν τῆς πόλεως. Καί ὁ Κιφτί προσθέτει: *«Χρειάσθηκαν ἕξι μῆνες ἕως ὅτου καοῦν ὅλα»*[6]. Τό συμπέρασμα εἶναι ὅτι ὁ ὄχλος τοῦ Θεοφίλου κατέστρεψε τό Σεράπειον καί μαζί του καί τήν βιβλιοθήκη πού βρισκόταν ἐκεῖ, ὡς «θυγατέρα» τῆς μεγάλης, τῆς βασιλικῆς βιβλιοθήκης. Ἡ τελευταία ὅμως εἶχε μᾶλλον ἤδη καταστραφῆ (τοὐλάχι-

adversus Paganos» (VI. 15. 32). Τοῦτο σημαίνει ὅτι ὁ ὄχλος δέν εἶχε καταστρέψει ὅλους τούς ναούς καί ὅτι πολλά βιβλία δέν εἶχαν καταστραφῆ, ἀλλά «ἐκκενωθῆ», δηλαδή ἁρπάχθηκαν καί μεταφέρθηκαν ἀλλοῦ ἤ πουλήθηκαν.

6. Τά στοιχεῖα παραθέτει ὁ Μουσταφᾶ Ἐλ Ἀμπάτι στό βιβλίο του «Ἡ Ἀρχαία Βιβλιοθήκη τῆς Ἀλεξάνδρειας» (ἐκδ. Σμίλη). Ἡ θέσις του εἶναι ὅτι κύριοι καταστροφεῖς τῆς Βιβλιοθήκης ἦσαν οἱ Ρωμαῖοι. Οἱ Χριστιανοί κατέστρεψαν μόνο τήν «Θυγατέρα» Βιβλιοθήκη. Στό Σεράπειο καί οἱ Ἄραβες εἶναι ἀθῶοι, ἐνῶ τά περί Ἄμρ - Ὀμάν ἀποτελοῦν ἐπινόησι τοῦ ιβ΄ αἰῶνος. Ὅμως γιατί οἱ Ἄραβες νά ἐπινοήσουν ἕνα ψεῦδος εἰς βάρος τους;

στον μερικῶς), μαζί μέ τίς «ἀποθῆκες» ὅπου ἐφυλάσσοντο τά ταξινομούμενα βιβλία, τό 48 π.Χ. Ἀλλά καί μετά τό 391 ἀπέμειναν στήν Ἀλεξάνδρεια πολλά βιβλία, πού κατεστράφησαν τό 642, ἀπό τούς Ἄραβες.

6. Τό Μουσεῖον

Ἡ ἴδια ἡ Ἀλεξάνδρεια, πρίν ἀπό τό 391 εἶχε ὑποστῆ πολλές καταστροφές. Τό Βρούχειον, ἡ συνοικία ὅπου τά ἀνάκτορα, τό Μουσεῖον, ἡ Βιβλιοθήκη καί τά μέγαρα τῶν ἀριστοκρατῶν ἐκείτετο σέ ἐρείπια. Τό ἴδιο τό Μουσεῖο εἶχε ὑποβαθμιστῆ καί φαίνεται ὅτι ὑπολειτουργοῦσε. Ἤδη ἀπό τό 215 μ.Χ. ὁ Καρακάλλας εἶχε καταργήσει τίς ἐπιχορηγήσεις πρός τό Μουσεῖο. Ἡ δωρεάν στέγασις - σίτισις τῶν μελῶν του σταμάτησε καί οἱ μή-Ἀλεξανδρινοί καθηγητές καί σπουδαστές του ἀπελάθησαν (Δίων Κάσσιος 77. 22-23, Ἡρωδιανός 4.8.9). Πολλά μέλη τοῦ Μουσείου τό ἐγκατέλειψαν τό 272 μ.Χ. (Αὐρηλιανός 32, Ἀμμιανός Μαρκελλῖνος 22.16.15). Τό 298, ὁ Διοκλητιανός (διώκτης τῶν χριστιανῶν) ἐξετέλεσε πολλούς λογίους τῆς Ἀλεξανδρείας καί διέταξε νά καοῦν δημοσίως πολλά βιβλία, ἰδίως τά σχετικά μέ τήν ἀλχημεία, ὅπως καί ἔγινε. (Λεξικό Σούδας «Διοκλητιανός»· Ἰωάννης Ἀντιοχείας Migne, Patrologia Graecia τ. 77, Ἰωάννης Μαλάλας, «Χρονογραφία», 308). Παρά ταῦτα, τό Μουσεῖο συνέχισε νά λειτουργῆ ὅπως ἀναφέρει ὁ Συνέσιος (Calvitii Encomium, 6). Πάντως ὁ τελευταῖος πού ἀναφέρεται ὡς μέλος τοῦ Μουσείου εἶναι ὁ Θέων ὁ μαθηματικός, πατέρας τῆς Ὑπατίας, γύρω στό 380 μ.Χ. δηλαδή δέκα χρόνια πρίν ἀπό τά γεγονότα τοῦ 391 μ.Χ. Φαίνεται ὅμως ὅτι τό πανεπιστήμιο ἐξακολούθησε νά λειτουργῆ ἕως τήν ἅλωσιν τῆς πόλεως ἀπό τούς Ἄραβες οἱ ὁποῖοι τό κατέστρεψαν.

7. Βιβλιοθηκῶν μοῖρα

Ἡ Βιβλιοθήκη τῆς Ἀλεξανδρείας δέν εἶναι ἡ μόνη πού χάθηκε. Τήν ἴδια μοῖρα ὑπέστησαν ὅλες οἱ βιβλιοθῆκες τῆς Ἀρχαιότητος καί οἱ περισσότερες τοῦ Μεσαίωνος.

● Γιά διαφόρους λόγους, ποικίλες αἰτίες καί εὐθύνες, κατεστράφησαν οἱ βιβλιοθῆκες Μεσοποταμίων, Περσῶν, Καρχηδονίων, Κινέζων, Ἴνκας, Ἀράβων, Βυζαντίου.

● Ὁ Μ. Ἀλέξανδρος εὐθύνεται γιά τήν πυρπόλησι τῆς βιβλιοθήκης τῆς Περσεπόλεως.

● Ὁ αὐτοκράτωρ Τσίν τῆς Κίνας, γιά τήν σχεδόν συνολική καταστροφή τῆς ἀρχαίας κινεζικῆς Γραμματείας.

● Ἕνας αὐτοκράτωρ τῶν Ἴνκας ὄχι μόνον κατέστρεψε κάθε βιβλίο, ἀλλά κατάργησε καί ἀπηγόρευσε καί τήν ἴδια τήν γραφή.

● Πολλές δημόσιες καί σημαντικές ἰδιωτικές βιβλιοθῆκες κατέστρεψαν ἤ λεηλάτησαν οἱ Ρωμαῖοι σέ ὅλες τίς χῶρες πού κατέλαβαν. Μεταξύ αὐτῶν, οἱ βιβλιοθῆκες Συρακουσῶν, Καρχηδόνος, Κορίνθου, Ἀλεξανδρείας.

● Ἡ περίφημη βιβλιοθήκη τῶν Ἀριστοτέλους - Θεοφράστου, μέ τά αὐθεντικά κείμενά τους, περιῆλθε στόν Ἀπελλικῶνα τόν Τήιο, βαθύπλουτο συλλέκτη βιβλίων καί «κατασχέθηκε» τό 86 π.Χ. ἀπό τόν Σύλλα πού μετέφερε τήν λεία του στήν Ρώμη (Στράβων XII, 1. 54, Πλούταρχος, «Σύλλας» 29).

● Τό 364 μ.Χ. ὁ Ἰοβιανός, διέταξε τήν πυρπόλησιν τῆς βιβλιοθήκης τοῦ ναοῦ τοῦ Τραϊανοῦ στήν Ἀντιόχεια. (Σούδα: «Ἰοβιανός»).

Πολλές ὑπῆρξαν καί οἱ τυχαῖες καταστροφές.

- Πολλά συγγράμματα χάθηκαν στήν Ρώμη, μέ τήν μεγάλη πυρκαϊά πού κατέστρεψε τήν πόλι τό 64 μ.Χ.
- Ὁ Κωνστάντιος (337-361), φανατικός χριστιανός, ἵδρυσε τήν αὐτοκρατορική βιβλιοθήκη τῆς Κωνσταντινουπόλεως γιά νά συγκεντρώση καί νά διαφυλάξη τήν ἑλληνική Γραμματεία. Γιά τόν σκοπό αὐτόν ὠργάνωσε ἕνα τεράστιο ἀντιγραφικό ἔργο μέ ἐργαστήρια, ὅπου ἐργάζονταν ἑκατοντάδες ἤ χιλιάδες καλλιγράφοι καί καλλιτέχνες. Ἡ βιβλιοθήκη τήν ὁποίαν πλούτισεν ὁ διάδοχός του Ἰουλιανός κατεστράφη τό 475 ἀπό πυρκαϊά.

Ἀκόμη:

- Ὁ μέγας ἀντίπαλος τῶν Σταυροφόρων, Σαλλαδίν, τό 1171 μ.Χ. ἐξεποίησε τά βιβλία τῆς περίφημης βιβλιοθήκης τῶν Φαταμιδῶν καί διέλυσε, τό 1183 μ.Χ. τήν βιβλιοθήκη τοῦ Ἄνω Εὐφράτη, μέ 1 ἑκ. βιβλία.
- Οἱ Σταυροφόροι ἐρήμαξαν τίς βιβλιοθῆκες Βυζαντινῶν καί Ἀράβων.
- Οἱ Ἱσπανοί κατέστρεψαν τά βιβλία τῶν Μάγιας καί μαζί τους χάθηκε καί ὁ τρόπος ἀναγνώσεως τῆς γραφῆς των.

Συμπέρασμα

Ἀναμφιβόλως ὁ «χριστιανικός» ὄχλος τοῦ Θεοφίλου ἔδρασε καταστρεπτικῶς στήν Ἀλεξάνδρεια. Αὐτό εἶναι ἱστορικό γεγονός, ἕνα ἔγκλημα πού δέν ἐπιτρέπεται νά ἀποσιωπηθῆ. Ἐξ ἴσου ἀνεπίτρεπτη ἱστορικῶς εἶναι ὅμως καί ἡ ἀποσιώπησις τῶν προ- καί μετα- γενεστέρων καταστροφῶν, ἡ ὁποία φιλοτεχνεῖ τήν ἀνακριβῆ εἰκόνα ὅτι τό 391 μ.Χ. ἡ Ἀλεξάνδρεια ἦταν ἄθικτη καί οἱ Βιβλιοθῆκες, τό Σῆμα, τό Μουσεῖον καί

ἄλλα ἱδρύματα γιά πρώτη φορά τότε ἐπλήγησαν καί κατεστράφησαν.

Πρόκειται γιά μία ἀντιχριστιανική θεώρησι τῆς Ἱστορίας, ἡ ὁποία, ὅπως ὅλες οἱ μονομερεῖς προσεγγίσεις, ὁδηγεῖ στήν ἀλλοίωσι τῆς πραγματικῆς εἰκόνος της.

Βιβλιογραφία

Ἀφθόνιος, *Ἀκρόπολις Ἀλεξανδρείας.*
Ἱερώνυμος, *Ἐπιστολαί.*
– *Vita Antonii.*
– *Vita Hilarionis.*
Ὀρόσιος, *Historia adversus Paganos.*
Πλούταρχος, *Καῖσαρ, Ἀντώνιος.*
Ρουφῖνος, *Historia Ecclesiastica.*
Σενέκας, *De Anni Tranquillitate.*
– *De Tranquillitate animi.*
Στράβων, *Γεωγραφικά.*
Συνέσιος, *Ἐπιστολαί.*

Abadi M., *The Life and Fate of the Ancient Library of Alexandria.*
– *Egypt from Alexander to the Arab Conquest.*
Abdulatif, *Journey to Egypt.*
Bernard A., *Alexandrie la Grande*, 1966.
Bingen J., *La Bibliothèque d' Alexandrie*, Diogène, 141, 1988.
Butler J. A., *The Arab Conquest of Egypt.*
Camfora L., *La véritable histoire de la Bibliothèque d' Alexandrie*, 1988.
Ibn-Al-Quifti, *History of Wise Men.*
Jacob Chr. (ἐπιμ.), *Les Bibliothèques d' Alexandrie*, 1989.
Matter M., *Histoire de l' Ecole d' Alexandrie.*
Milne G., *Roman Egypt.*
Parsons O., *Alexandrian Library*, 1952.
Ritschl W., *Die Alexandrienischen Bibliotheken.*

ΚΥΚΛΟΦΟΡΕΙ ΑΠΟ ΤΙΣ ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΕΡΩΔΙΟΣ

ΕΡΓΑ ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ

Σειρά «ΟΙ ΡΙΖΕΣ»

Ἐκδοθέντα:

α΄. *Ἰνδοευρωπαῖοι ἤ Αἰγαῖοι;* (γ΄ ἔκδ. ἐπηυξημένη, Πελασγός 1999).
β΄. *Ἡ Προϊστορική Ἐξάπλωσις τῶν Αἰγαίων* (Πελασγός 2000).
γ΄. *Ποιοί ἦσαν;* (Πελασγός 2000).
δ΄. *Ἔρευνες γύρω ἀπό τόν Ὅμηρο* (Πελασγός 2000).
ε΄. *Ἡ Ἑλληνική Συνιστῶσα* (Πελασγός 2000).
η΄. *Ἱστορίας Θέωρησις* (Πελασγός 2000).
θ΄. *Παρα-ιστορίας Ἔλεγχος* (Πελασγός 2000).
ι΄. *Ἑλλήνων Θρησκεία* (Πελασγός 2000).
ια΄. *Χριστιανισμός καί Ἑλληνικότης* (Πελασγός 2000).

Ἐκδοθέντα ἀπό τίς ἐκδόσεις Ἐρωδιός:

στ΄. *Οἱ Πρωτοέλληνες* (2004).
ιβ΄. *Ἑβραϊκή Βίβλος καί Ἑλληνισμός* (2002).
ιγ΄. *Ἑλληνικότης* (2002).
ιδ΄. *Ἑλλήνων Κοσμοκρατορία* (2003).
ιε΄. *Ἑλλήνων Ζῆν* (2003).
ιστ΄. *Ὁ Ἀληθινός Ἰησοῦς* (2003).
ιζ΄. *Ὀρθοδοξίας ἀπο-ιουδαϊσμός* (2003).
ιη΄. *Εἰδωλομάχοι καί Χριστιανομάχοι* (2003)
ιθ΄. Ἕλληνες Ὠκεανοπλεῦσται (2004).
κ΄. *Ἑλλήνων Ὀνειροχῶραι* (2006).

Ὑπό ἔκδοσιν:

ζ΄. *Τό Χάλκεον Γένος* .

ΚΥΚΛΟΦΟΡΕΙ ΑΠΟ ΤΙΣ ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΕΡΩΔΙΟΣ

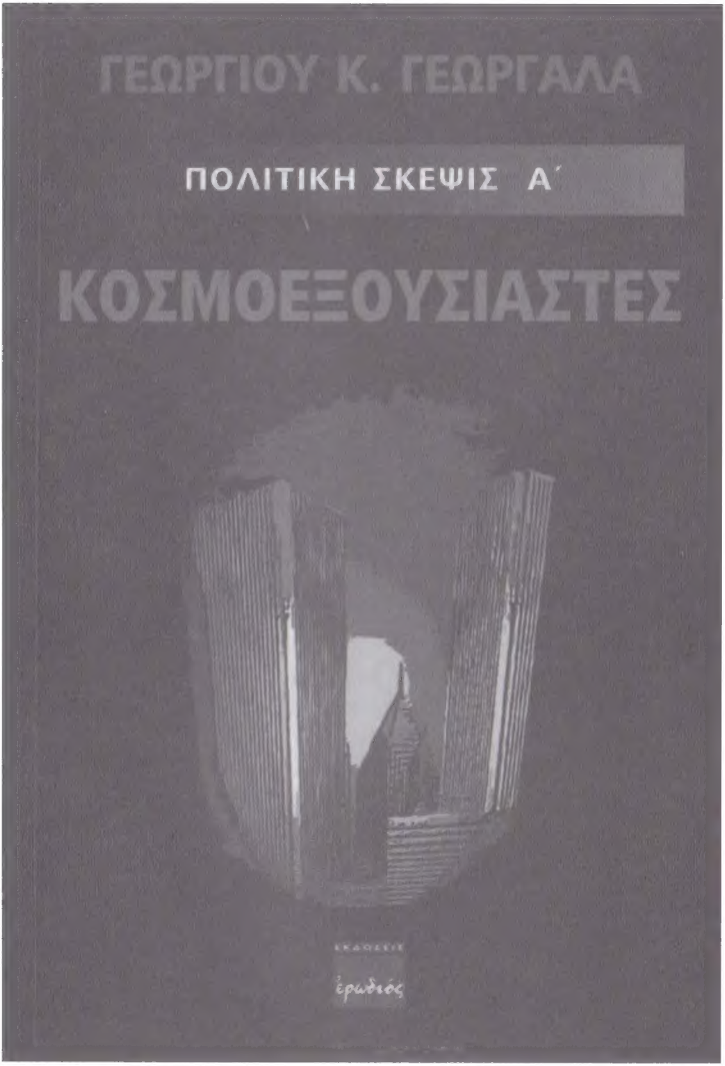

ΕΡΓΑ ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ

Σειρά «ΒΥΖΑΝΤΙΟΝ»
α'. *'Αντιβυζαντισμός* (2004).
γ'. *Βυζάντιον καί 'Ελληνισμός.*
δ'. *Ελληνικότης Βυζαντίου.*

'Υπό ἔκδοσιν:
β'. *Βυζάντιον: 'Η "ἄλλη" 'Ιστορία.*
ε'. *Βυζάντιον: 'Η 'Ορθοδοξία.*
στ'. *Βυζάντιον: 'Η Δόξα.*
ζ'. *Βυζάντιον: 'Η 'Αναγέννησις.*
η'. *Οἱ Βυζαντινοί ἤ οἱ "Αραβες;*
θ'. *Βυζαντινῶν 'Ηρώων Πάνθεον.*
ι'. *Βυζαντινόν Πνευματικόν Πάνθεον.*
ια'. *Βυζαντινῆς 'Ορθοδοξίας Πάνθεον.*
ιβ'. *Βυζαντινῶν Αἰνιγμάτων Λύσεις.*

ΚΥΚΛΟΦΟΡΕΙ ΑΠΟ ΤΙΣ ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΕΡΩΔΙΟΣ

ΕΡΓΑ ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ

Σειρά «ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΣΚΕΨΙΣ»
α'. Κοσμοεξουσιαστές (2004).

Ὑπό ἔκδοσιν:
β'. Η προπαγάνδα.

ΤΟ ΒΙΒΛΙΟ
ΤΟΥ ΓΕΩΡΓΙΟΥ ΓΕΩΡΓΑΛΑ
ΕΛΛΗΝΙΚΟΤΗΣ ΒΥΖΑΝΤΙΟΥ
ΤΥΠΩΘΗΚΕ ΣΤΗΝ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ
ΤΟΝ ΙΟΥΛΙΟ ΤΟΥ 2006
ΓΙΑ ΛΟΓΑΡΙΑΣΜΟ
ΤΩΝ ΕΚΔΟΣΕΩΝ ΕΡΩΔΙΟΣ

Ὁ βυζαντινός Ἑλληνισμός ἔχει ἔντονη συνείδησι τῆς ἱστορικῆς του συνεχείας. Γι' αὐτό, στρέφεται διαρκῶς πρός τίς ρίζες του. Ἀντλεῖ δύναμι καί ἔμπνευσι ἀπό τόν προγενέστερό του Ἑλληνισμό. Ἀντιμετωπίζοντας χωρίς ἀνάπαυλα ἐχθρούς ἀγρίους, ἀπολίτιστους, ἀλλόφυλους, ἀλλόθρησκους, ἀλλόγλωσσους, ἀλλότροπους, στρέφεται ὁλοταχῶς πρός τά πίσω μέ τήν ἔννοια τῆς διαφυλάξεως τῶν στοιχείων πού συνθέτουν τήν ἱστορικῶς διαμορφωμένην ἰδιαιτερότητά του. Θέλει νά διασώση τήν ἑλληνικότητά του, νά τήν διατηρήση καί νά τήν μεταδώση στίς ἑπόμενες γενεές τῶν Ἑλλήνων.

ΕΚΔΟΣΕΙΣ
ερωδιός

ISBN: 960-6601-15-3